

**УПРАВЛІННЯ МОЛОДІ ТА СПОРТУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОДА
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
ГО «АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ ТА МІЖНАРОДНИКІВ УЖНУ»**

**ФОРМАТ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ, ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН**

**МАТЕРІАЛИ
II МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Ужгород – 2019

УДК 94 (477.87)

«Формування розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин». Матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. 261 с.

ОРГКОМІТЕТ

Остапець Ю. – доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» - голова оргкомітету;

Савченко І. – начальник відділу молодіжної політики та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації – співголова оргкомітету;

Гиря В. – кандидат історичних наук, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Бертолон О. – ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників Ужгородського національного університету» – співголова оргкомітету;

Грицан М-Г. – голова студентської ради факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету;

Абрамович І. – голова профкому студентів факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету;

Варга О. – голова студентського наукового товариства факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Відповідальні за випуск:

Вегеш М. – доктор історичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гиря В. – кандидат історичних наук, доцент, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

До наукового збірника ввійшли матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин», яка проходила 3 травня 2019 року на факультеті суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Друкується за рішенням
Вченої ради факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
протокол № 6 від 20 квітня 2019 року

© Ужгород, 2019.

ЗМІСТ

Анатолій Ключкович ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ	6
Олександр Бертолон ЩОДО УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОГО ДИПЛОМАТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ПРОПАГАНДИ РФ	8
Юрій Мателешко ЦІЛІ ТА ЗАСОБИ «М'ЯКОГО» ВПЛИВУ УГОРЩИНИ НА ЗАКАРПАТТІ	14
Надія Кічера ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	17
Іван Барчій ПОЗИЦІЯ РУМУНІЇ ВІДНОСНО ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	22
Володимир Гиря КОНСОЛІДАЦІЯ СИЛ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА НАВКОЛО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ	26
Анна Лукасевич ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ КОРОЛІВСТВА БЕЛЬГІЇ В УКРАЇНІ	29
Карина Русаніна ПРОБЛЕМИ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО МОЛОДІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	32
Катерина Аникєснко ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ	36
Діана Купар РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК У СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ (2014-2019 РР.)	37
Анатолій Кальянов ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	42
Катерина Синиця СИСТЕМА РЕАБІЛІТАЦІЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	44
Світлана Білосорочка ВПЛИВ СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ СТОСУНКІВ НА ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ	46
Інгрід Абрамович ВПЛИВ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ НА РОЗВИТОК ЧИ ЗАНЕПАД ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	49
Михайло Зан ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УГОРЦІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ І РУСИНІВ УГОРЩИНИ У ДИСКУРСІ БІНАРНОГО ПОРІВНЯННЯ	53

Мирослав Горват СЛОВАЦЬКИЙ ДОСВІД ВКЛЮЧЕННЯ РОМІВ У ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	60
Едгар Кохан МОРАЛЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА	65
Ольвія Павлей КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (Д. БЕЛЛІ, М. КАСТЕЛЬС, Й. МАСУДА).....	73
Катерина Попович РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ТА ЯК ЇЇ ПРОТИДІЯТИ	78
Володимир Юдін МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ У ФОРМАТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	81
Едгар Кохан РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ЗБРОЯ ВІД ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ, ЧИ ДЛЯ ЇЇ ГЛАВИ	84
Людмила Рішко ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В КРАЇНАХ ЦСЄ	89
Микола Вегеш ПРОБЛЕМАТИКА ВІЙНИ І МИРУ В СПАДЩИНІ РЕЙМОНА АРОНА.....	108
Петро Милян, Володимир Гиря АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	116
Vasyl Kukhta IS THE UNIVERSAL DEMOCRATIC THINKING SUITABLE FESTIVE IDEOLOGIES FOR THE MIDDLE EAST?	120
Ігор Тодоров ВЗАЄМОДІЯ РУМУНІЇ З НАТО В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНУ	124
Наталія Нечасва-Юрійчук ОСОБЛИВОСТІ МІЖЕТНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	131
Любов Мельничук ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ	139
Микола Вегеш ЮРГЕН ГАБЕРМАС ПРО США ТА СУЧАСНЕ І МАЙБУТНЄ ЄС	148
Олексій Шафраньош СИНТЕЗ КОНТКУЛЬТУРИ І «БАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ» В США (70-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ).....	152
Микола Вегеш, Юрій Остапець ГАБРІЕЛЬ АЛМОНД – КЛАСИК СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ	179
Микола Вегеш, Володимир Гиря РОБЕРТ КАГАН ПРО РОЛЬ США В НОВОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ.....	188
Мирослав Лешанич ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	198

Ніколетта Бедирова-Сабов АНАЛІЗ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2014 ТА 2008 РР. В УГОРСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	203
Юрій Остапеч ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ НА РЕГІОНАЛЬНУ КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	207
Зоряна Ваколя ТРАДИЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕРІОДИЦІ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.....	217
Марія Кухта ОСВІТНІ СТАНДАРТИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В ШКІЛЬНИЦТВІ ЗАКАРПАТТЯ 20 – 30-Х РОКІВ ХХ СТ.....	220
Іванна Чейпеш ІНШОМОВНА КУЛЬТУРА СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ: СУТЬ, ФУНКЦІЇ, ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ	228
Łukasz Lewkowicz THE THREE SEAS INITIATIVE AND UKRAINE	232
Станіслав Данко ІДЕЯ «МОСКВА – ТРЕТІЙ РИМ» В КОНТЕКСТІ АПОЛОГІЇ МЕСІАНСТВА ТА ОБРАНOSTІ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	236
Микола Вегеш, Ганна Сасин УКРАЇНА І СВІТ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ З. БЖЕЗІНСЬКОГО (ВІД «ВЕЛИКОЇ ШАХІВНИЦІ» ДО ОСТАННІХ ІНТЕРВІЮ)	239
Юрій Копинець РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ	254
Януш Ковальчик ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІНИ МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВИБОРІВ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ ТА ЄС	258

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

В умовах пошуку інституційної рівноваги у системі розподілу влади та закріплення демократичних схем політичної взаємодії в Україні, актуалізується вивчення зарубіжного досвіду розвитку інституту президентства. Словацьку модель президентства можна розглядати як втілення історичних традицій, світового досвіду, так і результат актуальних суспільних запитів і розстановки політичних сил. За Конституцією Словацької Республіки (СР) президент є главою держави, що обирається прямим голосуванням громадян і володіє широким колом повноважень у різних сферах функціонування держави (гл. 6, розд. 1) [3]. Водночас, чимало функцій президента носять формальний і репрезентативний характер, а в багатьох своїх компетенціях він обмежений повноваженнями парламенту та уряду, що дозволяє говорити про його відносну «слабкість» у системі розподілу державної влади. Тим не менш, як засвідчує історія СР, особистісний чинник і реалії поточної політичної ситуації дозволяли президентам значною мірою впливати на рішення парламенту, уряду й на розвиток країни в цілому. Попри обмежені конституційні повноваження, сила президента проявляється в політичній практиці, що неодноразово засвідчували своєю діяльністю президенти М. Ковач, Р. Шустер, І. Гашпарович та А. Кіска.

Президент М. Ковач (1993-1998 рр.) став одним із головних захисників євроінтеграційного курсу Словаччини і осередком протидії недемократичним тенденціям розвитку, які наростали за часів прем'єрства В. Мечіара. В проекції відносин «президент – прем'єр» внутрішньополітичний розвиток в Словаччині в 1994-1998 рр. був надзвичайно складним, що негативно позначалося на стабільності функціонування державних інституцій і сприйнятті держави закордоном. Ознакою поглиблення кризи конституційної системи було й те, що після закінчення терміну повноважень президента М. Ковача в березні 1998 р. парламент не зміг обрати нового президента. Запровадження прямих виборів в 1999 р. посилило політичний статус, суспільну легітимацію інституту президентства та дещо послабило залежність кандидатів на посаду від політичних партій та еліт. На думку Д. Малової та М. Рибара, запровадження прямих виборів президента, обмеження його повноважень і виборча кампанія 1999 р. сприяли загальному процесу консолідації демократії в Словаччині [2, с. 180].

Перемога Р. Шустера на президентських виборах 1999 р. посилила владні позиції реформаторського уряду М. Дзурінди, оскільки президент проголосив необхідність модернізації економіки, прозахідний зовнішньополітичний курс з намірами вступити в ЄС і НАТО. Будучи ставлеником правлячої коаліції, Р. Шустер у своїх виступах в 1999-2000 рр. унікав різкої критики дій уряду, що додало легітимізації структурним реформами. Відносини президента з урядом почали ускладнюватися з сер. 2000 р. і значно погіршилися після парламентських виборів 2002 р., коли змінився формат правлячої коаліції і Р. Шустер втратив своїх представників у новому правоцентристському уряді М. Дзурінди. Попри напружені взаємовідносини президента і правлячої коаліції, варто відзначити загалом конструктивну позицію президента Р. Шустера щодо перетворень у Словаччині в умовах інтеграції в європейські та євроатлантичні структури.

Наступний етап розвитку президентства охоплює каденцію І. Гашпаровича (2004-2009, 2009-2014 рр.). Дотримуючись помірковано-лівих поглядів, президент І. Гашпарович в оцінці неоліберальних перетворень уряду М. Дзурінди займав здебільшого критичну позицію, особливо щодо реформ у медичній і соціальній сфері, але зовнішньополітичні пріоритети уряду президент підтримував. У результаті дострокових парламентських виборів 2006 р. до влади прийшла коаліція на чолі з Р. Фіцо, що змінило критичні позиції президента. Впродовж другої каденції І. Гашпарович відкрито підтримував правлячу партію Напряв-СД, за що неодноразово наражався на суспільну критику.

Отже, під впливом політичних, особистісних і ситуативних чинників взаємовідносини між президентами та прем'єрами/урядовими коаліціями мали в Словаччині різний характер: від гострого протистояння в 1994-1998 рр. до партнерської підтримки у 2006-2010 рр. Відносини, які склалися між президентом А. Кіскою та прем'єром Р. Фіцо впродовж 2014-2018 рр., важко назвати партнерськими та конструктивними, оскільки розділ між їх поглядами на зовнішню та внутрішню політику тільки поглиблювався аж до відставки Р. Фіцо.

Модель президентства, яка була закладена Конституцією СР 1992 р., містила чимало нечітких положень, що в поєднанні з гострим політичним конфліктом між президентом і прем'єром у 1994-1998 рр. дестабілізувало систему державно-владних відносин. Конституційна новелізація інституту президентства у 1999, 2001 рр. частково відновила інституційну рівновагу в системі владних відносин, але не позбавила впливу партійно-політичного чинника. Словаччина динамічно реагує на політичні кризи і шукає можливості конституційно вдосконалити

інститут президентства і модель владних відносин. Так, у 2011 р. у зв'язку з урядовою кризою (висловлення вотуму недовіри уряду І. Радічової) були внесені зміни до Конституції, які посилюють позиції президента у сфері виконавчої влади (ст.115) [3]. Водночас словацькі дослідники підкреслюють, що ці зміни ставлять питання про необхідність подальшого вдосконалення правового статусу президента [1, с.116].

Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток інституту президентства в Словаччині був тісно пов'язаний з політичною боротьбою і пошуком рівноваги в системі поділу влади. Інститут президентства зіграв важливу роль у демократичній трансформації, легітимації та інституційній консолідації політичної системи Словацької Республіки.

1. Cibulka L. Vývoj postavenia prezidenta v ústavnom systéme Slovenskej republiky (v kontextezmien Ústavy Slovenskej republiky) // Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae. 2012. Č. 1. S. 82-122.

2. Malová D., Rybar M. Slovakia's Presidency: Consolidating Democracy by Curbing Ambiguous Powers // Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe / R. Elgie, S. Moestrup (Eds.). Manchester, 2008. P. 180-200.

3. Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992. Aktuálne znenie: 01.06.2017 [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460>.

Олександр Бертолон

ЩОДО УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОГО ДИПЛОМАТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ПРОПАГАНДИ РФ

Ця стаття присвячена висвітленню питання українсько-угорського дипломатичного конфлікту в контексті впливу пропаганди РФ. Минулий 2018 рік став мабуть найважчим у двосторонніх дипломатичних відносинах України та Угорщини, оскільки наявний конфлікт країн відносно «освітнього закону» постійно підживлювався новими проблемними питаннями, які у тому числі були штучно створеними країною агресором. Конфлікт двох країн спочатку стосувався захисту прав меншини та території України отримувати освіту угорською мовою, швидко поширилася на питання євроатлантичної інтеграції України, громадянства та політичної співпраці. До певної міри обидві країни стали заручниками регіональних процесів, зокрема зростання впливу націоналізму як політичної ідеології. У свою чергу, скориставшись загостренням українсько-угорських відносин російська сторона через спеціальні операції своїх спецслужб та підконтрольних

пропагандистських ЗМІ намагається спровокувати загострення міжетнічної ситуації у Закарпатській області, що містить у собі загрозу підриву системи регіональної безпеки з негативними наслідками для майбутнього Європи.

Угорщина із часу початку гібридної війни проти України висловила підтримку територіальній цілісності та суверенітету нашої держави та багато разів голосувала за режим європейських санкцій проти Росії після анексії Криму початку військових дій на Донбасі.

Однак після ухвалення в Україні нового закону про освіту, який Будапешт вважає таким, що порушує права національних меншин на отримання освіти рідною мовою, угорський уряд протягом більше ніж року блокує проведення співробітництво України – НАТО та інтеграцію Києва до західних структур на всіх рівнях.

В той час, як угорські зауваження до закону України «Про освіту» ґрунтуються на законних підставах реалізації прав людини на отримання освіти рідною мовою, бурхлива ж дипломатична реакція Будапешта по захисту прав угорської національної меншини Закарпаття використовується геополітичними зусиллями Російської Федерації для дестабілізації України за етнічною ознакою та географічним розривом Схід-Захід.

Вказана стаття ґрунтується, у тому числі й на дослідженнях проведених угорської неурядовою аналітичної компанією «Political Capital» (м. Будапешт), яка займається вивченням російських впливів в Європі, зв'язків Кремля з європейськими право-радикалами та іншими деструктивними елементами, які попри власну маргінальність стають інструментами впливу в гібридній війні РФ.

2018 рік став мабуть найважчим у двосторонніх дипломатичних відносинах України та Угорщини, оскільки наявний конфлікт країн відносно «освітнього закону» постійно підживлювався новими проблемними питаннями, які у тому числі були штучно створеними країною агресором.

Зокрема, після юридичних суперечок стосовно мовних норм Закону «Про освіту» особливо загостило українсько-угорські відносини два вкрай неприємні інциденти, які сталися у лютому 2018 року навколо будівлі Товариства угорської культури Закарпаття у місті Ужгороді.

Спочатку 04 лютого 2018 року в будівлю Товариства в Ужгороді кидають коктейль Молотова. Зловмисниками виявилися громадяни Польщі, учасники праворадикальної організації «Фаланга», члени якої воювали на Сході України на боці незаконних угруповань «ЛНР» і «ДНР» [1, 33].

У січні поточного року згадані польські палії під час суду в м. Кракові назвали замовниками терористичного акту «німецького

журналіста» - Мануеля Оксенрайтер. Він раніше був відомий як регулярний «викривач злочинів» «української фашистської хунти» в ефірах російських телевізійних «Першого каналу» і «Russia Today», а також друг російського політолога, лідера так званого «Міжнародного євразійського руху» й ідеолога «євразійської цивілізації» з центром у Росії Олександра Дугіна [8].

У той же час, 27 лютого 2018 року невідомим таки вдалося майже повністю підірвати згадану будівлю Товариства, згадану провокацію за даними українських правоохоронців організував співробітник КДБ Придністров'я, за завданням кураторів із російських спецслужб. Нещодавно підозрюваних знайшли й арештували, суд на учасниками триває й на сьогодні [1, 34].

Незважаючи на оперативне розкриття інцидентів згадані терористичні акти послужили приводом угорському уряду для чергових звинувачень України у відвертому не бажанні виконувати рекомендації Венеціанської комісії та послужили основою для звернення глави МЗС Угорщини – П. Сійярто до Верховного комісара із питань національних меншин ОБСЄ – Л. Заньєра про можливість введення на територію Закарпатської області спеціальної моніторингової місії ОБСЄ для стеження його співробітника за ситуацією в регіоні, зокрема у контексті дотримання прав меншин [10].

Черговий виток конфлікту між Україною та Угорщиною розгорівся уже серпні 2018 року, коли стало відомо, що в угорському уряді був призначений уповноважений міністра "з питань розвитку Закарпатської області".

Зокрема, реагуючи на згадане призначення заступник міністра закордонних справ України В. Боднар погрожував заборонити в'їзд згаданому угорському уповноваженому - Іштвану Грежі, якщо уряд Угорщини не надасть роз'яснень щодо мети утворення такої посади, яка несе ознаки у внутрішні справи України.

Обурення українського МЗС не пом'якшило також те, що останні два роки в Угорщині вже існувала схожа за функціями посада - адже вона була відмінна за назвою [9].

Російські та проросійські мас-медіа одразу ж при виникненні конфлікту навколо «уповноваженого міністра» почали поширювати фейкові повідомлення про те, що нібито «...угорський уряд створив власне міністерство із питань Закарпаття для того, щоб готувати референдум по поверненню українського регіону до складу Угорщини...» [5].

Ще не встиг згаснути конфлікт довкола призначення «уповноваженого по Закарпаттю», як між Києвом та Будапештом у вересні 2018 року розгорівся новий скандал, який міг мати доленосні

наслідки для відносин між країнами, адже зачіпає неймовірно чутливу тему для обох сторін – питання громадянства та другого паспорта.

Зокрема в інтернет-мережі «Youtube» з'явилося відео, що відзняте прихованою камерою або телефоном, зафіксовано, як саме громадяни України присягають на вірність Угорщини. Церемонія відбувається в місті Берегово, в угорському консульстві. А на додаток, консул радить новоявленим "подвійним громадянам" приховувати від української влади факт отримання паспорта [6].

Для України надання другого громадянства для своїх жителів стало одним з ключових питань національної безпеки під час гібридної війни, що безпосередньо пов'язане з агресією Росії в Криму, якій передувала роздача російських паспортів. Для Угорщини це – один з фундаментів єдності угорської нації та зв'язку закордонних угорців з їхньою історичною батьківщиною, що так чи інакше відбувається і в інших сусідніх з Угорщиною країнах – Румунії, Сербії, Словаччині та Хорватії.

Отже, вище згадане відео спровокувало нове загострення українсько-угорської суперечки. Міністр закордонних справ Павло Клімкін запропонував Угорщині або довести, що відео є фейковим, або відкликати консула. У свою чергу, міністр закордонних справ Угорщини Петер Сіярто заявив, що відео використано у передвиборчій боротьбі в Україні для підігрівання ненависті до угорців. За словами угорського глави дипломатичного відомства «Подвійне громадянство - це звичайна практика в ЄС, тож українське обурення свідчить, що Київ несерйозно ставиться до європейської інтеграції та вступу в НАТО». Будапешт також пригрозив вислати українського консула в Угорщині як крок у відповідь [6].

Далі конфлікт лише загострювався: вперше в історії українсько-угорських дипломатичних відносин відбулася взаємна висилка консулів, а на радикальному українському веб-ресурсі "Миротворець" масово почали публікувати ідентифікаційні дані жителів Закарпатської області, які отримали угорське громадянство.

У жовтні 2018 року у кількох районах Закарпатської області невідомі розклеїли борди з антиугорськими написами. Зокрема на бордах написали гасло «Зупинимо сепаратистів». Разом з написом на них розмістили фото діячів найбільшої угорської громадсько-політичної сили Товариства угорської культури Закарпаття – Василя Брензовича, Йосипа Борто та Ілдики Орос.

Після вказаного інциденту голова Закарпатської обласної державної адміністрації Геннадій Москаль заявив, що методи і стиль виконання вказують на те, що цей акт чергова примітивна спецоперація ФСБ РФ, яка вже кілька років намагається розсварити на Закарпатті українців і угорців[7]. На тлі загострення конфлікту, Угорщина відмовлялася дати

дозвіл на відкриття нового українського консульства в угорському місті Шіофок, у свою чергу Київ у відповідь зволикав із видачею агреману на призначення нового угорського посла, допоки не відбудеться зміна назви «уповноваженого міністра» [4].

Як тоді, так і тепер зрештою стало очевидно, що українська так і угорська сторони зайшли занадто далеко в протистоянні, а єдиний, хто мав з цього зиск – це Кремль, який давно системно працює на те, аби пересварити двох сусідів. Зрештою, і в Києві, і в Будапешті усвідомили, що подальша ескалація шкодить їм обом, а тому вгамували пристрасті та спробували рухатися назустріч. Нехай навіть малими кроками.

Так, 30 жовтня минулого року стало відомо, що угорський уряд все ж змінив назву посади Іштвана Грежі, який з «уповноваженого міністра з розвитку Закарпатської області» нарешті став «відповідальним за співпрацю регіоном Сабольч-Сатмар-Берег та Закарпатською областю». Цього ж дня посла Угорщини в Україні Ерно Кешкеня запросили до МЗС України, для того щоби вручити йому агреман на призначення його наступника, яким став сьогоднішній посол Угорщини в Україні – Іштван Йдьярто [4].

Отже, відносини між Україною та Угорщиною протягом 2018 року надзвичайно загострилися, конфлікт, який спочатку стосувалася захисту прав меншини та території України отримувати освіту угорською мовою, швидко поширилася на питання євроатлантичної інтеграції України, громадянства та політичної співпраці. До певної міри обидві країни стали заручниками регіональних процесів, зокрема зростання впливу націоналізму як політичної ідеології.

У свою чергу, скориставшись загостренням українсько-угорських відносин російська сторона через спеціальні операції своїх спецслужб та підконтрольних пропагандистських ЗМІ намагається спровокувати загострення міжетнічної ситуації у Закарпатській області, що містить у собі загрозу підриву системи регіональної безпеки з негативними наслідками для майбутнього Європи. Основна мета російської стратегічної дезінформаційної кампанії, побудованої на конфлікті між Угорщиною та Україною, зводиться до легітимації російської агресії в Криму і на Сході України.

«Мовне питання» та права російської меншини в Україні подаються як елемент міжнародної системи порушень прав людини, яку сповідує український уряд, «підтриманий крайніми екстремістами, щоб зашкодити всім меншинам сусідніх країн, порушуючи європейські стандарти прав людини». Як наслідок, ця кампанія Кремля була певною мірою ситуативно успішною у використанні Угорщини для вбивання клину між рядом країн-членів НАТО/ЄС та Україною, які загалом є союзниками щодо спільного визнання російської агресії проти України,

необхідності продовження економічних санкцій проти російського уряду, а також військових, олігархічних структур, що підтримують агресію Кремля.

1. Бертолон О. Позиція Угорщини на міжнародній арені стосовно імплементації мовної статті Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2018 року). Ужгород. 2018. С. 32-36.

2. Закон України, Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380)

3.Тарасенко Н. Політичне підґрунтя суперечок навколо українського Закону «Про освіту» [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://www.nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3134:zakon-pro-osvitu-poshuki-kompromisu&catid=8&Itemid=350

4. Київський розворот Віктора Орбана: 5 завдань для нового посла Угорщини [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/11/8/7089111/>

5. Венгрия заявила свои права на Закарпатье: дело идёт к референдуму [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zen.yandex.ru/media/zrada/vengriia-zaiavila-svoi-prava-na-zakarpate-delo-idet-k-referendumu-5b62b97ed8372f00a9282e45>

6. Чому з України вислали консула Угорщини: історія конфлікту [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45720660>

7. На Закарпатті з'явилися борди з антиугорськими написами: місцева влада заявила про провокацію [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/na-zakarpatti-zyavilisya-bordi-z-antiugorskimi-napisami-misceva-vlada-zayavila-pro-provokaciyu>

8. На суді в Польщі палії угорського центру в Ужгороді назвали ім'я натхненника підпалу [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uzhhorod-pidpal/29708865.html>

9. How Hungary became a weapon of Russian disinformation [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://euromaidanpress.com/2018/11/16/how-hungary-became-a-weapon-of-russian-disinformation/>

10. Szijjártó az ukrán helyzetről egyeztetett az EBESZ kisebbségi főbiztosával [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/nezopont/szijjarto-az-ukran-helyzetrol-egyeztetett-az-ebes-z-kisebbségi-fobiztosaval/>

ЦІЛІ ТА ЗАСОБИ «М'ЯКОГО» ВПЛИВУ УГОРЩИНИ НА ЗАКАРПАТТІ

Угорщина традиційно займає досить високі місця у світовому рейтингу «softpower», випереджаючи навіть такі великі країни, як Китай та Росія. Не маючи значної політичної ваги в рамках Євросоюзу та позбавлена можливості використання «жорсткої сили», сусідня держава активно застосовує інструменти «м'якої сили» для реалізації своїх інтересів та цілей.

Першою ціллю політики «м'якої сили» Будапешта можна виділити створення привабливого іміджу Угорщини серед населення краю, як угорськомовного, так і українськомовного. Ця універсальна для багатьох держав мета «softpower» досягається, зокрема, через засоби масової інформації. Крім висвітлення різноманітних заходів підтримки закордонних угорців, позитивне сприйняття сусідньої країни також часто досягається за рахунок жорсткої критики української влади, як з боку високопосадовців Будапешта, та зі сторони місцевих представників угорської громади. Слід відмітити, що доволі часто поширюються ідеї, які співпадають із позицією Росії щодо ситуації в Україні (кричуще порушення прав національних меншин через українізацію, фашистсько-націоналістичні методи управління, неможливість інтеграції до ЄС та НАТО тощо). Крім того, Угорщина активно критикує європейську політику санкцій щодо РФ та виступає за їх відміну.

Політика «м'якого впливу» Угорщини має також на меті посилення консолідації угорської нації, що досягається, зокрема, за рахунок різноманітної (політичної, економічної, культурно-освітньої тощо) підтримки закордонних угорців. Останнє було закріплено в новій Конституції 2012 р.: «Угорщина, з урахуванням єдності всієї угорської нації, несе відповідальність за долю угорців, які живуть за її межами, сприяє збереженню та розвитку їх спільнот, підтримує їх прагнення, спрямовані на збереження угорського ідентитету, здійснення індивідуальних і колективних прав, створення громадських органів самоврядування, благополуччя на батьківщині, а також сприяє їх співпраці один з одним і з Угорщиною» [7]. Фінансування програм з підтримки закордонних угорців здійснюють різні фонди, створені під егідою угорського уряду («Друзі Угорщини», «Закарпатський центр економічного розвитку «Еган Еде»», «Фонд ім. Габора Бетлена» та ін.).

«М'який» вплив Будапешта відбувається і через десятки угорських громадських організацій, які діють на Закарпатті. Серед них найбільш чисельними є Товариство угорської культури Закарпаття, Демократична

Спілка угорців України, Форум угорських організацій Закарпаття, Товариство угорської інтелігенції Закарпаття, Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство та ін. [2, с. 300].

В освітній сфері Угорщина інвестує у підтримку діючих та створення нових угорськомовних дитячих садків, шкіл та вищих навчальних закладів. Одна з найбільших таких інвестицій мала місце у 2013 р., коли уряд сусідньої держави виділив з резервного фонду одноразову допомогу у розмірі 500 млн. форинтів (1,64 млн. євро) для реконструкції та забезпечення діяльності Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II [4]. Останній, за підтримки Будапешта, організовує безкоштовні курси з вивчення угорської мови, які у 2016 р. були відкриті у 52-х населених пунктах Закарпаття. Хоча представники інституту зазначають, що більша частина людей хоче вивчити угорську мову з туристичною метою чи з причин лікування або ведення бізнесу, справжня мета більшості (а це переважно українці) – отримання угорського громадянства [1, с. 263].

Угорський уряд також впливає на економічну сферу, підтримуючи приватний бізнес на Закарпатті та виділяючи пільгові кредити на розвиток етнічного сектора економіки краю. У 2014 р. була розроблена економічна програма «План економічного розвитку ім. Егана Еде» з бюджетом 32 млрд. форинтів (104 млн. євро), які у 2016-2018 рр. виділялися з держбюджету Угорщини для розвитку сільського господарства, туризму, а також малих і середніх підприємств Закарпаття. Щороку уряд Угорщини також впроваджує профільні програми розвитку: «2016 рік – рік молодих підприємців із числа закордонних угорців», «2017 рік – рік сімейного бізнесу закордонних угорців» та ін. [4].

Стратегічна мета владних еліт Будапешта – надання автономії та подвійного громадянства угорцям Закарпаття. Про це, зокрема, неодноразово заявляли найвищі посадові особи сусідньої держави. Так, у 2014 р. Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, виступаючи в парламенті, заявив: «Ми розглядаємо угорське питання як європейське питання. Угорці, які живуть в Карпатському регіоні, мають право на подвійне громадянство, на національну спільність і на автономію» [2, с. 301]. У 2017 р. угорський віце-прем'єр Ж. Шем'єн виступив із наступною заявою: «... Вживання угорців, які проживають за кордоном, залежить від того, чи зможуть вони досягти успіху, рухаючись в напрямі досягнення автономії» [8].

З 1 січня 2011 р. набули чинності поправки до угорського закону про громадянство, які значно спростили умови отримання паспорта сусідньої держави [6]. Закон дозволяє всім застосовувати спрощену натуралізацію, якщо вони зможуть довести знання угорської мови і надати докази

угорського походження. На практиці це означає, що кожен корінний закарпатець (в т.ч. етнічний українець) може отримати громадянство сусідньої держави.

Справжнім стимулом для набуття громадянства Угорщини є не стільки спрощені умови його отримання, а ті широкі можливості, які надає угорський закордонний паспорт *Útlevel*. Останній посідає високу сходинку у світовому рейтингу сили паспортів і дає його власнику право безвізової поїздки до США та Великої Британії, вільного працевлаштування у більшості країн ЄС, оформлення офіційної прописки в Угорщині задля отримання соціальних виплат, голосування на угорських виборах та ін. [3]. Сьогодні ні для кого не є секретом, що частина населення Закарпаття, яка має угорські паспорти, розглядається як електорат для підтримки правлячої партії Фідес на виборах. Слід відмітити, що масовій паспортизації сприяє також недосконалість українського законодавства, яке прямо не забороняє наявність громадянства іншої держави.

Про масштаби паспортизації можна судити із заяв урядовців. Так, представник угорського уряду А.-Я. Потапі повідомив, що станом на лютий 2015 р. майже 94 тис. закарпатців отримали громадянство Угорщини за спрощеною процедурою [3]. Заступник глави МЗС України В. Боднар заявив, що Угорщина до червня 2017 р. роздала на Закарпатті понад 100 тисяч паспортів [5]. Наявність останніх фіксують і в представників органів місцевого самоврядування та чиновників. Так, у 2016 р. з посади начальника управління освіти, молоді та спорту Берегівської РДА був звільнений В. Лендел, який під час перебування на державній службі отримав громадянство Угорщини.

Однією з цілей угорської «softpower» є формування резерву трудових та інтелектуальних ресурсів, які могли б компенсувати нестачу кадрів у різних галузях народного господарства Угорщини. Чисельність населення країни протягом останніх десятиліть постійно зменшується, природний приріст є від'ємним, тому зацікавленість Будапешта в людських ресурсах (тим більше угорськомовних) не викликає сумнівів.

Таким чином, більшість цілей, які системно реалізує Угорщина на Закарпатті за допомогою засобів «м'якої сили», не відповідають національним інтересам України. Щонайменшим наслідком «м'якого» впливу Будапешта є лояльність великої частини населення краю до сусідньої держави, а більшим – формування в українців угорської ідентичності. Кінцеві наслідки цього процесу для нашої держави можуть мати деструктивний характер. За аналогією з Косово та іншими регіонами, де за допомогою сусідніх держав конструювалася певна ідентичність, можна припустити, що за деяких внутрішніх і зовнішніх обставин частина території України може бути відокремлена від неї. У

будь-якому разі українська влада має чітко визначити всі можливі загрози та почати проводити системну і зважену національну, регіональну та зовнішню політику, що відповідатиме інтересам України.

1. Мателешко Ю., Політика «м'якої сили» Угорщини на Закарпатті: цілі, суб'єкти, напрями. *Геополітика України: історія і сучасність*: збірник наукових праць. 2018. Вип. 2 (21). С. 253-270.

2. Рябінін Є., Екзогенні чинники впливу на посилення етносепаратистських процесів в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2016. Вип. 16. С. 299-307.

3. Тужанський Д., 100 тисяч вірних Угорщині: історія та приховані деталі паспортного скандалу на Закарпатті // *Європейська правда*. 2018. 20 вересня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/20/7087153/>

4. «Угорське» Закарпаття: реалістичні передчуття чи перебільшені очікування // *Західний інформаційний фронт*. 2017. 27 травня. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/Ugorske-Zakarpatya-realisticzni-peredchuttya-chi-perebilsheni-ochikuvannya.html>

5. Угорщина роздала на Закарпатті понад 100 тисяч паспортів до введення безвізового режиму України з ЄС, – заступник глави МЗС Боднар // *Цензор.НЕТ*. 2018. 21 квітня. URL: <https://ua.censor.net.ua/n3062581>

6. 2010. éviXLIV. Törvényamagyar állampolgárságrólszóló 1993. éviLV. törvénymódosításáról. URL: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000044.TV>

7. MagyarországAlaptörvénye (2011. április 25). URL: <http://www.kormany.hu/download/a/21/00000/MagyarországAlaptörvénye.pdf>

8. Semjén: Az autonómia nemcsak cél, jövőkép is // *Hír TV*. 2017. Március 21. URL: https://hirtv.hu/ahirtvhirei_adattar/semjen-az-autonomia-nemcsak-cel-hanem-jovokep-is-1391076

Надія Кічера

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРНО-ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Країни Вишеградської четвірки завжди відігравали важливу роль для України. Пріоритетними напрямками взаємодії та співпраці між Україною та державами V4 є політика, економіка, культура. Польща, Словаччина, Чехія та Угорщина є прикладами успішної інтеграції в європейське співтовариство. Важливою сферою, яка може служити прикладом для України є етнополітика країн V4. Згідно з Рамковою конвенцією про захист національних меншин захист національних меншин, їх прав і свобод, є невід'ємною частиною захисту прав людини.

Держава зобов'язується гарантувати особам, які належать до національних меншин право рівності перед законом та право на рівний правовий захист, що виключає будь-які прояви дискримінації [1]. Міжнародні стандарти у сфері забезпечення та захисту прав національних меншин імплементовані в національні законодавства зазначених країн.

Демократична моделі етнополітики будь-якої держави передбачає визначення національних прав і свобод особи невід'ємною частиною прав і свобод людини та громадянина; право громадян на національне самовизначення; заборону обмежень та дискримінації за ознаками національної, мовної, релігійної приналежності тощо. Словацька Республіка належить до країн з відносно високим відсотком представників етнічних меншин. За останнім переписом 2011 року, 80,7% населення країни є етнічними словаками [4]. Основний перелік прав національних меншин та етнічних груп є зафіксованим в Конституції СР [2]. До основних нормативно-правових документів у сфері захисту прав меншин у СР належить також Закон про використання мов національних меншин [8]. У законі подано чіткий перелік мов національних меншин, зокрема це болгарська, чеська, хорватська, угорська, німецька, польська, ромська, русинська та українська мови. Також забезпеченню захисту прав меншин сприяють окремі галузеві закони. Крім того, у 2017 році було прийнято також Закон про Фонд на підтримку культури національних меншин та про зміни і доповнення до деяких законів. Зусилля словацької влади в даній сфері спрямовані на зміцнення політики розуміння та примирення громадян Словаччини всіх національностей.

Демократичні принципи етнополітики держави були закладені ще в багатонаціональній Чехо-Словаччині. Основи етнополітики Чехо-Словаччини базувались на принципах демократії, мова йшла про забезпечення громадян, не залежно від національного походження, всіма політичними правами, підтримку розвитку культури, а також кваліфіковану мовну й освітню політику. Уряд СР у своїй програмі на 2016 – 2020 роки приєднався до європейських демократичних традицій свободи, людської гідності та толерантності.

Згідно законодавства СР, громадянам, які належать до національних меншин або етнічних спільнот, гарантується їх всебічний розвиток, забезпечується право на розвиток своєї культурної спадщини, отримання та поширення інформації рідною мовою, утворення об'єднань, організацію власних навчальних та культурних закладів. Також представникам національних меншин надається право на навчання рідною мовою і користування нею в офіційному спілкуванні. Словацьке законодавство враховує потреби національних меншин, передбачає

необхідність забезпечення їм всіх необхідних прав для захисту та розвитку власної культури, традицій, звичаїв, відповідно до цього функціонує також система етнополітичного менеджменту країни. До прикладу, Уповноважений Словацької Республіки у справах національних меншин (на даний момент – Ласло Буковський) для забезпечення якісного і ефективного функціонування даного інституту, яке б відповідало реальним потребам меншин, проводить регулярні зустрічі з представниками меншин для забезпечення їх прогресуючого розвитку чи, принаймні, для збереження сучасного стану національної мови, культури, шкільництва меншин.

Найвищим рівнем суб'єктності в громадсько-політичному та культурному житті Словацької держави володіють угорська та ромська спільноти. Впродовж останніх років помітно активізувалась також русинська меншина. Зауважимо, що русини в Словаччині, подібно до угорців, чехів чи українців, визнані окремою національною меншиною. Русинська меншина користується рівними правами з іншими меншинами, включно отримання державного фінансування для власних культурних програм і заходів. Згідно даних останнього перепису, що був проведений у 2011 році, чисельність русинів продовжує зростати, на противагу тенденції до зменшення чисельності осіб, які ідентифікують себе українцями. Так, станом на 2011 рік русинами назвали себе 33 482 особи, тоді як українцями тільки 7430 [4].

Важливими питаннями для русинів та українців є розвиток мови та національна освіта, які є сутнісними індикаторами їх асиміляції чи спротиву цьому процесу. Як вже було зазначено вище, використання мов у СР регулюється профільним Законом СР про використання мов національних меншин [8]. Відповідно до цього законодавчого акту, русинську та українську мову відносять до мов меншин. У даному контексті важливою є дошкільна та шкільна освіта русинів. При цьому, важливим є вивчення не лише мови, але й традицій та історії свого народу, що є своєрідним комплексом для покращення мовної ситуації будь-якого етносу.

Станом на 2015-2016 роки функціонували 5 україномовних садочків, дві школи, одна гімназія одна школа, де використовуються паралельно словацька та українська мови. Українці мали 165 учнів, з них 89 учнів у початкових класах (0-4 клас) та 76 у 5 – 9 класах [6, с. 61-62]. Станом на 2016-2017 роки функціонувало 4 українські та 2 русинські садочки, одна українська школа та одна школа, де використовуються паралельно словацька та українська мови, одна україномовна гімназія [7, с. 68]. Що стосується вищої освіти, то студії русинської мови добре забезпечені в Пряшівському університеті. Загалом представники русинської та української меншин найчастіше навчаються в трьох університетах: у

Пряшівському університеті, Кошицькому університеті П.-Й. Шафарика та Кошицькому технічному університеті.

Словацька дослідниця Анна Плішкова стверджує, що русинська мова має широке коло функціонального використання на сучасному етапі – в медіа, побуті (родині), політичній сфері, театральній, літературній сфері, проте вказуються і проблеми вживання мови на сучасному етапі [5, с. 62-78]. Ключову роль у розвитку культури національних меншин відіграла дотаційна програма уряду СР у 2015 році. Значні кошти було виділено на ЗМІ, мовлення, театри, музеї, бібліотеки національних меншин, підтримку традицій.

Значну роль у національно-культурному розвитку етнічних спільнот відіграють ЗМІ. Зазначимо, що кодифікована мова русинів та українська мова використовується у друкованих та електронних засобах інформації: друкованих виданнях загальносуспільного змісту та релігійного характеру; в оформленні електронних сторінок. Не зважаючи на те, що в основі розподілу державного фінансування знаходився об'єктивний критерій чисельності представників меншин, таку політику вважають несправедливою деякі представники національних меншин, як таку, що стимулює асиміляцію етнічних спільнот, які не є такими чисельними та впливовими, з точки зору політичної суб'єктності, як, до прикладу, угорці. Наразі періодичні та неперіодичні видання національних меншин отримують також грантове фінансування в рамках дотаційної програми Культура національних меншин [6, с. 49]. Русини мають три періодичні видання – Народні новинки, Русин, Артос; українці два – Нове життя і Веселка. Крім того функціонують видання, що виходять русинською та словацькою мовами (ІнфоРусин, Благівісник, Голос Русина), а також українською та словацькою мовами (SUREC).

Державна підтримка надається мовленню на рідній мові русинів та русинів-українців Словаччини. Редакція етнічного мовлення словацького телебачення функціонувала в Пряшеві, з 2004 року – в Кошицях, і саме вона представляє аудиторії найбільш важливі заходи національних меншин. Важливі зміни у трансляції русинського та українського мовлення відбулися у 2015 – 2016 роках. Воно поповнилось актуальними інформаційними програмами із ширшим тематичним діапазоном. Урядова підтримка надається також Театру імені О. Духновича в м. Пряшів, вистави якого йдуть русинською та українською мовою, Музею української культури у Свиднику, Музею русинської культури у Пряшеві [6, с. 36].

Важливим етноідентифікаційним маркером для русинів є також релігія. Частково у даному контексті можна говорити і про запровадження словацької літургійної мови богослужіння, яка також сприяє помірній словакізації. На словацьке богослужіння Греко-

католицька церква почала перехід ще у 1960-х роках[3, с. 396-398]. Однак обряд богослужіння і традиції цілком сприяють збереженню етноідентифікаційних маркерів, що потребує глибших студій.

Узагальнюючи масив емпіричного матеріалу стосовно громадсько-політичної та культурної активності етнічних спільнот, які є представленими у структурі словацького суспільства, можна зробити висновок, що найбільш активними меншинами у Словаччині є угорська, ромська та русинська меншини. Словацьке законодавство враховує потреби національних меншин, прописуючи необхідність забезпечення їм всіх необхідних прав для захисту та розвитку власної культури, традицій, звичаїв.

Що стосується України, то наявність окремих нормативних неточностей, відсутність чітко сформульованої єдиної етнополітичної концепції держави, нестабільність функціонування владних структур, несистемність та непослідовність проваджуваної етнополітики, негативно впливає на етнополітичну ситуацію загалом. Зокрема важливим є питання розробки концепції та стратегії етнополітики, які б визначали пріоритети держави щодо регулювання цієї чутливої соціально-політичної сфери. Позитивним досвідом для України є не лише нормативно-правова база Словацької Республіки, а й система функціонування інституцій з питань забезпечення та захисту прав меншин в державі, зважаючи на неконструктивні реформи цієї важливої ланки етнополітики в Україні впродовж останніх років.

1. Рамкова конвенція про захист національних меншин. Страсбург 1 лютого 1995 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055
2. Constitution of the Slovak Republic [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>
3. Coranič, J. Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Česke Budějovice 2014, 526 s., s. 396-398.
4. Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/1f62189f-cc70-454d-9eab-17bdf5e1dc4a/Tab_10_Obyvateľstvo_SR_podla_narodnosti_scitanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHmhe&CVID=knLHmhe
5. Plišková, A.: Rusínsky jazyk na Slovensku: náčrt vývoja a súčasné problémy. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove, 2015, с. 62-78, 116 с.
6. Správa o postavení a práвах príslušníkov národnostných menšín za rok 2015. Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR / 2016, s. 61-62. [Електронний ресурс]. Режим доступу: < http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/6532_sprava-o-postaveni-a-pravach-prislusnikov-nm-2015.pdf>.
7. Správa o postavení a práвах príslušníkov národnostných menšín za rok 2016. Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Úrad vlády SR / 2017, s. 68.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/7048_sprava-nm-2016.pdf>.

8. Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184>

Іван Барчій

ПОЗИЦІЯ РУМУНІЇ ВІДНОСНО ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Драматичні події 2014 року кардинально змінили політичну ситуацію в Україні та у її відносинах із іншими країнами. Чи не найвідчутніше такі зміни помітні у відносинах із Румунією. Влада, громадянське суспільство та ЗМІ цієї сусідньої держави з моменту початку гібридної війни прийняли чітку і послідовну проукраїнську позицію, хоча до цього історія двосторонніх відносин була складною і суперечливою. В таких умовах є актуальним і заслуговує більш детальної уваги вивчення причин та умов такої підтримки.

Анексія Криму та подальші події на Донбасі призвели до широкого суспільного обговорення питань військової обороноспроможності та загроз з боку РФ. Вперше після вступу до НАТО та ЄС проблеми національної безпеки стали провідними в громадсько-політичному дискурсі. Опитування 2015 року показують, що 25% населення вважають можливим прямий військовий конфлікт з Росією, яку близько 70% румунів сприймають як ключову загрозу. Тобто, у суспільстві чітко сформулювався образ загрози із Сходу. Посол України в Румунії Олександр Баньков вказує, що рівень підтримки політики РФ з 2014 року знизився з близько 50 до 5 відсотків [1]. Такі антиросійські настрої мають значні **історичні** коріння, зокрема зумовлені ситуацією у Молдові та Придністров'ї. Молдова сприймається як невід'ємна частина румунського культурного та національного простору. Саме тому досить поширеною є ідея об'єднання з Молдовою, зокрема найвідомішим лобістом цієї концепції є колишній президент Траян Басеску. Як оптимальний і раціональний варіант розглядається м'яка інтеграція у рамках ЄС. Проте такі проекти на даний момент не є реальними через значні антирумунські настрої російськомовного населення в самій Молдові та загрозу повної втрати Придністров'я, а наявність ще одного замороженого конфлікту на Донбасі є ще одним безпековим викликом для Румунії. Науковець Інесса Бабан вказує, що ситуація у Молдові є найгіршим варіантом, коли проблема замороженого конфлікту не дає можливості молодій державі розвиватись, яка й без того страждає від

економічного занепаду, корупції та внутрішньополітичних криз [4]. В даному випадку важливим для країн сусідів є те, яким шляхом піде Україна, адже є приклади Ізраїлю та, частково, Грузії, коли країна в умовах гібридної і класичної війни та невирішених конфліктів може розвиватись успішно.

Важливим фактором, який зумовлює румунську позицію щодо української кризи є **геополітичний** і стосується значної зміни балансу сил у чорноморському регіоні після анексії Криму та його подальшої милітаризації. Кремль офіційно проголосив масштабну програму модернізації чорноморського флоту і впроваджує сучасні системи озброєння, які можуть блокувати доступ НАТО до регіону, якщо це буде потрібно. Румунія, як ключовий представник ЄС та НАТО в Чорному морі та претендент на роль регіонального лідера, повинна протидіяти такій агресивній політиці і ревізіонізму. Політична еліта, офіційний Бухарест різко реагують на події в Україні та протидіють російській агресії на трьох рівнях: дипломатичному, військово-оборонному та економічному. На дипломатичному рівні підкреслюється особливе стратегічне партнерство із США [7] та членство у НАТО. На цій основі наявні найбільш посилені серед центральноєвропейських країн запити щодо перебування військових підрозділів союзників на власній території, щоб на стратегічному рівні убезпечити східний фланг НАТО. Прикладом може бути введення на бойове чергування американського комплексу протиракетної оборони Aegis Ashore на базі Девеселу [9]. Щодо вищенаведеного варто зауважити, що наявність військових баз союзників не повинна стати самоціллю і не є безумовною безпековою гарантією та робить їх першочерговими цілями у випадку можливого військового вторгнення. Іншим аспектом зовнішньополітичної протидії ревізіоністській політиці Кремля є активізація регіональної співпраці, зокрема це участь у проектах «Ініціатива трьох морів» та «Бухарестська дев'ятка» [8]. На військово-оборонному рівні, за активної участі Президента, було укладено меморандум між усіма політичними силами, щодо виконання вимоги НАТО про витрати на оборону у розмірі не менше 2 % ВВП, протягом 10 років [5]. На економічному рівні ключовим елементом протидії російському впливові була висунута програма енергетичної незалежності, ця програма була розроблена значно раніше(2007 – 2020) і на даний момент Румунія вже експортує газ до Молдови, а до 2023 року планується продаж сланцевого газу до Угорщини та Болгарії [2].

На практиці підтримка української сторони проявилась в тому, що Румунія першою з країн ЄС підтримала Угоду про асоціацію України з ЄС 2 липня 2014. На спеціальному засіданні Парламенту за участю обох Палат 284 голоси були «за», один утримався і один виступив проти [3].

Невизнання анексії Криму та засудження підтримки Кремлем терористичних сил на Донбасі характерне для заяв румунських високопосадовців, незважаючи на різкі зміни внутрішньополітичної ситуації, адже з 2014 року тут змінився Президент та склад Парламенту, кілька разів змінювався склад Уряду внаслідок численних криз та загострень відносин з ЄС. Неодноразово українські військові проходили лікування у Бухаресті. Значно інтенсивнішою стала прикордонна співпраця, підписано Договір про малий прикордонний рух, постійно зростає двосторонній товарообіг. Співпраця між нашими країнами посилюється, хоча є ще багато невикористаних можливостей і проблем, які потребують вирішення. Найскладнішим періодом нового етапу відносин був час після прийняття нового Закону України «Про освіту» в 2017 році, але шляхом двосторонніх консультацій та цивілізованого пояснення своїх позицій напругу вдалося зняти. В 2019 році Румунія головує в Раді ЄС і пріоритетами проголошені питання безпеки в Чорноморському регіоні, Східного партнерства та дезінформації [2]. Були різко засуджені дії РФ у Керченській протоці, зокрема Президент Йоханніс вкотре наголосив на непорушності і повазі до морських і сухопутних кордонів України та запевнив, що його країна є готовою до будь-яких сценаріїв розвитку подій в Азовському морі [10]. Особлива увага румунських політиків на питаннях інформаційних загроз, боротьбі з «фейковими» новинами та безпеки національного кіберпростору є для Києва надзвичайно позитивним сигналом того, що в Бухаресті розуміють всю повноту і багатомірність гібридної агресії в сучасному суспільстві. Росія в даний час проявляє агресію одночасно на багатьох рівнях: політичному, військовому, економічному та пропагандистському. Засоби, що використовуються Москвою численні і включають в себе: дипломатію і економічний тиск, пропагандистські дії, демонстрації сили, військові операції, кібератаки і шпигунство. Ці елементи використовуються окремо або одночасно, і складають суть «гібридної війни».

Відповідь Румунії російському ревізіонізму і агресивності повинна бути структурована на декількох рівнях. Стратегія протидії російській загрозі повинна визначити ті компоненти, де Румунія має змогу діяти самостійно і ті компоненти, де необхідно діяти разом зі своїми союзниками. Бухарест демонструє дипломатичну ініціативи в рамках НАТО і ЄС і постає одним з розробників політики НАТО щодо Східної Європи. При цьому найважливіше для нас значення має те, що в Румунії чітко розуміють, на відміну від деяких інших країн ЄС, що російська агресія є викликом історії не лише для Києва, а й для всього європейського порядку. Для України ж головним завданням є створити такі умови, щоб сучасний етап відносин із Бухарестом не був

тимчасовим ситуативним союзом щодо російської загрози, а став початком взаємовигідного і цивілізованого партнерства у стратегічній перспективі.

1. Баньков О. Темні часи у наших відносинах завершилися [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/world/2018/09/07/406861_temni_chasi_vidnosinah.html

2. Керченське питання таке ж важливе для Румунії як і для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/rumuniya-kerchenske-putannya/29701742.html>

3. Союзник не мимоволі: що показав візит Порошенка до Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/25/7048368/>

4. Baban I. The Transnistrian Conflict in the Context of the Ukrainian Crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=468https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjfs92Zmu_hAhULkMMKHT3UCB8QFjAAegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ndc.nato.int%2Fdownload%2Fdownloads.php%3Ficode%3D468&usg=AOvVaw2FLPC4gErJRHZjuIDPL28G

5. Cum va influența situația din Ucraina cheltuielile militare ale României [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://romanalibera.ro/actualitate/international/cum-va-influentasituatia-din-ucraina-cheltuielile-militare-ale-romaniei-334229>

6. Dorka C.L. Crizadin Ucraina: ocrizădeavengură sistemică? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=16448>

7. Friedman G. Borderlands: First Moves in Romania [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldview.stratfor.com/article/borderlands-first-moves-romania>

8. Rotaru V., Umland A. How Romania and Poland can strengthen NATO and EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/central-europe/2017-11-10/how-romania-and-poland-can-strengthen-nato-and-eu>

9. Visan G. Romania: slab pregatita pentru a face fata revizionismului rusesc [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.roec.biz/bsad/ro/portfolio-item/romania-slab-pregatita-pentru-a-face-fata-revizionismului-rusesc/>

10. We are ready for any scenarios. Ro President says on Russia-Ukraine tensions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.romania-insider.com/iohannis-russia-ukraine-tensions>

КОНСОЛІДАЦІЯ СИЛ МІЖНАРОДНОГО СПІВТОВАРИСТВА НАВКОЛО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ

Міжнародний тероризм, що активізувався на початку ХХІ століття перетворюється в глобальну руйнівну силу, яка загрожує самому існуванню людської цивілізації. На користь цієї тези з усією вірогідністю свідчать факти зростання кількості, масштабності та жорстокості терористичних атак по всьому світу, що інколи переростають у нищівні війни, активне використання терористами сучасних технологій, прагнення до захоплення зброї та інших засобів масового знищення людей, а також вразливість об'єктів життєзабезпечення великої кількості населення.

Багатогранність, багатоликість тероризму, його мутації та набуття ним нових форм і видів, нашкоджує на думку, що від нього не є застрахованим жодне суспільство, хіба, якщо воно повністю ізольоване, а тому питання боротьби з тероризмом є важливим для всього людства.

Процеси глобалізації вплинули і на тероризм, а тому однією із ознак сучасного тероризму є те, що він вже не знає національних кордонів. Справедливими тут є слова Б. Нетаньяху: „організована злочинність-це хвороба, якою захворіли всі демократичні суспільства. Вона атакувала комерційні фірми, повела наступ на судовий апарат, корумпувала поліцію. Але посилення тероризму в останні десятиліття являє собою нову форму організованого насилля, направленого проти демократії. Виникнувши вперше в кінці 60-х років, тероризм охопив одну за іншою майже всі країни Заходу. До числа країн, які він обрав своєю мішенню, відносяться Англія, Італія, Франція, Голландія, Іспанія, Німеччина, Японія, Аргентина, Ізраїль, а зовсім недавно в цей список увійшли і Сполучені Штати. Жодна держава не має імунітету проти тероризму, і мало кого не зачепило це зло” [3, с.39]. На жаль перелік країн, які постраждали чи потерпають від тероризму тепер можна продовжити, адже за останні роки сфери впливу терористів поширилися навіть на Україну.

В останні роки проблема тероризму все більше і більше набуває глобального характеру. У зв'язку з цим виникла необхідність розглянути основні проблеми міжнародної співпраці в протидії тероризму і в постановці завдань, що стоять перед практичними і науковими працівниками, що повинні їх вирішувати.

Передусім варто проаналізувати стан і накреслити шляхи посилення міжнародної співпраці по протидії міжнародному тероризму.

Основи співпраці в сфері боротьби з тероризмом були з ще на початку ХХ століття на конференції по уніфікації кримінального законодавства. На жаль, ці зусилля не увінчалися успіхом. Разом з тим заслуга „уніфікаторів” полягає в тому, що в ході аналізу феномену тероризму вони близько підійшли до визнання необхідності укладення міжнародної конвенції, яка б сприяла закріпленню в законодавстві різних держав ідентичних кримінальних норм, що стосуються захисту від провокації катастроф на комунікаціях або їх порушення і забезпечують безпеку життя і власності осіб, які користуються цими комунікаціями [5, с.277-278].

Після Другої світової війни міжнародне співробітництво в боротьбі з тероризмом продовжувало зростати. Був прийнятий цілий ряд документів, який регламентував діяльність в цій сфері. Серед них Конвенція про злочини і деякі інші акти, які здійснюються на борту повітряних суден (1963), Конвенція по боротьбі з незаконним захопленням повітряних суден (1970), Конвенція по боротьбі з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (1971), Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб що користуються міжнародним захистом (1973), Міжнародна конвенція по боротьбі з захопленням заручників (1979), Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (1980), Конвенція про боротьбу з незаконними актами, що спрямовані проти безпеки морського судноплавства (1988), Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розміщених на континентальному шельфі (1988) та багато інших [5, с.772].

Сучасна система багатосторонньої співпраці у боротьбі з тероризмом склалася в основному за останні три десятиріччя. На глобальному рівні вона функціонує під егідою ООН та її спеціалізованих закладів, передусім ІМО, ІКАО та МАГАТЕ, на основі одинадцяти універсальних конвенцій і протоколів про боротьбу з різними проявами тероризму на суходолі, на морі та в повітрі [1, с.13].

У найбільш сконцентрованій формі принцип загального засудження і визнання протиправності тероризму відображено в Декларації про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, прийнятий на 49-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1994 році, де відзначається: “Злочинні акти, спрямовані або розраховані на створення обстановки терору серед широкої громадськості, не можуть бути виправдані, якими б не були міркування політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного або будь-якого іншого характеру, що можуть провадитися в їхнє виправдання” [4, с.65].

Декларація зобов’язує держави утримуватися від організації терористичної діяльності, підбурювання до неї, сприяння її здійсненню і

фінансування, тобто від спонсорства тероризму; забезпечувати затримання, судове переслідування або видачу осіб, що вчинили терористичні акти; співробітничали один з одним у боротьбі з тероризмом тощо. Державам пропонується також стати учасниками всіх універсальних міжнародних антитерористичних договорів [4, с.65].

Хоча не всі із вказаних положень стали загальновизнаними нормами міжнародного права, їх морально-політична обов'язковість для держав-членів ООН очевидна. Скоріше за все, перенесення цих принципів у конвенційну площину – наступний етап в розвитку міжнародного антитерористичного співробітництва .

Після подій 11 вересня 2001 року питанням боротьби з тероризмом почали приділяти все більше уваги. Почалася розробка нових конвенцій, але нажаль національні інтереси кожної держави все ж таки мають визначальний вплив на їх співпрацю.

Дуже влучними є слова Н. Назарбаєва: “ Тероризм, сепаратизм, екстремізм – це війна. І як у всілякій війні ми, члени антитерористичної коаліції...” [2,с.9].

Зростання терористичної загрози, що організаційно набуває риси свого роду “терористичного інтернаціоналу” створює серйозну загрозу. Як стабільності в окремих країнах і регіонах, так і міжнародній спільноті в цілому. Зростаюча хвиля терористичної загрози, яка навіть переростає у глобальні військові здатна серйозно підірвати всю систему міжнародних відносин, що склалася .

Останнім часом відчувається, що свіжі імпульси для надання нового дихання глобальній співпраці в боротьбі з тероризмом походять в першу чергу від зусиль, що приймаються на регіональному рівні .

Значний політико-правовий потенціал боротьби з тероризмом накопичений на Європейському континенті. Система консультації країн Євросоюзу здійснюється в межах міжнародної поліційної робочої групи і “Групи Треві”, що має в своєму складі дві спеціалізовані робочі групи, одна з яких виконує задачу обміну інформацією та надання національним органам методичної допомоги в боротьбі з тероризмом, а інша проводить підготовку кадрів та обмін науково технічною інформацією в даній сфері. До досягнень цих груп можна віднести створення захищеної системи зв'язку поліцейських підрозділів держав-учасниць, розширення можливостей відстеження і ліквідації каналів постачання терористів зброєю, складання “чорних списків” терористів і осіб, що їм допомагають.

Шенгенські угоди дозволили створити в межах Євросоюзу спеціалізовану базу даних SIS по відношенню до підозрілих осіб або до предметів даного суспільства. Для обміну інформацією по відношенню

до контрольованих осіб була створена доповнююча телекомунікаційна система SIRENE.

Особливе місце в боротьбі світового співтовариства з тероризмом займає Інтерпол, Бернський і Віденський клуби, Неформальна робоча група та деякі інші.

Зрозуміло, що співпраця по боротьбі з тероризмом розвивається і на засадах багатосторонніх відносин. Особливо це проявляється в протидії терористичній загрозі Російської Федерації та введені країнами ЄС відповідних санкцій. Важливим є також об'єднання світової спільноти проти терористичної діяльності ІГЛ. Це важлива складова глобальних зусиль держав по протидії міжнародному тероризму. Провідні держави світу усвідомлюють, що поодиночі тероризм перемогти не можливо і вирішення цього питання стоїть в політичній площині. А це вже є першим кроком для успішної боротьби з терористичною загрозою.

Отже, для ефективної боротьби з міжнародним тероризмом необхідно на основі наявного історичного досвіду об'єднання зусиль усієї людської спільноти.

1. Кожушко Е. Современный терроризм: Анализ основных направлений / Е. Кожушко. Под общ. ред. А. Е. Тараса. Мн.: Харвест, 2000. 448 с.
2. Невгод В. Терор у ретроспективі / В. Невгод. *Наука і суспільство*. 2003 . № 9 – 10. С. 42–45.
3. Нетаньяху Б. Война с терроризмом: Как демократы могут нанести поражение сети международного терроризма / Пер. с англ. М.: Альпина Паблишер, 2002. 207 с.
4. Требін М. Тероризм: спроба проникнення в сутність / М. Требін. *Людина і політика*. 2002. № 4. С. 123–136.
5. Умнов А. Талибы и террористы – не одно и то же / А. Умов. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 3. С. 53–54.

Анна Лукасевич

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ КОРОЛІВСТВА БЕЛЬГІЇ В УКРАЇНІ

Упродовж останнього століття система міжнародних відносин зазнала значних трансформацій, внаслідок якої змінювалися й підходи до розуміння та реалізації дипломатії. Як наслідок, виникає нова форма діяльності на зовнішньополітичній арені – громадська дипломатія, що є одним з інструментів нарощення м'якої сили. Головна мета громадської дипломатії будь-якої держави – це комунікація з іноземною аудиторією,

для налагодження зв'язків на всіх рівнях та створення позитивного іміджу своєї країни.

На сьогоднішній день розвиток громадської дипломатії та використання її потенціалу в умовах кризи традиційних інститутів є одним із пріоритетів України. Вивчення особливостей громадської дипломатії інших держав допоможе виділити загальні принципи комунікації з іноземною громадськістю, проаналізувати плюси та мінуси закордонних стратегій у сфері громадської дипломатії. Своєю чергою, це дасть змогу розробити теоретичне підґрунтя для розвитку вітчизняної громадської дипломатії. Королівство Бельгія є однією із провідних держав світу за економічними, політичними та соціальними показниками. Окрім того, Бельгія має унікальну культуру та привабливий імідж, а також відіграє важливу роль у функціонуванні ключових для західного світу міжнародних організацій – ЄС та НАТО. Усі ці чинники зумовлюють специфіку громадської дипломатії цієї держави та роблять її цікавим об'єктом для досліджень.

Стосунки між Україною та Королівством Бельгія розпочалися з моменту, коли останнє визнало нашу державу 31 грудня 1991 р. Наступним етапом було встановлення дипломатичних відносин 10 березня 1992 р., яке дозволило вивести офіційну співпрацю на новий рівень [1]. Утім, попри теплий характер відносин, упродовж тривалого часу активна взаємодія не простежувалася. Лише згодом на фоні євроінтеграційних процесів України розпочалося поживлення двосторонніх зв'язків. Зараз ці стосунки знаходяться у стадії динамічного розвитку та, з-поміж іншого, включають і програми громадської дипломатії обох держав.

Для того, щоб оцінити ефективність громадської дипломатії Бельгії, перш за все, окреслимо інструменти, які слугують для її провадження. Варто зазначити, що сучасна діяльність у цій сфері здійснюється із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та з урахуванням актуальних політологічних теорій. Зважаючи на це, можемо сміливо назвати її новою громадською дипломатією (у руслі концепції «newpublicdiplomacy», розвинутої Я. Меліссеном та іншими дослідниками [3, с. 216-221]). Попри це, вона часто послуговується й інструментами традиційної громадської дипломатії. Представимо узагальнений перелік найпоширеніших засобів такої нової громадської дипломатії Бельгії:

- культурні та освітні обміни;
- тренінги;
- семінари та конференції;
- культурна дипломатія;

- спонсорські візити;
- радіо- та телетрансляції;
- налагодження стосунків із засобами масової комунікації;
- цифрова (електронна, віртуальна) дипломатія [2, с. 61-66].

Особливо помітним у контексті налагодження стосунків стало використання цифрової дипломатії. Наприклад, Міністерство закордонних справ Бельгії розробило новий веб-сайт під назвою «FocusonBelgium», який рекламує цю країну і висвітлює новини про досягнення Бельгії в економічній, культурній, соціальній, спортивній та науковій сферах. Також у структурі Міністерства закордонних справ створено департамент, який задовольняє економічні інтереси Бельгії в інших країнах та сприяє створенню позитивного іміджу бельгійського підприємництва. Така діяльність активно висвітлюється на веб-сайті посольства Бельгії в Україні або на сторінках у соціальній мережі Facebook. Також, відповідно до своїх репрезентативних функцій, кожен бельгійський дипломат чи посольство мають створити профіль у соціальних мережах для того, щоб покращувати імідж країни, використовуючи увесь доступний інструментарій громадської дипломатії.

Посольство Бельгії в Україні за підтримки Міністерства закордонних справ Бельгії та у співпраці з численними українськими партнерами щороку формують насичену програму виставок, конференцій, кіносеансів та концертних турів. Разом з тим, ці заходи – це не просто однобічна комунікація, а відкритий діалог. Часто громадяни України звертаються зі своїми ініціативами до посольства Бельгії. Результативним прикладом такої взаємодії стала виставка «Бельгійські інвестиції в Донбас наприкінці XIX – початку XX століття». Ідея створення цієї виставки належить Українському кризовому медіа-центру. Іншим прикладом може слугувати ініціатива організації двох фестивалів саксофонної музики в Одесі та Вінниці. Зважаючи на те, що винахідник саксофона Адольф Сакс народився у бельгійському місті Динанті, саксофон є одним із ключових елементів бельгійської громадської дипломатії. Цей фестиваль був включений у друге видання програми «A Touch of Belgium», яку започаткували у 2015 р. для висвітлення примітних аспектів бельгійського способу життя. Також у 2014 р. проходила серія заходів присвячених 100-літтю з початку Першої світової війни. Бельгійці вирішили зацентрувати саме на цій події, оскільки саме Бельгія та Україна зазнали значних втрат під час цього конфлікту. Оскільки посольства Бельгії за кордоном заохочують до організації пам'ятних заходів у країнах, де вони акредитовані, то було використано й цю можливість [4].

Окрім культурної та цифрової дипломатії для налагодження та зміцнення стосунків важливу роль відіграють й окремі особи. Так, наприклад, бельгійський дипломат українського походження Зенон Коваль зробив значний внесок у розбудову та зміцнення дипломатичної місії України у Бельгії. Пройшовши бельгійську дипломатичну школу цей українець став чинником м'якої сили у відносинах обох держав.

Отже, підсумовуючи загальний огляд громадської дипломатії Бельгії в Україні, варто ще раз відзначити, що стосунки між цими державами традиційно є дружніми, проте не завжди були достатньо активними. Лише після остаточного вибору та реальних кроків у напрямі євроінтеграції, які зробила Україна починаючи з 2014 р., стосунки з Бельгією позбавилися. Що ж стосується власне громадської дипломатії, то посольство Бельгії в Україні використовує різноманітні інструменти, проте найбільш помітною усе таки залишається культурна дипломатія. Крім того, задля налагодження та укріплення стосунків між Україною і Бельгією активно залучається діаспора.

1. Політичні відносини між Україною та Бельгією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://belgium.mfa.gov.ua/ua/ukraine-be/diplomacy>
2. Публичная дипломатия: Теория и практика: Научное издание / Под ред. М. М. Лебедевой. М.: Издательство «Аспект Пресс», 2017. 272 с.
3. Сухорольська І. Громадська дипломатія та демократичний імідж держави: монографія / І. Ю. Сухорольська, Я. Б. Турчин. Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2019. 272 с.
4. Belgiansoftpower. Focusonpublicdiplomacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraineaway.com.ua/politics/belgian-soft-power-focus-on-public-diplomacy/>

Карина Русаніна

ПРОБЛЕМИ ЖИТЛОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО МОЛОДІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Гібридна війна це не новий, але актуальний вид війни, яка ведеться не тільки і не стільки гарматами і танками, скільки силами політичної пропаганди, терору, дезінформації та економічного тиску на противника. Гібридна війна включає також діяльність спецслужб на території противника і різні техніки спотворення інформації. Саме слово «гібридний» означає в даному контексті використання відразу декількох важелів тиску на противника, серед яких бойові дії становлять важливу частину.

Фінансово-економічна криза, що почалася в світі в 2008 році, ще більше актуалізувала проблеми молоді в Україні, у вирішенні яких не досягла успіху ні попередня, ні нинішня влада. Тобто констатація факту існування даних проблем, звичайно ж, була. Однак від цього проблеми нікуди не зникли.

На сьогоднішній день в Україні існує безліч молодіжних громадських організацій та рухів, які займаються молодіжною проблематикою. Однак питання, як і раніше, залишається відкритим. Відсутність у держави чіткої та послідовної стратегії реалізації молодіжної політики не дозволяє вирішити проблеми молоді навіть в регіональному масштабі, не кажучи вже про появу більш-менш реалістичної спільної програми. Саме тому, без державної підтримки молоді, а також об'єднання зусиль влади та громадських організацій, істотних і якісних змін в реалізації молодіжної політики в Україні не відбудеться.

Необхідно відзначити дуже важливу роль, яку виконує молодь в процесах економічного, соціально-політичного і духовно-культурного розвитку нашої держави і суспільства. Будучи приймачами національних традицій, норм культури і моралі при сприятливих умовах молодь може бути однією з найбільш активних соціальних груп і стояти в авангарді внутрішньої державної політики. Не дарма багато політичних партій створюють молодіжні організації та партійні школи, в яких вихованню і становленню молодих партійних кадрів приділяється досить багато уваги.

Але на сучасному етапі державного розвитку, молодь мимоволі стала «заручником» несприятливого сполучення декількох ключових факторів, які роблять неможливим перехід від дискусій до практичного вирішення проблем. По-перше, це економічна ситуація в Україні. По-друге, перманентна соціально-політична криза. І, по-третє, гібридна війна.

До першочергових матеріальних проблем української молоді можна віднести наступні: безробіття, відсутність гарантованого першого робочого місця, фінансову залежність від батьків, а також найголовніша - житлову проблему.

Після закінчення навчання і отримання диплома виникає проблема працевлаштування і бажано за отриманою спеціальністю. В останні роки, державне замовлення стрімко скорочується і як наслідок перше робоче місце випускники змушені шукати самостійно. Багато студентів цілком справедливо роблять це ще на старших курсах навчання.

Щодо проблем житла не тільки для молодих працюючих фахівців, а й для молоді в цілому ситуація ще більш плачевна. Потреба в житлі є життєво важливою потребою для людей. У той же час, для багатьох

придбання житла - це важке завдання. Молодь ставиться до таких груп населення. Складність вирішення проблеми житла визначається тим, що значна частина молодих людей по досягненню 18-20 років прагнуть жити самостійно окремо від батьків, не дивлячись на те, що вони ще не мають матеріальних можливостей для цього. Більш складні завдання доводиться вирішувати молодим людям, що створює сім'ї. Купівля житла вимагає великих коштів, а молоді люди, що створюють сім'ю, знаходяться в процесі отримання професії, так як, тільки отримують спеціальність та їх бюджет не можна порівняти з ринковою ціною житла.

Наявні урядові програми забезпечення молоді житлом не можуть в повній мірі вирішити проблему, тому що велика частина молодих сімей виявляються поза програмою, а молоді самотні люди можуть розраховувати тільки на себе або допомогу батьків.

Як показує практика, вирішення житлової проблеми за допомогою іпотеки доступно не всім, а лише малому колу людей, чий дохід дозволяє, взявши іпотечний кредит, щомісяця виплачувати його протягом декількох років без шкоди для сімейного бюджету. Однією з найсерйозніших проблем в становленні іпотечного житлового кредитування є його економічна непридатність для молодих сімей. В даному випадку іпотека не здійснює своє призначення і її соціальний характер не проявляється. Якщо доходи молоді сім'ї допускають оплату іпотечного кредиту, мала частина молоді здатна самостійно сплатити початковий внесок за житло.

Перераховані вище факти підтверджують, що житлова проблема молоді - складне і скрутне завдання. Допомога держави у вирішенні житлової проблеми молоді повинна бути більш діяльною і не зводиться тільки до фінансування спеціальних житлових програм. Державні органи влади повинні утворювати сприятливі умови для роботи будівельних організацій, підтримувати розвиток індивідуального будівництва, залучати до житлового будівництва зарубіжні будівельні компанії.

Слід зазначити, що існують програми і механізми реалізації програми доступного молодіжного житла, розроблені за участю Кабінету Міністрів України, Міністерства регіонального розвитку та будівництва, а також Державного фонду сприяння молодіжному кредитуванню. На питання: чому вони не працюють, відповідь одна: немає грошей.

Таким чином, державна молодіжна політика в Україні вимагає негайного реформування і стратегічного переосмислення. Ключовими пріоритетами повинні стати:

По-перше, створення якісно нової системи і підходів в освіті з урахуванням світових тенденцій розвитку і ситуації на вітчизняному ринку праці, де на сьогоднішній день незатребуваними залишаються мільйони молодих фахівців;

По-друге, держава повинна поліпшити політику в розподілі житла, тобто сприяти тому, щоб через оплату житла і житлово-комунальних послуг примусити людей, які володіють зайвою житлоплощею оплачувати її за підвищеними цінами. Потрібно утворити обставини, при яких буде не вигідним володіти нерухомістю, розміри якої перевищують соціально встановлені норми. Все що знаходиться поза нормою-оподатковується. Дані заходи повинні змусити будівельні компанії перенаправляти свої сили на будівництво житлових будинків економ-класу, а не на зведення елітного житла, а людей, які мають вільні кошти, не купувати квартири, використовуючи нерухомість, як вигідне засіб вкладення капіталу.

По-третє, держава повинна забезпечити випускників першим робочим місцем за фахом;

Отже, житлова проблема - одна з найважливіших проблем, яка стоїть перед молодими людьми, а благополуччя її вирішення - це основа сімейного щастя, демографічного зростання і процвітання, і розвитку України. Недолік якісного житла призводить до численних конфліктів, розлучень в молодих сім'ях і відмови від народження дітей. Молоде покоління - це наше майбутнє, і свій потенціал воно повинно розвивати в гідних умовах, на засадах співпраці з європейськими країнами.

Молоді люди створюють нове покоління, і яким воно стане, залежить від суспільної забезпеченості. Підтримка з боку держави молоді в полягає в розвитку необхідних умов для пристосування її у важкій економічній обстановці, тому країна зобов'язана не гальмувати створення нових проектів щодо вирішення існуючих проблем.

1. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ (зі змінами) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zakon.gov.ua>.

2. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736 с.

3. Соціологія: Курс лекцій / В. М. Піча, О. М. Семашко, Н. Й. Черниш та ін. За ред. В. М. Пічі. К.: Заповіт, 1996. 344 с.

4. Сучасна молодіжна політика і соціальна робота в Україні / За ред. Якименко В.І. К., 2001.

ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Постановка проблеми :Проблематику модернізації та удосконалення підготовки сучасного фахівця не може бути розглянуто окремо від загальних тенденцій в освітній галузі як в європейському, так і в світовому вимірах. Було б доцільно звернути увагу те, що ці тенденції доволі складні за змістом, через що з'являється потреба в об'єднанні світової педагогічної спільноти задля формування нових стратегій організації, змісту, створення виключно нової освітньої парадигми.

Визначальними тенденціями розвитку освітньої системи є : гуманістична спрямованість; розвиток духовної та загальнокультурної складових особистості; формування системного підходу до розгляду складних ситуацій; формування стратегічного та критичного мислення; набуття соціальної і професіональної мобільності. Окрім цього, не менш важливими є такі риси, як самонавчання, самовиховання, самовдосконалення, які дозволяють випускнику бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Мета :полягає в аналізі підходів реформування процесу підготовки фахівців з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та порівнянні діючих моделей підготовки фахівців у країнах ЄС та Україні. На даний момент чимало випускників ЗВО України є неконкурентоспроможні на європейському ринку праці. Це зобов'язує до ґрунтовного аналізу освітніх тенденцій в Україні та країнах-членах Європейського Союзу.

Кожна країна має свою специфіку виховання та навчання, що складається упродовж сотні років та зазнає реформування. Система освіти та методика викладання у пострадянських країнах значною мірою відрізняється від європейських. Україна, дедалі частіше впроваджує іноземний досвід в навчальний процес, що зумовлено її прагненням наблизитися до ЄС. Європейці велику увагу приділяють комфорту учнів, модернізують класи, вдосконалюють обладнання для того, щоб кожен учень мав змогу без перешкод отримувати освіту. Забезпечення якісних умов, звісно, залежить і від фінансування. Так, у Фінляндії всі школи мають рівномірне фінансування, незалежно від населеного пункту, що дозволяє подолати розрив між сільською школою, та школою у мегаполісі. Також, всі підручники та більшість канцелярських приладів є безкоштовними. На відміну від Європи в Україні більшість речей повинні оплачувати батьки, оскільки фінансування навчальних закладів часто не вистачає навіть на закупівлю нових підручників. Великою проблемою для українців є вартість канцелярських товарів. За

підрахунками 24 Каналу, вартість звичайного рюкзака з комплектом канцтоварів та формою станом на 1 вересня 2017 року сягає 4 тисяч гривень [1]. Варто зазначити, що мінімальна заробітна платня українців у 2019 році становить 4 173 гривень. В європейських країнах найбільш популярними є електронні підручники, вартість створення яких складає 30 тисяч євро(один підручник).

Окремою темою для диспуту є робота вчителів у європейських школах. Кожна дитина є захищеною від принижень з боку дорослих. Так, ще в перших класах школярів вчать за яких умов слід звертатись до соціальних працівників зі скаргами. Тому вчителі завжди ставляться до дітей з пошаною, не підвищують голос та обходяться без образ [1].

Бути вчителем у Європі – почесно. Педагоги отримують чималу зарплату. Зокрема, у Фінляндії викладач заробляє понад 50 000 доларів/рік, у Франції – від 33 570 доларів/рік, у Данії – 41 тисячу доларів, у Норвегії – 33 130 доларів/рік, у Бельгії – 51 470 доларів/рік, Швейцарії – 68 000 доларів/рік, Португалії – 34 590 доларів/рік, Греції – 25 750. В Україні вчитель отримує 1 530 доларів/рік [1].

Враховуючи, що майже 5% української молоді виїжджає на навчання за кордон і більшість залишається в європейських країнах, дуже важливо запроваджувати сучасний зарубіжний досвід навчання і запрошувати найбільш досвідчених викладачів для викладання в українських закладах вищої освіти.

1. https://24tv.ua/osvita_v_ukrayini_chim_vidriznyayetsya_vid_osviti_u_yevropi_n858432
2. <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-12/08khassec.pdf>
3. <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani>
4. <http://osvita.ua/vnz/reports/international-relations/19148/>

Діана Купар

РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК У СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ (2014-2019 РР.)

2014 р. характеризується початком досить складного періоду у зовнішній політиці Словачької Республіки. Анексія Криму і війна на сході України неоднозначно оцінюються та сприймаються урядовими колами держави, окремими політиками і громадськістю на загал.

З поглибленням кризи в Україні все яскравіше проявлялися відмінності у зовнішньополітичних пріоритетах Президента та прем'єр-

міністра Словаччини. Р. Фіцо на прес-конференції в Брюсселі після підписання Україною політичної частини Угоди про асоціацію заявив, що прийняття України в ЄС є недоцільним і «це негативно позначилося б на словацькій економіці». У серпні 2014 р. прем'єр-міністр виступив із заявами про те, що Словаччина буде блокувати рішення про введення додаткових санкцій щодо Росії, оскільки це може зашкодити економіці Словаччини [15]. Р. Фіцо продовжував дотримуватися проросійської позиції відкрито заявляючи, що Україна не повинна вступати до НАТО, а Західний світ, зрештою буде змушений визнати анексію Криму [1]. Натомість, під час виступу перед Генеральною асамблеєю ООН 25 вересня 2014 р. А. Кіска наголосив, що Словаччина засуджує порушення територіальної цілісності України та анексію Криму [7].

Під час візиту в Словаччину Президента України П. Порошенка 15 листопада 2014 р. А. Кіска запевнив українську сторону у надійності газових поставок в Україну з Словаччини та наголосив, що прагне «щоб Україна завжди бачила в нас друга, який простягне руку допомоги» [19]. Словацький президент також заявив, що Словаччина в майбутньому підтримає всі необхідні санкції проти Росії, демонструючи таким чином єдність Європейського Союзу та підтримку України [17].

23 листопада 2018 р. у Києві відбулася зустріч президентів України та Словаччини, в ході якої А. Кіска заявив, що Братислава зацікавлена в інтеграції України до Європейського Союзу і НАТО [14]. Президент Словаччини також висловив підтримку України у протидії будівництву російського газопроводу "Північний потік-2", який назвав виключно політичним проектом [18].

Позиція Міністерства закордонних справ Словаччини щодо «українського питання» є досить стриманою. М. Лайчаку доводилося балансувати між протилежними поглядами прем'єр-міністра та президента, наголошуючи, що Словаччина чітко притримується позиції ЄС та НАТО щодо цих питань.

2017 р. приніс нові елементи у зовнішньополітичний дискурс Словаччини. У листопаді 2017 р. спікер Національної Ради Словацької Республіки та лідер Словацької національної партії А. Данко здійснив офіційний візит до Москви, в ході якого прийняв запрошення Голови Державної думи В. Володіна виступити на пленарному засіданні нижньої палати парламенту. До нього така можливість не була надана жодному словацькому політику і за 25 років тільки 8 політиків Європейського Союзу удостоїлися такої «честі». Основний акцент у своїй промові А. Данко зробив на слов'янську спорідненість обох країн. Зокрема він зазначив наступне: «Ми слов'яни: наша культура, історія, але й спосіб розуміння навколишнього середовища взаємопов'язані і близькі один до одного. Ми розуміємо один одного, ми довіряємо один одному» [6].

Риторика досить незвична для представника країни-члена ЄС під час перебування на території держави, яка відкрито порушила ряд міжнародних норм і веде війну на території сусідньої країни. Промова А. Данко затьмарила всі проросійські висловлювання Р. Фіцо. Крім того, спікер словацького парламенту зазначив, що «без сильної Росії світ сьогодні неможливий» і з впевненістю заявив, що словацький народ може бути мостом між Європою і Росією. Таке бачення зовнішньополітичної ролі Словаччини було притаманне свого часу і В. Меч'яру. Висловлювання А. Данко були активно підхоплені російськими ЗМІ і використані для створення картини цілковитої підтримки Словаччиною дій Росії на міжнародній арені [10].

За збігом обставин у той самий день, коли А. Данко виголошував промову перед депутатами Державної думи, 15 листопада 2017 р. Президент Словаччини А. Кіска виступав на пленарній сесії Європейського Парламенту у Стразбурзі, наголошуючи на загрозах, які несе Росія для європейської системи безпеки [8].

Міністр закордонних справ М. Лайчак, коментуючи такі діаметрально протилежні погляди політиків у зовнішньополітичній сфері, лише обмежився зауваженням, що виступи політиків не були узгодженими [4].

Наприкінці 2018 р. відбулася ескалація напруги в дипломатичних відносинах між Словаччиною та Росією. У жовтні 2018 р. МЗС Словаччини зазнало хакерської атаки. За словами П. Пеллегріні немає достатніх підстав для доведення причетності російських спецслужб до цього нападу, але виключати таку можливість також не варто [12]. 22 листопада 2018 р. Словаччина вислала російського дипломата за підозрою в шпигунській діяльності, спрямованій проти країни і НАТО [16]. 11 грудня 2018 р. Москва оголосила персоною нон грата словацького військового дипломата у відповідь на висилку Братиславою дипломата Російської Федерації [13].

Словаччина підтримує продовження економічних санкцій проти Росії, прийнятих 13 грудня на засіданні Європейської Ради у зв'язку з поточним конфліктом в Азовському морі. Однак Прем'єр-міністр Пітер Пеллегріні заявив, що хоча Словаччина не виступає відкрито проти санкцій, однак продовжує дотримуватися позиції щодо їх неефективності [5].

Ескалація конфлікту між Україною та Росією в Азовському морі викликала значне занепокоєння у словацьких політиків, яке значно посилилося після введення у десяти областях України військового стану. В ході зустрічі з послом України Ю. Мушкою 27 листопада 2018 р. державний секретар Міністерства закордонних і європейських справ Словацької Республіки Ф. Ружічка заявив, що Словаччина підтримує

незалежність та територіальну цілісність України і закликає Росію забезпечити вільний прохід через Керченську протоку і доступ до українських портів на Азовському морі відповідно до норм міжнародного права [9].

Перемога правозахисниці і громадської активістки Зузанни Чапутової на президентських виборах у березні цього року була добре сприйнята українським експертним середовищем. Чинний президент Словаччини вважається дружнім до України політиком, що дозволяє сподіватися на подальшу підтримку нашої держави на міжнародній арені.

Що ж стосується позиції словацького суспільства, то проведені соціологічні опитування дають досить суперечливу картину. З одного боку майже 83 % громадян Словаччини згодні з тим, що Україна повинна сама вирішувати в якому зовнішньополітичному напрямку рухатися і тиск з боку інших держав є неприпустимим, а з іншого боку – майже половина населення виступає проти введення санкцій щодо Росії, якщо це може зашкодити економіці країни. Варто також відмітити, що попри те, що 58 % громадян розцінюють членство в НАТО як гарантію безпеки держави, більшість населення все ж негативно ставиться до посилення присутності НАТО в регіоні у світлі української кризи [2].

Набуття Словаччиною членства в НАТО та ЄС зміцнило геополітичний статус держави і значно вплинуло на формат відносин з Росією. Проте Москва намагається зберегти свій вплив у регіоні підтримуючи політиків-популістів на зразок Р. Фіцо. Підтримання дипломатичних зв'язків із проросійськими політиками країн Центральної Європи протягом зазначеного періоду дозволило політичному керівництву Російської Федерації стверджувати про ілюзорність дипломатичної ізоляції Європейського Союзу у питанні зовнішньої політики щодо Росії.

Аналіз двосторонніх словацько-російських відносин протягом минулих років дозволяє зробити висновок про необхідність перегляду та ретельного переосмислення українсько-словацького співробітництва, оскільки впродовж останніх десятиліть Україна, будучи безпосереднім сусідом Словацької Республіки, відігравала незначну роль у зовнішній політиці цієї країни. Добросусідські відносини із Словаччиною могли б сприяти утвердженню позитивного іміджу нашої держави у Європі й допомогти у протистоянні російській агресії в регіоні.

1. Fico: Na Ukrajině hrozí velká konflikt, nemyslím ten s Ruskem / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.sme.sk/c/7524733/fico-na-ukrajine-hrozi-velky-konflikt-nemyslim-ten-s-ruskom.html>

2. Gyárfášová O. Rusko-ukrajinská kríza ako obraz slovenskej spoločnosti / Oľga Gyárfášová / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: www.zahranicnapolitika.sk/rusko-ukrajinska-kriza-ako-obraz-slovenskej-spolocnosti/
3. https://dt.ua/WORLD/mzs-slovachchini-zaznav-hakerskoyi-ataki-291667_.html
4. Lajčák: Nemám dobrý pocit, že Danko a Kiskane konzultovali vystúpenia / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://www.teraz.sk/video/mlajcak-nemam-dobry-pocit-ze-a/292583-clanok.html>
5. Pellegrini: Slovakia will not oppose sanctions against Russia / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://spectator.sme.sk/c/22008471/slovakia-will-not-oppose-sanctions-against-russia.html>
6. Predseda Národnej rady SR Andrej Danko dnes popoludní vystúpil s prejavom v pléne Štátnej dumy / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=udalosti/udalost&MasterID=54471>
7. Prezident Kiska sa v prejave v OSN zastal Ukrajiny / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.sme.sk/c/7403125/prezident-kiska-sa-v-prejave-v-osn-zastal-ukrajiny.html>
8. Prezident SR Andrej Kiska vystúpil v Európskom parlamente / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.europarl.europa.eu/slovakia/sk/spravodajstvo_a_aktivita/spravy/november_2017/kiskavp.html
9. State Secretary František Ružička received the Ambassador of Ukraine / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: https://www.mzv.sk/web/en/news/current_issues/-/asset_publisher/lrJ2tDuQdEKp/content/statny-tajomnik-frantisek-ruzicka-prijal-velvyslanca-ukrajiny/
10. Андрей Данко: Словацкий народ может быть мостом для общения между Европой и Россией / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://inform-24.com/14245-andrey-danko-slovackiy-narod-mozhet-byt-mostom-dlya-obscheniya-mezhdu-evropoy-i-rossiey.html>
11. Глава парламента Словакии: без сильной России стабильность в мире невозможна / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4731367>
12. МЗС Словаччини зазнав хакерської атаки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті:
13. Москва оголосила словацького дипломата персоною нон грата / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: https://dt.ua/WORLD/moskva-ogolosila-slovackogo-diplomata-personoyu-non-grata-296866_.html
14. Президент Словаччини підтримав євроатлантичні прагнення України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: https://dt.ua/POLITICS/prezident-slovachchini-pidtrimav-yevroatlantichni-pragnennya-ukrayini-295075_.html
15. Прем'єр Словакии пригрозил наложить вето на санкции ЕС для России / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ria.ru/economy/20140831/1022129366.html>
16. Словаччина вислала російського дипломата за підозрою в шпигунстві / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: https://dt.ua/WORLD/slovachchina-vislala-rosiyskogo-diplomata-za-pidozroyu-v-shpigunstvi-296166_.html

17. Словаччина не блокуватиме нові санкції проти РФ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/14/7027777/>

18. Україна і Словаччина скоординували дії по боротьбі проти "Північного потоку-2" / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: https://dt.ua/POLITICS/ukrayina-i-slovachchini-skoordinovali-diyi-po-borotbi-proti-pivnichnogo-potoku-2-295076_.html

19. Україна отримала гарантії постачання реверсного газу зі Словаччини / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.president.gov.ua/news/31600.html>

Анатолій Кальнянов

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

В умовах багатолітньої гібридної війни з Росією підвищуються різноманітні види ризиків (політичних, економічних, соціальних, демографічних, фінансових, культурних, цивілізаційних, екологічних, людських), які суттєво загострюють сучасні проблеми існування та розвитку української держави. Вони уявляють собою складну систему взаємозалежних, всеохоплюючих, усвідомлюваних проблем, що загострилися починаючи з 2014 року. Від їх вирішення залежить виживання української цивілізації, її подальший стійкий розвиток, зниження ризику самознищення та можливих загроз, тобто це без перебільшення є проблеми національної безпеки України.

Різне сприйняття дослідниками, експертами, політологами свого ставлення до змісту, викликів, загроз та наслідків гібридної війни обумовлює необхідність визначення негативних їх наслідків, серед яких потрібно зазначити: розширення міграційних потоків з України в європейські країни з поступовим розколом за етнічно-релігійними способами життя та формами спілкування (6,4%), зниження рівня економічної безпеки країни (6,0%), монополізм великих транснаціональних корпорацій (5,6%), розбіжності та протиріччя між розвитком окремих регіонів України (5,6%), виникнення та розвиток міжкультурних конфліктів в соціокультурній сфері (5,2%), зниження ефективності функціонування демократичних інститутів громадянського суспільства (2,4%), посилення взаємозалежності розвитку соціальних об'єктів європейського співтовариства в умовах воєнних та локальних конфліктів (2,4%).

За своєю структурою серед проблем національної безпеки України переважають економічні (23,4%), соціальні (13,6%), соціально-економічні (9,0%), культурні (9,0%), психологічні (9,0%) та соціокультурні (9,0%) (1, с.104).

Враховуючи сутність, природу, генезу та особливості різних типів цивілізацій, їх цінності та можливість об'єднання в європейську цивілізацію для попередження її кризи і подальшого розвитку людського потенціалу необхідне використання відповідних методів самозбереження української держави та соціуму на засадах провідних принципів політичної, економічної, соціальної та культурної синергії.

Для протидії, нейтралізації та попередження різноманітних видів ризиків, викликів і загроз найбільш важливими напрямками розвитку та співробітництва України та країн Центральної Європи є наступні : гармонізація чинного законодавства та створення належних умов для підвищення інноваційно-інвестиційної, трудової, підприємницької та громадської активності населення (7,2%), подолання бідності в країні та створення нових робочих місць з гідною оплатою праці відповідно до основних положень Конвенції Міжнародної організації праці №1 (6,8%), підвищення рівня духовної культури населення з врахуванням особливостей етнічно-релігійних способів життя та форм спілкування населення різних регіонів України (6,8%), захист інтересів вітчизняних виробників товарів і послуг на європейських ринках з демонстрацією інвестиційної привабливості та потенційних можливостей економіки України (6,8%), розробка системних дієвих заходів щодо протидій тіншовій економіці та боротьбі з корупцією (6,5%), забезпечення національної безпеки української держави у цивілізаційному європейському та регіональному вимірах (6,4%).

Не зважаючи на важливість європейських цінностей, принципів, форм та методів вдосконалення розвитку людського потенціалу на даному етапі соціально-економічного розвитку України, їх запровадження в умовах гібридної війни можливе лише при реалізації першочергових системних заходів, пов'язаних з подоланням кризи в політиці, економіці, екології та соціокультурній сферах.

Враховуючи складну багатокomпонентну структуру та цілеспрямовану дію ризиків, викликів і загроз національній безпеці України, важливою стає не тільки функціональна, але і діяльнісна оцінка їх впливу на структурні складові різних соціально-економічних систем. За результатами здійснених нами експертних досліджень за участю 25 провідних фахівців (12% докторів, професорів та 36% кандидатів наук, доцентів) встановлений найбільший вплив на економічну (17,6%), політичну (14,4%), соціальну (13,6%), інформаційну (11,2%), та фінансову (10,4%) діяльність. Найменший вплив на управлінські (3,2%),

комунікаційні (1,6%) та культурні (0,8%) аспекти діяльності, що може свідчити про латентний вплив чинників у часі, накопичення та можливе загострення проблем у сучасному соціокультурному просторі. Виходячи з наведених даних особливого значення набувають моральна (ціннісна), комунікативна, культурна та поведінкова функції, які сприяють їх вирішенню.

Тільки виважена державна політика в сфері національної безпеки України, що спрямована на захист інтересів, прав та свобод власного народу та його добробуту в сучасних умовах, спроможна створити необхідні передумови для подальшої розбудови справжньої європейської демократично зорієнтованої моделі розвитку України у XXI сторіччі.

1. Шконда В.В., Кальянов А.В. Глобалізація : оцінки, наслідки, регулювання: Монографія/ В.В.Шконда, А.В.Кальянов. Донецьк: Донбас, 2014. 166 с.

Катерина Синиця

СИСТЕМА РЕАБІЛІТАЦІЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Гібридна війна – вид ворожих дій, при якому нападаюча сторона не вдається до класичного військового вторгнення, а пригнічує свого опонента, використовуючи поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни, а також надаючи підтримку повстанцям на території супротивника.

З перших днів бойових дій на Донбасі штаб Ріната Ахметова допомагає пораненим дітям. У базі штабу зареєстровано 236 осіб, які отримали осколкові поранення та каліцтва.

Допомога надавалася медикаментами та витратними матеріалами на проведення операцій, засобами реабілітації. Багато з них потребували подальшого відновлення як фізичного, так і психологічного. Тому два роки тому був запущений проект «Реабілітація поранених дітей». За цей час 80 постраждалих пройшли курс лікування. Кожен четвертий з них ще потребує повної реабілітації.

Щотижня одна дитина гине або отримує поранення через війну на Донбасі, Схід України залишається одним з найбільш забруднених мінами регіоном в світі за даними ЮНІСЕФ, що загрожує життю приблизно 220 тисяч дітей.

У Донецькій області за кошти обласного бюджету батькам (законним представникам) постраждалих дітей виплачується одноразова грошова допомога. Виплата зазначеної допомоги передбачена «Порядком надання у 2018 році одноразової грошової допомоги дітям, які отримали статус дитини, яка постраждала в результаті військових дій і збройних конфліктів на території Донецької області, за рахунок обласного бюджету», затвердженого розпорядженням Голови обласної військово-цивільної адміністрації від 17 квітня 2018 року.

Однак, як зазначають правозахисники, будь-які інші виплати або пільги для таких дітей поки не передбачені. Десятки тисяч дітей із зони конфлікту потребують також психологічного відновлення. Для них вже четверте літо працює проект « Мирне літо – дітям Донбасу». Завдяки йому 4000 дітей, які проживають по обидва боки лінії зіткнення, змогли пройти психологічну реабілітацію. З ними працювали психологи, які допомагали впоратися з посттравматичним психологічним синдромом.

Також треба звернути увагу на ще одну гостру тему – допомогу дітям, які через збройного конфлікту були позбавлені доступу до життєво важливих медикаментів. Це діти, які живуть на непідконтрольних територіях і з сімей переселенців. Для них працює проект «Ліки дітям». Фонд регулярно видає життєво необхідні препарати для тих, хто страждає астмою і епілепсією. Проект працює третій рік, за цей час допомогу отримали понад 1300 дітей.

Для вирішення таких питань за підтримки міської ради Маріуполя, ООН і Данської ради у справах біженців були відкриті дев'ять Центрив сім'ї.

Кожна дитина може прийти туди, незважаючи на те, чи вважає громада його потерпілим від конфлікту. Абсолютно всі діти отримують підтримку.

У Донецьку знаходиться велика кількість дітей з психічними і фізичними травмами.

Багато з них змушені залишити свої будинки і речі. Половина з них не ходять в школу, тому що навчальні заклади пошкоджені або зруйновані. Багато сімей стали свідками насильства, яке важко собі уявити, і потребують психологічної реабілітації.

Відтак, необхідно додаткове фінансування гуманітарних програм для України, оскільки тільки до 8% постраждалих в зоні конфлікту отримують необхідне забезпечення.

Таким чином, враховуючи, що національні українські фонди та штаби не мають належних сучасних матеріально-технічних засобів, необхідних для системної реабілітації молоді, яка постраждала в умовах гібридної війни. В цьому зв'язку формат взаємовідносин України з

Європейськими країнами повинен передбачати обмін досвідом та додаткову допомогу для її ефективного здійснення.

Світлана Білосорочка

ВПЛИВ СІМЕЙНО-ШЛЮБНИХ СТОСУНКІВ НА ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Гендерна політика в Україні в умовах євроінтеграції потребує зміни ціннісних орієнтацій населення на забезпечення рівності чоловіка й жінки в усіх сферах життя суспільства. Але з вивченням гендерних відносин в Україні виникає більше запитань, ніж відповідей. Зазначені ситуація пов'язана з тим, що «де-факто» гендерні відносини пронизані сприйняттям реальності соціуму на основі традиційних гендерних стереотипів та економічній доцільності усталених способів співіснування. В таких умовах на повноцінну реалізацію самої жінки в публічному просторі істотно впливає її сімейне життя й відносини з чоловіком.

Навіть в найемансипованіших жінок можна відмітити форми вираження власної картини сприйняття світу, якій притаманні гендерні стереотипи щодо підходів до вибору партнера: успішність, престижна робота, можливість кар'єрного зростання. Але безпосередня можливість жінки до самореалізації, пов'язуючи це з вихованням дітей, веденням умовно неоплачуваної праці в домашньому господарстві, спонукає її до зміни настанов щодо особистісних характеристик чоловіка. У такому разі на перший план виходить готовність і здатність чоловіка до взаємодопомоги й підтримки жінки, готовність його до виховання дітей у разі необхідності останньої включитися в активне публічне життя. Якщо ж при цьому в підсвідомості жінки діють комплекси неповноцінності щодо соціально-економічної неспівмірності між бажаним (успішний, багатий чоловік) та реальним станом справ (чоловік з середньостатистичною заробітною платою, яких в економічному становищі України переважна більшість), в сімейно-шлюбних відносинах часто виникає конкурентний стиль поведінки жінки в поєднанні з відкритим або прихованим (маніпулятивним) прагненням переваги її над чоловіком. Прагнення до переваги породжує використання в спілкуванні конфліктогени, які підсвідомо фіксуються чоловіком і формують бар'єр до взаєморозуміння шляхом маргінальної реакції й поведінки останнього на зверхнє прохання щодо допомоги у веденні домашнього господарства й вихованні дітей.

Зазначені проблеми відбуваються на фоні гендерних диспропорцій, зафіксованих Державною службою статистики України [1] (Далі – Держстат). Згідно з даним Держстату чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення України спостерігається з 36 років і з віком збільшується. Чисельність чоловіків на 1 січня 2018 року становила 19558180 осіб, а жінок – 22658586; у розрахунку на 1000 чоловіків припадає 1159 жінок, в т.ч, зокрема: у Харківській області всього чоловіків – 1240629, жінок – 1437742, де на 1000 чоловіків припадає 1159 жінок; у Закарпатській області чоловіків – 603565, жінок – 651757, а на 1000 чоловіків припадає 1080 жінок. Різниця в міських поселеннях та сільській місцевості проявляється таким чином: у міських поселеннях України чоловіків – 13363808, жінок – 15768383, а на 1000 чоловіків припадає 1180 жінок; у міських поселеннях Харківської області чоловіків – 994735, жінок – 1165048, на 1000 чоловіків припадає жінок – 1171; у міських поселеннях Закарпатської області чоловіків – 217226, жінок – 243127, де на 1000 чоловіків припадає жінок – 1119; у сільській місцевості України чоловіків – 6194372, жінок – 6890203, на 1000 чоловіків припадає жінок – 1112, у сільській місцевості Закарпатської області чоловіків – 386339, жінок – 408630 на 1000 чоловіків припадає жінок – 1058, у сільській місцевості Харківської області чоловіків – 245894, жінок – 272694, а на 1000 чоловіків припадає 1109 жінок. Як бачимо, незважаючи на різницю в кількості між міським і сільським населення, або за обраними двома регіонами гендерній диспропорції за наведеними показниками не характерні істотні відхилення.

Причини й тенденції до непорозумінь між чоловіком і жінкою у поєднанні з показниками Держстату наводять на думку щодо розробки та впровадження ряду соціологічних вимірювань для вивчення сімейно-шлюбних стосунків для налагодження паритетних гендерних відносин у суспільстві. Зокрема, яким чином у відносинах між партнерами відбувається дотримання особистісних цінностей, реалізація інтересів, забезпечення потреб один одного. Чи відбувається це з урахування лише особистих, що веде до егоїстичного та споживацького ставлення одного з партнерів до іншого?

В зазначеному ракурсі досить актуальним було б вивчення поведінки партнерів у сімейно-шлюбних стосунках до використання власного тіла як засобу отримання переваг у забезпеченні обмежених життєвих ресурсів. Прагнення до переваги у відносинах означає отримання влади, шляхи досягнення якої відрізняються у чоловіків і жінок. Для жінки в умовах гендерностереотипізованих суспільних відносин влада – можливість управляти своїм життям, а для чоловіка в тих же умовах – заробити якомога більше грошей. Зазначені гендерні стереотипи з позиції розпорядника (чоловіка) й споживача (жінки)

грошей чітко усвідомлюються. Чоловік, отримуючи грошову владу, закріплює її в соціальному середовищі різними способами. Навіть шляхом демонстрування наявної кількості банкнот у портмоне під час розрахунків за товари та послуги в публічних місцях. Таким чином чоловік отримує можливість показати власну владу за допомогою грошей у світі, де є старші, багатші, які намагаються домінувати й обмежити ресурси молодших і бідніших чоловіків. Зазначена стратегія відносин у конкурентному середовищі у доступі до життєвих ресурсів може бути однією з причин стресу чоловіка, втрати його здоров'я, зниження опору на виклики середовища девіантною поведінкою. Так, за даними Держстату [1] смертність чоловіків вища, ніж жінок: 15,3 чоловіків і 13,8 жінок на 1000 осіб відповідної статі. Водночас рівень смертності чоловіків перевищує рівень смертності жінок від зовнішніх причин у 4,5 рази. Й у період найбільшої соціальної активності значні відмінності смертності за статтю (у вікових групах 20–64 роки смертність чоловіків утричі вища, ніж у жінок) впливають на показники середньої очікуваної тривалості життя чоловіків і жінок. У 2017 році середня очікувана тривалість життя при народженні для жінок становила 76,78 року, тоді як для чоловіків на 9,76 року менше (67,02 року).

Якщо мотивацією до створення сім'ї є споживацьке ставлення один до одного, що веде до приниження людської гідності, порушення принципу соціальної справедливості, тривалість шлюбу стає під загрозою розірвання. Так, за даними Держстату [1] в 2017 році в Україні зареєстровано 249,5 тис. шлюбів (7,5 шлюбу на 1000 наявного населення). Середній вік наречених, що вперше реєстрували шлюб, становив: у жінок 25,5 року, у чоловіків 28,2 року. Разом з тим зареєстровано 33,2 тис. розірвань шлюбів в органах державної реєстрації актів цивільного стану та задоволено судами першої інстанції 95,6 тис. заяв і позовів про розірвання шлюбу. Коефіцієнт розлучуваності – 3,3 розлучення на 1000 наявного населення, детальніше див. табл. 1.

Таблиця 1

Кількість шлюбів	Загальний коефіцієнт шлюбності, ‰	Кількість розлучень	Загальний коефіцієнт розлучуваності, ‰
Україна			
249 522	6.5	128 734	3.3
Закарпатська область			
7 388	5.9	2 816	2.2
Харківська область			
17 849	6.6	9 428	3.5

Як бачимо, половина зареєстрованих шлюбів завершується розлученням. Тому, коли молоді пари мило тримаються за руки, перебуваючи в публічних місцях, слід зважати на мотиви, задля яких вони знаходяться поряд один з одним і на те, що кожна друга пара в майбутньому може розлучитися.

Попередження й подолання зазначених тенденцій можливе за умови переходу від стилю конкуренції, домінування, прагнення до переваги як відкритої, так і прихованої (маніпулятивної) форми, приниження один одного чоловіком і жінкою до налагодження відкритої взаємодії на основі принципу соціальної справедливості, поваги до людської гідності один одного, взаємодопомоги та взаєморозуміння. Розробка шляхів переходу до відкритості потребує моніторингу та аналізу сімейно-шлюбних стосунків в сучасних трансформаційних умовах, що сприяло б налагодженню паритетних гендерних відносин в Україні.

1. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2018 року : статистичний збірник / Державна служба статистики України : URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_rpnu2018xl.pdf.

Інгрід Абрамович

ВПЛИВ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ НА РОЗВИТОК ЧИ ЗАНЕПАД ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Упродовж перших років існування незалежної української держави відбулося розшарування суспільства, перегрупування його класового складу, виділення нових суспільних верств: «Становлення державності, процеси приватизації зумовили перехід від класової тріади радянських часів – робітники, селяни і прошарок інтелігенція до нового класового поділу, в якому виділяють вищий, середній і нижчий (бідні верстви) класи, а також декласовані верстви населення» [4, с.153]. Ми добре знаємо, що становище середнього класу в центрі соціальної системи забезпечує відносну стабільність і стійкість.

Таким чином, середній клас – це свого роду медіатор між крайніми полюсами стратифікаційних структури суспільства. При цьому для оптимального здійснення посередницької функції необхідно, щоб цей прошарок суспільства мав достатню чисельність. Проте, як зазначалось вище, представники середнього класу мають відповідати певним характеристикам: усвідомленість дій і здатність відстоювати власні інтереси, незалежність думки та інше.

Саме це в перспективі дасть можливість шляхом перенесення західних стандартів на передумови формування українського середнього класу зробити об'єктивну оцінку перспектив формування середнього класу в Україні: перша соціально-економічна функція – середній клас, впливає на ефективний розподіл та рівновагу економічної влади у суспільстві (справедливість доступу до ресурсів та розподілу доходів); наступна економічна функція – середній клас основний наповнювач державного бюджету країни, найпотужніший інвестиційний потенціал країни; третя стабілізуюча суспільна функція – прагнення середнього класу до вирішення соціальних конфліктів та протиріч еволюційним шляхом, середній клас вирізняється своєю раціональною поведінкою, як на політичній арені, так і на ринку споживання; далі освітня функція – середній клас сам по собі є носієм як високого, так і достатнього рівня освіти для забезпечення відповідного рівня життя. Такі соціальні групи, які входять в середній клас, як науково-технічна інтелігенція, вчені, діячі культури і освіти, фахівці середньої ланки управління і тому подібне також зацікавлені в розвитку громадянського суспільства. Як правило, ці групи населення здійснюють свою активність під час виборчих кампаній, при вирішенні кадрових питань у своїй сфері діяльності тощо. Їх участь у політичних партіях і громадських об'єднаннях не дуже поширене в українському соціумі. Вони більше є учасниками об'єднань громадян професійної спрямованості, охорони природи, товариств охорони пам'яток історії та культури, освітніх, культурно-виховних, спортивних і т.д. У цілому ці організації не часто об'єднуються для проведення масових акцій.

Однак події політичної активності населення України в період президентської виборчої кампанії в 2004 році дають підставу сподіватися на те, що ці представники середнього класу також зможуть активно впливати на політику держави; п'ята функція соціального контролю – через інститути громадянського суспільства середній клас впливає на державні та політичні інститути. Представники середнього класу, беручи участь у роботі громадських об'єднань і організацій, отримують можливість активно впливати на політику держави. При цьому вони підтримують ті організації, що у своїх програмних документах проголошують підтримку ринкових відносин, підприємництва, малого і середнього бізнесу. В основному цим людям властиво розвинуте почуття патріотизму й активна громадянська позиція, що націлена на забезпечення нормальних умов життя і впевненість у завтрашньому дні. Консолідація зусиль цих груп населення в розбудові громадянського суспільства зумовлена також їх турботою про недопущення негативних наслідків для їхнього бізнесу.

В Україні існує значна кількість різних асоціацій. У їх числі – Українська національна асамблея підприємців, Загальноукраїнська асоціація приватних власників та підприємців тощо. Саме ці інститути громадянського суспільства лобіюють інтереси середнього класу; шоста функція управління суспільним розвитком – середній клас характеризується інтересом до суспільних справ і стану економіки, розумінням своїх соціальних обов'язків і пошаною до закону; наступна відновлювальна функція – висока здатність пристосовуватись до умов суспільної трансформації, можливість представників середнього класу самореалізовуватись в періоди економічної чи політичної нестабільності (транзитивні суспільства), здатність реагувати на виникнення нових технологій і зростання конкуренції в умовах глобалізації; восьма соціально-правова функція – середній клас прагне займатися своєю економічною діяльністю легально в відкритому та рівноправному правовому полі, мета середнього класу – «чесні правила гри»; остання політична функція – середній клас – це носій політичної свободи. Він не такий бідний і темний, щоб бути легкопідкупним, і не настільки віддалився від загальнодержавних інтересів, щоб перетворитися на олігархію.

У політичній сфері середній клас реалізує свої інтереси, коли він організується в політичні партії. Про це свідчать його політичні переваги і активність. Орієнтовані переважно на представників середнього класу як «Політична партія малого і середнього бізнесу України», «Партія приватної власності», «Партія інтелігенції України», «Партія педагогів Україна» та інші [3, с.213]. При цьому політичні переваги представників середнього класу різні. На жаль, в Україні на голосування впливає більш регіональна структура, а не класова. Базові цінності, такі як свобода, воля, самодисципліна більш властиві представникам старшого покоління, які потрапили в середній клас. При цьому велика частина підприємців скаржиться на непередбачуваність податкової політики уряду, корупцію в центральних і місцевих органах влади, хитке законодавство щодо підприємців. Багато в чому це впливає на їхній політичний вибір. Не слід забувати, що представники середнього класу зазвичай зацікавлені у збереженні добробуту у країн, тому формування середнього класу, який буде схожий на той, що у країнах з розвиненою економікою, має стати одним з основних пріоритетів для України.

У соціологічному опитуванні, з 178 громадян 159 невпевнені чи відносяться саме до середнього класу, хоча більшість є працюючими та мають високий рівень освіти та кваліфікації. Якщо вже задати питання чи мають ці люди значну економічну безпеку то процентне відношення сягає тільки 24,4%. Фінансових коштів більшості людям вистачає на їжу, одяг і дрібну побутову техніку, а вже купити меблі, зробити ремонт,

дозволити собі особливо великі витрати, такі як машина чи квартира їм не вистачає. 14,2 % не покладаються взагалі на свої знання для самозабезпечення, хоч 70,9% мають комфортабельні стандарти життя. Нам також відомо, що середній клас може один раз на рік провести повноцінно свою відпустку, а соціологічне опитування показало що 68,5% не проводять, так як не вистачає коштів. З цього можна зробити висновок, що більшість людей просто не знають хто відноситься до середнього класу, вони не є компетентними щодо цього поняття. Що саме цікаве, це те, що на питання «Середній клас в Україні: був, є, буде, не знаю?» відповіли: 22,8% – не знаю, 18,9% – був, 32,3% – є, 26% – буде.

Значна проблема в тому, що у нас в країні велика трудова міграція. З одного боку можна зрозуміти людей, які прагнуть кращого життя, а в нашій країні це здобути чесним законотворчим шляхом важко, тому і йдуть в країни Європи. Проте це мінус Україні, тому що частка з них мають високу кваліфікацію. Прикладом цього є високоосвічені програмісти, які користуються попитом у країнах Західної Європи. А це все означає, що в Україні є недосконалість законодавчої бази у сфері підприємницької діяльності та надмірний податковий прес. Це нерідко підштовхує представників середнього класу на порушення закону, примушує вдаватися до послуг корумпованих чиновників, а нерідко і кримінальних кіл: «Все неприпустимішим стає і те, що значна частина представників середнього класу отримує свої доходи у тіньовій формі, тобто без сплати відповідних податків та соціальних нарахувань» [2, с.123]. Подальше зволікання із вирішенням цієї проблеми вкрай негативно впливає на укорінення у середовищі представників середнього класу належної правосвідомості та норм законотворчості.

Отже, вплив соціальної структури сучасного українського суспільства свідчить про наявність лише невеликого прошарку населення, який можна класифікувати як середній клас. В Україні за умов повільного розвитку економіки, зростання цін, невиплати зарплат відбувається збіднення більшості населення. Багатство не створюється, а перерозподіляється. В результаті відбувається розмивання середнього класу. Оскільки у наш час говорити про середній клас як наймасовіший прошарок досить складно. З одного боку, в Україні є велика кількість людей, чий освітній рівень дозволяє називати їх середнім класом, але їхній майновий стан — параметрам середнього класу не відповідає.

1. Лисюк Н.Р. Середній клас як активний суб'єкт соціальних трансформацій в Україні / Н.Р. Лисюк. *Український соціум*. 2006. №1. С. 65–72.

2. Макеєв С. Соціально-економічна стратифікація в Україні: неадекватні оцінки, хибні пріоритети. *Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг* / За

ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2010. С.119–127.

3. Миценко І.М. Формування середнього класу в контексті національних інтересів / І.М. Миценко, О.А. Кролевець. *Економіка промисловості*. 2009. № 4. С. 211–215.

4. Олександрова О.С. Специфіка становлення та розвитку середнього класу в умовах перехідного періоду сучасного українського суспільства : монографія / Олена Станіславівна Олександрова. Суми : Університетська книга, 2008. 364 с.

5. Пилипенко В.Є. Формування та поведінка «середнього» класу в сучасному українському суспільстві / В.Є. Пилипенко, М.О. Титарчук. Формування та поведінка «середнього» класу в сучасному українському суспільстві. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2000. № 492. С. 13–20.

Михайло Зан

ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УГОРЦІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНЦІВ І РУСИНІВ УГОРЩИНИ У ДИСКУРСІ БІНАРНОГО ПОРІВНЯННЯ

Ефективне політичне представництво етнічних меншин є одним із важливих критеріїв демократизації суспільства. Особливо актуальним постає забезпечення цього маркера демократії у країн-сусідів на теренах геоетнополітичного простору Центрально-Східної Європи. В сучасних реаліях перманентного загострення українсько-угорських відносин часто-густо декларуються неспівмірні порівняння статусу меншин у двох державах. Водночас методика бінарного порівняння має методологічно виважені критерії й може слугувати конструюванню ряду дилем, які не можливо вирішити суто «дзеркальним» підходом, який продукує буденний рівень світогляду. Спробуємо це проілюструвати на прикладі дискусійної проблематики політичної репрезентації міноритарних громад України та Угорщини, кожна з яких має «етнічну батьківщину». Наша мета – з'ясувати ступінь політичного представництва на громадсько-політичному (політичні партії та громадські організації) та державно-управлінському (законодавча влада, регіональна та місцева влада) рівнях (див. табл. 1).

Принагідно зауважимо, що проблематика політизації угорської національної меншини вже знайшла своє відображення у вітчизняній політологічній літературі. Досліджуються електоральна поведінка та представництво угорців у виборних органах влади [3; 7; 12; 14], політико-партійна структуризація меншини [4; 5; 15], практика реалізації та перспективи відновлення «угорського виборчого округу» [1]. На цьому тлі менш висвітленою залишається проблематика громадсько-політичної

репрезентації української та русинської етнічних громад Угорщини [2; 10; 13; 16].

Таблиця 1.

Політичне представництво угорців України та українців і русинів Угорщини.

№	Індикатор	Україна	Угорщина
	Чисельність меншини	угорці – 156 566 чол. (0,3 %)	українці – 7 396 чол. (0,07 %) русини – 3 882 чол. (0,04 %)
	Регіонірозселення	Закарпатська область (12,1 % населення регіону; 96,77 % угорців України)	м. Будапешт; області Боршод-Обоуй-Землен, Собољч-Сотмар-Берег, Пешт.
	Політичні партії	КМКС «Партія угорців України»; Демократична партія угорців України.	Немає
	Громадські організації	Товариство угорської культури Закарпаття (КМКС), Демократична спілка угорців України (провідні) та інші (10 організацій обласного статусу)	українці – Товариство української культури Угорщини (провідна) та ін. русини – Товариство русинів / рутенів Угорщини (провідна) та ін.
	Парламентське представництво	Василь Брензович (КМКС «Партія угорців України»; 62 місце БПП)	українці – Брігітта Суперак русини – Віра Гіріц
	Державне самоврядування	немає	українці – Юрій Кравченко русини – Віктор Крамаренко
	Регіональний рівень	Закарпатська обласна рада – 8 мандатів (12,5 %); Йосип Борто (перший заступник голови); Закарпатська обласна державна адміністрація – Віктор Мікулін (заступник голови).	українці – 1 орган територіального самоврядування (м. Будапешт) русини – 2 органи орган територіального самоврядування (міста Будапешт, Мішкольц)

відбуваються процеси реідентифікації автохтонного греко-католицького населення.

Можемо констатувати, що найбільш успішною етнічною меншиною у плані політико-партійної структуризації та відповідного лобювання своїх групових інтересів на регіональному рівні є угорці України. Українці та русини Угорщини через нечисельну репрезентацію не мають політичних партій. Власне на базі Товариства угорської культури Закарпаття (KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (далі – ТУКЗ), яке діє з 1989 року, створена мережа політичної партії «КМКС «Партія угорців України» (17 лютого 2005 року). Водночас вже 24 березня того ж року була зареєстрована Демократична партія угорців України (далі – ДПУУ), головою якої став лідер Демократичної спілки угорців України (далі – ДСУУ) Іштван Гайдош. 3 грудня 2014 року партію очолює Ласло Зубанич.

Власне названі політичні партії угорців України віддзеркалюють діяльність провідних громадських організацій ТУКЗ та ДСУУ. Водночас активною є також громадська робота Закарпатського угорськомовного педагогічного товариства (Ілдико Орос), Товариства угорської інтелігенції Закарпаття (Юрій Дупко), Закарпатського угорськомовного наукового товариства (Петро Лизанець), Спілки угорських журналістів Закарпаття (Елемір Кевсегі); угорськомовної молоді краю (Закарпатська угорська асоціація скаутів; Закарпатська демократична спілка угорської молоді «Гордіус»; Закарпатське угорськомовне товариство студентів та молодих дослідників) та інших організацій. Практично вони охоплюють всі найважливіші сфери національно-культурного життя угорської етнічної громади Закарпаття.

Специфічною є громадська структуризація української та русинської громад Угорщини. Власне в середовищі українства найбільш потужним є Товариство української культури Угорщини, яке виступає центром етнокультурного життя меншини на рівні столиці держави. Активісти організації долучаються до ряду проектів збереження та просування української культурної спадщини в Угорщині. Особливі здобутки є в царині комеморації та збереження історичної пам'яті (пам'ятник королю Угорщини Андрашу I та його дружині українській княжні Анастасії в м. Тіхань; меморіальна дошка на честь 160-річчя видання у Будапешті Альманаху «Русалка Дністровая»; меморіальна дошка у м. Токай на честь перебування в Угорщині відомого українського філософа Григорія Сковороди; пам'ятник і площа Тараса Шевченка в Будапешті; меморіальна плита на честь Лесі Українки; пам'ятники жертвам Голодомору в Україні в містах Будапешт та Сегед; меморіальні знаки жертвам Голодомору в Україні у містах Чомор і Ніредьгаза; дні української культури в Угорщині; літературно-художні вечори,

присвячені Тарасу Шевченку, Лесі Українці, Михайлу Драгоманову; дні незалежності України тощо) [11]. Інші громадські організації, до прикладу, Товариство української інтелігенції Угорщини, практично є маловідомими своєю активністю.

Товариство русинів / рутенів Угорщини є провідною громадською організацією меншини. Поряд із цим у громадському середовищі русинів представлені також товариства: русинської інтелігенції імені Антонія Годинки (Степан Лявинець); за культуру Карпатського регіону (Андрій Манайло); русинської культури «Будителі» (Тібор Мікловш Попович); русинської солідарності меншин (Тібор Уйоцкі); русинської культури (Ольга Сільцер-Ликович); русинської молоді (Тібор Тьорьок); за інтеграцію русинів до Європейського Союзу (Йожеф Ердьовш) [6].

На відміну від транзитивно-лібералізованої моделі етнополітики України, Угорщина з початку 1990-х років успішно впроваджує систему представницької демократії етнічних меншин через створення органів самоврядування. Відтак політичне представництво 13-ти офіційно визнаних державою міноритарних громад функціонує на загальнодержавному (парламент і Державне самоврядування), регіональному та місцевому рівнях. Подібна модель національно-культурної автономії є винятковою на теренах всієї Центрально-Східної Європи.

Таким чином, у Національній асамблеї Угорщини на правах спікерів від власних етнічних громад із правом голосу на засіданнях депутатських комісій від травня 2018 року представлені Брігітта Суперак від українців та Віра Гіріц від русинів Угорщини (див. табл. 1). В той же час лідер угорської громади Закарпаття Василь Брензович у жовтні 2014 року пройшов до парламенту в результаті здобутого компромісу з пропрезидентською партійною силою «Блок Петра Порошенка» [1, с. 20]. Угорців у Верховній Раді України представляли також Михайло Товт (1994–1998), Мікловш Ковач (1998–2002) та Іштван Гайдош (2002–2006, 2012–2014).

Державне самоврядування українців Угорщини (15 чол.) донедавна очолював Юрій Кравченко (раптово помер 30 березня). Віцепрезидентами організації є Вікторія Штефуца та Наталія Шойтош-Запоточна [11]. Державне самоврядування русинів (15 чол.) очолює Віктор Крамаренко, заступники Ольга Сільцер-Ликович і Янош Соноцький [6]. Українська громада має один (столичний) регіональний орган самоврядування (7 чол.), а русинська меншина – два (міста Будапешт і Мішкольц (по 7 чол.)). За результатами виборів до органів самоврядування меншин Угорщини 12 жовтня 2014 року товариство русинів здобуло 100 депутатських мандатів, решта русинських

організацій – 59 мандатів. Товариство української культури Угорщини отримало 70 депутатських мандатів (див. табл. 1).

У результаті місцевих виборів до Закарпатської обласної ради 25 жовтня 2015 року фракція об'єднаних сил КМКС ПУУ та ДПУУ склала 8 осіб з 64-ти депутатів. Лідер депутатської групи КМКС ПУУ Йосип Борто був обраним першим заступником голови обласної ради. Голова Закарпатської обласної державної адміністрації Геннадій Москаль призначив своїм заступником Віктора Мікуліна, який на останніх місцевих виборах балотувався до Закарпатської обласної ради від КМКС ПУУ по 52 виборчому округу.

КМКС ПУУ має високу репрезентацію в Берегівській районній раді (12 із 34-х депутатів); перша за розміром фракція з 8 чол. – в Ужгородській районній раді; у Чопській міській раді партія має другу за розміром фракцію (7 із 26-ти депутатів). За підтримки КМКС ПУУ обрано 11 голів сільських органів самоврядування. Меншими є електоральні успіхи ДПУУ (див. табл. 1). Водночас це певною мірою компенсується першою за чисельністю фракцією у Берегівській міській раді (голова фракції Кароліна Дорчі).

З'ясувавши спільні та відмінні риси політичної репрезентації міноритарних етнічних громад України та Угорщини, можна констатувати наступне:

1. Чисельне представництво меншин є неспівмірниму силу автохтонності та компактного проживання угорців на Закарпатті й практично дисперсного розселення українців і русинів на теренах Угорщини. Відтак дискусії щодо паритетності задоволення етнокультурних потреб меншин у контексті прийняття нового Закону України «Про освіту» (5 вересня 2017 року) втрачають практичний сенс.

2. Українці та русини Угорщини репрезентують парламентський, загальнодержавний, регіональний та місцевий рівні етнополітичного менеджменту та включені в дієву систему представницької демократії 13-ти офіційно визнаних меншин держави;

3. Досвід парламентського представництва, лобіювання угорськомовного автономного територіального округу, електоральна участь представництва у місцевій владі політичних партій угорської етнічної громади України засвідчує потенціал реального захисту інтересів меншини на регіональному рівні. Етноментальні стереотипи групової самоорганізації, апеляція до політики пам'яті та активна підтримка з боку Угорщини формують стабільний електоральний ресурс, рекрутується когорта лідерів думок, які активно включаються в мережу національно-культурних товариств і політичних партій угорської національної меншини. Лідери угорської громади є важливими акторами регіонального політикуму Закарпаття.

1. Бертолон О. «Угорський виборчий округ» у Закарпатській області: практика реалізації та перспективи відновлення. *Матеріали науково-практичної конференції «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики»*. Ужгород, 2018. С. 17–21.
2. Бобинець М. Віра Гіріц про права и перспективи розвою русинів Мадярщини. *Отцюзнина*. 2017. № 3 (5). С. 5–6.
3. Зерницький Р.В. Представленість національних меншин в органах місцевого самоврядування на прикладі Закарпатської області. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2018. Вип. 33. С. 107–113.
4. Ларченко М. Політичне представництво партій етнічних меншин: проблеми та перспективи (український та європейський досвід). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2017. Вип. 12. С. 222–228.
5. Луцишин Г. Особливості розвитку етнічних партій в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2010. Вип. 17. С. 113–118.
6. Містні и територіалні Русинські Самосправованя. *Országos Ruszin Önkormányzat – Вседержавное Русинське Самосправованя*. URL: <http://www.rusyn.hu/ru/telepuelesi-es-terueleti-ruszin-oenkormanyzatok> (дата звернення: 12.04.2019).
7. Остапеч Ю.О. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея: науковий вісник*. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 113. С. 392–397.
8. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. *Державний комітет статистики. Всеукраїнський перепис населення 2001*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (дата звернення: 15.04.2019).
9. Пукіш В. Українці, русини та росіяни Угорщини у дзеркалі офіційної статистики. *Закарпаття онлайн Beta*. Дата оновлення: 31.07.2013. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/112876-Ukrainci-rusyny-ta-rosiiany-Uhorshchyny-u-dzerkali-ofitsiinoi-statystyky> (дата звернення: 15.04.2019).
10. Скиба І.І. Українська національна меншина в Угорщині: громадсько-культурна діяльність (1991–2010 рр.). *Університет*. 2011. № 6. С. 79–84.
11. Столичне Самоврядування Українців. Державне Самоврядування Українців Угорщини. URL: <http://ukrajinci.hu/onkormanyzat.php?style=hirlista&szur=onk&id=14> (дата звернення: 12.04.2019).
12. Стряпко І. Представництво угорської національної меншини у виборних органах України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 4. С. 143–152.
13. Ткач Д. Політико-правовий аспект становища української національної меншини в Угорщині. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. №3. С. 90–97.
14. Шипка Н.П. Угорська національна меншина в Україні як суб'єкт політики: дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2007. 224 с.
15. Vocskor A., Darcsi K. Hungarian parties in Subcarpathia (Ukraine). *Minority Studies*. Budapest, 2013. № 15. P. 69–79.
16. Dobos B. The Minority Self-Governments in Hungary. *Online Compendium Autonomy Arrangements in the World*. January 2016. URL: <http://www.world->

autonomies.info/ntas/hun/Documents/Hungary__2016-01-15.pdf (дата звернення: 05.03.2019).

17. Országos Ruzsin Önkormányzat. Budapest, 2014. 15 o.

Мирослав Горват

СЛОВАЦЬКИЙ ДОСВІД ВКЛЮЧЕННЯ РОМІВ У ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

За даними Ради Європи кількість ромів складає біля 18-ти млн. чол., з яких понад 11 млн. проживають на теренах Європейського Союзу [2, с.5]. Чисельно представлені ромські громади в центрально-східноєвропейському ареалікраїн Карпатського Єврорегіону. Тільки за офіційними даними переписів населення роми є першою етнічною меншиною в Угорщині, другою (після угорців) – у Словаччині та Румунії, п'ятою – в Польщі та тринадцятою – в Україні. Водночас ці дані не відповідаютьреаліям. До прикладу, автори «Атласу ромських громад в Словаччині 2013» зафіксували 402 840 ромів (7,45 %), в той час як останній перепис населення 2011 року зареєстрував тільки 105 738 ромів (2 %) [4, s. 13–16].

Подібною є ситуація в Україні, де перепис населення зафіксував 47 587 ромів (0,1 %). Водночас станом на 31 грудня 2015 року за даними обстежень медичних працівників визначена чисельність 49 687 чол. представників ромськоїгромади тільки на теренах однієї Закарпатської області [3, с. 71]. Ми переконані, що цейпоказник значно більший, біля 70–80-ти тис. чол.У контексті минулорічних жорстоких нападів прихильників праворадикальних організацій на табір ромів у Києві на Лисій горі закарпатський журналіст Олександр Гаврош недвозначно констатував про нагальність розв'язання ромської проблеми, адже в перспективі «роми можуть стати третьою етнічною спільнотою в Україні після українців та росіян...» [1].

Варто зауважити, що включення (англ. «iclusion», що концептуально відрізняється від категорії «integration»)ромських громад у громадсько-політичне життя суспільства є однією з актуальних проблем Словаччини. У нашій розвідці спробуємо з'ясувати зміст словацької емпіричної моделівключення ромів у політичне життя суспільства. Відтак зробимо висновки про можливість застосування окремих механізмів словацького досвіду включення ромів у суспільство на рівні вітчизняного етнополітичного менеджменту.

Найбільш компактно ромські громади розселені в районах (окресах) Східної Словаччини: Кошице, Спішська Нова Весь, Міхайловце, Требішов, Кежмарок, Прешов, Вранов-над-Топльоу, Рожнява, Сабінов і Бардейов. Ромська мова поряд із 8-ма іншими визнана мовою національної меншини й може офіційно використовуватися у населених пунктах, де частка меншини перевищує 15 %. Наразі вона паралельно з державною використовується у 57-ми населених пунктах країни. Для використання рідної мови на офіційному рівні укладений словацько-ромський термінологічний словник [9]. 29 червня 2008 року став днем кодифікації (стандартизації) ромської мови, про що було оголошено в будівлі Національної Ради Словацької Республіки в Братиславі. Щороку 5 листопада словацькі роми відзначають Міжнародний день ромської мови (романі), яка була офіційно визнаною мовою ромів Європи на Першому Всесвітньому конгресі ромів у Лондоні 8–12 квітня 1971 року.

Варто зауважити, що ромські лідери Словаччини поряд із іншими представниками меншин залучаються до складу організаційної структури Ради уряду з прав людини, національних меншин та гендерної рівності. Зокрема до складу Комітету національних меншин та етнічних груп включені 4 представники ромської меншини [12]. До ради з національного шкільництва при міністерстві освіти, науки, досліджень та спорту входять 3 представники від ромської громади [10]. Особливе місце в системі державного управління належить урядовому уповноваженому з питань ромських громад (Абел Равас; із 2016 року). Раніше цю інституцію очолювали Вінцент Данігел (1999–2001), Клара Оргованова (2001–2007), Аніта Ботошова (2007–2009), Людовіт Галбаві (2009–2010), Мірослав Полак (2010–2012) та Петер Полак (2012–2016). Серед головних функцій уповноваженого вирізняються наступні: 1) реалізація заходів у співпраці з центральними органами державного управління, органами місцевого самоврядування та неурядовими організаціями; 2) підготовка довідкової документації та консультування уряду; 3) координація діяльності з підрозділами Міністерства внутрішніх справ та іншими центральними органами державної влади; 4) підготовка урядових програм, які спрямовані на покращення соціального статусу ромських громад у контексті реалізації національної «Стратегії інтеграції ромів до 2020 року» [6; 11].

Таблиця 1.

Політичні партії ромів Словацької Республіки [8].

<i>№</i>	<i>Назва</i>	<i>Місце реєстрації</i>
1.	Демократичний альянс ромів Словацької Республіки / Demokratická aliancia Rymov v SR (в ліквідації)	с. Затін (окрес Требішов, Кошицький край)

2.	Демократичний рух ромів Словацької Республіки / Demokratické hnutie Rómov v Slovenskej republike (в ліквідації)	м. Кошице
3.	Політичний рух ромів Словаччини – РОМА / Politické hnutie Rómov na Slovensku – ROMA (в ліквідації)	м. Зволен (Банськобистрицький край)
4.	Ромська ініціатива Словаччини / Rómska iniciatíva Slovenska	м. Братислава
5.	Партія ромської національної меншини / Rómska národnostná strana (в ліквідації)	м. Ж'яр над Хроном (Банськобистрицький край)
6.	Ромський християнсько-демократичний рух Словацької Республіки / Rómske kresťanské demokratické hnutie v Slovenskej republike (в ліквідації)	с. Драгньов (окрес Міхайловце, Кошицький край)
7.	Ромський конгрес Словацької Республіки / Rómsky kongres Slovenskej republiky (в ліквідації)	с. Боль (окрес Требішов, Кошицький край)
8.	Партія демократичної єдності ромів / Strana demokratickej jednoty Rómov (в ліквідації)	м. Вранов-над-Топльоу (Пряшівський край)
9.	Партія інтеграції ромів Словаччини / Strana integrácie Rómov na Slovensku (в ліквідації)	м. Гуменне (Пряшівський край)
10.	Партія захисту прав ромів Словаччини / Strana ochrany práv Rómov na Slovensku (в ліквідації)	с. Єлка (окрес Галанта, Трнавський край)
11.	Партія ромів Словаччини / Strana Rómov Slovenska (в ліквідації)	с. Гуорка (окрес Попрад, Пряшівський край)
12.	Партія ромської коаліції / Strana rómskej koalície	м. Кошице
13.	Партія ромських демократів Словацької Республіки / Strana rómskych demokratov v Slovenskej republike (в ліквідації)	м. Кошице
14.	Партія соціальної демократії ромів Словаччини / Strana sociálnej demokracie Rómov na Slovensku (в ліквідації)	м. Зволен (Банськобистрицький край)
15.	Унія ромської громадської ініціативи Словацької Республіки / Únia – Rómskej občianskej iniciatívy v SR (в ліквідації)	м. Кошице

За офіційними даними Міністерства внутрішніх справ Словаччини наразі зареєстровані 15 ромських політичних партій, більшість з яких в процесі ліквідації (див. табл. 1). Ряд партій перетворюються в регіональні політичні проекти. До прикладу, партія ромського союзу Словаччини (Strana Rómskej únie na Slovensku) в 2016 році була перейменована на

«Спорт до Кошиць і на Схід» («Šport do Košíc a na Východ»). Відтак до керівного складу політичної партії, крім ромського лідера Франтішека Танка, був включений кошицький підприємець Ігор Сідор [7].

Найбільш активними є Ромська ініціатива Словаччини (Александр Патколо, Вацлав Каппел) та партія ромської коаліції (Гейза Адам, Йозеф Равас, Максиміліан Ешточак). Поряд із цим партії не мають значного електорального успіху на загальнодержавному рівні [5]. На останніх парламентських виборах 5 березня 2016 року ромські партії не брали участі. В 2012 році згадана вище партія ромського союзу Словаччини отримала всього 2 891 голос (0,11 %). Поряд із цим зауважимо, що на початку 1990-х років Ромська громадська ініціатива Словацької Республіки (Rómska občianska iniciatívaSR), яка виникла ще в листопаді 1989 року, отримувала значно більшу підтримку виборців, але поступово втратила свої позиції. Зокрема, на парламентських виборах 1992 року політична сила отримала 18 343 (0,6 %) голоси, 1994 року – 19 542 (0,68%), а в 2002 році – всього 8 420 (0,29 %) голосів виборців. Тоді ж на виборах політичний рух ромів Словаччини – РОМА (Politické hnutie Rómov na Slovensku – ROMA) здобув 6 234 (0,22 %) голосів. Таким чином, політичні партії розмежували й так незначний електорат. В 2010 році партія ромської коаліції (Strana rómskej koalície) на парламентських виборах здобула 6 947 (0,27 %) голосів виборців. Водночас кращою є ситуація на рівні формування органів місцевого самоврядування. Відповідно до результатів дослідження авторів «Атласу ромських громад в Словаччині 2013» серед депутатів місцевих рад було 426 (4,7 %) ромів у 197-ми (18,4 %) населених пунктах країни; найбільше в Пряшівському (159), Банськобистрицькому (152) та Кошицькому (101) краях. 29 ромських старост місцевих громад (2,7 %) також репрезентують названі регіони Словаччини [4, s. 62–63].

Таким чином, можна констатувати, що окреслений вище словацький формат включення ромів у політику дозволяє виробити комплексний вектор реалізації державної етнонаціональної політики щодо ромської етнічної меншини України. Функціонування десятків громадських організацій і майже нульовий результат суспільно-корисної дії для ромського соціуму України має відійти в минуле. На наш погляд, задля успішного започаткування процесу врегулювання ромського питання в Україні необхідно: 1) шляхом координації діяльності активу ромських громадських організацій виробити Громадянську платформу для об'єднання ромської еліти України в єдину політичну партію; 2) розробити модель взаємодії ромських громадських лідерів та органів державної влади у виробленні місцевих бюджетів та їх цільового використання у місцях компактного проживання ромів; 3) запровадити інститут державного представника ромських громад України з

офіційними повноваженнями, організаційною структурою та відповідними функціями.

1. Гаврош О. Як в Україні розв'язати ромську проблему? *Срібна Земля*. 2018. № 14 (1063) від 10 травня. С. 5.
2. Лендзел М. Проблеми інтеграції ромів у країнах Центральної Європи: сучасні форми, потенціал та виклики для міжнародного співробітництва. *Ромологія: історія та сучасність: Матеріали Міжнародних наукових читань / Упорядкування Є.М. Навроцька*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 5–9.
3. Туберкульоз в Закарпатті (аналітично-статистичний довідник за 2011–2015 роки). Частина 1. Ужгород: Обласне клінічне територіальне медичне об'єднання «Фтизіатрія». 2016.
4. Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojeho programu OSN Pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislave, 2014. 120 s.
5. Bárdu P. Rómske politické strany na Slovensku sú zbytočné! Rómovia ich nevolia. *Aktuality.sk*. Дата оновлення: 21.10.2013. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/238537/romske-politicke-strany-na-slovensku-su-zbytocne-romovia-ich-nevolia/> (дата звернення: 19.04.2019).
6. Hlavné úlohy splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. *Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky*. URL: https://www.minv.sk/?ulohy_usvrk (дата звернення: 17.04.2019).
7. Politika: Z 11-tich rómskych politických strán sú aktívne len tri. *Gypsytv.eu*. Дата оновлення: 22.06.2017. URL: http://www.gipsytv.eu/gipsy-television/spravy/slovensko/politika-z-11-tich-romskych-politickych-stran-su-aktivne-len-tri..html?page_id=4280 (дата звернення: 19.04.2019).
8. Register politických strán a politických hnutí. *Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky*. URL: <http://ives.minv.sk/rez/registre/pages/list.aspx?type=ps> (дата звернення: 19.04.2019).
9. Slovensko-rómsky terminologický slovník. Bratislava, 2012. 135 s. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny*. Дата оновлення: 08.11.2018. URL: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/5957_slovensko-romsky-terminologicky-slovník.pdf (дата звернення: 17.04.2019).
10. Štatút Rady ministra školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky pre národnostné školstvo. URL: <https://www.minedu.sk/data/att/11812.pdf> (дата звернення: 17.04.2019).
11. Štatút splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny*. Дата оновлення: 08.11.2018. URL: <http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/statut-splnomocnenca-vlady-sr-pre-narodnostnemensiny/> (дата звернення: 17.04.2019).
12. Zloženie Rady vlády Slovenskej Republiky pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. *Radavlády Slovenskej Republiky pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. Úrad vlády Slovenskej Republiky*. Дата оновлення: 22.02.2019. URL: <https://www.radavladylp.gov.sk//zlozenie-rady-vlady-slovenskej-republiky-pre-ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-rodovu-rovnost/> (дата звернення: 17.04.2019).

МОРАЛЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

На сьогодні постає питання й ще досі точиться боротьба між поглядом на мораль та його трактуванням. Дехто вбачає в ньому панування об'єктивізму над власними цінностями й іншими речами, якими людина вправі керуватись сама, а інші вбачають в моральних цінностях гаранта стабільності та миру, а якщо точніше утихомирення деструктивного у суспільстві. Чи людям потрібно керуватись власними цінностями, чи нав'язаними ззовні, споконвіків було актуальним питанням для цілого людства і окремої людини, але в даному випадку стоїть воно про політичних діячів.

Аспектом першим можна назвати те, що ХХІ ст. характеризується моральним занепадом, і це стосується не лише політики, і не лише запального простолюду, який гнеться під суворими обставинами. Причиною цього перш за все може бути та свобода, яку отримала людина нашої епохи. Першим питанням, на яке дати відповідь було б важливо, а чи була людина завжди обмежена мораллю, і чи не є дивним те, що людина «підкорюється» тому, що створила сама вона, в сенсі її предки, що тільки пригноблює її участь в узгодженості загальноприйнятих норм.

Другим аспектом актуальності цього дослідження є антагонізм, який є неуніктивним, а саме те, що моральні цінності є тим, що нас оточує, а деkim і керує. А з іншої сторони нас оточує суспільство, складовою якого є політична сфера, і саме в нас самих і відбувається зіткнення між моральними цінностями та політикою, адже жити в суспільстві уже означає бути об'єктом політики, але це і означає дотримуватись певних загальноприйнятих норм та порядків. А чи місце моралі в політичній сфері? Це уже є важливе питання, якщо так, то доречно припустити – там не місце жодній людині, яка з собою приносить мораль.

Третім аспектом вважатиметься недосконало просвітленість цього предмета. В політичній сфері дослідження моралі є ще більш суперечливим, адже по факту вона суперечить самій політиці та завданням, які доводиться ставити перед собою учасникам політики – досягнення влади, утримання влади, реалізація влади, перемога в боротьбі, в незалежності від рівня, де вона проходить (чи локальний, чи загальнонаціональний, чи світовий). По ідеї коли предмет дослідження не є досконало досліджений, тобто він якимось чином перечить сам собі, або ж теорія про нього відривається від практики, тоді він і притягує до себе увагу через місткість у собі «проблем», які варто розглянути і вправно вирішити, і тоді його можна вважати актуальним, актуальним

для науки, що і є по суті третім і основним аспектом актуальності дослідження моралі та його функціонування в політичному середовищі, і постановки низки запитань по цьому питанні.

Окрім загальних аспектів варто згадати й локальний, адже є ще суто український слід у цьому питанні. Питання співвідношення моралі і політики безпосередньо стосується і вирішенню українського питання. Наразі Україні Заходом лобіюються ідеї свободи, і загалом ідеалізму, що містить в собі певну плеяду цінностей. Безперечно, що інколи є ситуації в яких закладений принцип далекий від моралі: справедливим буде те, що справедливим не вважається. А саме це мораль в тому числі і засуджує, або ж коли забороняє метод, який при певних обставин мало би повне право по самій же справедливості, яка по суті є продуктом моралі, бути використаним, наприклад політиками для вирішення тої чи іншої кризи. Особливо це видно у ситуації, яка склалась в Україні, в чому полягає особлива актуальність для нас – українців, дійти до висновку, що ж таке мораль в політиці і чи місце їй там? Також цікавим є те, що методи, низка методів є під заборонаю моралі, а чи не є мораль приречена на ту ж саму роль.

Впливовим чинником на існування суспільства, а отже і його політичної сфери є моральні цінності але, дехто вважає, що мораль повинна бути основою дій політика, і не має обмежуватись в політичній сфері, це є представники течії ідеалізму, а є прихильники політичного реалізму, за поглядами яких це не є можливим, адже не лише тому, що людина керується власними вигодами, але й тому, бо мораль не впливає на політичну сферу, що доводиться теоретично.

Метою дослідження є аналіз теоретичних засад дослідження моралі в політичній науці, його вплив на політичне середовище: визначити функцію моралі в суспільстві, зокрема політичній сфері; охарактеризувати потребу моралі в політиці; охарактеризувати вплив моралі на політику.

Чи місце моралі в політичній сфері дуже відрізняється від постановки питання, а чи потрібне воно суспільству загалом, тому потрібно буде трактувати не саме явище моралі а її вплив у суспільстві; в даному випадку виключно із спектра політики варто визначити функції моральних цінностей у політиці.

Першим політичним мислителем, який зробив свій внесок в це питання, правда висвітлюючи не його, а узагалі поведінку володаря в політичному середовищі, є Ніколо Макіавеллі, італійський мислитель, представник класичного (не традиційного) політичного реалізму. Звісно мислив категоріями свого часу, тому й не варто, наприклад у словах «У спадкового володаря менше підстав і в нього рідше виникає потреба гнітити; тому його повинні більше любити, і якщо особливі вади не

зроблять його ненависним, то цілком природно, що підданці зичитимуть йому добра» [2, с.420]. Вбачати тезу, яку хотів донести італійський мислитель ніби, що гнітати можна, якщо для цього є підстави, не є вірним, адже це говорить лише епоха в яку жив Макіавеллі. Варто зазначити, що важливим тут є сам підхід володаря, як політика, він діє категоріями реакції народу на дії, які вони бачать, а що стосується морального питання, то він володаря, чи політика, який бореться за владу, цікавить в останню чергу; є підстава вважати, що під вадю мається на увазі морально неприйнятний вчинок, який не варто робити тоді, коли народ за це «не зичитиме добра». Але перед своєю совістю політик повністю вільний у своїх діях, адже вона не є основою його влади, як підтримка народу.

Майже завжди в політиці та міжнародних відносинах керуються вигодою, так наприклад ще в ті часи «Безперечно, що коли вдруге завоювати ворохобну країну, то втратити її уже важче, бо володар під приводом повстання менше обмежує себе в засобах зміцнення своєї влади» [2, с.421]. Це є і була реальність, швидше всього часи не міняють принцип, який керує політикою, тільки засоби міняються, но не принцип, який тільки оправдовує ці засоби перед метою. Щоб володаря не скинути, він починає «менше» обмежувати себе засобами, тобто в залежності від ситуації міняються засоби і міра їх обмежень.

Керуючись моральними принципами політик не зможе поступати так, як потрібно, чеснотою – гуманністю, це було би не вигідно, а тільки реаліями політики. «Колонії обходяться Державцеві недорого, він засновує й утримує їх без усяких видатків або з дуже невеликими і гнітати цим лише тих, у кого забирає землі та оселі, щоб віддати їх новим поселенцям, себто значній частині жителів цієї держави; до того ж потерпілі, порізнені й убогі, шкодити Державцеві вони не зможуть ніяк» [2, с.422]. Тобто, якби політик керувався принципом гуманізму він би у цій ситуації отримувал одну лише шкоду, адже критерієм того потрібно, чи не потрібно (а в політиці не задають питання можна чи не можна) гнітати людей, залежить від того, чи отримає певний зиск від цих поступків володар. Гуманність говорить – не можна шкодити нікому, а політичні реалії кажуть – шкодити потрібно тому, хто не зможе вам помститись, з умовою, що з цього буде користь. А у випадку, якщо політик буде керуватись гуманністю, то це призведе лише до того, що він буде отримувати від цього ще більшу шкоду; як політик, саме тому важливо розрізняти функції людини й політика, адже функція одного – жити й співіснувати з оточуючими в межах одного соціуму, де мораль дійсно лише сприяє виконанню функції людини в суспільстві, а функція другого – боротись за владу, де мораль лише перечить реалізації функції політика в політичному середовищі.

Все, що може додати суб'єкту політичного середовища шкоди, ворожнечі повинно бути по-суті обмежувальним фактором за яким і відбувається утримання від тієї чи іншої дії. «Таким чином (окупація) завойоване завдає Державцеві шкоди і гнітить куди більше, бо вся держава страждає від пересування і простою володарського війська; це тягар кожен відчує на собі, і кожен стане ворогом Державцеві, а це вже вороги, які можуть шкодити, бо вони хоч і розбиті, але залишаються в себе вдома» [2, с.422]. Ось і причина по якій політику не варто проводити окупацію на території іноземної держави, а не тому, що це перечить визнаним міжнародним правом цінностям.

Важливим положенням є обмеження і пацифізму, як того, що повинно керувати володарем, звісно тільки в контексті поставленого питання це впливає із «Ніколи не слід допускати розвиватися неладу з бажання уникнути війни: вона не усувається і тільки на шкоду тобі ж таки відкладається» [2, с.426]. Неправильним було би, якби політик в даній ситуації керувався би моральною цінністю пацифізму, а не раціональними принципами поведінки в політиці, адже це призвело би до хибних наслідків для нього, це була би війна в не вигідному положенні, як результат моральності політика.

Бувають випадки, які зазначає Макіавеллі, де добродійства теж являють собою методом. «Тим-то, хто в своєму новому панстві вважає необхідним убезпечитися од ворогів, завести друзів, перемагати силою і хитрощами, прищепити народу любов і страх, солдатам вірність і пошану, розправитися з тими, хто може чи повинен тобі шкодити...бути суворим і милостивим, великодушним і щедрим, розпустити ненадійне військо і завести нове» [2, с.438]. Виходить, що в цьому переліку дій впливають і чесноти, але великодушність та щедрість, які і є цими чеснотами буде таки по-суті дотриманням не моралі, а принципу дій для вигоди, і в цьому можна виробити тезу:

В політичній реальності варто триматись двох напрямків: використовуючи чесноти, навіть просто демонструючи їх, здобувати слави, а беручи на озброєння будь-які методи боротись за владу, тому чесноти є лише методом, які відрізняються від негідних поступків лише тим, що є засобом не до досягнення влади, а слави, що впливає з вчення Макіавеллі: «Не можна також оголосити заслугою убивство своїх громадян, зраду своїх друзів, віроломство, жорстокість, безбожність: таким шляхом можна добитися влади, а не слави» [2, с.439]. А уже в наш час здобуття слави є на пряму пов'язане із досягнення влади, в умовах демократії, тому і варто визначити спонукання політиків демонструвати дотримання моралі народу, але знову ж таки демонструвати, і знову ж таки, як метод.

Якщо враховувати різницю між суспільством, та зокрема його політичної сфери, то варто зазначити, в соціумі є люди, а в політиці є державці, тому якщо в межах нього для людей існує совість, то в межах політичного середовища нею вважають маси, а прояв чеснот є лише демонстрацією для совісті, так само, як і перед народом; у значенні, що кожна людина відповідає перед собою, а в політиці кожний політик відповідає перед народом, саме тому функція моралі тут переходить до рук населення, а якщо певна елементна складова суспільства втрачає свою функцію, то їй потреба в ньому відпадає. «А що він трудився лише задля честі, то, бажаючи показати своїм землякам, що часу в нього не змарновано даремно, він хоче явитися пишно, в супроводі ста вершників – своїх приятелів і челяді; тому він просить дядька зробити йому радість і влаштувати, щоб мешканці...» [2, с.440].

Що стосується цього зв'язку, яке не безпосередньо відбувається між моральними цінностями та політичною сферою, то Ганс Моргентау, американський політичний дослідник вважає, що «Від Біблії (релігійних норм) до моралі та конституційної організації сучасної демократії, основною функцією цих нормативних систем було тримати волю до влади в рамках, сприйнятих суспільством» [3, с.169]. Тому, уже вдавшись в деталі, було виявлено яким саме чином формується функція моралі, в даному випадку Г. Моргентау проаналізував функцію моралі, як таку, що спільно з традиціями та чинному закону складає в цілому структурну систему. «Предмет на якому побудовані ідеології міжнародної політики є відображенням, відображенням нормативних вказівок традицій, моралі та права» [3, с.169]. Таким чином, мораль та інші впливові чинники мають вплив в політичному середовищі саме не на поведінку політиків, а на оперовані ними факти, адже тут мова йде не про моральні цінності, а про ідеології, які виділяє Ганс Моргентау; і не варто забувати, що уже ідеології є набором цих самих традиційних та моральних цінностей.

Тобто, звідси випливає, що моральні цінності мають вплив на ідеології, якими керуються в міжнародній політиці, яких засновник традиційного політичного реалізму виділяє: Сукупність цінностей у виді статус-кво, імперіалізм та невизначене ідеологічне спрямування, яке поєднує в собі перші два. Варто звернути увагу на особливості регулятивних функцій при розгляді цього питання. «Кожне правило поведінки (чи то мораль, чи то право, чи то звичаї) має два елементи: команду та покарання. Жодна конкретна команда не є своєрідною конкретному типу команди: «Не убий» може бути командою моралі, традицій, чи права. А вже санкція і є та, що розрізняє ці три різні типи правил поведінки в суспільстві...У випадку, якщо А убив Б і незабаром відчуває докори сумління, то ми в присутності покарання, яке є

притаманним моралі. Якщо А убиває Б і неорганізований (законом) соціум реагує спонтанними демонстраціями та засудження ... ми маємо справу з санкціями своєрідними звичаєві ... Якщо, нарешті А убиває Б і організоване суспільство реагує у формі раціональних процедур заздальгідь визначеною дією поліції: свідчення, суд, приговор, покарання, то санкція походить від законодавчих норм, що також, належить до категорії права» [3, с.170]. Таким чином виходить, що відмінність між правилами поведінки людей, полягає у їх покарані. Тому і легше постає визначити саму ступінь регулятивної функції моралі в політичному середовищі, коли моральні цінності викликають докори сумління, то виконують свою роль, але в політичній сфері моральні принципи виступають лише методом, і вартістю поступків суб'єктів політичної сфери є не чисте сумління, а вигода, тому тут мораль і втрачає свою функцію. Проте, що інші два типи норм впливають на політику сумнівів не залишається, адже, що залежить від соціуму і його членів, те є ключовим для політиків, які під страхом соціальної ізоляції, або остракізму, як наслідок, які занижують їхнє політичне становище на політичній арені, а отже і мають важелі впливу, будуть вимушеними за принципом вигоди підкорятись традиціям, теж саме і про закон, адже, порушуючи закон, політики втрачають шанс легального обґрунтування влади; правила нормативної поведінки мають вплив на державців тоді, коли шкодять їхній хватки за владу.

Окрім моралі, як регулятивної функції, Ганс розглядає національну мораль, «Менше виразний та менш стабільний, але не менш важливий, ніж усі інші фактори у впливі на національну могутність, це те, що ми пропонуємо називати національною мораллю. Національна мораль – це ступінь визначення з якою нація підтримує зовнішню політику їхнього уряду в часи миру та війни» [3, с.100]. Під ступенем визначення, швидше всього, мається на увазі рівень, тобто рівень підтримки народом свого уряду.

Практична функція, яку виконує національна мораль є стратегічна, адже вона являється елементом могутності, від якої залежать усі інші елементи національної потужності, такі як аграрна та індустриальна виробнича спроможність, та дипломатична служба, пояснити та доводиться це тим, що ефективність останніх еквівалентно втрачається тоді, коли падає рівень національної моралі. Причиною того, що ця мораль, як уже говорились, є менш виразною полягає в обставинах з якими вона проявляється: «А його наявність чи відсутність і якість виявляє себе конкретно у часи національних криз, коли або існування нації на межі, або ж інше вирішення чогось ключового, на що має бути взяте виживання нації, і може залежати (від національної моралі)» [3, с.100-101].

Моргентау наводить приклади, коли національна мораль виражається в практичних діях народів, так говорить про українців «Радянський Союз мав подібний досвід із браком моралі під час Першої Світової війни, коли певні одиниці (військові), складені із українських козаків, дезертирували в німецькі і боролись з російською армією» [3, с.102]. Звісно, що занепад віри населення у Російську Імперію, спонукав йти маси за гетьманом Павлом Скоропадським, і цей занепад віри є практичним самовиявом національної моралі, на яку впливає підтримка народом керуючого уряду, тому засоби і методи ведення політики, яку веде сама влада є тим самим чинником, що здатний впливати на ставлення населення до уряду, що вже є тезою про внутрішньополітичний чинник на національну мораль.

Важливо буде виділити те, що можна назвати особливостями національної моралі, саме те, що обставини формують особливості моралі, а вони же є непостійними, в силу першого положення. Яскравим прикладом цих тверджень є німецька мораль: «Така наполегливість національної моралі німців у 1945 при більш несприятливих обставинах в конкретності відображає непередбачуваність таких колективних реакцій» [3, с.102]. Це пов'язано з тим, що при наведені попереднього прикладу, коли обставини були не такими руйнівними, національний дух підірвався й розділив населення. Звідси і випливає, що національна мораль не є перманентною, і постійно зазнається видозміненням, що обставини, які є внутрішніми та зовнішніми впливають на ступінь національної моралі.

Така категорія могутності держави, як мораль в межах народу, тобто національна, є не скільки впливовим чинником на політику, скільки його наслідком, що надає їй рису незалежності від впливу, адже саме вона і формує цей вплив.

Отже, мораль по суті виконує в суспільстві частково регулятивну функцію, за винятком політичної площини. саме на інтереси населення, свої погляди і орієнтують суб'єкти політичного середовища, в незалежності від мотивів, чи з корисливих чи безкорисливих, що моральним не вважається; але без населення, яке є по-суті носієм моральних принципів, точніше врахування їх поглядів ніяка політика не буде ефективною.

2. Однак, так само ефективність суб'єкта політичного середовища неможлива в умовах зобов'язання дотримання моралі ним, в сенсі, що означає, що мораль в політиці не потрібна. Метою політики є формування певного шляху по якому йде, розвивається суспільство, для цього політик повинен досягти влади, а щоб досягти влади – потрібна популярність, тому моральне дотримання і перечить виконанню функції політика, адже таким чином він обмежує свій інструментарій, тобто

способи виконання свого внеску в суспільство. Тобто, відбувається зіткнення між функцією політика в політичній сфері та моралі загалом в суспільстві, внаслідок якого відбувається пониження положення моралі від функції до методу: так стається в політичній науці завжди, коли інститут втрачає свої функції в певній сфері, так мораль в політичній сфері стає лише демонстрацією моральності.

3. Варто підкреслити, що мораль частково має вплив на політичну сферу, але в якості посередників – через народ, як уже згадувалось, на який і орієнтується претендент на владу. Окрім посередницького характеру цього впливу, він є саме частковим, адже це не призводить до появи моралі у якості точного регулятора вчинків, що притаманне загалом суспільству, а до змісту образів політичних діячів, тому виходячи із попередніх слів, що є своєрідним суспільству, окрім політичного середовища.

Таким чином, можна узагальнюючи зовсім по-іншому зрозуміти слова демонізованої постаті в політиці, яка насправді була відображенням морального занепаду суспільства – Адольфа Гітлера про гуманність у боротьбі, наступним чином «Під час війни найбільш гуманним є – як можна швидше розправитись з ворогом. Чим рішуче ми воюємо, тим швидше закінчиться війна. Чим швидше ми розправляємось над ворогом, тим менші його мучеництва. Така єдина форма гуманності доступна під час війни» [1, с. 141]. У випадку аналізу цих слів через призму вищеописаного теоретичного базису, можна дійти до висновку, що політик та його здійснення влади (в крайності) перечить та намагається, як функціонуюча частина суспільства, яка виконує свої функції, уникнути впливу непотрібних з точки зору функцій елементів у виді моральних обмежень, за що і був в історії заплямована гуманістами не одна політична постать. Зрештою, якщо політик повинен керуватись мораллю, то чи правильно би поступив Трумен в 1945 році, якби він вимушений був нею керуватись.

1. Гітлер А. Моя боротьба: книга. Москва : Видання творчості суспільно-політичної тематики. 2012. 552 с.

2. Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець: книга. Харків : Фоліо, 2007. 511 с.

3. Morgenthau, Hans. Politics among nation: the struggle for power and piece. New York: Alfred A. Knopf, 1949.

КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (Д. БЕЛЛ, М. КАСТЕЛЬС, Й. МАСУДА)

Актуальність дослідження феномену інформаційного суспільства як нового етапу розвитку людської цивілізації визначається потребами часу. Для XXI століття характерним є розширення і злиття глобальних ринків капіталу, інформації та послуг, посиленням економічної взаємозалежності, зростаючими можливостями застосування технологій та сучасних засобів комунікації. Нові умови розстановки сил на світовій арені, зумовлені наслідками глобалізації, змінюють відносини не лише між традиційними суб'єктами, а й сприяють утвердженню нових перспективних змін для людини, появи якісно нових проблем, пов'язаних з новими формами втілення політичної влади та політичної комунікації. Активний розвиток епохи інформаційної революції, яка заклала основи переходу до «суспільства знань» і сприяє все більшій інтенсивності інформаційних процесів, призводить до виведення людства на якісно новий етап розвитку, що створює інформаційно-технологічний фундамент нової цивілізації.

Суспільно-політичний лексикон останніми роками збагатився такими поняттями, як «електронний уряд», «електронне громадянство», «кіберполітика», «кібердемократія» тощо, що свідчить про значний вплив технологічного прогресу на сферу державного управління й політологічну науку в цілому. Ігнорувати такі зміни було б нерозумно, саме тому ми й обрали темою для нашого дослідження теоретичні концепції інформаційного суспільства як основу цивілізаційної парадигми сучасного суспільства у сфері політики від державного управління до відносин на міжнародній арені.

На нашу думку, під інформаційним суспільством потрібно розуміти сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробка та використання інформації), що характеризується такими ознаками: здатністю якісно продукувати всю необхідну для життєдіяльності суспільства інформацію; наявністю розвиненої інформаційної інфраструктури; високим рівнем доступності необхідної інформації до всіх членів суспільства; великою часткою працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки [10, с. 129].

Теоретичну базу нашого дослідження заклали погляди Д. Белла, Й. Масуди та М. Кастельса на зміни, що відбуваються в суспільстві під впливом технологічної революції та становлення інформації в ролі основного поняття більшості сфер суспільного життя. Ідею постіндустріального суспільства Д. Белла, котра є однією з граней

об'єкту нашого дослідження, можна вважати прогностичним передбаченням щодо змін в суспільному устрої глобального суспільства [1, с. 46]. На його думку, поняття постіндустріального суспільства стосується змін переважно у соціальній та економічних структурах, що ставлять перед людством нові виклики та проблеми Джерела такого зрушення він виділяє як науково-технологічні.

Поєднання останніми роками науки, технології та економіки можна описати виразом «досліджуй і розвивай»: засновані на науці галузі виробництва, на відміну від промислових, що виникли ще в ХІХ столітті, залежать насамперед від теоретичної роботи, котра передує виробництву. Революція в організації та обробці інформації й знань, в якій головна роль відходить до комп'ютера, розгортається водночас з розвитком індустріального суспільства. Сучасні засоби комунікації та інформаційні технології проникають в наше життя непомітно, але впевнено. Інформаційний сектор економіки (виробництво, зберігання, обробка, передача і споживання інформації) стає одним з найважливіших видів суспільної діяльності, який створює інформаційно-комунікаційну базу для розвитку науково-технічного, соціально-економічного та освітньо-культурного прогресу. Це призводить до зниження ролі матеріального виробництва і пріоритет на секторі послуг та інформації [5, с. 130]. У результаті таке суспільство, у якому більшість працівників займається виробництвом, збереженням, переробкою і реалізацією інформації, отримало назву інформаційного суспільства. Поява нового типу суспільства ставить питання про розподіл багатства, влади й статусу, котрі є головними для будь-якого суспільства, адже нині саме інформація – це влада, а знання стають важливими стратегічними ресурсами на політичній арені [2, с. 38].

Розглянемо як саме перетворення постіндустріального суспільства впливає на політичні процеси. По-перше, в новому інформаційному суспільстві еліта — це еліта знаючих людей [2, с. 90]. Відбувається активна віртуалізація політики та боротьби за політичну владу, що провокує перетворення глобальної комп'ютерної мережі Інтернет у засіб і середовище політичної боротьби. В цілому, в умовах інформаційного суспільства затверджується домінування віртуальних образів. [9, с. 325]. Лідерство стає все більш персоніфікованим, а шлях до влади лежить через створення іміджу — політичні діячі виявляються залученими в гру, що ведеться через засоби масової інформації. [4, с. 64].

В умовах глобалізації ринків і капіталів поступово модифікується роль держави. Формування глобального інформаційного суспільства, широке впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій актуалізували питання здійснення інформаційної влади на всіх рівнях глобального управління [13, с. 102]. З розвитком засобів інформації й

комунікацій, що оперують цією інформацією, трансформують та дозують її, створюється можливість певного управління суспільством, у якому влада заснована й здійснюється шляхом панування над інформаційними потоками. Питання влади все частіше висувається як питання інформації: хто управляє її організацією, розподілом її потоків та її дозуванням, той реально управляє й самим суспільством.

Використання нових інформаційних технологій сприяє удосконаленню демократичних процедур, підвищенню політичної активності населення, встановленню більш ефективного діалогу держави з громадськістю. Процес формування інформаційного суспільства пред'являє нові вимоги до держави, яка покликана відігравати роль координатора діяльності різних суб'єктів суспільства і сприяти створенню умов інтеграції громадян у глобальне інформаційне суспільство, відстоюючи при цьому свої інтереси у світовому інформаційному просторі [11, с. 6]. Люди повинні жити згідно з вимогами часу, але відповідно до неписаних законів суспільства – моралі, моральності, етики, культури. Тож державі варто сконцентруватись на формуванні ціннісних орієнтацій людини і суспільства в позитивному руслі у сфері розвитку телекомунікаційних і комп'ютерно-інформаційних технологій [7, с. 101].

Розробка Японією концепції інформаційного суспільства почалась ще у 1960-тих роках, коли побачила світ колективна монографія «Інформаційна технологічна революція», в якій містилася праця Йонедзі Масуди під назвою «Комп'ютопія». На думку вченого, «комп'ютопія» – це суспільство майбутнього, в якому кожна людина розпоряджається своїм часом з користю для себе, в ньому всім надана свобода прийняття рішень, створення різних організацій і співтовариств, діяльність яких спрямована на досягнення якої-небудь єдиної мети. Це суспільство, вільне від будь-якого бюрократичного впливу [8, с. 255].

Головною метою інформаційного суспільства є реалізація цінності часу та досягнення повноцінного життя для кожної людини. Й. Масуда, аналізуючи соціальний лад, на якому буде базуватися інформаційне суспільство, зазначав, що це буде багатокентрове громадянське суспільство з автономією та здатністю задовольняти свої потреби самостійно. [8, с. 256]. Інформаційне суспільство відкриває нове поняття свободи і рівності, що втілюватиме свободу прийняття рішень і рівності можливостей. Відбувається трансформація моральних стереотипів, що стали вважатися застарілими; переоцінка цінностей, як у суспільстві в цілому, так і для кожної окремої особистості [6]. Під впливом науково-технічної революції в індустріально розвинених країнах розпочався перехід до нових форм організації праці, змінюється її характер, система

суспільних відносин, модифікується вся сфера економічних зв'язків тощо.

У своїй праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» іспанський соціолог Мануель Кастельс досить ґрунтовно аналізує зміни, що утверджувались в ході бурхливої технологічної революції. Взаємодія між цими процесами і спровоковані ними реакції створили нову динамічну соціальну структуру – мережеве суспільство; нову економіку – глобальну, і нову культуру – культуру реальної віртуальності.

На думку М. Кастельса, на зміну індустріальному способу виробництва приходить інформаційний спосіб розвитку, головним джерелом якого виступає технологія генерування знань, обробки інформації та символічної комунікації. Інформаційна економіка, яка розвивається в інформаційному суспільстві – це економіка, в якій конкурентоспроможність суб'єктів господарювання визначається їхньою здатністю генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях, тому споживання інформації тотожне формуванню нового знання [12, с. 7]. Соціальну формацію, що формується в епоху інформаційного суспільства, М. Кастельс назвав «інформаційним капіталізмом», при якому додана вартість створюється головним чином інноваціями [3, с. 176]. Виробничі відносини були перетворені як в соціальному, так і в технічному планах. Законом, як і раніше, є виробництво заради прибутку і для привласнення надлишкового прибутку – тобто класична сутність капіталізму.

Як зазначає вчений, відносини влади також трансформуються під впливом соціальних та економічних процесів. Основні зміни пов'язані з кризою національної держави як суверенної одиниці й кризою тієї форми демократії, яка створювалась протягом двох останніх століть. Так як представницька демократія своєю логічною основою вважає поняття «суверенної одиниці», розмивання кордонів суверенності веде до невизначеності в процесі делегування народної волі. Глобалізація капіталу, процес збільшення кількості сторін, представлених в інститутах влади, а також децентралізація владних повноважень і перехід до регіональних та локальних урядів створюють нову форму влади та держави – «мережеву державу» [14].

Формування єдиного світового простору та часу стає характерною ознакою глобального інформаційного суспільства, бо становлення постіндустріалізму не може бути притаманним ні окремій державі, ні певній категорії чи групі держав, оскільки інформаційне суспільство – явище глобальне. [13, с. 97].

Отже, тепер у нас не залишилось сумнівів, що головною ціллю всіх зрушень в наявному глобальному порядку є ідея інформаційного

суспільства, у контексті якого здійснюється еволюція індустріального суспільства до такого, у якому ключову роль відіграють інформація та знання, що є головною умовою технологічно-інноваційного перетворення сучасного світу. Теорія інформаційного суспільства розкриває об'єктивну тенденцію переходу людства до інформаційного розвитку і визначає гуманістичний вимір технологічного прогресу. Також ми можемо зауважити, що формування глобального інформаційного суспільства створює об'єктивні умови для докорінних змін у сфері політики та державного управління. Ця концепція є важливим елементом сучасної теорії суспільного процесу, адже вона розкриває об'єктивну тенденцію переходу людства до інформаційного розвитку і визначає гуманістичний вимір технологічного прогресу.

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства : переклад з англ. В. Ляха. Київ, 1966. 384 с.
2. Белл Д. Соціальні рамки інформаційного суспільства : переклад з англ. Нікулічева Ю. В. Москва, 1986. 453 с.
3. Воронкова В. Г. Інтернет як глобальна тенденція розвитку інформаційного суспільства. *Гілея*. 2015. № 93. С. 174–179.
4. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія. Харків, 2012. 224 с.
5. Колодюк А. Проблематика переходу до інформаційного суспільства. *Політичний менеджмент*. 2004. № 6. С. 129–137.
6. Лисенко М. В. Інформаційне суспільство як теорія і практика сучасності [Електронний ресурс] : стаття / Національний технологічний університет України «Київський політехнічний інститут». Електрон. текст. дані. Київ, 2007.
7. Лютко Н. В. Інформаційне суспільство та ціннісні орієнтації особистості. *Наукові праці. Політологія*. 2012. № 170. С. 98–101.
8. Мукомела І. В. Ідея інформаційного суспільства в концептуальних розробках Й. Масуди. *Форум права*. 2014. № 3. С. 254–258.
9. Остапенко М. Інформаційне суспільство: епоха політики образів. *Наукові записки*. 2012. № 1 (57). С. 320–330.
10. Петрухно Ю. Є. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. № 1. С. 127–133.
11. Пожуєв В. І. Глобальне інформаційне суспільство як новий соціальний та економічний феномен ХХІ століття. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. № 52. С. 5–14.
12. Пожуєв В. І. Формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. № 36. С. 4–11.
13. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 96–111.
14. Скалацький В. М. Теоретико-методологічні аспекти дослідження інформаційного суспільства [Електронний ресурс] : стаття / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Електрон. текст. дані. Київ, 2004.

РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА ТА ЯК ЇЇ ПРОТИДІЯТИ

Україна є полігоном і пабораторією, де Росія випробовує технології інформаційної війни та соціальної інженерії. Протягом останніх років Україна зазнає значного впливу пропаганди дезінформації та гібридної війни. РФ у своїй стратегії використовує медіа-пропаганду для радикалізації суспільства та сіяння хаосу у світі. За допомогою новітніх технологій вже не перший рік основним полем діяльності пропагандистів є глобальна мережа Інтернет. Вона збирає навколо себе людей, дає їм відчуття приналежності до чогось та впевненість, що вони чимось відрізняються. Кремлівська пропаганда заточена на відволікання уваги населення. Росія прагне зневілювати підтримку населенням євроатлантичним цінностям, щоб збільшити свій вплив. Дезінформацію вони за допомогою номінально незалежних журналістів, експертів, коментаторів та інтернет-тролів, так званих платних пропагандистів. Основним джерелом дезінформації є так звані «альтернативні медіа» та соціальні мережі.

Національні меншини та населення старшого віку є найбільш вразливим прошарком, який є схильним до впливу дезінформації та пропаганди. Групою ризику також є громадяни до 25 років, які ще не зовсім досконало вміють критично мислити.

Так, кожна країна по-різному сприймає і трактує пропаганду та дезінформацію. Ті країни, як належали до соціалістичного табору відрізняються більш стійким опором пропагандистській машині. У великих державах ЄС контекст суттєво відрізняється. Тут РФ має більш широку громадську підтримку. Часто в ЗМІ Путін позиціонується як сильний лідер і миротворець, РФ висвітлюють як справедливого арбітра.

Боротися з пропагандою намагаються уряди окремих країн Європи. Британія вирішила надати Польщі 5 мільйонів фунтів на протидію російській дезінформації у Центрально-Східній Європі. У Молдові після усунення проросійського президента Ігоря Додона запровадив закон про боротьбу з фейками. У Франції законодавчо розчистити медіапростір пропонує сам президент.

Зусилля Євросоюзу сконцентровані на п'яти підходах, стверджується в документах, представлених на конференції. Ось їх перелік: поліпшення медіа-середовища (в тому числі – допомога в реформі законодавства); підвищення стандартів, якими керуються ЗМІ; екстрена фінансова підтримка незалежних видань; окремі лінії фінансування для кількох медіа-категорій (суспільне мовлення, нові ініціативи, малі регіональні ЗМІ); підвищення кваліфікації журналістів.

В країнах Східної Європи Кремль використовує комплекс засобів для маніпулювання громадянською думкою, щоб вплинути на всі сфери життя у країнах усередині. В ЄС визнають, що російська пропаганда загрожує безпеці Європи і все частіше говорять про це. Втім ЗМІ, які поширюють фейки, не блокують, бо це, мовляв, не демократично. В ЄС зійшлися на думці, що найкраща протидія пропаганді – підтримка незалежних ЗМІ.

Беручи до уваги Чехію, то тут дезінформація шириться через інтернет-ресурси, а також Youtube та Facebook. Найбільш гострими стали позиція США з її начебто агресивною політикою, що загрожує миру у світі. Путіна позиціонують як сильного лідера, що є головним опонентом США. Також активно висвітлювалися проблеми з мігрантами в Європі, зображуючи їх небезпечними та повну ісламізацію Європи. Проросійські ідеї не сприймаються переважною частиною польського суспільства, тому Кремлю доводиться працювати іншими методами. Зокрема, йдеться про дискредитацію зв'язків і співпраці Польщі із НАТО, Євросоюзом і Україною. Також Кремль використовує розкол в польському суспільстві між консервативною і ліберальною частинами населення.

В Угорщині діє величезна кількість проросійських інтернет-сторінок. Часто переважно в державних ЗМІ публікується відверто пропагандистські матеріали про ЄС і НАТО. Тут російська пропаганда стикається з проблемою того, що потрібно наймати для роботи угорців, щоб контент був більш поширений ніж він би був лише англійською мовою.

Характерним явищем для угорського медіапростору є поява російської пропаганди в національних угорських мейнстрімних медіа (в основному, в державних угорських ЗМІ чи таких, які контролюються угорським урядом). Так, російські тези часто зустрічаються в державному новинному агентстві МТІ, контент якого розповсюджується безкоштовно, тому є досить впливовим по всій території Угорщини.

В Польщі найважливішу роль у пропаганді грає саме Facebook. Використання блогів і коментарів є найпоширенішим механізмом. Основна мета- підірив дружніх відносин Польщі з Україною. Також РФ любить грати історичному минулому обох країн. Часто приділяють увагу фактам вандалізму на кладовищах та українських мігрантів.

Що стосується веб-ресурсів, найпотужніші такі: **Sputnik** (напрямку контролюється російським урядом і для багатьох веб-сайтів відіграє «довідкову» роль); **dziennik-polityczny.com** (велика вірогідність підпорядкування російським спецслужбам) — ймовірно найдезінформаційніший ресурс, має найбільш руйнівний вплив на польську еліту та суспільство загалом; має канал на You Tube; опубліковані на порталі статті поширюють й інші ресурси, зокрема Neon

24.pl та wiernipolsce1.wordpress.com, публікують у блогах і на форумах анонімні автори та з'являються на медіа всіх напрямків; **zmianyaziemi.pl, dzienniknarodowy.pl, alexjones.pl, wolna-polska.pl, pch24.pl** — адмініструються безпосередньо у країні.

Підсумовуючи все вищенаведене та розуміючи, що російська пропаганда набрала небезпечних оборотів, ми спробуємо зробити рекомендації щодо її протидії: Пошук користі. Країни ЄС є державами орієнтованими на бізнес, тобто важливого значення Україна може набути, якщо покаже, що є вигідним бізнес-партнером; юридична заборона пропаганди війни, національної, расової чи етнічної ненависті; створити або посилити відповідальність за розповсюдження неправдивих новин; приділяти увагу реакції зовнішнього світу на події; вести моніторинг медіа-простору і оцінювати постачальників контенту; створювати спеціальні структури по протидії пропаганді; проводити круглі столи по тематиці гібридних загроз; розвінчування конкретних міфів: перевірка фактів та розвінчування міфів є дієвими, коли їх спрямовано на ключову аудиторію, яка здатна сприймати аргументацію на основі фактів. Нині спостерігаємо рух із перевірки фактів довкола української кризи: від Stop Fake до Disinformation Review від ЄС; навчати журналістів і редакторів; популяризація медіа грамотності.

1. Аналіз міфів, які поширює російська пропаганда через ЗМІ, соцмережі, організації та інші канали комунікації на сході України, Медіаграмотність. Режим доступу: https://ms.detector.media/ethics/manipulation/morfologiya_rosiyskogo_mifu/

2. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко. Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.

3. Фюле Ш. Російська пропаганда є більш агресивною, ніж в часи «холодної війни» — Уніан. Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/908507-rosiyska-propaganda-e-bilsh-agresivnoyu-anij-v-chasi-holodnoji-viyni-fyule.html>

4. Фірт О. Кремлеботи як інструмент російського впливу у світі. Режим доступу: <https://spa.ukma.edu.ua/kremleboty/>

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ У ФОРМАТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Молодь – найбільш енергійна і продуктивна частина українського суспільства, його стратегічний ресурс. Разом із старшим поколінням вона несе відповідальність за розвиток і майбутнє держави, за історичну та культурну спадщину свого народу.

Молоді люди потребують не стільки законодавчого регулювання власного життєвого простору, скільки розширення спектра життєвих перспектив, створення широких можливостей отримання якісної і бажаної освіти, яка, у свою чергу, надає реальні шанси працевлаштування, певною мірою є гарантом від ризику.

Державна молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави і здійснюється в інтересах молодої людини, суспільства, держави; з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді.

Вона не відзначається особливою активністю. Значущість молоді в суспільно-політичному житті не до кінця усвідомлюється представниками української політичної еліти, в зв'язку з чим має місце недостатність уваги до проблем та інтересів молоді, зверхнє відношення до молодіжного руху, фінансування заходів державної молодіжної політики за залишковим принципом.

У свою чергу, державна молодіжна політика повинна розглядати молодь як базовий стратегічний ресурс держави і суспільства, як суб'єкт соціальної і економічної політики. Це, насамперед, означає підвищення ступеня уваги до проблем молоді, принципова зміна ставлення до неї на всіх рівнях влади, а також оптимізацію системи реалізації молодіжної політики України.

Необхідно відмовитися від підходу до молодіжної політики як до засобу, спрямованого переважно на створення привілейованих умов для молоді в порівнянні з останніми соціальними групами і суспільством в цілому. Молодіжна політика України повинна формуватися із врахуванням специфічних інтересів молоді, на відмові від патерналізму.

До головних принципів державної молодіжної політики належать: повага до поглядів молоді та її переконань; надання прав і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; правовий та соціальних захист молодих громадян; сприяння

ініціатив і та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Міністерство здійснює реалізацію державної молодіжної політики в напрямку: підтримки творчих ініціатив молоді; утвердження патріотизму, духовності, моральності; пропаганди здорового способу життя; сприяння зайнятості молоді; інтеграції молодіжних організацій до відповідних європейських та світових структур; обмін досвідом та участь у реалізації міжнародних програм з питань молоді.

Відповідно, молодіжна політика України є одним з напрямків діяльності держави, націленим на створення правових, економічних і організаційних умов і гарантій для самореалізації особистості молодої людини й розвитку молодіжних об'єднань, рухів та ініціатив, на формування у молодих громадян патріотизму й поваги до історії й культури свого народу й дотримання прав людини.

На рівні центральних органів державної влади механізм формування та реалізації молодіжної політики включає Національну раду з питань молодіжної політики при Президентові України, Комітет Верховної Ради України з питань молодіжної політики, фізичної культури, спорту і туризму, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України. До вирішення питань державної молодіжної політики залучаються й інші органи центральної виконавчої влади. Відповідні структури створені й на обласному та районному рівнях.

Зробити молодіжну політику ефективною, адекватною сучасним вимогам, такою, що враховує особливості сучасної держави, суспільства і молоді, наповнити її новими змістом і вмістом – першочергове завдання влади. При цьому у держави є реальна можливість зайняти в цій сфері лідируюче положення, забезпечивши собі тим самим передові позиції в глобальному розвитку.

Цілі, завдання, основні напрями, заходи і механізми реалізації державної молодіжної політики сформульовані в Доктрині державної молодіжної політики, яка покликана стати базовим документом в цій області на тривалий період часу.

Молодіжна політика України повинна реалізовуватися на всіх рівнях державної влади. Вона ґрунтується на визнанні за молоддю всієї повноти соціально-економічних, політичних, особистих прав та свобод, закріплених Конституцією України й іншими нормативними правовими актами, що діють на території України й муніципальних утворень.

Доктрина передбачає необхідність докорінної зміни підходів до формування, управління і реалізації державної молодіжної політики. Вона направлена на активізацію дій всіх органів державної влади і інститутів громадянського суспільства із забезпечення державних

і суспільних інтересів в процесі соціального становлення молоді. Доктрина передбачає участь в програмах державної молодіжної політики неурядових, громадських організацій. Доктрина ґрунтується на положеннях Конституції України, законодавства України, на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Доктрина спрямована на створення правових, економічних і організаційних умов і гарантій для самореалізації особистості молодої людини, на розвиток і підтримку молодіжних і дитячих громадських об'єднань.

Стратегічна мета молодіжної політики України полягає у створенні умов для самореалізації та творчого розвитку кожної молодої людини – громадян України, реалізації інноваційного потенціалу молоді у всіх сферах суспільного життя, вихованні покоління людей здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, зберігати й примножувати цінності народу України та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, демократичну, правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Сьогодні, коли в Україні з'явилися паростки оптимізму в суспільному розвитку, для країни дуже важливо не втратити темп позитивних змін. На вістрі перетворень, як зазвичай, буде молодь. Вона є осередком нових знань, ідей, можливостей, головний замовник на гідне майбутнє і головний стратегічний ресурс суспільства. Але, з іншого боку, молодь вимагає пильної уваги суспільства і довгострокових інвестицій, без яких її потенційні можливості ніколи не розкриються.

Ось чому державна молодіжна політика неодмінно повинна залишатися одним з найважливіших, пріоритетних напрямів діяльності держави і постійно здійснюватися з урахуванням її можливостей на політичному, соціальному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях для створення сприятливих передумов життєвого самовизначення та самореалізації молодих громадян, вирішення нагальних проблем молоді, підтримки її інноваційної діяльності, громадської активності. Для цього найближчим часом необхідно інтегрувати і зосередити на основних напрямках роботи з молоддю зусилля й ресурси відповідно до вже прийнятих Законів України, інших законодавчих та нормативних актів, національних, державних, галузевих програм і забезпечити невідкладне виконання визначених ними першорядних завдань.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ЗБРОЯ ВІД ІНОЗЕМНОЇ ДЕРЖАВИ, ЧИ ДЛЯ ЇЇ ГЛАВИ

Через умови функціонування суспільства, – гібридну війну, на сьогоднішній день питання РНБО, як органу, який покликаний вести цю війну, надзвичайно важливо актуалізувати, а всі наявні помилки політології залишається зафіксувати. Тому це є надзвичайно важливе питання, адже в ньому полягає мабуть можлива невдача, або ж неефективність у використанні цього кабінету. Тому нашу увагу привернув цей елемент державної системи, який має функції, що можуть дуже легко інтерпретуватись в конкретні дії, які далекі від гібридної війни. Яка міра цієї інтерпретації та як це проявляється на політичній арені української держави, чи можливе обмеження цього інституту без шкоди його функціям – являє собою тим поясненням, яке дає обізнати наскільки актуальним є аналіз Ради Національної Безпеки і Оборони країни при Президентові України в умовах гібридної війни.

Мета дослідження: Проаналізувати Раду Національної Безпеки і Оборони України, її функції та вплив на суспільство. Така мета сприяла постановці наступних дослідницьких завдань: проаналізувати нормативно-правову базу, що регламентує діяльність РНБО; дослідити приклади неправомірного впливу РНБО на суспільство; проаналізувати місце РНБО в умовах гібридної конфлікту.

В законі про Раду національної безпеки і оборони йдеться «РНБО України відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові» [2]. Саме два аспекти є цікавими і вартими уваги. По-перше це є орган «при Президентові» України і тому відноситься він до інституту Президентства, а тому не є окремим інститутом. Далі виділити потрібно прописану компетентність, яка є безпека і національна оборона. Та трактування є неповним.

І підкреслюючи сказане компетенцією можна дійти до висновку, що через це тлумачення буває занадто широким. «Відповідно до функцій визначених Конституцією України та цим Законом, РНБОУ... заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз» [2]. В даному випадку перераховані усі сфери та навіть деякі галузі, куди може при загрозі національним інтересам РНБО втручатись (а те яким чином має право робити цей орган це втручання є окремим важливим питанням). Що ж являє собою загрозу національним інтересам? Обставина, яку

можна вважати такою, яка шкодить державній безпеці та суверенітету. Але не варто забувати, що мова йде про політику, адже інститут президентства передбачає, що глава держави керується здебільшого політичними мотивами, адже це не суто військова сфера, де є стратегія, план дій та чітке розуміння відповідальності за життя людей, в політичній сфері слаборозвиненої країни це відсутнє.

Голова Ради Національної безпеки і оборони є Президент, члени цієї Ради є політиками, яких Президент призначив на міністерські посади, але вирішувати вони в даному випадку покликані не лише проблеми в своїх сферах, а й у тих, які не є призначувані президентом, що впливає з попередньої статті, яка наводилась. Справа лише в тому, щоб правильно трактувати підставу втручання. Національна безпека і національний інтерес речі не визначенні законодавством, що і ускладнює все. Практичним втіленням цієї помилки була заборона транслювання опозиційних каналів ще в 2018 році. Тоді під санкції підпали «Ньюс ван» та «112 канал», власники яких не підпали під милість тодішнього Президента. Звідси впливає і перша негативна ознака РНБО – політизація, яка є наслідком кількох аспектів. По-перше законодавчий аспект: широке трактування речей дає змогу при бажанні інтерпретувати політично вмотивовані заходи, як заходи нагальної потреби національних інтересів та безпеки держави. Другий аспект є системний: олігархічна система сприяє розвитку політичної «пухлини» у виді низького рівня політичної культури, яка в даному випадку буде розглядатись, як окремий аспект, але похідний від другого. Він же полягає в тому, що в голову голови РНБО приходить взагалі думка та бажання інтерпретувати по своєму обставини та ситуацію, в яких повинна ніби-то діяти РНБО, що вже стає можливим через законодавчий аспект. Ось круг і замикається перший аспект тісно пов'язаний із третім, який є наслідком другого, що тільки ускладнює змінити тут ситуацію з цим, адже без системних змін (що не є просто законодавчими ініціативами) виправити цю негативну ознаку є неможливим, або вимагає великих зусиль.

Тепер перейдемо до прикладу політизації: «Українська влада намагається зробити редакційну політику деяких телеканалів лояльнішою, тому й ініціювала постановку про введення санкцій проти них, уважає журналіст, засновник інтернет-видання Дмитро Гордон» [1]. Нелояльність окремих каналів до окремого політика позиціонувалась РНБО, як загроза національній безпеці та обороні України, що і є показовою політично вмотивованою підставою, яка стала жертвою законодавчої інтерпретації Петра Олексійовича Порошенка – вже екс-президента.

Вирішення проблеми в окремому законодавчому аспекті бути тим, який увійшов у наукову статтю по поставленим завданням, а питання же олігархічної системи, чи то політичної культури виходять за межі поставлених завдань, але являють собою не менш важливі аспекти вирішення даного питання політизації РНБО, як загрози балансу гілок влади та інститутів. В законі повинні бути звичайно обмеження суб'єктів політики головувати такими радами, або не робити їх людьми першого плану. Можливо в західних демократіях це і не є прийнятним, але з нашою системою по-іншому вирішити це питання не можна. Таким чином, можна дійти до висновку, що на сьогоднішній день РНБО закріплює позицію монополіста-президента, а не національних інтересів, які і монополізувались президентом, по крайній мірі Порошенком.

РНБО здатна приймати рішення в обхід Верховної Ради, тому це і є інструмент в руках президента, як представника одного інституту приймати рішення та реалізовувати програму, чи же захищати свої політичні рейтинги, що залежить вже від самого президента, тому можна сказати, що РНБО – це інструмент реалізації ведення політичної діяльності в руках глави держави на сьогоднішній день. Тому можна навіть спрогнозувати і майбутню стратегією президента Володимира Олександровича, і на цьому прикладі буде видно наскільки конкретизація понять в законі вирішила би цю проблему, або ж обмежила інститут президента. Національна безпека – в загальному має безліч трактувань в залежності від конкретної ситуації, тому наприклад борючись із епідемією кору, Рада національної безпеки спокійно може провести цілу реформу в сфері охорони і здоров'я України, всупереч парламенту, трактуючи свої дії контрзаходами проти загрози національній безпеці населення – поширенні епідемії, тому такий інструмент не повинен ігноруватись та братись до уваги, саме як засіб ведення політики, а не захист від гібридної війни.

Рішення приводяться в силу указами Президента, але варто підкреслити одну цікаву особливість «Рішення Ради національної безпеки і оборони України... є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади» [1]. що є немало важливим. Тому і є неухильними, таким чином це сильний інструмент в руках глави держави, який таким чином отримує змогу контролювати не призначувані міністерські портфелі, як міністерство здоров'я та охорони.

Отже, присутніми похибками в самому законі є відсутність конкретизації понять. Можна знайти підтвердження того, що законодавство є лише одним із аспектів проблеми, адже хоча і в примітках указано, що таке кризова ситуація, що є підставою для впровадження воєнного та надзвичайного станів, та все ж таки не вдалось уникнути політизованого, демонстративного воєнного стану, введеним

Порошенком перед виборами, на мою суб'єктивну думку це є матеріалізація загрози РФ, яку політик завжди використовував у своїх кампаніях, залякуючи електорат, що є звичайною технологією, в воєнний стан став саме частиною передвиборчої технології, окрім цього намагання відтягнути виборчий процес, що вже не вдалось через потребу підтримки парламенту (якої немає при прийнятті «звичайних» рішень для РНБО, але виконання яких обов'язковим для усіх виконавчих гілок влади державної функціоналу). Що є ще одним прикладом використання РНБО главою держави.

Таким чином, законодавчий аспект – не єдиний у вирішенні цієї проблеми, тому і навіть визначення в примітці не вирішує проблему використання Ради Безпеки політиком в своїх цілях. Слід задуматись і про олігархічну систему, і про політичну культуру політиків, як комплексний шлях вирішити цю проблему.

Таку саму систему по крайній мірі станом на 2008 рік мала і Російська Федерація, тому буде корисним дізнатись, що «Ради безпеки Росії два рази приймалися ...рішення: в листопаді 1994 року про введення військ в Чечню и в квітні 2008-го про військові дії проти держави Грузія» [3]. Своїм рішенням «Рада безпеки Росії» розпочала війну спершу проти власного народу, а згодом проти мирної держави, що підкреслює далеко не оборонне призначення РНБО в руках в даному випадку цілого імперського політичного режиму. РНБО в Україні на сьогодні ще не є реформований, тому і вважається, що ці приклади є близькими і для України. Станом на сьогодні чинний закон від 1998 року, утворений був за часів Кучми, що лише підтверджує його призначення в далеко не «національно оборонних» мотивах, а лише в посиленні влади президента, який би і у випадку втраченого парламенту міг би диктувати свою реальність в політиці.

В умовах же гібридного конфлікту звичайно була низка прийнятих рішень в даній агресії, і звичайно, що національна безпека все-таки забезпечується. «О. Турчинов: Відповідно до рішення РНБО України запрацювала комплексна система інформаційної протидії» [4]. Заходи в комунікаційно-інформаційній площині є показовими, будучи відповіддю агресору в умовах гібридної агресії. В цій галузі РНБО виконує свої зобов'язання, але проблема в пріоритетах цього органу, який по-суті навіть не повинен мати два пріоритети, будучи і інструментом для політики, і для безпеки населення; тут навіть взагалі пріоритет політики переважає в Раді Національної Безпеки і Оборони. Рішення, яке пропонується: запровадження спеціальних комісій при РНБО, які замість президента мали би давати оцінку тій чи іншій ситуації (після чого це би йшло на розгляд президенту), об'єктивно дати визначення національним

інтересам зможуть лише експерти, а бачення загрози власних інтересів, як національних притаманні виключно політику.

Отже, виділяючи проблему – політизація органу – варто виділяти три аспекти: системний, законодавчий, політико-ідеологічний. Було окреслено нормативно-правову базу в межах першого аспекту проблеми. Звичайно від цього стає зрозумілим, як мінімум, що політизація в РНБО присутня і є його ознакою. Проблемами в законодавстві є допуск суб'єктів політики (не лише допуск, але і головування, якщо пильніше придивитись до цього питання) до трактування цілком широких та невизначених законом понять. Відсутність конкретних приміток в законодавстві, щодо понять, які впливають на діяльність цього органу.

Зовнішні прояви цих помилок є недавні події в Україні: від воєнного стану до заборони транслявання телеканалів, аналізуючи їх можна виявити та знайти підтвердження виведеним теоретично, що і є неправомірним впливом РНБО на суспільство, яке в даному випадку приймає рішення політично вмотивовані, суб'єктивні. Держава в якій політики «граються» воєнним станом, як засобом згуртувати електорат, розтягнути час до перегонів; сама по собі є деградованою.

Можна сказати, що захист національних інтересів не є одним і єдиним пріоритетом РНБО, хоча в законі так воно і є, але на практиці є ще друга сторона монети – суб'єктивно, політично-деструктивна сторона, яка наповнена зловживаннями окремих політиків та використання РНБО одним інститутом для боротьби з іншим, що наголошує на потребі реформування та системних змін, як в прийнятті рішень, так і їх запитань на порядокденому в силу обставин: політичної свідомості та політичної етики суб'єктів політичного середовища.

1. Гордон Дмитро. Санкції телеканалам. // Електронний ресурс / [Режим доступу]: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-gordon-meni-ne-podobajutsja-bagatosib-jaki-z-javlajajutsja-na-112-ukrajina-abo-newsone-ale-tse-demokratija-i-svoboda-slova-402630.html>

2. Закон України. Про Раду Національної Безпеки і Оборони України. // Електронний ресурс / [Режим доступу]: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>

3. Кретниченко Артем. Російська служба Б-Б-С: Совет Безопасности России: 25 лет рутин и драм. // Електронний ресурс / [Режим доступу]: <https://www.bbc.com/russian/features-40141562>

4. Організація діяльності РНБО України. // Електронний ресурс. <http://www.rnbo.gov.ua/news/3010.html>

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОЦЕСУ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В КРАЇНАХ ЦСЄ

В сучасній політичній науці існує безліч підходів до визначення поняття політичної культури. Кожен дослідник окреслює певні окремі компоненти та рівні цього суспільного феномену, характеризуючи його з огляду на сферу впливу. Значні розбіжності в описі даного явища пояснюються недостатнім вивченням і складністю його функціонування в суспільній системі.

Вперше термін “політична культура” було введено в науковий обіг німецьким філософом І. Гердером. Концептуальне уявлення про політичну культуру і систематизований опис поняття склався тільки в 50-60 рр. ХХ ст. Політична культура це передусім такий спосіб діяльності соціальної спільноти, особи у сфері політичних відносин, який відображає досягнутий рівень політичної активності та політичної зрілості суб’єктів. Він включає різні компоненти: культуру ставлення суб’єктів до здійснення політичної влади; культуру електорального процесу; культуру формування політичних і громадсько-політичних інституцій; культуру політичної поведінки; культуру політичної свідомості й спілкування тощо. Це означає, що вона поширюється на всю сферу політичного життя суспільства [2, 58].

Разом з тим, політична культура включає в себе не всю політичну свідомість і політичну поведінку, лише те уставлене, типове, що характерне для політичного життя суспільства, для політичної свідомості і поведінки основної маси населення, те, що стало звичкою, стало типовим і характерним для даної спільноти.

Отже, політична культура - це система стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, поглядів, зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб’єктів політичного процесу. Вона складається історично, є відносно стійкою, втілює у собі досвід попередніх поколінь. У ній закріплюються ставлення людей певної країни до політичної системи і окремих елементів.

Перша спроба сформулювати концепцію політичної культури була зроблена в статті відомого американського політолога Г. Алмонда “Порівняльні політичні системи”. Подальшу розробку ця теорія отримала в книзі Г. Алмонда та С. Верби “Громадянська культура”. Важливим етапом у формуванні та утвердженні політичної культури стала поява книги “Політична культура і політичний розвиток”, в якій

була розроблена спроба визначення і порівняння політичної культури 13-ти країн [1, 15].

Заслуга прихильників політично-культурного підходу полягає в тому, що вони зробили спробу поставити в центр політологічних досліджень людину з її турботами, емоціями, стереотипами, інтересами, поглядами. Введення біхевіорестичних методів у політологічну науку відкрила можливості для дослідження більш широкого спектру суспільних відносин і їх зв'язків з державою. Характер і стан політичної культури істотно впливають на стан політичної системи, на особливості політичного режиму, на політичну поведінку людей та їх громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати політичну культуру не лише як показник чи індикатор рівня демократії в суспільства, а і як чинник процесу її становлення, адже демократія належить до явищ, що найбільшою мірою репрезентують політичну культуру.

Політична культура є “духом”, який живить формальні політичні інститути. У кожному суспільстві політична культура виконує три найосновніші функції. По-перше, вона є засобом організації і показником ступеня розвитку політичного життя суспільства. По-друге вона є фактором формування масової політичної свідомості та засобом політичної соціалізації громадянина. По-третє, вивчення політичної культури дає можливість передбачити динаміку політичного життя і розвиток політичних процесів у тій чи іншій країні.

Дослідники визнають існування в кожній суспільно-політичній системі особливої політичної культур, яка визначає політичну поведінку людей, надаючи їй той або інший напрям. Механічне запозичення ефективних у певних умовах соціально-політичних стратегій не завжди дає позитивні результати, оскільки на формування політичної культури впливають чимало чинників: історичні передумови, рівень загальної культури народу, соціально-економічний розвиток, ідеологія тощо. Закономірним є висновок, що політична культура не може бути однаковою для всіх країн; вона визначається співвідношеннями в ній елементів патріархального, підданського та активістського типів.

Змішаним типом політичної культури є так звана громадянська культура. Це активістська культура, яка інтегрує певні елементи патріархальної та підданської культури, вона найбільш характерна для демократичних суспільств, сприяє їх нормальному функціонуванню, створює основу соціальної стабільності. Громадянська культура є породженням громадянського суспільства. Вона передбачає, що суб'єкти політики у своїй діяльності виходять з інтересів усього суспільства, а не лише окремої соціальної спільності. За наявності в ній різних політичних орієнтацій ця культура спрямована на дотримання в суспільстві громадянського консенсусу як необхідної засади демократії [1, 56].

З одного боку, бездіяльність звичайної людини допомагає забезпечити правлячій еліті владу тієї мірою, що необхідна для ефективного вирішення проблем. З другого боку, роль громадянина як активного й впливового фактору, що забезпечує відповідальність еліт, підтримується завдяки його прихильності нормам активного громадянства і його переконаності, що він може бути впливовим політичним актором.

Громадянин у країні із громадянською політичною культурою є потенційно активним. Він не виступає як постійний учасник політичного процесу, рідко активний у політичних групах, але при цьому має резерв потенційної впливовості. Тобто він вважає, що коли буде потреба, він може мобілізувати своє соціальне оточення в політичних цілях.

До основних властивостей громадянської політичної культури, що обумовлюють її специфіку, можна віднести: функціонування правової держави та громадянського суспільства; громадянський консенсус; громадянську інтеграцію в міжнародному та внутрішньополітичному плані; посередницькі функції між загальнолюдськими цінностями, політичним мисленням та політичної свідомістю й поведінкою громадян [5, 32].

Політична культура характеризує рівень засвоєння людиною і суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм; ступінь використання досягнень політичної думки; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ. З політичною системою взаємодіють різноманітні сфери громадського життя, усі вони в тому чи іншому ступені беруть участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки цього процесу. Діяльність держави по визначенню моделей політичної поведінки, формуванню і закріпленню національних політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів визначає відповідно і найважливіші параметри політичної культури. Коли держава приймає на себе ідеологічні функції, вона безпосередньо активно включається в процес формування політичної культури. Саме державі належить не просто значна, а визначальна роль у формуванні національної політичної культури. Дуже активно цю роль виконувала держава в колишніх соціалістичних країнах. Буває і так, що держава протягом багатьох десятиліть може обмежуватися функцією “нічного сторожа”, як, наприклад, у США, Проте й у цих умовах національна політична культура була у величезному ступені дитиною своєї держави.

Інший, не менш важливий шлях формування політичної культури - політична, ідеологічна, виховна й організаційна діяльність громадських організацій. Це є основою політичної свідомості громадян, їхнього мислення, поведінки. Саме діяльність політичних партій формує відношення у громадян до партій і партійних систем, уявлення про місце

партій в політичній системі суспільства, про відносини між партією і державою [4, 95].

Активна участь церкви у повсякденному житті і вироблення нею основних моделей політичного мислення і поведінки громадян також є одним із шляхів формування політичної культури суспільства. На політичну культуру багатьох західних країн глибоко вплинула протестантська церква. Вона наполягала на прагненні людей до життя, орієнтованого як на особисте переконання, так і на релігійну переконаність. Протестантські церкви по суті були мініатюрними політичними системами з власними лідерами, комітетами, конфліктами та шляхами вирішення їх.

Також, одним із найбільш ефективних способів формування політичної культури постає інформаційно-комунікаційна діяльність засобів масової інформації. ЗМІ формують основні політико-культурні цінності громадян, стереотипи політичної поведінки. Вони спроможні впливати на велику кількість людей у найкоротші терміни, дозволяють не тільки у вербальній, але й у візуальній формі впроваджувати у політичну свідомість певні ідеї. В країнах із ринковою економікою одним із шляхів формування політичної культури є вплив бізнесу на політику.

Політична культура належить до числа феноменів, які вже досить тривалий час перебувають у центрі уваги філософів, істориків, політологів та інших суспільствознавців. Вона виступає важливим чинником у системі політичного прогресу. Фактори, які значною мірою впливають на свідомість і розширюють кругозір суспільства, в політичному відношенні, відіграють значну роль у формуванні нового світогляду, що забезпечує розвиток держави, утворює суспільство з новими цінностями, які визначають майбутнє, контролюють його.

Політична культура є власністю всього суспільства, країни, регіону, класу або партії [16, 50].

Запропоновано декілька типологій політичної культури. Політолог Вільям Стюарт вважає, що всю політичну поведінку можна пояснити через участь у одній або декількох із восьми типів політичних культур: олігархії, анархізму, торійському корпоративізмі, фашизмі, класичному лібералізмі, радикальному лібералізмі, демократичному соціалізмі та ленінському соціалізмі. Суспільства, які ілюструють кожну з цих культур, існували історично.

Якщо політика ставить питання про те хто, що, де, коли і як, тоді політична культура - це велика частина відповіді. Якщо політика - це мистецтво, то політична культура допомагає визначити межі цього мистецтва, бо культура визначає, що є допустимим для даного

суспільства. Політична культура відповідає на запитання, хто вирішує, хто має владу в групі, організації, установі або іншій соціальній установі.

У кожному суспільстві політична культура виконує три найосновніші функції: вона є засобом організації і показником ступеня розвитку політичного життя суспільства; вона є фактором формування масової політичної свідомості та засобом політичної соціалізації людини; вивчення політичної культури дає можливість передбачити динаміку політичного життя того чи іншого суспільства [20, 55]. Особливістю політичної культури полягає в тому, що вона нерозривно пов'язана з людською суб'єктивністю і являє собою своєрідний "суб'єктивний об'єкт". У вузькому розумінні, вона становить не політику або політичний процес у їх реальному втіленні, а комплекс уявлень тієї чи іншої національної або соціально-етнічної спільноти про світ політики, держави і влади, закони і правила, їх функціонування. Політична культура включає в себе ті елементи і феномени суспільної свідомості, а в більш широкому значенні, духовної культури тієї чи іншої країни, які пов'язані з суспільно-політичними інститутами і процесами, впливають на форми, функціонування і розвиток політичних інститутів, надають значимість і напрямок політичного процесу в цілому, та політичної поведінки мас.

В якості складових елементів політична культура включає в себе сформовані протягом багатьох десятиліть політичні традиції, діючі норми політичної практики, ідеї, концепції та переконання про взаємовідносини між різними суспільно-політичними інститутами. Вона включає певні організації і установки людей щодо існуючої системи в цілому, її складових інститутів і найважливіших "правил гри", принципів взаємовідносин окремих громадян, держави та суспільства.

Основний елемент політичної культури - це політичний світогляд, що становить окрему частину загального світобачення людини. Великий вплив на формування політичних орієнтацій, симпатій і антипатій людей надають пануючій системі в суспільстві світоглядних позицій і ціннісно-нормативних установок, фундаментальні погляди а людину, суспільства [5, 40].

Хоча політична система і політична культура складають самостійні підсистеми в політичному світі, тим не менше, провести між ними лінію чіткого розмежування досить важко. Вони взаємно впливають один на одного, і взаємопереплітаються, не можуть існувати один без одного. Наприклад, ліберально-демократична система характеризується існуванням в суспільстві різних соціальних груп, релігійних, професійних, молодіжних та інших асоціацій, клубів, відстоюють свої інтереси у взаємних конфліктах, зіткненнях, співпраці. Таке положення отримало назву "соціальний плюралізм". У політичній сфері плюралізм

виявляється у наявності різних партій та інститутів, існування різних політико-ідейних установок та орієнтацій, ідеологій, течій, напрямків.

Одним із найважливіших чинників існування політичної культури є легітимність даної існуючої політичної системи та діючого в кожний даний період політичного режиму.

У структурі політичної культури можна виділити декілька основних елементів: пізнавальний - політичні знання, політична освіченість, політична свідомість, способи політичного мислення; морально-оцінюючий - політичні почуття, традиції, цінності, ідеали; поведінковий - політичні установки, типи, форми, стилі, зразки суспільно-політичної діяльності, політична поведінка; ціннісні відносини - загальнокультурні орієнтації, ставлення до влади, політичних явищ [3, 22]. Ці елементи були обумовлені соціально-економічними, національно культурними, соціально-історичними та іншими факторами. Характеризуються відносною стійкістю і постійністю.

Невід'ємною частиною політичної культури є елементи політичної свідомості, які панують в точну чи іншому суспільстві. До них відносяться укорінені уявлення про різні аспекти політичного життя, про політичну систему і її постійні інститути. Стійкі політичні уявлення складають частину політичної культури, здатні відігравати досить суттєву роль в соціальній практиці.

Політична культура виконує важливі функції в політичному житті суспільства, має істотний вплив на формування і функціонування політичної організації суспільства, характер політичного режиму, виборчої системи, відносин між громадянином і владою. Основна функція політичної культури: визначальна, нормативно-регулююча, виховна, комунікативна та прогностична [16, 80].

Отже, головною умовою формування політичної культури є взаємодія громадян з державою. Байдужість людини до політичного життя, абсентеїзм, розвиває різного роду способи для маніпулювання. Кожен громадянин повинен усвідомити свою відповідальність і приналежність до формування майбутнього власної держави.

Як показав історичний досвід у багатьох країнах, культурні традиції, сприятливі для демократії, розвиваються повільно. Нації, що розбудовуються на повоєнних просторах, стикаються з найсерйознішими проблемами відсутності демократичних культурних традицій. Модель демократичної системи може бути запозичена, але культурне коріння демократії не може – оскільки має безпосередньо походити від культурної спадщини суспільства.

При виникненні необхідності знайти відповідь на питання, що постають у зв'язку зі здійсненням курсу на створення демократичного політичного ладу в постсоціалістичних країнах, слід звертатися до

проблематики політичної культури. Саме стан останньої впливає на характер політичних інститутів, політичних процесів та політичної системи в цілому [22].

Еволюція посттоталітарного режиму в Чехословацькій Соціалістичній Республіці мала наслідком лібералізацію, проявами якої була активізація суспільно-політичного життя країни та послаблення тоталітарних тенденцій. Події “Оксамитової революції” 1989 року були зумовлені низкою факторів: дезінтеграція, послаблення політико-правової системи. Ці події поклали початок демократичної трансформації державної системи. Вирішальну роль в цих процесах відіграли саме наявність громадянського суспільства та політичної культури, яка орієнтована на плюралістичну демократію.

“Взірцевою”, щодо змістовного спрямування та практики реалізації реформ, у середовищі більшості транзитологів, прийнято вважати Чеську Республіку, хоча на початку 2000-х років виокремилась значна група скептиків щодо вірогідності так званого “чеського дива”. Процес переходу до демократії зумовлений історичними традиціями даного суспільства. Чехословаччина одна з небагатьох країн не використовувала силу та примус в процесі перетворень.

Забезпечення сталості функціонування державного режиму зумовлено різними факторами. До них відносять успішний досвід демократичного функціонування влади в період Чехословаччини, дякуючи цьому з набуттям демократії суспільство без вагань прийняло демократичні цінності і форми правління [11, 60].

Успішність процесу інституціоналізації в Чеській Республіці була пов’язана в першу чергу з політико-культурними чинниками. Адже, для чехів лібералізм, плюралізм і демократія були значущими явищами починаючи з Австро-Угорської імперії і до початку Другої світової війни. Вони залишили відповідний відбиток на традиціях громадянської взаємодії. Потенційні можливості для забезпечення сталого функціонування громадянського суспільства в Чеській Республіці є досить високими, однак перспективи його розвитку залежать, насамперед, від еволюції політично-соціальної системи, включно до змісту державної політики щодо неурядового сектору.

Варто пам’ятати про те, що становлення громадянського суспільства є справою не одного року і потребує перевірки. Як показує емпіричний досвід, країна, у якій існує життєздатне громадянське суспільство, має реальні шанси і надалі залишатися демократією. Тому Чехія в цьому аспекті може залишатися оптимістом.

28 жовтня 2018 року відзначали 100-річчя заснування Чехословаччини. Саме її засновник і перший президент Томаш Масарик зумів переконати суспільство в перевазі демократичних цінностей і

мирному діалозі з країнами-сусідами. Політична культура суттєво впливає на характер політичного режиму. Завдяки тривалому періоду формування політичної культури відбувається створення громадянського демократично спрямованого суспільства.

Зарубіжні та вітчизняні науковці зосередили свою увагу в першу чергу на встановленні певних закономірностей переходу до демократії в Чеській Республіці. Процес колонізації громадянського суспільства в Чехії ще не завершився, оскільки простежуються негативні тенденції, що заважають цьому. Однак, очевидним є те, що інституціональна модель громадянського суспільства, яка утвердилася в Чеській Республіці упродовж 1990-х - на початку 2000-х років є ефективною [12, 125].

Політична культура, яка сформувалась в Чехії має свої основні особливості. Основним є історичний досвід функціонування політичних інститутів на території різних земель, їх ефективність протягом останніх п'ятдесяти років. Це відіграло значну роль на його функціонуванні в сучасності. Багато науковців вважали, що після сорока років існування на цих землях комуністичного режиму, тут створиться інша політична культура. Хоча сталось інакше, відбулось повернення до традицій, відновлюється характер мислення. Іншим елементом є існування регулятивного міжнародного середовища. Важливою є роль міжнародного майданчика, на якому закладаються основи демократії

Конституційна система Чеської Республіки побудована таким чином, щоб сприяти на інституційному рівні зміцненню демократії і перешкоджати зловживанню владними повноваженнями. Конституція та ряд інших нормативних актів сформували в Чеській Республіці форму правління, яка, з огляду на класичну доктрину, класифікується як парламентська республіка, заснована на принципі розподілу влади та системі стримувань і противаг. Утвердженню інституту парламентаризму в Чехії сприяла і позиція політичних еліт. Нова чеська політична еліта вважала, що сильний президент може послабити розвиток демократичного процесу і спричинити відродження автократичних тенденцій.

Досвід Чеської Республіки ще раз підтверджує необхідність чіткого правового регулювання діяльності парламенту, впорядкування його взаємовідносин з урядом та президентом. Крім того, чеська практика засвідчує, що пропорційно-мажоритарна система виборів до парламенту, а також партійний підхід до формування парламентської більшості та створення нею коаліційного уряду є цілком виправданими і відіграють позитивну роль у розбудові демократичної держави [12, 109].

З'ясовано, що у системі демократичного правління Чеської Республіки значна роль належить місцевому самоврядуванню. Реформування місцевого самоврядування стало упродовж 1990-х - на

початку 2000-х років одним із головних пріоритетів чеської політичної еліти. У Чеській Республіці політичні сили і громадянське суспільство дійшли до консенсусу у питанні розподілу компетенцій і ресурсів місцевого самоврядування та адміністративно-територіального поділу країни. Реформатори законодавства про місцеве самоврядування відійшли від „локального романтизму” початку 90-х років ХХ століття, відповідно до якого місцеве самоврядування розглядалося, насамперед, як політичне утворення, до сприйняття цього інституту як центру надання громадських послуг та покращення якості життя населення. Питання законодавчого оформлення місцевого самоврядування вже не є на порядку денному, тому є підстави стверджувати, що процес локального врядування наблизився за суттю до подібного в інших європейських країнах, і має за мету, насамперед, вирішення проблем щоденної життєдіяльності громади. Останні два десятиліття показали у Чеській Республіці незвичайно м'який перехід до відносно стабільної системи місцевого та регіонального управління. Як результат, Чехія продемонструвала високий потенціал реформування публічного управління на засадах субсидіарності та партнерства.

Політична культура чехів, як і решти постсоціалістичних націй, базується на прагненні негайно використати наявні можливості. Як і для інших постсоціалістичних країн, Чехії було важко впоратись з дефіцитом демократичного досвіду. На функціонування елементарних соціальних механізмів особливо руйнівний вплив мав комуністичний режим, який мав наслідком низьку участь громадян в політичному процесі та прийнятті рішень. Несформоване громадянське суспільство є найбільшою загрозою для існування демократичної політичної культури.

Якщо характеризувати сучасну політичну культуру чеського суспільства, то можна її назвати піддансько-активістською (за типологією Алмонда і Верби). Велика кількість населення все ще проявляє недовіру до владних інститутів. Особливо чітко це проявляється при теперішній владі. У жовтні 2017 року на парламентських виборах в Чехії найбільшу кількість здобув центристський рух АНГ, і його лідер Андрій Бабіш став прем'єр-міністром. Цей бізнесмен-мільярдер тримається суперечливої політичної позиції, сформованої не принциповим баченням, а поточними інтересами: він закликав до проведення референдуму про вихід Чехії з ЄС, що не заважає йому позиціонувати себе як проєвропейського політика, і відкидає вимоги комуністів зменшити залучення Чехії до закордонних військових операцій НАТО [27].

У Чехії розгорівся політичний скандал після інтерв'ю сина прем'єра Андрея Бабіша-молодшого, яке оприлюднили 12 листопада. За словами сина, торік його силою вивезли до анексованого Росією Криму, щоб не

дати можливості свідчити правоохоронцям проти батька у можливих махінаціях з коштами Євросоюзу. У зв'язку з цим громадяни декілька разів проводили мітинги і вимагали відставки діючого прем'єр-міністра. Це головна ознака консолідованості суспільства на сучасному етапі. Не дивлячись на деякі труднощі в організації влади, громадяни чітко розуміють чого саме вони прагнуть від політичної еліти і впевнено висловлюють свої думки з приводу різних ситуацій та конфліктів.

Навіть якщо на даному етапі політична еліта в Чехії поділилась на різні антагоністичні блоки, це не стає на заваді економічного розвитку держави завдяки високому попиту їх товарів на міжнародному ринку та найбільшій зайнятості громадян в усій Європі. Чеське суспільство, як і раніше, вважає демократію як найкращий режим для функціонування країни, і не бажає кардинальних змін, не дивлячись на дискусії з приводу виходу з ЄС. Суспільство є політично розвиненим і цей рівень, який здобувався не одне десятиліття, проявляється в їх чіткій позиції щодо бачення свого майбутнього і майбутнього своєї країни. Навіть якщо це буде не ЄС, вони прагнуть пройти найбільш вигідним для них шляхом розвитку.

В останні роки ХХ ст., після демократичної зміни режиму 1989-1990-х років, як в Західній так і в Східній Європі, політологи стверджували, що існування демократії в Угорщині та інших країнах ЦСЄ не будуть життєздатними. Серед факторів, які називали науковці, були виокремлені не тільки соціальні витрати на створення капіталістичної ринкової економіки одночасно з політичним переходом, а й слабка політична культура та традиції.

Угорські традиції багато в чому визначались через те, що угорська державність має тисячолітню історію. Державні ідеї святого Стефана, конституційне мислення, угорська політична еліта, культура мислення перед комуністичною епохою і демократичний режим після.

В Польщі та Угорщині велику роль відігравала католицька церква, яка в особі Іоанна Павла II відіграла велику роль у прагненні отримати повну незалежність громадянами цих держав та інтегруватись до Європейського співробітництва.

До основних причин початку демократизації в країнах Вишеградської четвірки можна віднести: існування державної демократичної традиції; незгода населення з існуючим політичним режимом соціалістичного табору; початок політики перебудови в СРСР разом з політико-економічною кризою в країнах соціалістичного табору [18].

В Угорщині в листопаді – жовтні 1989 року формується офіційна опозиція. Виникає Угорський демократичний форум (націонал-консерватори) та інші організації. Діалог влади та опозиції почався у

вигляді «круглого столу» 13 червня 1989 р. під егідою незалежного форуму юристів, учасниками якого була влада, дев'ять опозиційних партій та провладні суспільні організації. Висновком домовленостей було: узгодженість з опозицією щодо змін у державному ладі, внесення змін у конституцію, введення посади президента, підготовка до вільних парламентських виборів.

Майже за двадцять років реформування політична трансформація в Угорщині стала реальністю і можна з упевненістю стверджувати, що в країні справді основним важелем управління всіма суспільними процесами є парламентаризм. Насамперед стабілізувався склад демократичних інститутів демократичної держави. Йдеться передусім про парламенти. Кожні чотири роки відбуваються чергові демократичні парламентські вибори. Такі вибори вже проходили шість разів. Збільшення кількості політичних організацій не похитнуло підвалин партійної системи Угорщини. Досвід Угорщини ще раз підтверджує необхідність чіткого правового регулювання діяльності парламенту, його відносин з урядом і президентом. І якщо ця система продумана належним чином, то вона є запорукою стабільного суспільно-політичного ладу, гарантом того, що в суспільстві не виникатимуть деформації, які зрештою призводять до негативних наслідків в економіці, падіння авторитету уряду як у країні, так і за кордоном. Крім того, угорська практика свідчить, що пропорційно-мажоритарна система виборів до парламенту, а також партійний підхід при формуванні парламентської більшості цілком виправданий і відіграє позитивну роль у розбудові правової держави і ринкової економіки [22].

В Угорщині роль держави в соціально-економічній модернізації, як і в більшій частині європейського континенту, є високою, але через низький рівень політичної інтеграції ставлення до держави є амбівалентним, В той же час визначається високий рівень очікувань і низький рівень довіри. Наслідком соціальної атомізації та політичної нейтралізації є низька політична інтеграція. В історії угорської демократії системна стабільність була головним чином пов'язана з адміністративним контролем та масовою легітимністю.

Серед факторів, які впливають на політичну культуру та активність громадян Угорщини можна виокремити наступні: вплив національних традицій (національний характер, сталі традиції державності, песимістичний менталітет, сильні дезінтеграцію, душевний неспокій, очікування чуда); наявність конституційних традицій порід із слабкими демократичними традиціями, що пояснюється з геополітичної точки зору, у формі фінітизму - як бажання замкнутися від всесвіту; особливістю є як постійне бажання мати видатного лідера, так і посилення індивідуалізму в соціумі [10, 17].

За часів зміни політичного режиму в Угорщині 1989 року, формування багатопартійної системи, рівень участі угорського соціуму в громадських політичних організаціях, ініціативах, акціях виявило тенденцію до політичної активності громадян, що позначилось на збільшенні кількості цих членів організацій.

Слабкість громадянського суспільства в Угорщині загальноєвропейського контексту виявляється у його нездатності сформувати та посилити інститути демократії, які слугували б як захист для громадянського суспільства проти державних негативних дій, так і механізмом боротьби з демократичним дефіцитом. Для подальшого розвитку громадянського суспільства в Угорщині необхідно посилити підтримку громадських організацій.

Однією з найважливіших рис угорської політичної культури є її однорідність. Маю на увазі, що політика більшості громадян, їхнє ставлення до політики в цілому, їхній політичний підхід та їх адекватні засоби єдині. Однорідна політична культура також означає, що в більшості політичних суперечок, які виникають, громадяни часто не поділяються; більшість з них ідентифікують з однаковою позицією. Можливо, їх поведінка в країні є досить аполітичною, але це не визначає їхнього відношення до демократії [9, 362].

Характерні риси угорської культури досі надали особливу стабільність демократичній системі. Ця стабільність, поза сумнівом, на відміну від деяких нормативних теорій, не базувалася на високій участі та громадянському інтересі, а, навпаки, базувалася на меншій участі та громадянському скептицизмі та антиполітизмі.

Теза, що говорила про низьку легітимність угорської демократії у 1990-х роках з низькими даними про участь, переоцінила труднощі (наприклад, безробіття, скорочення заробітної плати) та мобілізаційний потенціал. З іншого боку, вона недооцінила автономію та роль політичної еліти у розвитку та функціонуванні демократичної системи влади. Стабілізуюча апатія зникла в 2000-х роках; участь громадян також відігравала більшу роль у угорській політиці. Однак це не вплинуло на стабільність системи. Звідси випливає, що стабільність угорської політичної системи не залежить від громадянської участі; демократична система, що виникла після зміни режиму, зберегла свою стабільність з відносно низькою участю.

Демократія для угорців - це демократія, яка ототожнюється з добробутом, матеріальними вигодами, які для них є важливішими ніж для інших західних країн.

Гомогенність політичної культури як така, виключає політичні розбіжності. Так звана єдність політичної культури запобігає

розчаруванням; показує, що без партійного політичного виміру більшість людей думають однаково [9, 370].

Дані ознаки політичної культури населення Угорщини посилюють вплив політичної еліти на суспільство з багатьох питань: призначення та вирішення політичних тем, характер політики, основні суспільні правила. Причиною є відсутність поділу суспільства на певні групи, і тому влада не в силах адаптуватися до різнорідних думок. Це забезпечує політичним партіям високий рівень впливу на суспільство.

Отже, аналізуючи політичну культуру суспільства Угорщини можна припускати, що основним для розвитку демократії є аж ніяк не наявність політичного плюралізму думок, а чітке усвідомлення власних прагнень та конкретна мета, яку підтримують більшість. Суспільству не потрібен поділ на групи з різними поглядами, всі вони керуються однією метою: прагнення жити в економічно стабільній демократичній країні. Тут звісно присутня опозиція до діючої влади, але вона не чисельна.

Угорщина також плідно співпрацює з країнами-сусідами, прагнучи при цьому захистити інтереси своїх угорськомовних менших, які проживають на території інших країн. Найяскравіше це проявляється у законодавчих актах про національні меншини. Зокрема, Законом Угорщини визначено можливість отримання угорського громадянства тією особою, яка доведе, що її предки проживали на території колишньої Угорщини, і складе тест на знання угорської мови. Це звісно негативно впливає на політику інших країн, адже може призвести до певного суспільного поділу, навіть на регіональному рівні. Але з боку Угорщини це виявляється у нестримному бажанні відмінити умови Тріанонського договору і знову об'єднати територію колишньої Угорщини.

Демократія – система інститутів, що мають міцну політичну культуру. Ця система може встановити рамки такої культури, але не може створити її або гарантувати стабільність. Той же принцип працює по відношенню до автократичних урядів. Автократ також залежить від відповідної політичної культури, що базується швидше на політично покірних суб'єктах, ніж на активних і відданих ідеї.

Основною проблемою подальшої демократизації політичного життя у країнах перехідного періоду від тоталітарного суспільства до сучасного демократичного є формування демократичної політичної культури. Демократична політична культура - це відкрита, групова та особистісна політична культура, основними рисами якої є: спрямування своїх дій до загальнонаціональної згоди у стратегічних політичних проблемах; плюралізм поглядів; толерантність відносно дій і намірів опонентів; розуміння пріоритетної ролі громадянського суспільства; консенсус між основними соціальними групами і партіями; забезпечення юридичної, політичної і фактичної суверенності особи; розуміння нерозривного

зв'язку особи із соціумом, бо політика не може бути приватною справою; наявний вільний вибір своєї політичної позиції [19, 50].

У демократичних суспільствах відбувається діалог культур, за якими стоять різні сили, що обрали відповідні політичні ідеології. Цей діалог відіграє позитивну роль у тому сенсі, що завдяки йому жодна із важливих соціально-політичних цінностей не буде забута і не зазнає знецінення.

Формування громадянського суспільства та його взаємодія з державою є актуальним питанням сьогодення. Підтримка державними інституціями громадянського сектору та рівень і методи зворотного впливу суспільства на державно-управлінські процеси є складовою політико-адміністративної системи управління. Повноцінне, засноване на довірі співробітництво держави та суспільства, є запорукою зміцнення державного режиму та повноцінного функціонування суспільно-владних відносин.

Науковці розглядали політичну культуру системно, разом з політичною участю громадян та суспільно-політичними процесами які відбуваються в суспільстві. Вплив політичної культури вивчався і в рамках формування парламентаризму, як основний чинник функціонування політичного режиму, влади, лідера.

Сформований концепт громадянської культури, як найвищого рівня взаємодії політичної культури та участі громадян, передбачає формування особи, яка вважає політичну участь осмисленою та доцільною. При цьому не є важливим саме політична участь громадян в політиці, основною є можливість в будь-яку хвилину втрутитися в існуючий лад в разі потреби. Прикладом такого суспільства і виступає народ Угорщини. Займаючи нейтральну роль у політиці вони впевнені в можливість власного втручання, що власне забезпечує процес демократії.

Необхідно підкреслити, що політична культура, як історичний феномен має досить архетипний характер. Відповідно зміна типу політичної культури є складним процесом, що відбувається протягом значного часового проміжку.

Високий рівень політичної культури формує наступні ознаки демократичного управління: представництво суспільства в належний спосіб через парламент та інші представницькі органи; вирішення конфліктів шляхом прийняття компромісних рішень; учасники законотворчого процесу приймають до уваги думки всіх локальних груп; передбачає накопичення знань про політичні процеси та уміння протидіяти неправомірним проявам влади [13, 1].

Дані критерії є надзвичайно диференційованими і формуються на менталітетному підґрунті. До основних можна віднести ідеологічну базу суспільства, рівень розвитку плюралізму, характер та якість нормативно-

правових актів, основні прийнятні моделі політичної поведінки, наповненість політичних програм, професіоналізм політичних функціонерів.

Дискусійним є питання, чи демократія може існувати за будь-якої політичної культури. Фрідріх Ніцше вважав, що культура – це лише тоненька яблучна шкірочка над розпеченими хаосом. І коли ця ніжна шкірка лопає, людей обпікає підлість, брехня, грубість, все, що булькає у тому розжареному людському пеклі під нею. Щасливі ті народи, котрим вдається оберігати цю тонку й тендітну оболонку над хаосом.

Важливе значення в політичній культурі містять цінності, а зокрема цінність порядку. Прийняття цих цінностей в демократичних розвинутих країнах сприяють збереженню політичної стабільності та сталому розвитку. Порядок, стабільність порушуються, коли недотримуються права громадян. У демократичному суспільстві громадяни дбають про свої права, вони їх знають і вміють захищати. Демократія є не раз і назавжди встановленим політичним режимом, демократія – це процес.

Якщо порівнювати демократію в країнах ЦСЄ та демократію в Україні, очевидною постає проблема поганого досвіду українців в плані захисту своїх прав. Історично склалось так, що ми звикли порушувати будь-які Конституційні права і вони більше не виступають для нас цінністю. Збільшується кількість людей, які розчарувались і не вірять в справедливість в Україні, самі при цьому не дотримуючись законів Конституції.

Аналізуючи політичну культуру країн Центрально-Східної Європи, можна охарактеризувати її як культуру активістського типу. Завдяки інтелігенції, яка впровадила в політичну культуру ідеал мораль та правди, сприяв створенню громадянського суспільства. За часів комуністичного ладу, владою придушувались такі настрої в суспільстві. Але коли незалежність була відновлена і суспільство позбулось гніту тоталітарного режиму, відбулось оновлення і повернення до попередньої якості політичної культури.

Основними компонентами громадянської політичної культури прийнято вважати: політичну зацікавленість, політичну компетентність, залучення до політичного життя, задоволеність роботою демократії, прихильність ліберальним цінностям [20, 105].

На початку 1990-х років можливість вплинути на владу для суспільства було відносно новим явищем. Фактологічний аналіз свідчить, що рівні політичної участі в постсоціалістичних країнах на сучасному етапі є доволі низькими, але істотно варіюються залежно від контексту кожної з країн ЦСЄ: високі показники одних форм участі, супроводжуються критично низькими показниками в інших формах активності. Наголосити потрібно і на тому, що сам характер участі

громадян на всіх рівнях неодноразово змінювався на протязі останніх 20 років в регіоні ЦСЄ [10, 25].

Демократія не може існувати без демократичних інституцій та законів, але й самі інституції не можуть існувати, якщо громадяни не будуть практикувати культуру демократії. До них зокрема належить: використання публічних обговорень; бажання висловлювати свою думку; прагнення мирно вирішувати конфлікти; визнання рішень прийнятих більшістю; впровадження захисту меншин та їх прав; визнання правовладдя.

Важливу роль у формуванні “демократичної політичної культури” мають історичні передумови її становлення. За рахунок функціонування високого рівня політичної культури суспільства в період докомуністичного режиму, це надало великі переваги для суспільств країн Центрально-Східної Європи в подальшому утвердженні демократії в постсоціалістичний період. До прикладу можна охарактеризувати суспільство Чехословаччини, яке за правління Т. Масарика цілеспрямовано йшло до демократії, та прагнуло незалежності. Завдяки такій демократичній практиці, після поділу Чехословаччини обидві країни впевнено здійснювали реформи та перейшли до демократичного стилю правління [15, 54].

Можна виділити такі основні характеристики політичної культури, які є необхідними задля функціонування демократії: наявність діалогу між владою та суспільством; повага та визнання чинних законів; потенційна політична активність громадян, які за необхідності зможуть взяти участь в політичному житті; віра політичної еліти у впливовість громадян; панування взаємної підтримки та довіри між громадянами, здатність погоджуватись та йти на компроміси; прихильне ставлення громадян до існуючої влади (культура підтримки).

Блискучий аналіз польського націоналізму та його ролі в модернізаційних процесах робить А. Валіцький в есе “Три патріотизми”. Виділяється патріотизм як вірність народній волі, що стверджує себе у прагненні до внутрішньої і зовнішньої суверенності; вірність національній ідеї, що збережена традицією і має втілитися в майбутньому; патріотизм як захист реалістично засвоєного національного інтересу, який не повинен співпадати з волею більшості народу, а тим паче із так чи інакше зрозумілою національною ідеєю. Відзначено польську традицію ідеалізувати спадщину шляхетської демократії та подібність “Солідарності” старопольським громадським рухам та старопольським формам демократії. Водночас А. Валіцький відзначає, що республікансько-демократична традиція існувала в Польщі без капіталізму і без індивідуалістично-ліберальних цінностей, які б сприяли капіталістичній модернізації, а демократична традиція

поєднувалася з глибоко вкоріненою ворожістю до “буржуазних” цінностей і створювала психологічні перепони в процесі економічної модернізації [13, 2].

Еволюція в країнах постсоціалістичних, на прикладі Словаччини, показує, що розвиток демократії є довготривалим і трудомістким процесом. Велика кількість науковці проводять дослідження політичної культури словацького суспільства. Основними питаннями постають наступні: розуміння самого значення політичної культури, фактори які вплинули на формування даного типу політичної культури, співвідношення політичної культури даної країни з демократичною культурою. Після усунення комуністичного режиму, послаблення тиску на суспільство викликало велику підтримку в народі і прагнення переходу до демократичного режиму.

Країни постсоціалістичного блоку зіткнулись із рядом проблем задля формування демократичного режиму і перебудови суспільного ладу. Багаторічний вплив жорсткого впливу влади на суспільство не міг не вплинути на політичну культуру та свідомість всіх цих країн.

Адаптація до нових умов життя є довготривалим процесом, формування демократії передбачає зміну всіх владних структур. Суспільство прогнуло цих змін, і кожна з країн Центрально-Східної Європи з тим чи іншим ступенем ефективності пройшли процес демократизації.

Процес становлення та активізації громадянського суспільства, як правило, відбувається в революційний період “зростання” політичної свідомості і громадської активності. Громадянським суспільством виконується інтегруюча функція, а також функція ідентифікації суспільства з певною політичною культурою, що має певні цінності і цілі. У екстремальних ситуаціях громадянське суспільство організує народ чи етнос навколо якоїсь однієї ідеї, особистості чи навколо однієї події, які відповідають певній політичній культурі. Розвиток політичної культури певною мірою стихійний процес, який поєднує в собі елементи свідомої діяльності і випадкових, непередбачуваних подій і явищ. Громадська активність дає можливість населенню придбати політичний досвід, що згодом проявиться в нових культурних цінностях. Громадська активність, насамперед, складається з дій та ініціатив, які визначаються значною мірою політичною культурою [14, 50].

Для утвердження демократичного устрою та становлення громадянського суспільства необхідні зміни у сфері політичної культури, яка у своєму еволюційному розвитку може максимально наблизитися до високого цивілізованого рівня, якщо будуть створені умови для відповідної соціалізації громадян, найважливіших суспільно-державних проблемах, посилення громадянської активності, інститути

громадянського суспільства перебиратимуть на себе деякі функції державної влади, які вони здатні ефективно виконувати самостійно.

Багато явищ, таких як корупція, олігархізація влади, недовіра владним структурам з боку населення, все ще присутні в країнах Центрально-Східної Європи. Боротьба з ними є довготривалим процесом, який вимагає дій з боку кожного громадянина. Демократичний транзит кожної окремо взятої країни залежить у великій мірі від політичної культури суспільства, рівня політичної участі громадян та владної еліти.

В результаті проведеної роботи і на основі поданих завдань, можна зробити наступні висновки:

1. Політична культура характеризує рівень засвоєння людиною і суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм; ступінь використання досягнень політичної думки; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ. З політичною системою взаємодіють різноманітні сфери громадського життя, усі вони в тому чи іншому ступені беруть участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки цього процесу. Діяльність держави по визначенню моделей політичної поведінки, формуванню і закріпленню національних політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів визначає відповідно і найважливіші параметри політичної культури.

2. Політична культура, яка сформувалась в Чехії має свої основні особливості. Основним є історичний досвід функціонування політичних інститутів на території різних земель, їх ефективність протягом останніх п'ятдесяти років. Це відіграло значну роль на його функціонуванні в сучасності. Багато науковців вважали, що після сорока років існування на цих землях комуністичного режиму, тут створиться інша політична культура. Хоча сталось інакше, відбулось повернення до традицій, відновлюється характер мислення. Іншим елементом є існування регулятивного міжнародного середовища. Важливою є роль міжнародного майданчика, на якому закладаються основи демократії.

3. В Угорщині роль держави в соціально-економічній модернізації, як і в більшій частині європейського континенту, є високою, але через низький рівень політичної інтеграції ставлення до держави є амбівалентним, В той же час визначається високий рівень очікувань і низький рівень довіри. Наслідком соціальної атомізації та політичної нейтралізації є низька політична інтеграція. В історії угорської демократії системна стабільність була головним чином пов'язана з адміністративним контролем та масовою легітимністю.

4. Кожна країна має власну історію процесу демократизації. Розглянувши приклади країн Центрально-Східної Європи варто зазначити високий рівень політичної свідомості громадян даних країн,

яка сформувалась ще за часів досоціалістичного періоду. Можливо, це і стало однією з основних причин чому ці країни досить за короткий період часу перейшли до демократії, не дивлячись на 40 років гніту тоталітарного режиму. Також, варто відзначити, що політична культура даних країн має свої особливості, саме завдяки яким можливим було повернення до демократії. Адже, демократія не може функціонувати за будь-якої політичної культури, для цього потрібна основа, щоб утворилась так звана “демократична політична культура”.

1. Алмонд Г., Верба С. Громадянська культура. М. : Думка, 1997. 600 с.
2. Базар І. М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія. К., 1994. С. 58-63.
3. Баталов Е. Я. Политическая культура: понятие и феномен. М., 1990. С. 22-68.
4. Гаджиев К. С. Политическая культура: концептуальный аспект. Философия и политика в современном мире. М. : Наука, 1989. 256 с.
5. Гаджиев К. С. Политическое сознание или политическая культура : Кентавр. 1991. С. 32-41.
6. Гринстайн Ф. Личность и политика. М., 1991. С. 37-39.
7. Данільян О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія, дослідження та розв'язання. Харків : Основа, 1998. 253 с.
8. Кіцила Л. Зовнішньополітичні аспекти реалізації курсу Чеської Республіки на інтеграцію до Європейського Союзу: дисертація кандидата політичних наук: 23.00.04. Лівів, 2004. 190 с.
9. Кіш Є. Політичні цінності громадянського суспільства Угорщини. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 4-5 (72-73). С. 362-375.
10. Країни ЦСЄ в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2012. 39 с. URL : [http://history.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites.\(04.04.2019\).](http://history.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites.(04.04.2019).)
11. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерацій. Ужгород : Ліра, 2002. 248 с.
12. Марадик Н. Особливості переходу до демократії в Чеській Республіці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія, Соціологія, Філософія*. Ужгород : Видавництво УжНУ “Говерла”, 2009. Випуск 13. С. 125-128.
13. Митко А. М. Демократичний транзит як джерело інформаційної демократії. Панорама політологічних студій : *Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Випуск 9, 2012. С. 1-6.
14. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін. Одеса : друкарський дім, 2012. 394 с.
15. Наумкина С. М. Головні проблеми молодих демократій на посткомуністичному просторі. 2009. С. 54-58.
16. Остапенко М. А. Політична культура суспільства: Навчальний Посібник. К. : МАУП, 2008. 96 с.
17. Поліщук І. Політична культура: категоріальне осмислення. Освіта регіону, політологія, психологія, комунікації. 2012, №4. URL : [http://social-science.com.ua/article/901.\(03.04.2019\).](http://social-science.com.ua/article/901.(03.04.2019).)
18. Політична культура та участь громадян постсоціалістичного простору. Дата оновлення : 26.08.2015. URL : [https://helpiks.org/4-110383.html.\(04.04.2019\).](https://helpiks.org/4-110383.html.(04.04.2019).)

19. Політична культура демократичного суспільства: стан і перспектив розвитку в Україні. К. : Гнозис. 1998. 226 с.
20. Радченко О. В. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній країні. Х. : ХНУВС, 2008. 200 с.
21. Рябев В. В. Гражданское общество и политическая культура. Мурманск, 2004. 219 с.
22. Трансформація політичних процесів в країнах ЦСЄ. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle.> (03.04.2019).
23. Юрійчук Ю. Національний фактор у суспільно-політичному розвитку Чехії та Словаччини. Чернівці, 2000. 188 с.
24. Яковлев М. Є. Постколоніальні методологічні рамки порівняння постсоціалістичних ностальгій. Дата оновлення : 12.04.2013. URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle.> (02.04.2019).
25. A magyar politikarendszer. 2003. URL : [https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_magyar_politikai_rendszer/ch03s05.html.](https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_magyar_politikai_rendszer/ch03s05.html) (04.04.2019).
26. Česká republika a vztahy se sousedními státy. URL : [https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=58602.](https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=58602) (02.04.2019).
27. Politická kultura v České republice. URL: [http://www.pehe.cz/clanky/1997/politicka-kultura-v-ceske-republice.](http://www.pehe.cz/clanky/1997/politicka-kultura-v-ceske-republice) (04.04.2019).

Микола Вегеш

ПРОБЛЕМАТИКА ВІЙНИ І МИРУ В СПАДЩИНІ РЕЙМОНА АРОНА

Арон Реймон (1905-1983) – французький соціолог, філософ, публіцист. Відомий своєю послідовною опозицією марксизму, який був популярним серед французьких інтелектуалів у 50-60-х роках. Зробив значний внесок у розвиток політичної соціології другої половини ХХ ст. Один з авторів теорії індустріального суспільства та деідеологізації. З 1930 р. – професор Кельнського, потім Берлінського університетів. Після приходу до влади Гітлера повернувся до Франції, викладав у Гаврському ліцеї, згодом у Тулузькому університеті. У період Другої світової війни емігрував до Англії, де редагував журнал «Франс лібер», опозиційний антифашистському урядові де Голля. Після війни співробітничав в газетах «Комба», «Фігаро». Професор Сорбонни, завкафедрою соціології в «Колеж де Франс», з 1963 р. – член Французької академії моральних і політичних наук.

У ранніх працях Р. Арон перебуває під впливом баденської школи неокантіанства, заперечує закономірності суспільного розвитку, проповідуючи пізнання соціальних явищ з позицій релятивізму, що

межує з ірраціоналізмом, розуміє суспільний розвиток як ірраціональний плин подій. Арон вважає, що не існує об'єктивних критеріїв прогресу суспільства. Саме з таких позицій він критикує марксизм, прагнучи довести безглуздість діалектико-матеріалістичних законів суспільного розвитку й можливості історичних передбачень, взагалі ідей «прогресизму», яким постійно протиставляє «діалектику песимізму».

Арон стверджує, що драма сучасної цивілізації криється в дисгармонії між ідеалами демократії та технократичними принципами функціонування індустріального суспільства. Посилаючись на передбачення Сен-Сімона та теорію Конта, Арон відзначав, що в процесі промислового будівництва викристалізується єдиний тип суспільства, а радянська й західна системи є лише його різновидами, хоча й мають деякі формальні відмінності. Основою теорії «індустріального суспільства» є концепція технологічного детермінізму, що має суперечливий характер: намагаючись відмежуватися від її протилежностей, він, водночас, висуває тезу про взаємодію техніки й суспільства, концентруючи її з допомогою єдності з версіями теорії факторів, наполягаючи на принциповій неможливості виділення серед них об'єктивно більш «значущих». Арон – представник ліберальної традиції західного суспільствознавства, що спирається на принципи гуманізму, ціннісного плюралізму, вільної конкуренції, приватного підприємництва, автономності різних сфер життя, категоричного несприйняття тоталітаризму. Він є одним із попередників теорії постіндустріального суспільства; прагнув довести, що політичні процеси є незалежними від соціальних та економічних відносин. Ідеї Арона мали помітний вплив на всю західну соціологічну думку.

У фундаментальній праці «Мир і війна між націями», яка витримала 8 видань, Реймон Арон порушує одвічну проблему війни і миру між народами в контексті світової історії. Автор розлого досліджує причини виникнення війн і їх перебіг від найдавніших часів до сучасності, пропонує свої шляхи, хоч і вельми суперечливі, уникнення війни і встановлення вічного миру на планеті.

Р.Арон поділяє думку Клаузевіца, що «війна – це акт насильства, мета якого – примусити супротивника виконати нашу волю». Війни він поділяє на абсолютні та реальні. «В абсолютній війні, де доведене до крайнощів насильство закінчується розброєнням або знищенням одного із супротивників, психологічний елемент зрештою стирається. Але тут ідеться про крайній випадок. Реальні війни відбуваються між спільнотами, кожна з яких об'єднується й виражає себе через волю. З цього погляду, всі вони є війнами психологічними». Кожна війна має стратегію і мету. Не досить визначити завдання, союзника та ворога, щоб скористатися з плодів перемоги. І якщо державний розум чітко не

визначить своїх цілей, не розглядає істинної природи ворогів та союзників, триумф зброї лише випадково може стати політичною перемогою. Говорячи про стратегію, Р. Арон констатує: «Мабуть, найрозумнішою альтернативою на рівні стратегії буде така: виграти або не програти». Політика визначає не тільки загальну концепцію. У певних випадках вона також впливає на перебіг якоїсь однієї битви, визначає рівень ризику, який може собі дозволити командувач армії. Єдність політики, що включає в себе війну і мир, дипломатію і стратегію, виключає цілковиту солідарність між союзниками. Лише чудо змогло б забезпечити повний збіг інтересів між усіма учасниками коаліції. Сила коаліції завжди буде меншою, аніж сума сил, якими вона розпоряджається на папері. Необхідність домовлятися особливо зростає в атомну еру. Для того, щоб діалог, дипломатичний чи воєнний, мав раціональні наслідки, необхідно, щоб обидва співрозмовники вміли досягти згоди.

Р. Арон детально зупиняється на поняттях могутності і сили, що відносить до засобів зовнішньої політики. Могутність – це спроможність робити, виробляти або руйнувати. Могутність може бути оборонною (спроможність політичного утворення нікому не дозволяти нав'язувати собі чужу волю) і могутністю наступальною (спроможність накидати іншим свою волю). Силу Арон поділяє на потенційну (наявність матеріальних, людських і духовних ресурсів на папері) і реальну. Між силами потенційними і силами реальними стоїть мобілізація (тобто, головне полягає в потенціалі мобілізації). На могутність держави впливають ряд факторів – географічне середовище, ресурси, спроможність до дій. Немаловажне значення має статус держави: мала держава, як правило, поступалася великій, тому що та була сильнішою. Велика держава, опинившись у ізоляції, поступалася коаліції. Щоб приборкати якусь державу або примусити її поступитися, інша держава або коаліція держав може вдаватися до економічного тиску та застосування різноманітних політичних засобів. Дипломатія, позбавлена засобів економічного або політичного тиску, дипломатія, яка не вдається до символічного або потаємного насильства, перетворюється на чистої води умовляння. Та й узагалі такої дипломатії, либонь, не існує.

«Я називаю міжнародною системою, – відзначає Р. Арон, – сукупність, складену з окремих політичних утворень, які підтримують між собою регулярні взаємини і які всі, в принципі, можуть бути затягнуті у загальну велику війну». Найпершою характеристикою міжнародної системи є конфігурація співвідношення сил: якими є межі системи? Яким є розподіл сил між різними дійовими особами? В який спосіб дійові особи розташовуються на географічній мапі? Вчений вводить поняття: фізична відстань (вона не дозволяє

наприклад Китаю, здійснювати військові операції в Європі) і моральна відстань (різні цивілізаційні традиції, що ускладнювало, наприклад, європейцям взаємопорозуміння на Далекому Сході). Міжнародні системи Р. Арон поділяє на гомогенні і гетерогенні. **«Я називаю гомогенними системами такі, в яких держави належать до одного типу, сповідують одну й ту саму концепцію політики. Я називаю гетерогенними, натомість, системи, в яких держави організовані за різними принципами й поділяють суперечливі цінності».**

Говорячи про війни законні та незаконні, Р. Арон підходить до терміну «збройної агресії», яка може бути прямою і непрямую. Саме представник СРСР в ООН запропонував трактування непрямой агресії: «Має бути звинувачена в непрямій агресії держава, яка: а) заохочує підривну діяльність, спрямовану проти іншої держави (акти тероризму, саботаж тощо); б) розпалює громадянську війну в іншій державі; в) сприяє заколотам у іншій державі або політичним змінам, сприятливим для агресора». Само собою зрозуміло, пише Арон, – що з погляду СРСР, лише НАТО спроможне на таке. Визначення прямої агресії зводиться до наступного: 1) оголошення війни іншою державою; 2) вторгнення збройних сил на територію іншої держави, навіть без оголошення війни; 3) атака наземними, морськими або повітряними силами території кораблів або аеродромів іншої держави; 4) морська блокада узбереж або портів іншої держави; 5) підтримка озброєних банд, які, зорганізувавшись на території держави-агресора, проникають на територію іншої держави. Останній пункт Арон ввжає дивним.

Міжнародні системи поділяються на багатополлярні та біполлярні. Політика рівноваги – ніколи жодна держава не повинна володіти такими силами, які б унеможливлювали сусіднім державам боронити проти неї свої права. Антитезою політики рівноваги буде вселенська монархія. Політика рівноваги підкоряється правилам здорового глузду, вона випливає з того факту, що державам, які прагнуть зберегти свою незалежність, треба бути обачними, аби не опинитися в залежності від доброї волі держави, котра матиме засоби диктату, яким неможливо буде чинити опір. Політика багатополлярної рівноваги є економічним компромісом між природним страхом і правлінням закону. Це – природний стан, тому що найсильніший залишається ворогом, оскільки він найсильніший, тому що кожна дійова особа, в кінцевому підсумку, є єдиним суддею власної поведінки і залишає за собою право обирати мир чи війну. Але цей природний стан уже не є боротьбою всіх проти всіх, без правил і без меж. Держави взаємно визнають одна за одною право на існування, вони хочуть, і вони знають, що вони хочуть, зберегти рівновагу і навіть певну солідарність перед лицем зовнішнього світу.

Наприклад, грецькі поліси усвідомлювали свою глибоку спорідненість супроти «варварів».

Політика біполярної рівноваги – коли більшість політичних утворень групуються навколо двох із них, чий сили переважають сили інших. Мир у системі з біполярною конфігурацією вимагає стабілізації, діє заборона набирати собі прибічників у державах супротивного блоку. Ця заборона відпадає, коли починається боротьба не на життя, а на смерть. Але мир набуває характеру «холодної війни», коли ця заборона перестає діяти ще до виникнення збройного конфлікту.

У розділі «Діалектика миру і війни» Реймон Арон піднімає питання типологізації: «Війна властива всім історичним епохам і всім цивілізаціям. Сокирами або гарматами, стрілами або ядрами, хімічною зброєю або атомною, зблизька і здалеку, поодинці чи великими масами, навмання чи за детально обміркованим методом люди вбивали одні одних, застосовуючи ті знаряддя вбивства, які надавали в їхнє розпорядження звичай та знання їхніх спільнот. Таким чином, ми можемо дійти висновку, що «формальна типологія» війн і миру є ілюзорною, що має цінність лише соціологічна типологія, яка описує конкретні модальності явищ. Проте якщо попередній аналіз допомагає висвітлити логіку дипломатичної і стратегічної поведінки, формальна типологія, яка з нього виводиться, можливо, й принесе якусь користь». Досі мир уявлявся нам як припинення, на довший або коротший час, модальностей насильницького суперництва між політичними утвореннями.

Р. Арон розрізняє *три типи миру: рівновага, гегемонія та імперська влада*. Між миром рівноваги і миром імперії розташовується мир гегемонії. В цьому випадку відсутність війни спричинена не приблизною рівністю сил, яка панує між політичними утвореннями й перешкоджає будь-якому з них або будь-якій коаліції нав'язувати комусь свою волю, вона, навпаки, спричинена незаперечною перевагою одного з утворень. Ця перевага така, що невдоволені держави не мають надії змінити статус-кво, а проте держава-гегемон не намагається поглинути ці ослаблені держави. Вона не зловживає своєю гегемонією, вона шанує зовнішні форми державної незалежності, вона не прагне створювати імперію. Поєднання методів гегемонії та політики добросусідства дістало назву американського миру.

Вищеназвана класифікація миру пропонує нам більш загальну і більш формальну класифікацію війн: «досконалі» війни – тобто ті, які відповідають політичному уявленню про війну, є міждержавними, в них беруть участь політичні утворення, які взаємно визнають існування та легітимність одне одного. Ми назвемо наддержавними або імперськими війни, які мають за мету або своїм наслідком цілковите знищення певних

її учасників і утворення єдності вищого рівня. Ми назвемо інфрадержавними або інфраімперськими війни, які мають своєю ставкою збереження або розпад якогось політичного утворення, національного або імперського. Міждержавні війни перетворюються в імперські, коли одна з дійових осіб міжнародної системи, добровільно чи ні, встановлює свою гегемонію або свою владу над суперниками в разі перемоги. Тобто, саме величина ставки розпалює войовничий дух. Р. Арон розрізняє війни феодальні, династичні, національні, колоніальні. Війни мають причини і привід.

Мир страху – це такий мир, який панує (або панував би) між політичними утвореннями, жодне з яких неспроможне (або не спромоглося б) завдати супротивникові смертельного удару. Його ще називають миром безсилля. Він кардинально відрізняється від будь-якого іншого миру – рівноваги, гегемонії, імперської влади. Між миром сили і миром безсилля існує третій варіант миру – мир задоволення. Іншими словами, мир задоволення передбачає, що довіра буде загальною; таким чином, він вимагає революції в міжнародних відносинах, революції, яка б поклала край ері недовіри й відкрила б еру безпеки. Мир, опертий на загальне задоволення і взаємну довіру, видається мені ефективно можливим тільки в одному випадку, коли політичні утворення знайдуть заміну безпеці, що гарантується застосуванням або загрозою застосування сили. Таку заміну може дати вселенська імперія, оскільки вона скасує автономію центрів ухвалення рішень. Кінцева мета – суперництво держав, які мають за честь і за обов'язок самочинно творити справедливість.

Р. Арон згадує також повстанську або революційну війну. В абстрактному плані, підризна, повстанська діяльність має на меті визволити якийсь народ з-під впливу офіційної влади, адміністративного та морального, й інтегрувати його в інші структури, політичні або військові, часто шляхом і в процесі збройної боротьби. Очевидно, що її успіх або невдача залежать насамперед від того, які спонтанні взаємини складаються між активною меншиною, яка веде боротьбу, і масами населення. Залякування, переконування, підризна діяльність – ці три поняття визначають способи дій, тобто поведінки, спрямованої на те, щоб змінити поведінку інших людей, настроєних нейтрально або вороже. Підризну діяльність Арон відносить до терору: «Ми називаємо терористичною таку насильницьку дію, психологічні результати якої пропорційно неспівмірні з суто фізичними результатами. У цьому розумінні жорстокі акції революціонерів, які не розрізняють жертви, є терористичними, як були терористичними зональні бомбардування англо-американської авіації. Нерозбірливість сприяє розповсюдженню жаху, оскільки невідомо, хто є мішенню, і кожен почуває себе в

небезпеці». Виходячи з цього, з терористами треба діяти їхніми методами: «Якщо тероризм не обирає свої жертви, то репресивна відповідь на нього теж навряд чи їх обиратиме».

Р. Арон цілий розділ присвятив проблемам географічного середовища, зупинившись на основних геополітичних концепціях своїх попередників, географічному просторі, кількості населення тощо. Значне місце в монографії відводиться проблемі перенаселення, динамічності демографічної політики, економічному розвитку держав (наявність ресурсів). Значну увагу приділяє націям і націоналізму, особливостям політичних режимів.

Якою є людина за своєю природою – миролюбною чи войовничою? Якщо людина – агресивна, а суспільство – мирне, історія приводить до миру тією мірою, якою вона приходить до планетарного суспільства. Якщо корінь війни в самому суспільстві, мудрість велить нам пристосуватися до реального стану речей (для порівняння: масові акції американського суспільства проти війни у В'єтнамі; масова підтримка росіянами агресії Путіна в Україні). Р. Арон виділяє біологічні, психологічні та соціальні корені.

Два останні розділи монографії Р. Арона присвячені розвитку планетарної системи в ядерний вік та суперечностям дипломатико-стратегічної діяльності. Дослідник детально простежив співвідношення між воєнними блоками, охарактеризував політику неприєднання, нейтралітету і нейтралізму, нарощування різних видів озброєння (зброя тактична і класична) тощо.

У передмові до восьмого видання монографії «Мир і війна між націями» Реймон Арон писав: «Повернімось на хвилику до питання, яке я вже розглядав: чи міждержавна система, дійові особи якої підкоряються дипломатично-стратегічним міркуванням, не втрачає поступово свого значення? Хіба суперництво між двома великими державами ведеться не всередині спірних країн, котрі можуть бути втягнені революцією в одну чи іншу країну? Хіба в Європі боротьба ведеться не за допомогою слів, пропаганди і тероризму, а не ядерної зброї? Моя відповідь не змінилась. Так, наразі найбільш індустріально розвинуті країни остерігаються прямого зіткнення, аби уникнути крайнього засобу – ядерної війни. Але жорстокість – і революціонерів, і терористів – займає значне місце у суперництві двох великих держав, навіть коли вони не залучають власні збройні сили. Радянська імперія тримається завдяки військовій могутності. Ізраїль має певну гегемонію в регіоні (як В'єтнам в Індокитаї), хоча його гегемонія залежить від взаємонейтралізації великих держав. І, нарешті, над конфліктами й союзами міждержавної системи витає уявне співвідношення сил СРСР і США. Ще й сьогодні ця система видається мені домінуючою, чи

першорядною, в міжнародному суспільстві, хоча з плином часу вона начебто відходить на задній план. По суті, саме вона структурує міжнародне суспільство всупереч властивим йому рисам: страх, який викликає у політичних керівників ймовірність масштабної війни, розширення маргінальних засобів боротьби між державами та одночасне урізноманітнення обмінів між суспільством, поява транснаціональної економіки».

Вже після смерті Арона побачила світ книга «Історія ХХ століття», яку видали його друзі та учні. В центрі уваги автора – мир і війна, міжнародні економічні і соціальні відносини, політичні режими, проблеми Франції. Він завжди був надзвичайно критичним і поінформованим. «Історик цього часу повинен забути про власні симпатії», – стверджував Реймон Арон, хоча насправді не завжди притримувався цього принципу. Вже один тільки перелік праць, які увійшли до цього видання, засвідчує про різноплановість його професійних зацікавлень. У праці «Від Сараєва до Хіросіми» Арон простежує період між двома світовими війнами, піднімає проблематику тотальної війни, ленінського міфу про імперіалізм. Три наступні проблеми – неписані закони холодної війни, атомна зброя і планетарна дипломатія, роль США в міждержавній системі. У статті «Кінець колоніальних імперій» Арон простежив історію Індокитаю та Алжиру. Він одним із перших підняв проблему тотожності нацизму і сталінізму. У статті «Загадка нацизму: Чи є вона?» Реймон Арон пише: «В наш час більшовицький режим нормалізувався. Інакодумці визнаються. Якщо Захід про них не знає, вони потрапляють в ГУЛАГ чи їх насильно лікують в психіатричних лікарнях. Якщо Заходу про них відомо, вони мають шанс бути вигнаними із країни чи обміняними на радянських шпигунів. Радянщина як і раніше живе, але сталінізму вже нема... Світ вже не такий страшний, як в часи вусатого вождя, але не менш лякаючий, тому що в ньому, можливо, дійсно створений гомо советікус, якого обіцяла зліпити пануюча ідеологія – людина, що адаптувалася до вимог режиму». Ці слова для російської дійсності не втратили своєї актуальності. Унікальними є мемуари Реймона Арона, які він завершив незадовго до смерті, а видані вони в 1993 році під назвою «50 років роздумів про політику». Ще за життя автора великою популярністю користувалася праця Реймона Арона «Етапи розвитку соціологічної думки», в якій вчений детально розглянув погляди Ш. Монтеске, О. Конта, К. Маркса, А. де Токвіля, Е. Дюркгайма, В. Парето і М. Вебера.

Про останнього Арон писав: «Макс Вебер, що як соціолог так само актуальний сьогодні, як і вчора, не завжди як політик перевершував свою добу. Прагнучи зберегти в демократії царство політиків без покликання, він наголошував на прийнятій за плебісцитом законності харизматичного

лідера, що не усвідомлює небезпек, які має пережити й якими має страждати наступне покоління. Він, краще, ніж будь-хто інший, зрозумів оригінальність сучасної цивілізації, не вловив щонайменше можливу окремість у технічний вік між силою зброї і розквітом націй. Антимарксист достоту такий, як буржуа, він спирався, виступаючи проти Маркса, то на фатальність бюрократії, то на дійовість релігійних вірувань, але не на факт зростання, спільний для всіх теперішніх економік, завдяки підвищенню продуктивності. Звісно, ще не доведено, що песимістичне, дарвіністсько-ніцшеанське, бачення Макса Вебера хибне, а наше теперішнє – справжнє. Майбутнє залишається відкритим, і ми не знаємо, що ніколи більше не визнаємо в інтересах могутності якоїсь нації найвищу мету і якусь священну цінність».

Петро Милян, Володимир Гиря

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Взятий Україною курс на створення правової держави поставив вимогу кардинального реформування всіх сфер суспільно-державного життя. В теперішній час, коли Україна потрапила в складну політичну і економічну ситуацію постає багато нових, важливих питань, які слід вирішувати в найкоротші терміни. Потрібність удосконалення адміністративно-територіального устрою будь-якої країни постає відразу після здобуття державою незалежності. Але доцільним вирішенням питання щодо можливих перетворень устрою держави може залишатися і після здобуття країною незалежності. Зрозумівши те, що відразу після здобуття незалежності, Україна не зможе ефективно і вдало провести адміністративно-територіальну реформу в зв'язку з тим, що в перші роки незалежності постало безліч питань, які потребували негайного вирішення. Але вже зараз є всі умови для докорінного реформування адміністративно-територіального устрою.

На жаль, складний політичний стан України в даний момент дещо гальмує реформування адміністративно-територіального устрою. Поспішати з втіленням певних змін не слід. Зміни повинні бути виважені і продумані з усіх позицій, а це можливе лише шляхом глибоких, обдуманих і ефективних дій по реформуванню адміністративно-територіального устрою. А для здійснення вдалого реформування треба

перш за все зважити всі аспекти державних перетворень, знайти всі негативні явища і вдало їх знешкодити.

Сучасна система державного управління в нашій країні залишається недостатньо ефективною. Одна з основних причин цього полягає в тому, що державне управління безсистемно поєднує ті структури й елементи, які залишилися у спадок від радянського минулого, і ті що сформувалися протягом останніх років. Ця система суперечлива, громіздка, незручна для громадян, має низький коефіцієнт корисної дії. Як наслідок, вона гальмує соціально – економічний розвиток країни [1].

Необхідність створення нової, ефективнішої системи державного управління шляхом адміністративної реформи вже не лише визнана фахівцями, а й закріплена національними нормативно-правовими актами.

Зміст адміністративної реформи полягає в комплексній побудові системи державного управління в Україні та утворення необхідних інститутів державного управління, яких поки що немає в нашій країні [2].

Проект адміністративної реформи розраховано на відносно тривалий період реалізації. Він включає три основних етапи [7].

Перший (підготовчий) етап полягає в розробці та затвердженні Концепції адміністративної реформи (розроблена ще в 1998 р.) та Програми (досі не розроблена).

Другий етап – це запровадження організаційно-правових засад реформування ключових елементів системи державного управління.

Третій етап має бути присвячений формуванню нових інститутів, нових організаційних структур державного управління.

Протягом 2005 р. Кабінет Міністрів та профільні комітети Верховної Ради України розглядали необхідність та можливість проведення адміністративно-територіальної реформи як однієї з складових загальної адміністративної реформи. У складі Кабінету Міністрів була запроваджена посада віце-прем'єра з питань адміністративно-територіальної реформи, створена робоча група, яка розробила проект Закону України "Про територіальний устрій України" з метою укрупнення невеликих територіальних громад та збільшення власних бюджетних ресурсів місцевого самоврядування [3].

Тогочасний уряд організував широке обговорення цього проекту, проте він не знайшов широкої підтримки в суспільстві. Наступні уряди призупинили роботу над законопроектом, який так і не було офіційно внесено на розгляд Верховної Ради.

Однією з можливих причин цього є те, що адміністративна реформа має проводитися поступово і позитивно сприйматися суспільством, тому бажано починати її практичне втілення не з такого делікатного питання, як реформування територіального устрою, а з удосконалення державних

органів, часткової заміни їх державними установами, що не матимуть владних повноважень і будуть дещо схожими на британські чи на державні агенції в Російській Федерації, поліпшення внутрішньої організаційної структури державних органів [2], координація їх діяльності, покращення зворотного зв'язку, зниження рівня корупції, підвищення мотивації роботи державних службовців та їх кваліфікації.

Основним ресурсом адміністративної реформи мають бути висококваліфіковані кадри, забезпечення якими можливе шляхом розвитку державної служби [9].

У сфері місцевого самоврядування адміністративна реформа передбачає створення нового більш вдосконаленого адміністративно-територіального устрою, через недоліки старої системи, яка будується на засадах радянського поділу, що будувався для побудови бюрократичної системи [6].

Одним з основних недоліків сучасного устрою є те, що на обласному і районному рівні управління, де функціонують одночасно органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, через відсутність належної правової бази щодо розмежування повноважень цих органів виникає небезпека конкуренції їх компетенції [12].

Трансформація територіального устрою та системи місцевого самоврядування має спиратися на національний досвід, а також на світову, практику. При цьому процес перетворень доцільно здійснювати у три етапи з урахуванням: конституційних і законодавчих засад організації та функціонування держави; унітарної форми державного устрою, яка забезпечує збереження соборності України; сучасних тенденцій інтеграційних процесів з огляду на необхідність проведення політики об'єднання невеликих територіальних громад, укрупнення самоврядних адміністративно-територіальних одиниць, утворення агломерацій населених пунктів, економічного районування; подолання негативних тенденцій дезінтеграції територіальних громад; одночасного функціонування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на регіональному рівні управління; об'єктивної потреби у децентралізації державного управління, делегуванні та передачі функцій і повноважень щодо надання державних та громадських послуг.

Перший етап повинен включати законодавче, ресурсне (фінансово-економічне) і експериментальне забезпечення трансформації існуючої організації територіального устрою та системи місцевого самоврядування, становлення інституту служби в органах місцевого самоврядування [11].

З урахуванням перспективи на цьому етапі напрацьовується пакет законодавчих актів щодо реформування організації управління на регіональному і місцевому рівні, приводяться у відповідність із

Конституцією України [5] чинні законодавчі акти, які визначають бюджетно-фінансову систему, економічні засади організації управління та територіального розвитку, пов'язані з проведенням політики економічного районування. Поряд з цим розробляються проекти та програми відповідних державно-правових експериментів, які впроваджуються на різних територіальних рівнях управління.

Другий етап охоплює трансформацію низової ланки системи адміністративно-територіального устрою України (село, селище та місто), формування комунальних об'єднань територіальних громад, розмежування сфери відповідальності щодо надання державних та громадських послуг місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на різних територіальних рівнях управління [12].

Третій етап повинен передбачати трансформацію територіального устрою України з метою оптимізації структури управління на регіональному рівні, наближення прийняття управлінських рішень до населення, запровадження нових фінансово-бюджетних механізмів, раціоналізації функцій місцевих державних адміністрацій [11].

Підбиваючи підсумки, слід зауважити про те, що Україна зараз знаходиться на межі докорінних змін, які слід проводити помірковано. В Україні є можливість на проведення адміністративно-територіальної реформи, але не слід цією можливістю нехтувати і зволікати. Зараз створені всі передумови для проведення реформи і втрата часу може мати згубні наслідки, а саме те що реформування адміністративно - територіального устрою може зазнати невдачі. А це в свою чергу приведе до значних втрат, особливо в фінансовому плані.

В результаті здійснення адміністративної реформи в Україні відповідно до Концепції [10] передбачається поступове формування раціонального механізму державного управління, який дозволить підвищити ефективність реалізації виконавчої влади, поглибити її взаємодію з місцевим самоврядуванням.

Проведення адміністративної реформи є етапом демократизації українського суспільства, приведення у відповідність існуючих суспільних відносин з закріпленими у Конституції нормами [4].

Проведення адміністративно-правової реформи є важливим чинником виходу із трансформаційної кризи українського суспільства і полягає у створенні сучасної, ефективної системи державного управління. А формування нової системи державного управління є інструменту подолання кризи в Україні.

1. Адміністративне право України: підручник / Авт. кол.: В. Галуцько, Н. Армаш, В. Басс та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

2. Гурне Б. Державне управління / Пер.зфранц. В. Шовкуна. К.: Основи, 1993. 165с.
3. Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 1999. 735с.
4. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Проект_Закону_про_внесення_змін_до_Конституції_України_щодо_децентралізації_влади.
5. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996.
6. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
7. 5 необхідних кроків для проведення реформи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/5_steps
8. Постанова ВРУ «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.
9. Ганущак Ю.І. Територіальна організація влади. Стан та напрямки змін / Юрій Ганущак. К.: Легальний статус, 2012. 348 с.
10. Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
11. Бондаренко А.І. Вплив держави на формування місцевих бюджетів у країнах Європи / А.І. Бондаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2010_4/doc/2/13.pdf
12. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Навч. посіб. / Камінська Н.В. К. : КНТ, 2010. 232 с.

Vasyl Kukhta

IS THE UNIVERSAL DEMOCRATIC THINKING SUITABLE EFFECTIVE IDEOLOGIES FOR THE MIDDLE EAST?

In the given paper, the peculiarities of the third wave of democratization in the Middle East, namely the Arab Spring, are being revealed. In the article are being analyzed current trends on the subject of actualization of the Islamic factor, which opposes the former secular regimes in the Middle Eastern countries (Tunisia, Egypt, Libya). At the same time, the author investigates why the attempts to adapt democratic values to the Middle East have led to another way of islamization in the region. An attempt is being also made to explore the U.S. concept of the Greater Middle East, the course of its implementation during the Arab Spring as well as the causes of its failure. The analytical part consists in an effort to consider possible models in order to

adapt Islam to the needs of the modern democratic society. The author is holding a point of view, according to which the democracy, which is suitable for the Middle East, should be born in this region without any international interference.

Middle East has only recently embarked on a path of the third wave of democratization (Huntington's concept). Only referring to the events of 2011, we can talk about a systematic fall of the dictatorships in several countries of the region (Haerens 2013). "Arab Spring", which from the beginning was the embodiment of American plans for a "Great Middle East" (Saikal 2003), was intended to redraw the map of this extremely conflict region and through its balkanization rid the leading position of influential regional leaders, especially Libya, Egypt and Syria. What was the motivation for pursuing the US? First, the exclusion of these countries from the Middle Eastern leadership structure indispensable means strengthening of the main US allies in the region, like Israel and the "oil monarchies" of the Persian Gulf. Second, the US as the number one importer of energy resources in the world was very interested in the reduction of world prices for oil and gas. The rich oil countries could get out of the post-economic crisis and implement post-conflict reconstruction only by throwing large additional oil volumes on the world market, which would certainly decrease world prices. Third, the United States hoped that support for new democratic movements, which were a driving force of the Arab Spring, would make them the US allies in the future ("Democracy's Hard Spring; The Arab Uprisings." 2011).

However, there was no Middle Eastern country with any democratic opposition according to the Western liberal patterns. Libyan opposition consisted only of the "Al-Qaeda of the Islamic Maghreb". After the overthrow of Mubarak, the "Muslim Brotherhood" returned to the south of Egypt. Thus, the Islamists, who were represented both by political movements and by terrorists, became a main social base of the only organized political opposition in the Middle East. With regard to the evidence of US support given to the "Arab spring", firstly, the lion's share of protests was organized as a result of coordination of the participants in the American social networks, and secondly, Washington immediately recognized the new forces that came to steering despite the fact that in all cases it was about de jure illegitimate governments (which, for example, was not made in relation to the main base of the 5th Fleet in the region, Bahrain, where there was also a revolutionary uprising) (Panara 2013).

However, US intentions turned out the opposite to the results of the "Arab spring". It had the most disastrous consequence for the entire Middle East and Africa as it led to the emergence of new security threats due to aggravation of the terrorism and the beginning of large-scale wave of Islamization. After all, the authoritarian but secular regimes in Egypt, Tunisia, Syria and Libya

themselves struggled with their own Islamic opposition and did everything to prevent it. For example, Gaddafi, whose head was a target for "Hezbollah" and Hamas', supported non-Islamic or anti-Islamic secular movements throughout Africa. It is no accident that the words of Colonel "Without my steps al-Qaeda come to Africa and Mauritania to Suez", fully realized after his assassination. Apparently, the Americans and the French themselves are regretting that made Al-Qaeda the main striking force of war against Gaddafi, and then its militants, armed with the NATO anti-missile systems, fled to north Mali, pursuing the most loyal allies of Colonel, Tuaregs, forced them to move away and created there de- facto their own state under Sharia law ("Arab Spring: Democracy or Caliphate?" 2011). Moreover, as in Afghanistan, the Islamists used the weapons against their owners: first in October 2012 they destroyed the US embassy in Libya and killed the Ambassador Christopher Stevenson (Prashad 2012), and in January 2013 took a gas field in Algeria, owned by BP and Statoil, killing 38 hostages from Western countries.

The reason for this was that in all three countries prior to the democratizations only Islamists have managed to keep their positions in terms of authoritarian regime. Because dictators could destroy any opposition party, but not religious consciousness, activation of which » revived during the «Arab Spring such organizations as «Muslim Brotherhood» in Egypt, «En-Nahda» (Revival Party) in Tunisia as well as Sufi religious in Libya. Characteristically, some of those new forces openly supported terrorist movements. Thus, the first Egyptian President after the revolution, Mohamed Mursi pardoned all Islamic organizations, including "Egyptian Islamic Jihad," which in 1995 made an attempt on Mubarak in Addis Ababa, opened corridor Sinai – Gaza for absconding from Israeli army and creating de facto bases of Hamas. In 2012, he even adopted the Constitution that allowed the use of Sharia. This forced the US to backtrack, abandoning the strategy of democratization of the Middle East and return to support of dictatorial but secular more or less loyal regimes. Evidence of this was the support of the Egyptian revolution, when July 3, 2013 the military arrested Mursi and harshly suppressed the Muslim Brotherhood's protests ("A Dud Return to Democracy; Egypt after the Arab Spring." 2015).

Moreover, most countries in the region are strengthening their own signs of authoritarianism. So in 2012, Abdala bin Abdelaziz Al-Saud initiated consideration of Morocco and Jordan conservative regimes' joining the Gulf Cooperation Council as well as a reform of the organization. First, the GCC Charter clearly contains a provision that all its members absolutely must be monarchical states, and in the case of the overthrow of the ruling families, the mechanism of collective security comes in action, which requires armed intervention of joint armed forces to overthrow the illegitimate government and to ensure the restoration of the monarchy. Thus, the basis of that is a

successful experience of already mentioned 1000 Saudi soldiers' and approx. 5000 UAE police officers' participation in the suppression of the Shiite uprising in Bahrain. This "anti-revolutionary vaccine" of the so-called bloc of the "Arab fall" is the direct opposite to supporting revolutionary movements and the continuation of the "Arab spring" (Prashad 2012).

Thus, today we can certainly say that the project of democratization of the Middle East failed. The reason is primarily that no state has managed to create an attractive "role model" to find among other regional players somebody, who would want to be a part of this new democratic "Greater Middle East": all the post-revolutionary countries for some time after the Arab Spring became a failed state, living under the Sharia law. In Libya, where in November 2013, the Prime Minister Ali Zidane was kidnapped by Gaddafists and held for three months on their base in Beni Walid. Egypt under Mursi has turned into Al-Qaeda, Hamas and Islamic Jihad's base. Yemen also became a paradise for Al-Qaida, Shiite minority and tribal southern oil elite. In Tunisia, four prime ministers have already changed and continuing protests proved the unsuitability of democracy and a parliamentary republic model for the Middle East. Moreover, it was found that authoritarian secularized regimes of Ben Ali, Mubarak, Gaddafi and Saleh were much more successful in terms of state building; at least they managed to ensure political stability. Additionally, the wave of Islamization triggered by the "Arab Spring" hit the very same authors of this concept, because after the war the Islamists seized the American embassy in Tripoli and killed the American ambassador, seized Algiers gas deposits, killing 38 hostages ("Will the Arab Spring Establish Democracy?" 2012). From all the above we can conclude that the US attempts to extrapolate the concept of democratization to the Arab world have failed because of the lack of any opposition, except the religious, in most regional countries, and an absolute unsuitability of the Western model of democracy ("The Very Model of a Modern Arab Democracy." 2015). The democratic opposition should have been created before the democratization – only avoiding this mistake we can see truly democratic regimes on the Middle Eastern political map.

1. A Dud Return to Democracy; Egypt after the Arab Spring. (2015, October 10). *The Economist*.
2. Arab Spring: Democracy or Caliphate? (2011, July 3). *The Nation (Karachi, Pakistan)*, from <http://www.highbeam.com/doc/1G1-260533182.html>?
3. Democracy's hard spring; The Arab uprisings. (2011, March 12). *The Economist*.
4. Haerens, M. (2013). *The Arab Spring*. Detroit: Greenhaven Press.
5. Panara, C. (2013). *The Arab spring new patterns for democracy and international law*. Leiden: M. Nijhoff.
6. Prashad, V. (2012). *Arab spring, Libyan winter*. Oakland, CA: AK Press Pub.
7. Saikal, A. (2003). *Democratization in the Middle East experiences, struggles, challenges*. Tokyo: United Nations University Press.

8. The Very Model of a Modern Arab Democracy. (2015, February 5). *The Christian Science Monitor*.

9. Will the Arab Spring establish democracy? (2012, January 17). *Mehr News Agency*. from <http://www.highbeam.com/doc/1G1-277383131.html>?

Ігор Тодоров

ВЗАЄМОДІЯ РУМУНІЇ З НАТО В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНУ

Вступ до Альянсу фундаментально змінив статус Румунії на євроатлантичному просторі. Для Румунії членство в НАТО означає наявність гарантій безпеки і стабільності, яких країна не мала протягом усієї своєї історії. Румунія виступає за розширення присутності НАТО в Чорноморському регіоні, а також за поглиблення співпраці між Північноатлантичним альянсом та Україною, Молдовою і Грузією. НАТО не є загрозою для Росії, але Альянс потребує спільної стратегії у довготривалому вимірі, діалогу з позиції сильної оборони і стримування.

Румунія була першою країною, що приєдналась на початку 1994 р. до ініціативи альянсу «Партнерство заради миру». Офіційно Румунія увійшла до Організації Північноатлантичного договору в березні 2004 року після рішення, прийнятого на саміті в Празі в листопаді 2002 року. Тоді союзники запросили до членства сім країн – Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину та Словенію. 29 березня 2004 року Румунія подала документи про ратифікацію Державному департаменту США – депозитарію Північноатлантичного договору. Відповідно до закону, прийнятого у 2005 році, "День НАТО в Румунії" відзначається на початку квітня.

Для Румунії вступ до альянсу став важливим чинником з вирішальним впливом на зовнішню і внутрішню політику країни. Членство в НАТО представляє гарантію безпеки і зовнішньої стабільності, що є життєво важливим для забезпечення успішного розвитку країни. Румунія відіграє активну роль у просуванні цінностей і завдань альянсу, вона бере участь у практично всіх операціях і місіях Альянсу. Незважаючи на розбіжності в парламенті і серед населення країни, Румунія свого часу підтримала НАТО в косовській кампанії і офіційно надала свій повітряний простір для використання силами Альянсу.

У Бухаресті 2-4 квітня 2008 року пройшов саміт НАТО. Це була найбільша в історії Альянсу зустріч: у ній взяли участь усі глави держав і

урядів організації, а також керівники багатьох країн-партнерів. Для України той саміт мав особливе значення, адже на ньому розглядалася питання надання Грузії і Україні статусу кандидата на вступ до Альянсу. І хоча через недалекоглядну позицію деяких західноєвропейських країн Україна не отримала Плану дій щодо членства, проте в п.23 Декларації Бухарестського саміту було зафіксовано, що вона буде членом НАТО.

Основними цілями Румунії як члена Альянсу є: надійний і відповідний союз на основі твердого трансатлантичного партнерства, здатного ефективно реагувати на нові загрози безпеці; надійне та динамічне трансатлантичне партнерство є важливим фактором у вирішенні нових ризиків безпеки, що стоять перед трансатлантичним співтовариством; виконання зобов'язань як члена НАТО щодо участі в операціях та місіях НАТО. Румунія бере участь у всіх місіях та операціях Альянсу, включаючи ті, що проходили за межами євроатлантичного регіону. Країна підтримує роль НАТО у забезпеченні стабільності та регіонального співробітництва в безпосередній близькості від Румунії (Балкани та Чорноморський регіон) Румунія вважає, що євроатлантичний кордон, заснований на демократії, свободі та безпеці, не повинен зупинятися на його східному кордоні. Європа не може бути повною без інтеграції України, Грузії та Західних Балкан у європейські та євроатлантичні структури. Румунія вважає, що партнерства НАТО з ЄС та ООН забезпечують співпрацю у питаннях, що становлять спільний інтерес, і значною мірою сприяють протидії загрозам та викликам міжнародної безпеки. Румунія продовжуватиме сприяти процесу трансформації НАТО, спрямованої на посилення реагування на нові види загроз (тероризм, розповсюдження зброї масового знищення).

У 2014 році протиправні дії Росії докорінно змінили безпекову ситуацію в Європі і світі. Саме тому Румунія ініціювала створення Бюро контррозвідки НАТО. Президент Клаус Йоганніс звернувся до парламенту з ініціативою про відкриття у румунській столиці такої структури. Створення на території Румунії загону контррозвідки НАТО було покликане сприяти зміцненню безпеки сил Альянсу в регіоні та протидії гібридним війнам. Ця ініціатива висунута в контексті виконання Румунією зобов'язань, взятих під час липневого 2016 року саміту Північноатлантичного альянсу у Варшаві, а також з метою зміцнення позицій НАТО у Південно-Східній Європі.

У разі заморожування взаємин Туреччина-НАТО (така тенденція має місце), найважливішим партнером Північноатлантичного альянсу в Чорноморському регіоні стане Румунія. США спробують компенсувати втрачену довіру до Туреччини зближенням із Румунією.

Росія традиційно звинувачує НАТО у спробі оточити її та загрожуючи стабільності в Східній Європі, яку НАТО заперечує.

Чорноморські країни Румунія, Болгарія та Туреччина є членами НАТО, Грузія та Україна прагнуть приєднатися до альянсу. Сили НАТО мають на меті розвивати свою присутність у Чорноморському регіоні, багатому на нафту і газ, без загострення напруженості, втім чітко і послідовно протистояти планам Росії створити тут буферну зону. Російська операція по розміщенню військ у регіоні Південної Осетії в Грузії, анексія Криму, організація та підтримка сепаратистів на сході України з 2014 року підняли ставки.

У травні 2016 р. Генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг відвідав Бухарест. Він високо оцінив внесок Румунії в безпеку регіону Чорного моря, її зобов'язання збільшити витрати на оборону до 2% ВВП та продовження участі в місіях під проводом НАТО в Афганістані та Косові. Він подякував Румунії за прийняття важливих активів НАТО, включаючи багатонаціональний відділ південно-східних штабів та блок з питань інтеграції сил НАТО в Бухаресті. Було також констатовано, що Румунія робить важливий внесок у систему захисту від балістичних ракет і відіграє ключову роль у проектуванні стабільності за її межами, у Молдові, Грузії та Україні.

Верховна рада оборони Румунії навесні 2017 р. затвердила мандат, з яким Румунія йшла на зустріч НАТО в Брюсселі в кінці травня 2017. Очікування Румунії було пов'язане з підтвердженням важливості трансатлантичних відносин, що базується на єдності і солідарності між союзниками. У ході травневої зустрічі альянсу були відзначені внески Румунії в НАТО, зокрема в забезпеченні європейської та євроатлантичної безпеки і окреслені нові напрямки діяльності в рамках підготовки Саміту 2018 року. Верховна Рада оборони Румунії також затвердила оновлену версію Програми оснащення армії. Рішення було прийнято в умовах, коли оборонні витрати вже склали в цьому році 2% від ВВП від державного бюджету. Програма спрямована на трансформацію, розвиток і оснащення армії до 2026 року. Її цілями є забезпечення необхідних війську можливостей для захисту національних інтересів і виконання міжнародних зобов'язань. Програмою, узгодженою з керівництвом НАТО, ініційовані проекти з оснащення та участі національних економічних операторів у виробництві деяких видів військової техніки, як наприклад: броньовані транспортери, броньовані та неброньовані автомобілі, багатоцільові літаки, системи командування і управління та корвети. Румунія направить власний військовий контингент (120 військовослужбовців) для поповнення бойової групи НАТО, яка розташована на території Польщі.

9 жовтня 2017 р. у Румунії почала функціонувати багатонаціональна бригада НАТО, яку було розгорнуто у зв'язку з російською експансією. Цей підрозділ спочатку був побудований на базі румунської бригади (до

4000 солдатів) і підтриманий контингентами з дев'яти інших країн НАТО. Його доповнює 900 військовослужбовців США. Сухопутний компонент нараховуватиме 3-4 тисячі осіб, проте більшість із них складатимуть румунські солдати. Наступним за Румунією найбільшим контрибутором багатонаціональної бригади є Польща. Болгарія, Італія і Португалія також долучилися до діяльності багатонаціональних сил НАТО в Румунії. Очікується, що і ФРН надасть своїх солдат для цієї місії. У частині військово-морської присутності планується збільшити кількість візитів кораблів ВМФ країн-членів НАТО до портів Румунії і Болгарії. Військово-повітряний компонент також буде посилений – очікується збільшення присутності ВПС Великої Британії, які будуть діяти спільно із літаками ВПС Канади та Португалії. Останні на сьогодні здійснюють патрулювання повітряного простору над Румунією. Розгортання додаткових сил буде сигналом рішучості НАТО відповідати на російські виклики. У контексті реакції на агресію РФ в Україні, НАТО сформувало також ще чотири багатонаціональні батальйони – у Литві, Латвії, Естонії та Польщі. Їхньою метою є стримування Росії на східних кордонах альянсу. Східні європейці хочуть, щоб новий щит НАТО з захисту балістичних ракет, який включав компоненти в Румунії, був частиною східної позиції НАТО протидії Росії. НАТО вважає, що порівняно легка багатонаціональна модель нагадує союзню підтримку Західного Берліна у 1950-х роках, коли присутність британських, французьких та американських сил не дала змоги Радянському Союзу контролювати весь Берлін. Згідно 5-й статті Північноатлантичного договору, напад на одного союзника – це напад на всіх. Це, зокрема, означає, що всі 29 країн-членів НАТО будуть зобов'язані відповідати у разі будь-якої потенційної російської агресії. Посилена присутність НАТО в Румунії є дипломатичним успіхом для Бухареста. Румунія сподівається на більшу військову присутність НАТО на Чорному морі. Важливість цього збільшується в умовах, коли Болгарія боїться провокувати Росію, а Туреччина підтримує лише обмежене посилення НАТО в регіоні.

На початку жовтня 2017 р. в Бухаресті відбулося засідання 63-ї щорічної Парламентської асамблеї НАТО. Щорічна сесія в Бухаресті об'єднала близько 300 делегатів з 29 країн-членів НАТО, а також з 23 країн-партнерів та спостерігачів. ПА НАТО представляє членів національних парламентів і забезпечує важливий зв'язок між альянсом та громадянами в Євроатлантичному регіоні. Парламентарі з країн НАТО і країн партнерів, оцінили виклики, що стоять перед альянсом, включаючи напружені відносини з Росією, безпеку навколо Чорного моря, загрози терору, що походять з зони Близького Сходу та нові тенденції в проведенні інформаційних війн. У серії резолюцій законодавці ПА

НАТО спонукають членів Альянсу поважати зобов'язання збільшувати військові бюджети, зменшити фрагментацію європейської оборонної промисловості, підтримувати технічну перевагу НАТО та поглиблювати зв'язки з Європейським Союзом. Депутати розглянули відносини Альянсу з Москвою на підставі суперечливих військових навчань в Білорусі, що відбулися у вересні 2017 р. Генсек НАТО Й. Столтенберг, зокрема, висловив стурбованість щодо відсутності прозорості під час проведення російсько-білоруських навчань "Запад-2017" і закликав Росію виконувати свої міжнародні зобов'язання. ПА НАТО закликала союзників до подальшої відданості у стримуванні і протидії російським провокаціям. Було констатовано, що після багатьох років падіння військових бюджетів більшості країн альянсу у 2015 році відбулося реальне збільшення оборонних витрат серед європейських союзників та Канади. Це тривало в 2016 році, у 2017 році очікується ще більший річний приріст (у реальному вимірі – 4,3%). Безумовно головним чинником цього виступає агресивна політика Росії. Розгортання НАТО в країнах Центрально-Східної Європи є прямим відгуком на інвазію Росії в Україну. Дії НАТО є оборонними, пропорційними та цілком відповідають міжнародним зобов'язанням. Вони спрямовані на те, щоб запобігти, а не провокувати конфлікт. Виступаючи на Парламентській асамблеї НАТО в Бухаресті, президент Румунії Клаус Іоханніс стверджував, що НАТО не є ворогом Росії. Водночас існує необхідність всеохопної та послідовної позиції щодо Російської Федерації. По відношенню до Росії, необхідна всебічна, узгоджена, довгострокова союзницька стратегія. Це повинно включати діалог, але з позиції сили.

На думку низки експертів, Бухарестська сесія Парламентської асамблеї НАТО прийняла резолюцію, яка де-юре створює підстави для того, щоб Україна почала обрання алгоритму щодо підготовки вступу в Північноатлантичний Альянс. Про це повідомила система Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Ірина народний депутат України, голова підкомітету з питань безпеки державних інформаційних Фриз. У резолюції «Зміцнення стабільності і безпеки в Чорноморському регіоні» з урахуванням поправки української делегації передбачати продовження обговорення з Україною і Грузією питання посилення співпраці в рамках НАТО. Подальша співпраця між Києвом і Альянсом спрямована на зміцнення безпеки в регіоні та реалізацію політичного рішення Бухарестського саміту НАТО 2008 року. Резолюція ПА НАТО створює юридичні підстави для переходу до обрання алгоритму щодо підготовки вступу в НАТО. Після прийняття відповідних нормативних актів про євроатлантичну інтеграцію Україна повернулася до активного політичного процесу підготовки до вступу в Альянс. Важливою умовою для цього є виконання Україною власного

завдання – якісного впровадження реформ для досягнення відповідності стандартам і критеріям НАТО. Політична підтримка з боку партнерів сприяє таким змінам і відкриває двері для євроатлантичної інтеграції України. У цьому контексті принципово важливим було рішення ПА НАТО про проведення 66-ої парламентської асамблеї в 2020 році в Україні (тобто країні, яка поки ще не є членом альянсу).

У Румунії вважають, що двосторонні українсько-румунські відносини між державами вдалося поглибити завдяки участі військових обох країн у спільних багатонаціональних навчаннях. Зараз процес надання нелетального військового обладнання уряду України перебуває на завершальній стадії. Специфічні деталі щодо цього є предметом консультацій між Румунією і Україною. Румунія надасть Україні обладнання для кіберзахисту на більш ніж 1 млн євро в рамках трастового фонду НАТО з кібербезпеки.

Водночас Росія вважає Румунію форпостом НАТО та "явною загрозою". МЗС Росії не приховує свого роздратування і занепокоєння, коли йдеться про зміцнення відносин Румунії з євроатлантичними союзниками та Україною. З 2014 року ми бачимо наявність справжніх «інформаційних бомб», призначених для перевірки реакцій Румунії та спостереження за відсутністю конструктивного спілкування. У Росії домінує недовіра, теорія змови. Ідеологічною віхою цього є так звана «четверта теорія». Її автор О. Дугін розглядає основні ідеології двадцятого століття – лібералізм, комунізм, фашизм і будує власне бачення неоконсервативної та постліберальної супердержави. «Четверта теорія» зображує Російську Федерацію як революційну політичну силу, що веде до справедливого, багатополярного світу та пропагує консервативні цінності та «справжню» свободу. Ця «четверта теорія» насправді втілює концепцію зовнішньої політики, висунуту Російською Федерацією в 2013 році, концепцію, яка в основному відзначає занепад Заходу та підйом інших.

Росія прагне погіршити відносини між Румунією та Україною. Проте українці не бачать ворога в Румунії. Румунія після Революції Гідності представлена в українських медіях набагато більш позитивно, ніж було раніше. І це незважаючи на наявність історичних претензій з обох сторін. Позитивна роль Румунії в Україні представлена через допомогу українській армії для боротьби з кібер-загрозами і підтримку України у європейській та євроатлантичній інтеграції. Досвід Румунії у боротьбі з корупцією є наявним прикладом для українських правоохоронних органів. Безумовно, існує серія проблемних питань між Україною та Румунією. Зокрема, суперечки про розмежування економічної зони в Чорному морі (щодо імплементації вердикту Міжнародного суду ООН), питання щодо прав румуномовної меншини в Україні, розбіжності щодо

навігаційних споруд у дельті Дунаю. Раніше українська влада підозрювала Бухарест в бажанні відновити проект «Велика Румунія». Двосторонні відносини набули нового імпульсу з 2014 року. Румунія була однією з перших країн, яка засудила анексію Криму та російське втручання на Донбасі. Саме Румунія є однією з п'яти країн (також Литва, Польща, Велика Британія та Швеція), які наполягали на поглибленні санкцій проти Росії. Крім того, Румунія була однією з перших країн, яка ратифікувала Угоду про асоціацію між Європейським союзом та Україною. Румунія та Україна мають спільні інтереси у протидії російській політиці в регіоні. Російська загроза чорноморській безпеці є спільною точкою, де перетинаються інтереси Києва і Бухареста. Україна має бути залучена до спільних безпекових проектів з членами НАТО – Румунією, Туреччиною та Болгарією. НАТО розпочало п'ять проектів реформування української військової підготовки після початку війни в Донбасі. Один з цих проектів – це боротьба з кібер-атаками (керівництво відповідного центру знаходиться в Румунії).

Минулого року Президент України Петро Порошенко чотири рази зустрівся зі своїм румунським колегою Клаусом Йоганнісом. Ознаки поліпшення стосунків обома країнами можна побачити в угоді про перетин кордону для жителів Чернівецької та Одеської областей. Мешканці цих регіонів мають право відвідувати Румунію без віз. Домовлено про відкриття прямих рейсів Київ-Бухарест.

Таким чином, членство Румунії в НАТО кардинально змінило її політичний та безпековий статус в Європі і світі. Румунія активно підтримує збільшення присутності Альянсу в Чорноморському регіоні. Російська інвазія в Україну стала реальним каталізатором цих процесів. Конкретними проявами активізації участі Румунії в НАТО стало створення бюро контррозвідки Організації, розгортання багатонаціональної бригади, збільшення загальної присутності альянсу в регіоні. Саме такі рішучі дії спроможні зупинити агресивну політику Російської федерації. Проте Альянс потребує більш акцентованої спільної стратегії у довготривалому вимірі, діалогу з позиції сильної оборони і стримування.

ОСОБЛИВОСТІ МІЖЕТНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Від моменту появи на Землі людини і, певно, до останньої миті існування людства інформація відіграла й продовжуватиме відігравати особливу роль у створенні та руйнуванні зв'язків як між окремими особистостями, так і між народами й державами в цілому. Звернення до історії лише підтверджує тезу про те, що інформація є фундаментом формування / руйнування комунікативних та інших зв'язків між політичними акторами.

2018 рік – рік ювілейний для багатьох держав і народів. Спільною подією, яку, однак, неможливо обминути увагою, є 100-річчя завершення Першої світової війни, відомої сучасникам як Велика війна, що змінила вектор розвитку не лише Європи, але й світу в цілому. Наукова література сповнена різноманітних розробок та теорій щодо наслідків світової війни 2014-2018 років, однак одним із найбільш актуальних, з позиції наших наукових пошуків, є глобалізаційні процеси та тенденції, що стали основою буття для переважної більшості народів та країн у ХХ – на початку ХХІ століть. У даному контексті розглядаємо глобалізацію як фундаментальний наслідок світової війни, виявами якого стали значні людські втрати, економічні руйнування, схожі тенденції політичного та соціально-економічного розвитку в країнах-переможцях та країнах, що зазнали поразки в війні, а також подальше активне використання технічних новинок, зокрема в галузі комунікацій та інформації (телеграф, телефон, фотографія, телебачення тощо) практично в усьому світі.

Активний розвиток технологій та їхнє подальше застосування в різних сферах людської діяльності спричинили переворот в інформаційній сфері, яка сьогодні, з позицій ХХ століття, нагадує фантастичні описи відомих письменників, зокрема Г. Веллса, А. Кларка, А. Азімова, Р. Хайнлайна тощо.

Упродовж останніх десятиліть спостерігаємо активні зміни парадигм спілкування й комунікації, де швидкість поширення інформації – це часто визначник її актуальності. Метою нашої наукової розвідки є з'ясування особливостей міжетнічної комунікації в умовах інформаційного суспільства на прикладі українсько-румунських відносин. Досягнення поставленої мети потребує визначення інформаційного суспільства та змісту міжетнічної комунікації, що вимагає від автора звернення до основ теорії інформаційного суспільства

та формулювання власного визначення його суті та змісту міжетнічної комунікації.

Власне, сам термін “інформаційне суспільство” й досі немає єдиного загальноприйнятого визначення. Аналіз різноманітних концепцій та теорій вказує на те, що кожен автор має власні підходи до розуміння сутності “інформаційного суспільства”, акцентуючи при цьому або на інформаційній складовій (у першу чергу пов’язані з тлумаченням самого терміна “інформація”), або ж на ролі та значенні інформації для сучасності.

Поняття “інформаційне суспільство” почало активно використовуватися в науковій лексиці, починаючи з 1960-х років, завдяки американському економісту Ф. Махлупу та професору Токійського технологічного університету Ю. Хаяші. Наступні науковці спробували поєднати інформаційну та технологічну складові процесу, розглянути процес становлення інформаційного суспільства з різних позицій, що значною мірою вплинуло не лише на теоретичні міркування, але й на практичну реалізацію даного процесу. Серед країн, які зробили великий внесок у розбудову теорії й практики інформаційного суспільства, вважаємо за необхідне звернути увагу на Японію, поразка якої в Другій світовій війні змусила уряд по-новому оцінити ситуацію в країні. І технічно, й економічно Японія на той час значно відставала від провідних країн світу, у першу чергу США. Вивести країну на перші ролі в світовій політиці було можливо лише завдяки потужному стрибку, який Японія, ще донедавно мілітарна, здійснила в другій половині ХХ століття. Запровадження інновацій у всіх сферах виробництва та життєдіяльності суспільства, проведення економічних реформ стали фундаментом, на якому Японія вибудувала нове – інформаційне – суспільство. Тож не дивно, що саме ця країна в середині 1950-х років стала однією з таких, що започаткували процес концептуального обґрунтування теорії інформаційного суспільства в сучасному трактуванні даного терміна.

Одним із фундаторів концепції інформаційного суспільства став японський професор Й. Масуда, чия праця “Комп’ютопія” побачила світ у колективній монографії “Інформаційна технологічна революція” 1966 року видання. Оригінальність підходу Й. Масуди полягає в тому, що він намагається осмислити “майбутню еволюцію соціуму”, де комп’ютерна технологія, “з її фундаментальною функцією заміщати або посилювати розумову працю людини” буде основою нового суспільства. На думку науковця, активне використання новітніх технологій сприятиме розвитку масового виробництва “когнітивної, систематизованої інформації, технології та знання”. Власне, сама концепція автора – своєрідна утопія. Його “Комп’ютопія” – це суспільство, яке априорі передбачає свободу

рішень, рівні можливості тощо і яке в перспективі може досягти ідеалу. Однак подальший розвиток комп'ютерних технологій доводить, що сучасні суспільства, які активно впроваджують технологічні інновації в життя, з одного боку, досягають певного рівня успіху, проте з іншого – зіштовхуються з новими викликами й проблемами, невідомими раніше, але такими, що призводять, у тому числі, й до зростання надконтролю над особистістю, втрати індивідуальної свободи, посилення залежності від суспільної думки тощо.

На нашу думку, безсумнівним здобутком Японії стало те, що саме тут уперше на державному рівні було втілено ідею комп'ютеризації суспільного, й не тільки, життя. Розуміння важливості зміни підходів в організації державного управління, основних стратегічних цілей розвитку держави було реалізовано в Японії на початку 1970-х років, коли було впроваджено “План створення інформаційного суспільства – національна мета до 2000 року”, у розробці якого брав участь вже названий вище Й. Масуда. На рівні Європейського Союзу подібні кроки були здійснені на початку 1990-х років у відомій “Доповіді Бангеманна” – рекомендаціях для Європейської Ради “Європа і глобальне інформаційне суспільство”, у якому “інформаційне суспільство” було визначене, як соціум нового типу, що базується “на широкому використанні небачених раніше можливостей, що надають ІКТ [інформаційно-комунікаційні технології – Н.Н.-Ю.]”. Уже в 2000 році Європейська Рада схвалила програму “Європа – інформаційне суспільство для всіх”, однією з цілей якої було перетворення ЄС на найбільш конкурентоспроможну та динамічну економіку, засновану на інноваціях та знаннях. Усі країни-члени ЄС, у тому числі й Румунія, яка стала членом спільноти у 2007 році, стали на шлях інформатизації та інновацій, у першу чергу технологічних.

Щодо України, то тут процеси інформатизації та активне запровадження інноваційних технологій у всі сфери буття, починаючи від сфери державного управління та місцевого самоврядування, потребують більш тривалого часу. Однією з перших спроб змінити вектор розвитку українського суспільства було зроблено у 2007 з прийняттям Закону “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”. А в травні 2013 року Кабінетом Міністрів України було схвалено “Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні”, у якій чітко наголошувалося на основних стратегічних цілях розвитку інформаційного суспільства, це зокрема – „прискорення процесу розроблення та впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління, охорону здоров'я, культуру, освіту, науку, охорону навколишнього

середовища, бізнес тощо; розвиток електронної економіки; забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності громадян тощо.

На нашу думку, політичний вектор розвитку України у переддень Революції Гідності не забезпечував стовідсоткову реалізацію даної стратегії. Однак подальші події 2013 -2014 років, насамперед Революція Гідності, анексія Російською Федерацією АР Крим, активізація сепаратистських рухів та початок війни на східних кордонах України продемонстрували важливість інформаційної складової не лише в забезпеченні високого рівня життя окремого громадянина й суспільства в цілому в мирний час, а й у першу чергу в час агресії й військового протистояння.

Сучасна Україна, на думку автора, перебуває на шляху до побудови інформаційного суспільства, яке, відповідно до запропонованого у чинному законодавстві бачення, є суспільство, – „відкрите для всіх і спрямоване на розвиток”, у якому „кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізовувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Очевидно, що дане бачення інформаційного суспільства зорієнтоване на його позитивну інформаційну та комунікаційну складові, які витворюють фундамент для подальшого розвитку творчого, інтелектуального потенціалу як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Тож, на нашу думку, інформаційне суспільство – це суспільство, засноване на широкому впровадженні та використанні інноваційних технологій у всіх сферах життєдіяльності, метою чого є розвиток окремої особистості та суспільства в цілому, налагодження продуктивних комунікативних зв'язків між окремими особистостями, групами населення як по вертикалі, так і по горизонталі. Водночас вважаємо за доцільне наголосити, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх широке впровадження у щоденне життя має різнобічні наслідки, у тому числі, обмеження індивідуальної свободи, посилення віртуального сприйняття світу тощо, що є темою для окремої наукової розвідки.

Нині інформаційні технології перетворилися на основу щоденної комунікації як на побутовому рівні, так і на рівні державного значення, не кажучи вже про взаємодію ЗМІ з громадянами. Українське суспільство поступово інформатизується, таким чином формує свої запити на щоденну інформацію, систему послуг, формування сучасних механізмів комунікації з владою та ЗМІ. Усе це безумовно впливає і на характер міжетнічної комунікації, що особливо яскраво виявляється у кризові часи, коли наявне невдоволення однієї частини суспільства діями

іншої. У такому випадку міжетнічні протиріччя загострюються, що відкриває можливості для маніпулювання свідомістю, формування (або відродження) стереотипів взаємного сприйняття та, відповідно, здобуття політичного капіталу тими, кого автор називає заробітчанами від політики.

Від проголошення незалежності й до сьогодні історія українсько-румунських відносин непроста. З одного боку – сповнена протиріч, а з іншого – спільних досягнень. Чимало науковців присвятили свою діяльність вивченню та аналізу українсько-румунських відносин як в історичному контексті, так і на сучасному етапі, як-от А. Круглашов, С. Гакман, М. Гуйтор та інші. Важливою складовою у формуванні об'єктивного уявлення про особливості українсько-румунської взаємодії є спільні конференції, які щороку організуються різними установами та структурами як в Україні, так і в Румунії. На особливу увагу заслуговує щорічний міжнародний науковий симпозіум „Українсько-румунські відносини. Історія та сучасність”, що організовується Союзом українців Румунії. Завдяки активному використанню сучасних комунікаційних технологій науковці отримують дедалі ширші можливості для пошуку, обробки та поширення інформації. Чимало наукових видань можна знайти у світовій мережі інтернет, яка, до того ж, пропонує можливості хай і примітивного, але перекладу того, що може привабити не лише науковця, але й зацікавленого дослідника тих чи інших аспектів двосторонніх відносин.

З цього огляду міжетнічна комунікація сьогодні – особливий вид взаємодії між особистостями, особистістю та групою, групами населення, у якій елемент етнічного виходить на перший план і відіграє ключову роль у налагодженні / нівелюванні / руйнуванні ефективної взаємодії між представниками різних етнічних та національних спільнот. З огляду на те, що інноваційні технології увійшли в міжетнічну комунікацію сучасної людини як органічна її частина, специфіка комунікативної взаємодії на початку ХХІ століття дещо змінилася. Якщо наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття йшлося про особисті контакти й головним чином безпосередню взаємодію між людьми або ж про переважно друковані засоби масової інформації, – насамперед газети, то сьогодні ми користуємося переважно електронними медіа, у першу чергу телебаченням та інтернетом. Відповідно, швидкість поширення інформації, її якість, візуалізація, вплив третьої сторони на формування стереотипів взаємного сприйняття значно посилюються, адже якщо раніше стереотипізація відбувалася на основі поєднання власного досвіду та узагальненого у фольклорі досвіду попередніх поколінь, то, починаючи з другої половини ХХ століття, даний процес зазнав змін. Поширення телебачення, а згодом й інтернет-зв'язку прискорило процес формування

етнополітичних стереотипів, що було зумовлено поєднанням запропонованої суспільству картинки (образу) та словом політиків, інтелектуалів, так званих лідерів думок, які безпосередньо чи опосередковано стали джерелами формування нових стереотипів.

Нові виклики міжетнічній взаємодії на сучасному етапі породжують відповідну реакцію спільноти, яка досить часто ґрунтується на застарілих стереотипах взаємного сприйняття та стереотипізованому уявленні щодо її контексту. Як зазначив У. Ліппман у своїй праці „Громадська думка”, стереотипи „відіграють істотну роль у побудові ментального світу, до якого повинен пристосуватися розум [людини – Н.Н.-Ю.], що формується, і на який останній повинен реагувати”. Що стосується етнічних стереотипів, то вони „складаються під впливом соціальних та політичних умов певних культурних факторів і слугують відображенням міжетнічних установок”. Сформовані етнічні стереотипи відкладаються у соціальній пам’яті, що значно спрощує процес їхнього поширення серед наступних поколінь, що в контексті останніх подій в Україні набуває особливого значення. Недаремно німецький науковець, соціальний психолог К. Фідлер наголосив, що „соціальна пам’ять налаштовується на користь матеріалу, конгруентного очікуванням, коли здогадки чи ... задуми потрапляють під вплив процесу згадування...”.

Варто відзначити, що і на території України, і на території Румунії проживає автохтонне румунське й українське населення. Відповідно, падіння соціалістичної системи в Румунії та проголошення незалежності України стало своєрідним поштовхом у розвитку сучасного формату українсько-румунських відносин, які від самого початку новітньої доби склалися непросто, підґрунтям чого, на нашу думку, слугували заскоружлі етнополітичні стереотипи, у тому числі невдоволення зміною кордонів у ХХ столітті, що характерно в тій чи іншій мірі для обох сторін. Так, українські старожили північної частини Буковини вважають часи Австро-Угорської імперії золотими для краю, у той час як його входження до складу Румунського королівства у міжвоєнний період асоціюється у них із закриттям та заборонаю всього українського. Натомість для радикально налаштованих представників румунської спільноти краю входження Північної Буковини до складу СРСР у 1940 році виглядає несправедливим.

За роки незалежності відбулися зміни в національному складі населення жителів як України в цілому, так і Чернівецької області зокрема. Оскільки нас цікавлять особливості українсько-румунської міжетнічної взаємодії, то спробуємо проаналізувати відповідні цифри. У порівнянні з 1989 роком, згідно з даними останнього Всеукраїнського перепису населення 2001 року, у відсотках кількість українців склала 103,4%, румунів 114,2%, молдован 79,5%. Отже, спостерігаємо зростання

питомої ваги українців і, особливо, румунів на території Чернівецької області. У той же час кількість населення, що ідентифікує себе як молдовани, зменшується. 2001 рік зафіксував цифровий відповідник основних тенденцій змін етнічного складу населення регіону на початку XXI століття. Оскільки після цього офіційний перепис населення більше не проводився, порівняльний аналіз видається неможливим. Однак навіть цифри початку III тисячоліття змушують задуматися над можливими причинами та наслідками названих змін, які в подальшому знайшли свій вияв як на побутовому, так і на державному рівнях. Серед причин особливу роль відіграє зміна національної ідентичності, що „у середовищі румуномовної громади краю найбільш складно відбувається в середовищі молдовської та румунської національних груп”. Останнє на рівні області знаходить свій вияв у заявах окремих лідерів румунської громади, які, перебуваючи під ідеологічним впливом радикальних румунських політиків, стверджують, що існує лише румунська нація, а молдовської нації не існує.

Ще одним етнополітичним стереотипом, який безпосередньо впливає на особливості українсько-румунської комунікації, є звернення до мовної ситуації в краї. Непоодинокими є заяви окремих політичних лідерів румунської спільноти щодо недостатнього забезпечення їхньої можливості навчатися рідною мовою, що, на нашу думку, посилиться у зв'язку із прийняттям нового Закону про освіту у вересні 2017 року. Водночас серед представників української громади усталеним є стереотип щодо недостатнього володіння українською мовою представниками румунської громади в Україні, зокрема в Чернівецькій області. Обидві тези мають своє історичне підґрунтя, однак за останні десятиліття ситуація кардинально змінилася. Із здобуттям незалежності Україна створила належні умови щодо забезпечення права представників національних спільнот щодо навчання рідною мовою. Водночас у форматі міжетнічної комунікації представників української та румунської національних спільнот як на побутовому рівні, так і в навчанні, роботі тощо мовне питання поступово відходить на другий план. Вмотивовані у кар'єрному зростанні, у здобутті відповідної освіти в Україні молоді люди активно вивчають державну мову і володіють нею на належному рівні. Та подібні спрощені уявлення „про іншого” залишаються досить міцним фундаментом для нагромадження нових стереотипів, які не стільки віддзеркалюють сучасний стан українсько-румунських відносин у регіоні, скільки використовуються задля формування зручного для окремих політичних сил фону для їхньої діяльності.

Показовою, на нашу думку, стала реакція як українського, так і румунського суспільства на прийняття нового Закону про освіту в

вересні 2017 року, яка значною мірою ґрунтувалася на спрощеному уявленні та історичних, етнополітичних стереотипах щодо ролі Української держави у забезпеченні прав національних спільнот і не тільки. Так, одразу після прийняття Закону, 8 вересня 2017 року, румунська спільнота Чернівецької області звернулася з відкритим листом до Президента України П. Порошенка, де наголошувалося на неконституційності статті 7 даного Закону. Негативною була і реакція офіційної Румунії, яка висловила своє незадоволення прийнятим Законом і наголосила на необхідності збереження прав румунської меншини в Україні. Офіційними структурами обох держав були вжиті відповідні кроки для донесення своєї офіційної позиції іншій стороні.

У той же час реакція соціальних мереж була не тільки миттєвою – тут можна було знайти і передруки основних положень Закону, і коментарі офіційних осіб, включаючи депутатів, які голосували „за”, але й різносторонньою. Навіть першого погляду на стрічку новин восени 2017 року вистачало для розуміння того, що *фейсбучна* спільнота розділилася на тих хто „за”, тих, хто „проти”, і тих, хто не бажає брати участь в обговоренні даного Закону, зокрема його 7-ї статті. Так, наприклад, користувач із ніком „Ніко Дерго” написав: „Вражають неконституційність „усіх положень” стосовно мов національних меншин, відверта англізація”. Натомість Peter Andryushchenko написав вітальний пост: „Закон „Про освіту” прийнято. Вітаю усіх українців з цим невеликим, але вкрай важливим кроком до зміни країни на краще”.

Прийняття даного Закону стало своєрідним лакмусовим папірцем, який виявив слабкі місця міжетнічної взаємодії, особливості горизонтальної та вертикальної комунікації як між представниками різних національних спільнот, так і між державами, державами і спільнотами. Позитивом даного обговорення переваг та недоліків прийнятого Закону, на нашу думку, стало з’ясування позицій кожної із сторін, розуміння важливості та необхідності змін та налагодження конструктивного діалогу на всіх рівнях, усвідомлення миттєвості реакції суспільства на кроки влади в демократичній державі. Фактично, реакція і української, і румунської спільноти засвідчила глибокі трансформаційні процеси у поширенні та обміні інформацією, впливу останньої на особисту позицію громадянина держави, на його політичну поведінку та громадянську активність. Можна з упевненістю сказати, що процес формування інформаційного суспільства в Україні розпочався, і одним із яскравих його виявів стала міжетнічна комунікація, яка виявляє спільності та розбіжності в позиціях, змушує сторони до логічного їх обґрунтування, пошуку спільних точок дотику, усвідомленого ставлення до власного політичного вибору та налагодження зворотного зв’язку між громадою і владою. Підсумовуючи усе вищесказане, вважаємо за

необхідне наголосити, що процес формування інформаційного суспільства – тривалий й далеко неоднозначний. Дослідники роблять наголос на його позитивах, однак воно не позбавлене й ряду недоліків, що потребує більш детального аналізу. На превеликий жаль, мусимо констатувати, що навіть у III тисячолітті історичні етнічні стереотипи продовжують модифікуватися та активно впливати як на особистісні відносини, так і на суспільно-політичні процеси у регіоні.

Любов Мельничук

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА РУМУНІЇ

Україна – незалежна держава Європи, що прагне до різнобічного розвитку відносин добросусідства з Румунією як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних та регіональних структур. Інтерес до послідовної підтримки та висхідного розвитку українсько-румунського діалогу засвідчується невичерпними історичними, культурними та духовними зв'язками. Схожість стратегічних орієнтирів двох держав складає підґрунтя розбудови і зміцнення співробітництва між Україною та Румунією.

Чернівецька область України – унікальний край, у якому поєднані історична доля Північної Буковини та частини Бессарабії, де віддавна співіснують і співпрацюють українці, румуни, молдовани, поляки, євреї, німці, росіяни та багато інших національних груп. Зі вступом Румунії до НАТО і ЄС в україно-румунських відносинах настав новий етап. Набуття членства в цих організаціях означало, що Румунія закрила тему територіальних претензій, і це питання більше не повинно фігурувати на порядку денному. Офіційний Бухарест шляхом налагодження відносин з Києвом підтримує права румунської меншини в Україні. У межах чинного законодавства України щодо національних меншин в області проводиться відповідна робота з метою створення належних умов для кожної етнічної спільноти щодо збереження, розвитку та примноження її національно-культурних традицій. У Чернівецькій області проживають представники близько 80 національностей і народностей. У національному складі населення Чернівецької області переважна більшість українці — 689,1 тис. осіб, або 75% від загальної кількості населення. Друге місце за чисельністю посідають румуни — 114,6 тис. осіб, або 12,5%, молдовани — 57,2 тис. осіб, або 7,3%.

Державну незалежність України Румунія визнала 8 січня 1992 року, встановивши дипломатичні відносини 1 лютого 1992 року. 24 вересня 1992 року засновано Посольство України в Румунії. У грудні 2001 року відкрито Генеральне консульство України у Сучаві. Встановлення дипломатичних відносин зумовило трансформацію Генерального консульства Румунії у Києві в Посольство Румунії в Україні. У Чернівцях та Одесі функціонують Генеральні консульства Румунії.

Договірно-правова база українсько-румунських відносин складає 43 договори, угоди та конвенції, з яких 3 – міждержавні, 16 – міжурядові, 24 – міжвідомчі. Завдяки їх дії врегульовуються двосторонні та багатосторонні зв'язки між Україною та Румунією у політичній, торговельно-економічній, науково-культурній, гуманітарній сфері та інших галузях співробітництва. 2 червня 1997 р. підписано договір «Про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією», що стало початком динамічного розвитку двосторонніх відносин.

У червні 1997 р. в румунському місті Констанца був підписаний Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, спрямований на вирішення прикордонних та похідних від них питань. У його 29 статтях викладено позиції та взаємні зобов'язання обох сторін стосовно одна одної.

Зокрема, у преамбулі сторони засудили «несправедливі акти тоталітарних і військово-диктаторських режимів, які в минулому негативно впливали на відносини між українським та румунським народами». При цьому сторони висловили переконання, що «ліквідація болючої спадщини минулого можлива лише шляхом розвитку відносин дружби і співробітництва між двома народами, які прагнуть до створення єдиної Європи».

Транскордонна співпраця

Розвиток та удосконалення потенціалу геостратегічного, торговельно-економічного, людського і культурного українсько-румунського співробітництва є фундаментальним чинником забезпечення та зміцнення стабільності, безпеки та співпраці у Європі на основі європейських демократичних цінностей.

Румунія посідає важливе місце у зовнішньополітичних інтересах України, що зумовлено суміжним кордоном (900 км), спільністю орієнтирів на євроінтеграцію. Специфікою транскордонного співробітництва між Україною та Румунією є те, що воно розгортається, з точки зору географії, на територіях охоплених інституціолізованими єврорегіонами: Карпатський (Україна – Польща – Словаччина – Угорщина – Румунія), Нижній Дунай (Україна – Румунія – Молдова), Верхній Прут (Україна – Румунія – Молдова).

Зважаючи на входження десяти країн Центральної і Східної Європи до ЄС (восьми у 2004 р. та двох – у 2007р.), наявність єврорегіонів на кордоні з Румунією впливає на рівень розвитку як українських прикордонних областей, так і всієї країни в цілому, а також однозначно є позитивним моментом, пов'язаним з ініціативами України щодо перспективного вступу до ЄС.

Транскордонне співробітництво відіграє провідну роль як фактор процесу європейської інтеграції і створення Європи без внутрішніх кордонів. Головною метою для всіх регіонів України, які беруть участь у прикордонній співпраці, є створення єдиного економічного простору для спільної діяльності національних підприємств та підприємств сусідніх держав, організація буферних зон на шляху переміщення виробничих ресурсів на внутрішні та зовнішні ринки, забезпечення стабілізації та зростання регіонів.

За останні роки транскордонні економічні відносини між Румунією та Україною вийшли на новий рівень. Основна ідея – поступове перетворення кордонів із місця розподілу і суперництва між країнами на майданчик економічного співробітництва та розвитку. Зокрема, 25 березня 2015 р. в м. Чернівці було проведено I міжнародний економічний форум «Актуальні тенденції україно-румунської транскордонної співпраці» за підтримки Генерального консульства Румунії у Чернівцях, Клубу підприємців Буковини та Інституту демократизації та розвитку.

Важливою складовою розвитку прикордонної співпраці є сфера культури та науки. У Чернівецькій області створено сприятливі, а головне — рівноцінні умови для національно-культурного відродження та розвитку всіх національних культур. У населених пунктах області, де компактно проживають румуни, створюються колективи народної творчості, формуються бібліотечні фонди з видань національними мовами.

На даний час діють тринадцять національно-культурних товариств та об'єднань румунських національних громад, зокрема Християнсько-демократичний Альянс румунів України, Всеукраїнська науково-педагогічна Асоціація «Арон Пумнул», Румунська спільнота України, Товариство румунської культури ім. М. Емінеску, Культурно-спортивний клуб «Драгош-Воде», Медичне товариство «Ісідор Бодя», Ліга румунської молоді «Жунімя», Чернівецький обласний благодійний фонд культури «Дім румунської мови». Традиційними в області стали культурні заходи, приміром літературно-мистецькі вечори, присвячені черговій річниці від дня народження та від дня смерті М. Емінеску («Емінісчіана»), румунський фестиваль весни «Мерцішор», заходи і поминальні панахиди за жертвами сталінських репресій, які проводяться в Герцаївському, Глибоцькому, Новоселицькому, Сторожинецькому

районах та у м. Чернівці, участь самодіяльних фольклорних колективів області у фольклорному фестивалі «Буковинські зустрічі», який проводиться у Польщі, Румунії та Угорщині, традиційне румунське свято «Лімба ноастре чя ромине» («Наша рідна румунська мова»), проведення традиційного щорічного румунського фестивалю різдвяних звичаїв та колядок «Флоріле далбе».

В області функціонує Програма підтримки національно-культурних товариств та етнічних громад Чернівецької області.

Співпраця навчальних закладів та окремих людей у прикордонних регіонах неодмінно відіграє провідну роль у процесі розвитку міждержавних відносин. Між Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича та румунськими вищими навчальними закладами підписані двосторонні угоди, зокрема з Національним інститутом економічних досліджень ім. Костін К. Кіріцеску Румунської Академії Наук (13.05.2009, безстрокова угода), Сучавським університетом «Штефан чел Маре» (16.11.2001, безстрокова угода), Ботошанською теологічною Православною семінарією Св. Георгія (22.02.2007, безстрокова угода), Університетом «Бабеш-Бояй», м. Клуж-Напока (27.10.2003, 11.09. 2013, безстрокова угода), Ясьським університетом «А. І. Куза» (17.11.2009, безстрокова угода), Західним університетом м. Тімішоари (26.11.2012-2015), Університетом м. Орадя (15.04.2013-2016), Університетом «Овідіус» м. Констанца (16.04.2013-2016), Університетом м. Бухарест (15.05.2013-2016), Університетом «Лучіан Блага» у м. Сібіу (20.12.2013, безстрокова угода).

Зазначена співпраця поглиблюється та розширюється у суспільно-політичному напрямі. Проблеми суспільного розвитку, політики та історії Румунії були та залишаються предметом наукових досліджень у Чернівецькому національному університеті впродовж останнього десятиліття. Румунська тематика постійно присутня також на конференціях, симпозіумах та інших наукових і ділових форумах.

Як результат, 7 травня 2015 року відбулося відкриття Центру румунських студій (ЦРС) при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича на факультеті історії, політології та міжнародних відносин. ЦРС є науковою організацією, яка об'єднує науковців різних галузей, а саме: фахівців з міжнародних відносин, політологів, істориків, філософів, юристів, етнологів, економістів, які цікавляться румунською проблематикою, румуно-українськими та україно-румунськими стосунками з метою наукового, інформаційного обміну та координації дій науковців у цій сфері. ЦРС створено рішенням Вченої ради Чернівецького національного університету як його структурний науковий підрозділ.

Проведений аналіз розвитку транскордонного співробітництва в сфері культури, науки та дотримання прав національних меншин дає всі підстави стверджувати, що накопичений досвід додав взаєморозуміння у прагненнях сусідніх держав. Цілеспрямоване просування українських інтересів у рамках діяльності прикордонних регіонів дозволяє здійснювати конкретні поступові кроки у процесах європейської інтеграції та сприяє залученню України до світового політичного та економічного товариства.

Таким чином, успішне прикордонне співробітництво сприятиме не лише становленню українсько-румунського добросусідства, а й побудові спільного європейського дому.

Ідея «Великої Румунії»

Однак на сьогодні Україна продовжує стикатися з «новими викликами» основам національної безпеки держави з боку Південно-західного сусіда – Румунії. Ці виклики є відображенням надзвичайно послідовних геополітичних цілей Румунії у зовнішньополітичній стратегії. Вони потребують неабиякої уваги з боку офіційних органів влади України та постійного «виявлення» твердої та чіткої позиції щодо захисту національних інтересів (безпеки державних кордонів, відстоювання економічних інтересів, захисту прав громадян різних національностей тощо) в її відносинах з Румунією.

Ідея «Великої Румунії», суть якої полягає у нібито максимальному розширенні кордонів сучасної Румунії, які включали землі історичної Бессарабії (сучасна Республіка Молдова), Північної Буковини та Герцаївського повіту, – досі залишається благодатним ґрунтом для політичних спекуляцій з обох сторін україно-румунського кордону.

Тут особливу увагу варто приділити Чернівецькій області, яка складається із трьох історичних земель: Північна Буковина, Північна Бессарабія та Герцаївський повіт – історична земля румунської корони (частина історичної Молдови), яка до 1940 р. ніколи не входила до складу жодного українського державного утворення. Радує те, що по обидві сторони кордону ця тема порушується лише окремими зацікавленими радикальними особами та політичними силами, які намагаються «заробити» на національній риториці електоральну підтримку, а збентежує те, що цю тему взагалі порушують, чим і масово дезінформують населення.

За твердженнями українських істориків та експертів, на сьогодні Румунія є «найнебезпечнішим стратегічним сусідом» України. Це зумовлено «якістю» сучасних двосторонніх відносин між країнами та цілою низкою невирішених проблемних питань. Зазначене зумовлює розгляд взаємовідносин України і Румунії в історичному аспекті, включаючи сьогоднішній день для представлення цілісної картини.

Бухарест справедливо може вважатися європейським лідером за обсягами своїх експансіоністських апетитів, жертвами яких можуть стати сусідні держави. Ідеологію «Великої Румунії» було взято на озброєння політичною елітою країни всерйоз та надовго. За кількістю емоційних виступів і конкретних кроків, спрямованих на реалізацію експансіоністських проектів, румуни дадуть фору навіть недавнім чемпіонам у цій сфері – угорцям.

Ідея «Великої Румунії» виникла одночасно зі здобуттям Румунією незалежності в II-й половині XIX століття. Її планувалося створити шляхом приєднання територій, населених етнічними румунами, зокрема Бессарабії, Трансільванії, Буковини та Південної Добруджі. До розробки концепції «Великої Румунії» були залучені відомі румунські історики М. Йорга, К. Джуреску, А. Ксенопол, І. Ністор тощо. Їх зусилля були направлені на пошук аргументів, які мали б підтвердити етнічні, історичні та географічні права Румунії на зазначені території. Ідея активно пропагувалася як усередині країни, так і за її межами.

Як вже згадувалося, у 1997 р. був укладений Договір про дружбу та партнерство й Угода про державний кордон між Україною і Румунією, що унеможливили будь-яку ймовірність перегляду сучасного українсько-румунського кордону. Однак чомусь намагання Бухареста підтримати ідентичність румунської громади за межами Румунії, що є, до речі, однією із функцій кожної держави, часто розглядають як відвертий сценарій поширення свого впливу на прикордонні території. Порушують питання вже забутих понять «Велика Румунія», штучно підживлюючи цей міф, який надає сусіду образ ворога.

Варто наголосити ще на одному важливому факторі – відсутність позитивної інформації в медіа щодо україно-румунських відносин, що автоматично замінюється негативною. І саме тут, у відносинах між двома сторонами вступає третій гравець – той, хто зацікавлений керувати цими відносинами, або ж знищити їх. Йдеться про Росію. Наприклад, українці майже нічого позитивного не знають про сусідню Румунію, натомість знають дуже багато негативного. Те саме можна говорити про румунське суспільство. Румунських журналістів та активістів, до прикладу, шокували заяви деяких українських політиків і статті в ЗМІ про те, що Румунія є найбільшою стратегічною загрозою для України. І це відбувалося в умовах, коли Україна була недостатньо представлена в румунському інформаційному полі. І це зрозуміло чому: перебуваючи під впливом західного вектора, інтеграції в ЄС і НАТО, румуни ігнорували найбільшого східного сусіда. Тобто на момент, коли в Києві говорили про румунську небезпеку, у Бухаресті Україну абсолютно ігнорували, бо були зайняті власними проблемами і

бажанням швидше інтегруватися в ЄС. А це, у свою чергу, призвело до появи нової проблеми, яка на руку тільки Росії.

Очевидно, а відтак і багатьом українцям зрозуміло, що питання українсько-румунських відносин стало суб'єктом, яким було легко маніпулювати. Проросійські сили в Україні прагнули зробити румунів ворогами, переконати українців, що офіційний Бухарест має територіальні претензії до України, наводнює її своїми паспортами тощо. Хоча це не реально, бо Румунія стала членом ЄС і НАТО і закрила тему територіальних претензій, і це питання більше не фігурує на порядку денному. Єдине, що залишилося – питання забезпечення прав національних меншин і питання «відновлення» втраченого не з власної волі громадянства.

Питання подвійного громадянства та паспортизації

Протягом кількох десятиліть Чернівецька область, як власне, й інші українські території, котрі до 1940 року належали Румунії, переживала тотальну румунізацію. Офіційних даних щодо кількості мешканців області, котрі отримали громадянство сусідньої держави, ясна річ, немає. Втім неофіційно називали цифру понад 50 тисяч осіб.

Прикметно, що деякі політичні сили в Румунії ніколи не приховували намірів відновити «Велику Румунію» (România Mare), повернувши собі відібрані свого часу території. А тому мешканців цих територій навіть заохочували отримувати румунські паспорти. І стратегія виявилася досить вдалою – лояльне законодавство щодо отримання громадянства, незначна кількість відмов і відсутність необхідності відмовлятися від українського громадянства сприяли тому, що охочих отримати резервне румунське було вдосталь. Тим паче, після того як Румунія стала членом ЄС. У такому разі наявність румунського паспорта надавала його власнику небачені вигоди й можливості. Особливо актуально це стало після оголошення в Україні мобілізації.

У Чернівецькій області все більше жителів одержують паспорти Румунії. А депутат парламенту Геннадій Москаль, який працював свого часу в Міністерстві внутрішніх справ, твердить, що на сьогодні щонайменше 50 тисяч буковинців мають два паспорти – український і румунський, хоча за українським законодавством подвійне громадянство заборонене.

Румунія суттєво спростила правила одержання румунського паспорта, чим і користуються жителі Чернівецької області.

Влада Чернівців заявила, що українці масово стають громадянами Румунії. Згідно з румунськими правилами отримання паспортів, документ може отримати кожен громадянин України, який надасть у спеціальну комісію при румунському Міністерстві юстиції свідоцтво про народження когось із родичів, які народилися в Румунії до 1940 року –

саме тоді Північну Буковину і Південну Бессарабію повернули до складу України. За офіційними даними, громадянами Румунії стали 3,5 тисячі українців.

Експерти припускають, що фактично румунські паспорти отримали близько 50 тисяч українців. А також кількість бажаючих отримати румунський паспорт зросла після того, як президент Румунії підписав закон, який дозволяє отримати буковинцям паспорт за спрощеними умовами: скасували співбесіду на знання румунської мови і культури. Однак пройти співбесіду на знання румунської мови і культури потрібно обов'язково.

Румунія ще з 1991 р. видає румунські паспорти громадянам тих держав, чії території входили до складу Румунії у 1918-1940 рр., і Україна лише одна серед них. Для Румунії це не просто видання паспортів, а «відновлення» громадянства (згідно закону від 28 жовтня 2009 р.). По суті, це не політичний, а культурний жест, спрямований на підтримку національної ідентичності, а не поширення політичного впливу. Тож, Румунія провадить доволі ліберальну політику, яка ґрунтується на індивідуальних правах і яка абсолютно сумісна з європейським правом. Офіційний Бухарест пояснює, що Румунія надає людям громадянство не тому, що вони румуни, а поновлює в індивідуальних правах тих, хто був силоміць позбавлений цього права: румунське громадянство було ними втрачене внаслідок конфіскації відповідного права СРСР у 1940 р. Ці люди ніколи не відмовлялися від румунського громадянства. Адже після приєднання Північної Буковини та Бессарабії, Герцаївського повіту до УРСР у 1940 р., місцеві мешканці отримали нове громадянство не будучи юридично позбавлені старого – румунського. Вони або їхні родичі є румунськими громадянами, які тепер отримують документи, що засвідчують цей факт (до речі, закон говорить саме про «поновлення» громадянства, а не про «надання» громадянства тим особам, які його ніколи не мали, що передбачає зовсім іншу процедуру).

Однак така політика та практика все ж розглядається в Україні і в Росії як неоголошена окупаційна стратегія Бухареста, не розкриваючи всі карти та нюанси. Важливим моментом у цьому питанні є те, що отримавши паспорт іншої країни його власник отримує лише право без перепон перетинати кордон та підтвердити свою етнічну ідентичність і аж ніяк не стає її повноцінним громадянином, не отримує весь пакет громадянських та політичних прав.

Важливо зауважити те, що в українській пресі часто подається неправдива і некоректна інформація про румунське законодавство про громадянство та приналежність румунів зарубіжжя до Румунії. Перший закон – це Закон Румунії «Про громадянство» від 1991 р. з внесеними

поправками від 2009 р. Другий – Закон «Про підтримку надану румунам зарубіжжя» від 2007 р. з поправками від 2013 р., які передбачають, що усі дакорумуни, молдовани, буковинці, бессарабці, істрорумуни, куцовлахи, молдовлахи, волохи, арумуни, армуни, рремуни, фершероти, мегленорумуни, македорумуни, марамурешани, херчани, дунайські латиняни називатимуться тепер «румунами зарубіжжя». Тобто згідно з цією поправкою до румунського законодавства, усі, хто має відношення до румунської мовно-лінгвістичної культури і проживають на території Молдови, Буковини, Бессарабії, а також певні національні меншини в Сербії, Болгарії, Греції, Македонії, Албанії відтепер вважаються румунами зарубіжжя. Однак не всі з них мають право на «відновлення» румунського громадянства, а тільки нащадки громадян Румунії, які проживали на території Північної Буковини, Бессарабії та Герцаївського повіту (сучасна Чернівецька область та частина Одеської області) та Республіки Молдова до 1940 р. У цьому списку відсутня Закарпатська область. Власне ці положення і викликали хвилю обурення в українській пресі, яка почала розглядати їх як частину «окупаційної політики» Бухареста щодо України. Для Румунії підтримка румун зарубіжжя має суто символічне значення, що є важливим для збереження їхньої етнічної ідентичності.

Громадянин Румунії, який «відновив» громадянство і зберіг місце проживання, скажімо, у Чернівецькій області, отримає право обирати президента Румунії та брати участь у парламентських виборах, але тільки у межах закордонного округу. У жодних місцевих виборах він не має права брати участь і не має право на працевлаштування тощо.

Відомо, що в історії держав, так само як і у житті людей, не буває вічної дружби, непорушного партнерства чи, навпаки, пожиттєвої ворожнечі. Незважаючи на складну історичну спадщину, наявні труднощі і проблеми, українсько-румунські відносини почали неухильно вступати у фазу прагматичного і взаємовигідного розвитку. І, як там не було, сьогодні можна констатувати той факт, що обидві держави сповнені рішучості будувати нові взаємні стосунки на засадах добросусідства і співпраці. Такі наміри впливають не лише з огляду на міжнародне становище, але й, передусім, із нагальних потреб обох держав та їх народів.

ЮРГЕН ГАБЕРМАС ПРО США ТА СУЧАСНЕ І МАЙБУТНЄ ЄС

Габермас Юрген (р.н. 1929) – відомий німецький філософ, соціолог та політолог. Коли в 1956 році Теодор Адорно, повернувшись кількома роками раніше з американської еміграції, задля припливу свіжих сил запросив до співпраці у щойно відновленому Інституті соціальних досліджень випускника Боннського університету Юргена Габермаса, навряд чи хтось міг сподіватися, що цьому 27-річному уродженцеві Дюссельдорфа судитиметься стати не лише провідним представником другого покоління Франкфуртської школи, але й одним із найвідоміших і найвпливовіших німецьких філософів новітнього часу. Про масштаби інтелектуального впливу Ю.Габермаса свідчать хоча би 3-є місце серед двадцятки найбільш цитованих соціальних науковців світу та статус дослідника, про якого написано більше 4800 статей і книг різними мовами.

Юрген Габермас народився 18 червня 1929 р. Вивчав історію, психологію та філософію в університетах Геттінгена, Цюріха та Бонна. У 1954 р. захистив докторську дисертацію про філософію Шелінга. З 1956 по 1959 – асистент Теодора Адорно, а в 1980-1983 рр. – директор Інституту соціальних досліджень. З 1971 р. Ю.Габермас очолює Інститут по дослідженню умов життя науково-технічного світу ім. Макса Планка. Неодноразово був удостоєний почесних нагород і премій у сфері суспільних наук і філософії. Його перу належать праці «Структурна трансформація публічної сфери» (1962), «Техніка і наука як ідеологія» (1968), «Пізнання і інтерес» (1968), «Логіка соціальних наук» (1973), «Теорія комунікативної дії» (1982), «Філософський дискурс модерну» (1985), «Мораль і комунікація» (1986), «Дискурс сучасної філософії» (1992), «Фактичність і значимість» (1992) тощо. Серед останніх праць Габермаса заслуговують на увагу «Залучення іншого. Студії з політичної теорії» (2006) та «Розколотий Захід» (2008). В них він приділяє чимало місця майбутньому Європи та ролі й місця в ній національних держав.

26 квітня 2013 року в стінах Львівського католицького університету (Бельгія) Ю.Габермас прочитав лекцію «Демократія, солідарність та європейська криза». Свій виступ вчений побудував навколо трьох базових проблем: «технократичної дилеми» у функціонуванні структур сучасного Європейського Союзу, можливим альтернативним крокам та проблемі солідарності як важливої сутності цієї альтернативи. Євросоюз створювався, на думку Габермаса, більшою мірою як вибір еліт при пасивній згоді народів Європи, яка легітимно

підтверджувалася по мірі реальних успіхів самої інтеграції, насамперед у сфері економічних відносин. Так було принаймні до останньої фінансової кризи, коли в самих державах-членах посилювався євро скептицизм. Європейську політику затьмарили дебати переважно чисто економічного характеру, насамперед про майбутнє євросони та євро як валюти. Економічні негаразди не лише розкрили наявність центру та периферії в самому Євросоюзі, але й сформували загрозу ринково відповідної демократії, де економічна доцільність може взяти гору над принципами демократичної політичної організації, яку Габермас критикував ще раніше по відношенню до подвійних стандартів (йшлося про німецько-російські відносини).

Самі інститути, на яких базується європейська інтеграція, звісно, виходять далеко за межі економічної сфери, європейський Центробанк, Європейський Суд, Єврокомісія – їхні впливи дедалі інтенсивніше проникають у повсякденне життя громадян різних держав, але по суті вони вкрай слабо підконтрольні впливу самих цих громадян. Це й складає ту «технократичну дилему», що на ній наголошує Габермас, і яка загострюється у зв'язку із останньою програмою реформ Євросоюзу, що дедалі посилюватиме його елітистську сутність і віддалятиме громадськість від прийняття життєво важливих рішень для об'єднаної Європи, коли в багатьох формується далеко не позбавлена підстав думка, що важливі рішення для їхнього життя та їхніх країн схвалюються зовсім не в самих цих країнах. «Відстрочка демократії» може мати небезпечні наслідки для самої інтеграції та довіри до базових європейських інститутів. Практичний розкол у базових пріоритетах європейської політики, проходить між необхідністю збереження євро та потребою в політичних кроках задля більш тісної інтеграції.

Альтернативний шлях полягає в необхідності, на думку Ю.Габермаса, трансформувати економічний союз у політичний із розширенням участі громадян держав-членів у прийнятті ключових рішень та впливі на базові владні структури Євросоюзу. З одного боку, це має зменшити гостроту розриву між елітами та громадянами європейських держав, але з іншого – потребуватиме кроків у відповідь, а саме – готовності делегувати частину суверенних прав нації-держави до спільних європейських структур. У випадку успіху проекту ерозії національної держави не буде, але все ж не вона єдина претендуватиме на репрезентацію власних громадянських суспільств і статус виключного суб'єкта міжнародної політики. Хоча за нею лишиться остаточне гарантування громадянських свобод та адміністративні функції на локальному рівні. Це не конфедерація, але й не федерація, мова має йти про новий тип наднаціональної демократії, що базується на солідарності.

Реалізація подібної альтернативи навряд чи може диктуватися лише економічною доцільністю, але необхідністю політичної волі й воля ця, на думку Габермаса, має бути продемонстрована найвпливовішими членами Євросоюзу, насамперед, Німеччиною, котра тримає ключі до долі Європейського Союзу. Говорячи про солідарність, вчений намагається одразу поставити цю проблему на прагматичний ґрунт, проводячи концептуальний аналіз самого поняття як в історичній ретроспективі, так і в політичній перспективі. З критикою Габермасом Європейського Союзу не погоджується президент Європейської Ради Герман ван Ромпей. Наголошуючи на складності стану відносин у сучасній Європі, складністю самих європейців. Проблеми, які виникають у зв'язку з цим, на його думку, не лише проблеми інститутів, але й ідентичностей. Разом з тим, спостерігається «європеїзація національної політики» замість «націоналізації» європейської, отже Герман ван Ромпей висловив віру в те, що Європа – це «рішення», а не «проблема». Очевидно, в необхідності європеїзації національної політики, принаймні в певних тезах, Габермас і ван Ромпей – зійшлися. За яким би сценарієм не розвивався Європейський Союз в найближчому майбутньому, почався процес переосмислення вже існуючої системи зв'язків. Вступ нових держав за відсутності чіткої стратегії у Євросоюзі навряд чи буде вигідний і для нових членів, на яких кластимуть провину в усіх негараздах та потребі «тягти» чергових невдах.

Питань та нюансів багато, але якщо спробувати це систематизувати для України, то виявиться, що виражена тенденція до «закриття Європи» – лише верхівка айсбергу. По-перше, стає більш зрозумілим, що брак демократії – це не специфічно українська проблема, вона характерна для всього європейського простору, лише на Заході наявна не в таких потворних посттоталітарних формах. До того ж ідея демократичної участі в основі своїй спирається на спадок Просвітництва з вірою в те, що людина здатна раціонально та відповідально приймати рішення й делегувати владу. Теза особливо неоднозначна, коли згадати, що нинішня влада, з якою почалося згортання демократичних змін в Україні, сама утвердилася не без використання демократичних інститутів. По-друге, не поставлена крапка в національно-державному проекті України, становленні стійкої української політичної нації, що актуалізує проблему готовності ділитися суверенітетом із ще ненародженим гігантом – пореформеним Європейським Союзом. По-третє, проблема солідарності та браку стабільних інститутів. Розрив між громадськістю та елітами, про що говорить Габермас, в Україні може мати подвійну гостроту – за браком впливових структур громадянського суспільства, що можуть коригувати політичні рішення, владні групи, які все ж можуть погодитися на європейський вибір в силу різних причин, матимуть змогу

перекласти чимало проблем, пов'язаних з інтеграцією, на громадян, що лише поглиблюватиме культурне неприйняття Європи. Проте проект Європи – це також і культурний проект, це культурний вибір, насамперед для країн, які тривалий час були відрізані від прямих контактів з Європою.

Звісно, не слід стверджувати, що окреслена Габермасом перспектива однозначно ляже в основу довгострокових реформ у Євросоюзі. Так само, як не варто заперечувати того, що проекти можуть в різних варіантах перетинатися й доповнювати один одного. Слід відмовитися від ілюзій, але не надії. Європа – це проект, так само як і Україна – не поставлена крапка, а відкритість змінам і майбутньому, а чи ці проекти перетнуться залежить від тих виборів, які зробить громадянське суспільство в найближчі роки. У передмові до українського видання своєї книги «Залучення іншого» Юрген Габермас визнав, що «Україна перебуває на стадії демократичного перелому», а тому тільки від українців залежить якою буде держава в найближчій перспективі.

Великий резонанс і неоднозначність оцінок викликала книга Юргена Габермаса «Розколотий Захід», що включала в собі окремі публікації вченого, присвячені розвитку подій після 11 вересня 2001 р. По-перше, говорячи про Захід, вчений має на увазі не тільки Європейський Союз, але також Сполучені Штати, Австралію, тобто всіх, хто притримується принципів ліберальної демократії. Трагедію 11 вересня США, на думку Габермаса, вміло використали для вторгнення в Афганістан та Ірак, хоча зробили це незаконно, порушивши принципи, які задекларовані ООН. Оголошуючи широкомасштабну війну проти глобального тероризму, адміністрація Буша так і не змогла переконати світову громадськість хто за цим стоїть. На переконання вченого, «глобальний терор, кульмінацією якого стало 11 вересня, має анархістські риси безсильного бунту, направлено проти ворога, якого не можна перемогти... Єдиний можливий ефект від цього терористичного акту – розгубленість і жах уряду і населення». Отже, на думку Габермаса, рішення Буша про початок війни з тероризмом було великою помилкою – як в нормативному, так і в прагматичному відношенні.

США, які протягом всього післявоєнного періоду виступали проти насилля, практикою іракської війни не тільки зруйнували свою репутацію, але й відмовилися від ролі держави-гаранта міжнародного права; більше того, вони своїми діями, що суперечать міжнародному праву, показали згубний приклад майбутнім наддержавам. Не будемо себе обманювати, стверджує Габермас, нормативний авторитет Америки зруйнований. Для легітимного в правовому сенсі застосування воєнної сили не існувало ніяких підстав. Тим більше, що ініціативу США не підтримала Рада Безпеки ООН.

Габермас дивується яким чином 60 відсотків американців підтримали політику Буша про ведення «війни в мирний час». Війна в Іраку – це одна із ланок в політиці створення світового порядку, так як ООН показала свою повну неспроможність. Разом з тим, Габермас переконаний, що остання зберегла повагу до себе. Демонстрації 15 лютого 2003 р. проти політики Буша, які пройшли в Лондоні, Римі, Мадриді, Барселоні, Берліні та Парижі, Габермас вважає найбільш грандіозними з часів кінця Другої світової війни. В окремих місцях вчений навіть дозволив собі заявити про випадковість приходу в політику американського керівництва: «Європа... повинна позиціювати себе не проти «Заходу», яким ми є самі, не проти ліберальних традицій найстаріших демократій, що мають європейські коріння. Вона повинна засуджувати небезпечну політику, яка впливає із світогляду людей, що прийшли до влади при достатньо випадкових, якщо не сумнівних обставинах і, треба сподіватися, найближчим часом будуть відсторонені». Суперечним є також твердження Габермаса: «З 1989 року нема зовнішнього ворога... Багато людей у Вашингтоні будуть задоволені, якщо тероризм знову візьме на себе цю роль».

У вищеназваній праці Ю.Габермас в черговий раз зупинився на необхідності реорганізації Європейського Союзу та інших міжнародних організацій. На його думку, в ЄС серйозно коригувати зовнішню політику повинні Франція, Німеччина і країни Бенілюкса, а також Італія та Іспанія. Великобританію, яка частіше підтримувала США, Габермас до «ядра» Європи не відносив. Що стосується «Великої вісімки», то, на думку вченого, вона вже давно перетворилася в «ритуал».

Олексій Шафраньош

СИНТЕЗ КОНТРАКУЛЬТУРИ І «БАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ» В США (70-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Початок 70-х років для контркультури характеризувався декількома характерними тенденціями. З одного боку, відбувається швидка комерціалізація тих її елементів, які були найменш шокуючими та могли бути сприйняті масовою культурою. Перш за все це стосувалося рок-музики, мистецтва та стилю контркультури, який був підхоплений індустрією моди. З іншої сторони, політичний контркультурний рух, якого не торкнулося питання «комерціалізації» чи включення до

мейнстрімової культури перебував у кризі, у зв'язку з ідейними протиріччями у середовищі «нових лівих».

Аналізуючи стан 70-х років ХХ століття у середовищі контркультури можна було б провести паралелі з англійською андеграундною музичною сценою на зламі 60-70-х років ХХ століття. Англійський художник Марк Бойл, який займався постановкою освітлення на концертах ранніх "Пінк Флойд" висловився про неї таким чином: "На даний момент наш андеграунд являє собою суміш з гранично комерціалізованої поп-музичної сцени і авангарду, який боїться всього, пов'язаного з грошима. Зрозуміло, що таке співжиття виявиться недовговічним» [22].

Залучення до базової культури найбільш «безпечних» контркультурних елементів йшло безперервно протягом 50-60-х років ХХ століття, але найбільш повно проявило себе у 1970-х роках. Деякі автори, зокрема Дж.Хіз та Е.Поттер відзначають, що від свого зародження контркультура мала яскраво виражений підприємницький характер: «Хіпі першого покоління, як могли, так порушували правила носіння одягу 1950-х років: чоловіки відрощували довге волосся і бороди, відмовлялися одягати ділові костюми і краватки; жінки хизувалися в міні-спідницях, викидали бюстгальтери, припиняли користуватися косметикою і т. д. Але пройшло трохи часу, і одяг і прикраси хіпі почали з'являтися на сторінках реклами і на манекенах у вітринах магазинів. Незабаром в універмагах стали продавати медальйони з емблемами пацифізму і намиста братської любові. Іншими словами, система побачила в хіпі не так загрозу встановленому порядку, скільки маркетингову можливість. Панк-рок був також використаний в комерційних цілях: фірмові шпильки з'явилися в модних лондонських магазинах ще задовго до того, як розпалася культова група Sex Pistols» [47, с. 50].

Подібна ситуація трапилася й у музичній сфері. Рок-музика, володіючи потужним культурним протестним потенціалом, мала із самого початку значну комерційну складову. На початку 70-х років ХХ століття її протестний потенціал значно зменшився, в той же час, комерційна складова стала значно переважаючою. Чимало виконавців, які стали популярними в 60-х роках на хвилі рок-н-рольної хвилі, вже на початку 70-х років ХХ століття були в зовсім іншій соціальній ролі, заробивши значний капітал на продажах музичних альбомів, виступах, рекламі, включившись у механізм музичної індустрії. Характерним вираженням подібного стану справ є полемічні статті музиканта, журналіста Майка Фаррена у популярному журналі New Musical Express у 1976 році, напередодні контркультурного вибуху панк-року. Автор пише: «За останні десять років «молодіжна революція» привела до появи

з одного боку рок-аристократії і процвітаючого шоу-бізнесу, не здатного лояльно сприймати будь-які новинки, а з іншого - величезного покоління «смутих» естетів, дрібних торговців, людей деградованих і отупівших, і, нарешті, тих, хто знайшов себе в кримінальному співтоваристві» [120].

Майк Фаррен зазначає, що рок-музика у 1976 році живе сенсами 60-х років, не пропонуючи нічого нового, є законсервованою, не відповідаючи на запит молодого покоління доби 70-х років. «Якщо рок стане безпечним, все буде скінчено. Це яскрава, життєрадісна музика, яка з самого коріння завжди була спалахом кольорів і хвилювання на тлі тупості, поневірянь чи фрустрації. Починаючи з блюзу, основним ядром музики була груба сторона людства. Це ядро повстання, сексуальності, самотвердження і навіть насильства. Всі ці речі, що завжди були неприйнятними для правлячого істеблішменту» [120].

Майк Фаррен дає запитання «Чи перетвориться рок-н-рол у черговий беззмістовний споживацький продукт», черговий елемент індустрії розваг, стане її елементом, подібно Лас-Вегасу. Слід зауважити, що через декілька місяців в Англії починають набирати популярність Sex Pistols, розпочинається контркультурна хвиля панку, яка стала антитезою збірному стереотипу покоління 60-х.

Початок 70-х років ХХ століття також знаменував завершення епохи хіпі. Період найбільшого розквіту субкультури припав на 1967-1969 роки, але потім в ній почали проявлятися кризові тенденції. Масова популяризація руху відіграла для нього негативну роль, адже на початку 70-х років ХХ століття мода змінилася і чимало представників відійшла від субкультури. Слід також звернути увагу й на той фактор, що генерація «бєбі-буму» 40-х років ХХ століття, яка склала основу покоління «хіпі», контркультури 60-х років ХХ століття стала дорослішою, змінилися життєві пріоритети у вже більш жорстких економічних реаліях 70-х років ХХ століття.

Важливим фактором було також й зловживання наркотиками та спричинена цим деградація. На зламі 60-70 рр. ХХ століття психоделійна культура, яка була однією зі складових елементів контркультури 60-х років ХХ століття починає приносити свої негативні наслідки. Крім «кайфу» та «розширення свідомості», як вважали хіпі, психоактивні речовини мають й інші, менш приємні наслідки - стійкі порушення психіки, божевілля, шизофренію, манію переслідування, приступи безпричинної агресії та ін.

На зламі десятиліть зростає кількість передозувань наркотиками, які призводять до летальних наслідків, оскільки молодь все частіше «переключається» з психоделійних речовин на середні та важкі наркотики - кокаїн, героїн та їх похідні. В 1970 році від наркотичного передозування гинуть музиканти, всесвітньо-відомі виконавці, гітарист-

віртуоз Джимі Гендрікс, співачка Дженіс Джоплін. У 1971 році – лідер гурту «The Doors» Джим Морісон. На спільноту хіпі це справило гнітюче враження, адже ці музиканти були прикладом поведінки, їхні погляди мали значний вплив у середовищі «хіпової» субкультури.

Фотограф Джо Самберг, який з 1969 року жив у спільноті хіпі у Сан-Франциско описав зміни, які відбулися з рухом у порівнянні з 1966-1967 роками. На той час чимало хіпі переселилися з району Хейт-Ешбері до авеню Берклі, у зв'язку з нижчою орендною платою за житло. Джо Самберг зазначає, що спочатку на Телеграф-авеню споживачі наркотиків поділялися на дві групи: ті хто вживали героїн, та ті, хто вживав всі інші наркотики, але різко виступав проти будь-яких опіатів, в тому числі й героїну. Хіпі навіть боролися проти торговців цим наркотиком.

Але згодом, як зазначає Джо Самберг, ці дії припинилися і все більше людей обирали важкі наркотики, героїн: «Все, що стосувалося свідомості було відкинуто... середньостатистична людина на авеню була майже повністю необізнана в політичній ситуації, все про що вони дійсно дбали, це наркотики, наркотики, наркотики. Це були нігілісти і гедоністи. Вони просто підтримували все, що було спрямовано проти істеблішменту. Але під цим не було ніякої інтелектуальної основи. Дух, про який всі говорили - почуття любові, нове століття і прогресивна політика - помирав жалюгідною смертю» [129].

Соціальний «ескапізм», втеча від суспільства, створення альтернативних форм соціальної організації, побудованої на горизонтальному принципі взаємодії між учасниками соціальної організації – одна з визначальних ідей хіпі. У рамках цієї концепції хіпі займалися самоорганізацією, створенням нових соціальних структур – комун. Але вже на початку 70-х років ХХ століття кількість комун різко скоротилася, ті що залишилися, інкорпоровалися в економічну систему країни. Далеко не всі хіпі були готові довгий час жити в комунах, і після певного часу поверталися до життя в умовах американського суспільства.

Розпад найбільшої організації «нових лівих» – «Студентів за демократичне суспільство» у 1969 році знаменував початок занепаду й політичного крила контркультури. Особливості перебігу цього процесу ми розглянули в 3 розділі наукового дослідження. Варто зазначити, що криза в СДС мала негативні наслідки й вплив на весь рух контркультури. Ставши масовою організацією, «Студенти за демократичне суспільство» зіткнулися з викликом – чи продовжувати ненасильницький спротив, чи вдатися до радикальних, насильницьких дій. У 1968-1969 роках організація відходить від декларованих раніше «нових лівих» ідей до більш традиційних, марксистських принципів. Кінцевий розпад організації, перехід «везерменів» до насильницьких методів діяльності

зменшив коло симпатиків «нового лівого» руху в американському суспільстві.

Певний вплив на занепад контркультури мала й енергетична криза, яка розпочалася 17 жовтня 1973 року. В цей день всі арабські країни-члени ОАПЕК, а також Єгипет і Сирія, заявили, що вони не будуть поставляти нафту країнам (Великобританія, Канада, Нідерланди, США, Японія), які підтримали Ізраїль у ході його конфлікту з Сирією і Єгиптом. Це стосувалося насамперед США і їх союзників в Західній Європі. Протягом наступного року ціна на нафту піднялася з трьох до дванадцяти доларів за барель. Незважаючи на те, що у березні 1974 року ембарго було скасовано, у США розпочалася рецесія, яка поклала край стрімкому економічному зростанню та економічній експансії після II Світової війни [92].

На відміну від багатьох попередніх рецесій, даний період супроводжувався стагфляцією, де одночасно спостерігалася високе безробіття і висока інфляція. Розвиток її також супроводжувався падінням Бреттон-Вудської міжнародної валютної системи та політичною кризою, пов'язаною із Уотергейтським скандалом й відставкою президента Річарда Ніксона. Загалом рецесія в Сполучених Штатах тривала з листопада 1973 роки (президентство Річарда Ніксона) до березня 1975 роки (президентство Джеральда Форда), хоча її вплив на США ще відчувався під час президентства Джиммі Картера та першого строку повноважень Рональда Рейгана. Інфляція залишалася високою аж до початку 1980-х років [92].

Одним з наслідків, який мав значне соціальне значення, це зростання безробіття. Воно досягло піку в 9% в травні 1975 року, не опустилася нижче 6% до червня 1978 року. Ці фактори разюче відрізнялися від економічно благополучних 60-х років XX століття та формували економічний, соціальний клімат 70-х років. Напротивагу хіпі з'являється субкультура яппі (англ. Yuppies, аббревіатура Young Urban Professional Person— молодий міський професіонал). До середовища яппі входили молоді люди, які вели життя, побудоване на захопленні професійною кар'єрою та матеріальним успіхом, активним світським образом життя, в одязі віддавали перевагу діловому стилю та стежили за модою. Поняття «яппі» виникає в США початку 1980-х років. Журнал Newsweek назвав 1984 рік «роком яппі» [111].

В нових економічних умовах прихильників руху хіпі ставало дедалі менше. На зміну політичному та соціальному протесту, який притаманний руху хіпі, взагалі контркультурі, нова молодіжна стилістика притримувалася зовнішнього «іміджевого» підходу, не торкалася соціальних тем. Важливим став зовнішній вигляд, а також

самоствердження особи в умовах субкультури завдяки одягу, поведінці, відповідній музиці.

У політичному напрямку каталізатором швидкого розвитку та поширення ідей контркультури стала В'єтнамська війна. З 1965 року, початку військового втручання у В'єтнамський конфлікт США, все масовішим ставав антивоєнний рух в США, однією з важливих елементів якого й біла контркультура. У 1967 році СДС організувала антивоєнний марш на Вашингтон, тема антивоєнної діяльності була гостро актуальною як для миролюбивих хіпі, які вибирали шлях ненасильства, так і для більш агресивних «нових лівих», які з початку активної антивоєнної кампанії, у 1967, а особливо у 1968 році вже використовували гасло «принести війну додому» закликаючи до насильницьких революційних дій.

Війна у В'єтнамі стала найбільшою військовою операцією збройних сил США після II Світової війни. У квітні 1969 року в Південному В'єтнамі знаходилося 543 400 американських солдатів, максимальне число за всю війну. У цьому ж місяці кількість солдатів США, які загинули в бою, перевершує аналогічний показник періоду Корейської війни (33 600 загиблих).

Значну роль у завершенні в'єтнамської кампанії армії США відіграла активна громадська позиція, антивоєнна хвиля. У 1971 році газета «Нью-Йорк Таймс» починає публікацію «документів Пентагону», які розкривали багато невідомих громадськості аспектів втручання США у В'єтнамську війну, що ще більш радикалізувало громадську думку проти участі у військових діях.

Військова кампанія США у В'єтнамі припиняється 15 січня 1973, а вже 27 січня відбувається підписання Паризької угоди про припинення вогню і відновлення миру у В'єтнамі. Формально вона була покликана покласти край війні, фактично ж ознаменувала лише вихід з війни США. 29 березня 1973 року було завершено виведення військ США з території Південного В'єтнаму, а 15 серпня 1973 - США повністю припиняють участь у бойових діях в Південно-Східній Азії (до цього моменту американська авіація продовжувала бомбардування Камбоджі).

Таким чином одна з головних вимог контркультури та антивоєнного руху була реалізована, а завершення війни ознаменувало й завершення значного напрямку діяльності в контркультурі.

Зменшення соціальної бази руху «нових лівих» та спад їхньої популярності був зумовлений також покращенням відносин між США та СРСР. Адміністрація президента Р.Ніксона проводила курс на «розрядку» у відносинах з Радянським Союзом. В 1972 році він став першим американським президентом з часів Франкліна Рузвельта, що відвідав СРСР і підписав договір про скорочення стратегічних озброєнь.

Таким чином, небезпека ядерної війни, яка була цілком реальною в 60-х, після Карибської кризи, ставала дедалі меншою. Таким чином, «нові ліві», які боролися за скорочення ядерних озброєнь, отримали часткове задоволення своїх вимог, але втратили привід для критики державної політики.

У 70-х роках ХХ століття розпочинається процес активного злиття контркультури та базової культури в США. Це явище проявлялося в найрізноманітніших формах та сферах - починаючи від моди та мистецтва, звершуючи політикою.

Оцінюючи вплив контркультури на американське суспільство, слід зважати на те, що у західній соціальній та політичній науці він розглядається з альтернативних точок зору - від загалом позитивного сприйняття, до різко критичного. Так, ідейно різні автори, представник консерватизму в політичній думці Роберт Борк та президент СДС у 1963-1964 роках Тодд Гітлін характеризують контркультуру як інфантильну, нарцистичну, ірраціональну та небезпечну, оскільки вона поставила під сумнів правильність традиційних американських цінностей. Роберт Борк зокрема переконує, що американська і взагалі західна культура знаходиться в стані занепаду, його причиною є сучасний лібералізм і підйом «нових лівих». Зокрема, він атакує сучасний лібералізм за подвійний акцент на радикальному егалітаризмі та радикальному індивідуалізмі. Слідкуючи за швидким поширенням модерного лібералізму з 1960-х років, автор стверджує, що заповіді сучасного лібералізму суперечать решті американської політичної традиції. Берк критикує сучасні соціальні, культурні та політичні явища, які на його думку є свідомством американського культурного занепаду і виродження. Серед них - посилення насильства і сексуалізація засобів масової інформації, легалізація абортів, легалізація евтаназії, фемінізм і занепад релігії [87].

Дещо іншу точку зору можна зустріти у роботі Моріса Ісермана та Майкла Казіна «Розділена Америка: громадянська війна 1960-х років». Автори відзначають що американські консерватори не мали великого успіху в зміні значних та стійких соціальних тенденцій в Америці, які були впроваджені новими лівими і молодіжною культурою. Особливо це стосується зміни відношення до раси, статі, навколишнього середовища. До прикладу, фемінізм докорінно змінив гендерні відносини, рух за громадянські права зменшив расизм і сприяв розвитку міжрасових взаємин та створення нового пласту американської культури. Також, починаючи з 60-х років ХХ століття дедалі більше американців підтримують важливість охорони навколишнього середовища.

Автори зазначають, що 60-ті роки ХХ століття не були відхиленням від американської історії, а навпаки, продовженням драматичної

боротьби за розширення громадянських прав та свобод, подібно до подій столітньої давності - Громадянської війни 1860-х років. «Найглибші і тривалі наслідки 60-х років можна знайти в області «особистого», а не «політичного»... У 1960-і роки американці знову занурилися в «болісне вивчення» значення найфундаментальних переконань та інститутів у новому випробуванні історії. Вони відреагували з різним ступенем мудрості і божевілля, оптимізму і відчаю, самовідданості і дріб'язковості» [103].

У 2003 році колишній активіст Free Speech Movement Грейл Маркус зазначив: «Те, що сталося чотири десятиліття тому – це історія. Це не просто слід в історії тенденцій. Ті, що беруть участь у акціях проти війни в Іраку, завжди пам'ятають про ефективність та радість від подібних протестів, які відбувалися роками раніше ... Не має значення, що контркультури [тепер, авт.] немає, тому що контркультура минулого дає людям відчуття, що їхня власна особливість має значення» [113].

Террі Х. Андерсон і М. Хейл в цілому позитивно відносяться до контркультурного руху періоду 60-х років ХХ століття. Зокрема зазначають що результатом стало охоплення новою етичною системою близько 30 мільйонів осіб у 70-80-х роках ХХ століття. На погляд, зокрема М.Хейла, ці люди є більш гнучкими, інтроспективні і толерантні, особливо у відношенні раси, умов життя і особистої поведінки [105].

Цікавою, на наш погляд, є думка про вплив та перспективи руху контркультури Джона Перрі Барлоу, американського письменника, автора лірики до багатьох пісень гурту Grateful Dead. У 2003 році він зазначив: «Я спочатку був підлітком-бітником, потім став хіпі, а потім став кіберпанком. І тепер я все ще є учасником контркультури, але я не знаю, як її зараз назвати. І я був схильний думати, що це добре, адже тільки-но контркультура в Америці отримує ім'я, ЗМІ можуть співпрацювати з нею, і рекламна індустрія може перетворити її в маркетингову фольгу. Але ви знаєте, тепер я не впевнений, що це добре, тому що у нас немає ніякого прапора, щоб згуртуватися навколо. Без імені не може бути послідовного руху» [76].

Чимало речей, які були викликом для американського суспільства у 60-х роках ХХ століття, вже у 70-х стали буденністю, звичною для суспільства. Характерний приклад наводить американський фотограф Джо Самберг, про враження від руху хіпі якого ми згадували трохи вище. По закінченні «ери хіпі», вже у 70-х роках ХХ століття Джо Самберг розповідає: «Через деякий час я почав помічати щось. Всі ті люди, які раніше хотіли вигнати, побити мене через довге волосся, - тепер їх волосся було довгим!» У середині 1970-х років, коли гурт Lynyrd Skynyrd співав «Sweet Home Alabama» в Оклендському Колізеї

на тлі гігантського прапора Конфедерації, вони виглядали дивно схожими на хіпі, які декілька років до того були на Телеграф-авеню. «Отже, так», - робить висновок Джо - «напевно, була революція» [129].

У політичному вимірі вплив контркультури стає видимим вже починаючи з 70-х років ХХ століття, передусім він стосувався створення нових альтернативних політичних рухів та партій. Характерно те, що вплив контркультури мав міжнародний характер, був притаманний не тільки для США, країн Заходу, але й проникав за «Залізну завісу», СРСР та інші соціалістичні країни Європи. Тому розгляд впливу доцільно в контексті глобального розвитку альтернативних рухів, які виникли на ідейній базі контркультури.

З початку 70-х років ХХ століття активізуються політичні сили, ідейні засади яких базуються на захисті навколишнього середовища, дотримання високих екологічних принципів, вони отримали визначення «зелених» рухів. Політичні сили подібного спрямування важливими визначають такі принципи, як соціальна справедливість, прагнення до партиципаторної демократії, ненасильство, акцент на захисті навколишнього середовища, енвайронменталізм. Партії «зелених» існують майже в 90 країнах по всьому світу; багато з них члени міжнародної мережі «Глобальних зелених» (англ. Global Green).

Що цікаво, процес створення політичних сил зеленого спрямування розпочався не з США. Першими політичними партіями, які проводили кампанію з акцентом на екологічній платформі, була «Об'єднана Тасманійських група», яка брала участь у виборах в квітні 1972 року в Тасманії (Австралія) і «Партія Цінностей» у Новій Зеландії, яка брала участь у загальних виборах в Новій Зеландії в листопаді 1972 року. Використання терміну «зелений рух» походить від австралійської спільноти будівельників - «зелена заборона», (англ. Green ban), які відмовлялися вести будівництво на місцях культурної та екологічної значимості [73].

Наразі найбільший політичний вплив депутати від зелених партій мають в Європейському парламенті, Німеччині, скандинавських країнах, Бельгії та Нідерландах (у цій країні перші депутати від партії зелених потрапили до парламенту ще в 70-х роках ХХ століття), у більшості європейських країн депутати від зелених представлені у органах законодавчої влади та місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що важливим джерелом становлення зеленого політичного руху стали «нові ліві» 60-х років ХХ століття, чимало політичних лідерів розпочинали свою діяльність передусім як активісти цього політичного напрямку [69, с. 53].

У Сполучених Штатах зелені вперше взяли участь у політичній боротьбі в 1985 році, а наступного року двоє представників партії

зелених були обрані на виборні посади в окружні суди Бейфілда та Дугласа. З тих пір Партія зелених заявила про перемоги на значній кількості виборів в муніципальному, окружному і державному рівнях. Станом на квітень 2018 року 157 представників партії зелених займають виборні посади в США [88].

Починаючи з 70-х років ХХ століття значну активність отримали екологічні рухи, серед яких найбільшу вагу та популярність отримав «Грінпіс» (англ. Green peace - «зелений світ»). Це міжнародна незалежна неурядова екологічна організація, створена в 1971 році у Ванкувері, Канада, активістами Ірвінгом та Дороті Стоу, які у 1966 році емігрували зі США.

Завдяки першим протестам «Грінпісу» вдалося змусити уряд США зупинити масштабне ядерне випробовування, яке планувалося на Алясці, на острові Амчітка. Фінансову підтримку для протестних акцій було організовано завдяки благодійному концерту у Ванкувері, який підтримала фолк-співачка Джоан Баез [75].

Наразі Грінпіс є потужною екологічною організацією, яка принципово не приймає фінанси від держав чи міжнародних фондів, орієнтуючись на пожертвування від людей. Відповідно до річного звіту за 2016 рік, у «Грінпіс» понад 63 000 000 онлайн-фанів по всьому світу, 50 000 активних волонтерів, 342 мільйони євро організація отримала за рахунок особистих пожертв людей [89].

Одним з основних рухів, який орієнтується на спадщину діяльності контркультури, «нових лівих» 60-х років ХХ століття став антиглобалістський рух, який почав розгортатися у 90-х роках ХХ століття. Рух за свою недовгу історію встиг пройти еволюцію від критики і протестів проти діяльності транснаціональних і міжнародних організацій до вироблення цілісної політичної програми. Значну роль в цьому відіграли щорічні конференції руху – Світові соціальні форуми, на які з'їжджаються делегати від більшості організацій руху. Форум проводиться напротиагу Світовому економічному форуму в Давосі. Про поширення руху свідчить той факт, що перший форум зібрав менше тисячі делегатів у 2001 році, а другий – 60 000 делегатів у 2002 році. На форумі приймаються спільні декларації і заяви, в організацій коригуються програми і маніфести із внесенням до них варіантів трансформації сучасної глобальної системи. За ідейними переконаннями рух є надзвичайно різномірним, перші організації руху, здебільшого анархістського спрямування, «розчинилися» в конгломераті пацифістів, захисників тварин, «зелених», ізоляціоністів, представників сексуальних меншин, профспілкових організацій, прихильників пригноблених релігій, представників молодіжних, екологічних, студентських і антивоєнних рухів, борців за права людини, захисників прав споживачів,

противників абортів, студентів-хіпі тощо. Об'єднує цих людей неприйняття методів провадження глобалізації [52].

У рамках антиглобалістського руху отримала подальший розвиток практика «нових лівих», що стосувалася горизонтальних, а не вертикальних зв'язків між учасниками руху, відсутності чіткої організаційної структури та інституту формальних лідерів. Також отримав поширення мережевий принцип взаємовідносин між організаціями руху, де немає домінуючих інституцій [52].

У 2006 році відбулося відновлення діяльності «Студентів за демократичне суспільство». Активісти Джесіка Рапчик і Пет Кортє вирішили звернутися до колишніх членів SDS «шістдесятих», зокрема Алана Габера, щоб відновити студентський рух в Сполучених Штатах. З початку діяльності організація зосередилася на двох широких областях: протистоянні військовому втручанням США в Іраку, Афганістані, на Близькому Сході, іншою сферою є боротьба за права студентів [130].

Якщо торкатися теми активістів та лідерів політичного крила контркультури 60-х років ХХ століття, то чимало з них продовжили свою політичну діяльність, багато лідерів «нового лівого» руху розпочали академічну діяльність. Так, один з лідерів «Студентів за демократичне суспільство» Том Хейден перейшов до Демократичної партії США, з 1976 року активно брав участь у виборчих кампаніях. З 1982 по 1992 рік Том Хейден був членом зборів штату Каліфорнія, а в 1992-2000 роках - Сенату штату. Всередині Демократичної партії представляв групу «Прогресивні демократи Америки». Він також підтримував антиглобалістський рух, в 1999 році виступив на протестах проти саміту СОТ у Сіетлі та проти війни в Іраку [148].

Джері Рубін, один із засновників руху «іпі», в 70-х роках ХХ століття займався пошуком високотехнічних, екологічних стартапів, вклав гроші в розвиток Apple Computers, фірми, очолюваної колишнім хіпі Стівом Джобсом, яка однією з перших розпочала масовий випуск персональних комп'ютерів. У зв'язку із стрімким злетом компанії Джері Рубін став мільйонером [61].

Важливим наслідком діяльності контркультури є подальше розширення та захист громадянських прав у США. В 60-х роках ХХ століття представники контркультури проявили значу активність у русі за громадянські права, однією з основних організацій, що підтримувала боротьбу афроамериканців, стали СДС. Вони започаткували акції «Руху за свободу слова» у південних штатах, що найбільше потерпали від расової сегрегації, була учасниками інших акцій в рамках руху. Завдяки цим діям Конгрес США прийняв у 1964 році Закон про громадянські права, яким заборонив расову дискримінацію у сфері торгівлі, послуг та працевлаштування. У 1965 році був прийнятий Закон про виборчі права,

за яким афроамериканці отримали вільніший доступ до виборчого процесу, адже до того часу в південних штатах поширеним був не допуск, під різними приводами, чорношкірого населення до виборів. Спочатку Закон про виборчі права був введений у дію на п'ять років, але потім цей термін продовжувався, а в закон вносилися нові вимоги. У 1982 році президент Рональд Рейган підписав документ про продовження терміну дії закону на 25 років, а у 2006 році президент Джордж Буш підписав закон про ще одне продовження на 25 років [43].

Завдяки руху за громадянські права афроамериканці змогли ходити в єдині для всіх школи, балотуватися і обиратися на політичні посади, а система сегрегації значною мірою була подолана. Відсоток чорношкірих в політиці, науковій та освітній діяльності став більшим, у 2009 році президентом США став афроамериканець Барак Обама.

Громадська думка в США є особливо чутливою щодо питання расової дискримінації. В той же час, критики відзначають, що результатом боротьби за громадянські права стало не тільки зрівняння в реальних правах білого та чорношкірого населення, але й надмірна «політична коректність» щодо представників чорношкірого населення. В цьому контексті проблеми дискримінації білих не висвітлюються повноцінно, а в певних сферах життя суспільства притаманна зворотня дискримінація [81].

Рух контркультури став важливим каталізатором розгортання жіночого, феміністичного руху, саме в 60-х роках ХХ століття розпочинається так звана «друга хвиля» фемінізму. Якщо «перша хвиля», започаткована ще в середині ХІХ століття, концентрувалася на боротьбі за рівні виборчі права для жінок, то «друга хвиля» мала на меті боротьбу за досягнення рівності з чоловіками у соціальних та юридичних сферах, за загальне подолання дискримінації.

У 1963 році американська журналістка Бетті Фрідан публікує свою книгу «Загадка жіночності», де розвінчує міф про щасливе життя домогосподарки. Вона показує, що замкнуті, «у затишному концтаборі своєї сім'ї» жінки страждають від неможливості реалізувати свої здібності. Вони змушені придушувати свої інтелектуальні можливості в ім'я канону справжньої жіночності. Ця книга мала значний вплив, стала світовим бестселером, Бетті Фрідан стала лідеркою жіночого руху, очоливши організацію, в якій спочатку було 300 активісток, а через 10 років - 250 тисяч» [39].

У основу радикальної феміністичної теорії «другої хвилі» лягла ідея про те, що різноманітні форми та вияви нерівності жінок є міцно поєднані, а окремі аспекти особистого життя жінок є політизованими та є відображенням сексистських за своєю суттю владних структур. В 60-х роках ХХ століття виникає гасло радикального фемінізму «приватне - це

політичне», визначене у однойменній статті відомої американської феміністки Керол Хеніш [46].

У феміністичний рух масово входять учасниці з лівих та «нових лівих» організацій, чимала кількість представниць субкультур. Як зазначає дослідниця Людмила Попкова, в 60-х роках ХХ століття створюються «групи зростання самосвідомості», в яких жінки обговорювали особисті переживання, досвід, практику взаємин в сім'ї, і приходили до висновку, що їх особистий досвід має універсальні коріння. «Це коріння залежності і гноблення. Для радикального крила фемінізму дуже важливою виявилася книга «Друга стаття», написана в 1949 році французькою письменницею і філософом Сімоною де Бовуар. У цій праці, на основі вивчення фольклору, міфології, філософії та психології вона приходять до висновку про те, що протягом століть формувалося уявлення про вторинність жінок в суспільстві і культурі. І жінки самі приймають на себе цю вторинну роль другої статі, значимої тільки по відношенню до чоловіка» [39].

Радикальні феміністки, на відміну від представниць ліберального фемінізму, використовують не тільки публічні акції і демонстрації, марші протесту, але вдаються й до провокативних театралізованих дій. Розвиток феміністичного руху не пішов на спад у 70-80-х роках ХХ століття, навпаки кількість організацій, учасників постійно зростала.

Фахівці відзначають, що на початку 90-х років ХХ століття розпочинається третій етап фемінізму, розвиваються різноманітні форми: фемінізм чорношкірих жінок, етнічних меншин, постколоніальний фемінізм, культурний і ісламський фемінізм. У ХХІ столітті феміністичний рух перейшов у глобальну стадію [39].

Прикладом нових феміністичних груп стала українська радикальна організація FEMEN, яка з часу свого заснування у 2008 році перетворилася на міжнародну організацію. У Росії учасники феміністичної панк-групи Pussy Riot у 2012 році були звинувачені у хуліганстві по мотивах релігійної ворожнечі та були засуджені до двох років позбавлення волі в колонії загального режиму. Винесення вироку стало безпрецедентною російською подією, який отримав небувалий громадський резонанс, як всередині країни, так і в усьому світі [26].

З третьою хвилею фемінізму також пов'язують Riot Grrrl - феміністський рух, що виник в музичному середовищі інді-панк-року 1990-х років. Виконавиці цього стилю часто звертаються до тем, пов'язаних із гендерною нерівністю.

Американська контркультура справила значний вплив на розвиток руху за права лесбіянок, геїв, бісексуалів, і трансгендерів (ЛГБТ). Від початку існування, на межі 40-50-х років ХХ століття серед чільних представників контркультури було чимало учасників із нетрадиційною

сексуальною орієнтацією - (до прикладу, Ален Гінзберг, Вільям Берроуз), які знаходили в русі хіпстерів-бітників спільноту, яка не дискримінувала їх за нетрадиційні сексуальні погляди.

Особливого розвитку рух отримав з кінця 60-х років ХХ століття, його вираженням стали так звані Стоунволлські бунти - серія заворушень і спонтанних демонстрацій проти поліцейського насилля, що розпочалися в ніч на 28 червня 1969 року в гей-барі Стоунволл-інн на Крістофер-стріт в районі Грінвіч-Віллідж Нью-Йорку. Ці зіткнення часто наводяться в якості першого випадку в історії, коли представники гей-спільноти чинили опір системі переслідування гомосексуалістів. Вважається, що ця подія ознаменувала початок масового руху за дотримання прав людини по відношенню до ЛГБТ в США і в усьому світі. Протягом декількох років організації із захисту прав гомосексуалістів були засновані в США та багатьох інших країнах світу. 28 червня 1970 року, на знак пам'яті про Стоунволлські бунти були проведені перші маніфестації гей-прайду в Нью-Йорку, Лос-Анджелесі, Чикаго, Сан-Франциско, Атланті і Торонто [58].

Загалом метою руху ЛГБТ є громадянська рівноправність, дотримання прав людини, викорінення дискримінації і ксенофобії, сексуальна свобода, терпимість і визнання права «бути іншими». Також рух відстоює позицію самосвідомості ЛГБТ як соціальної меншини, окремої спільноти, культури, з іншого боку - за інтеграцію ЛГБТ в суспільство.

Наразі ЛГБТ рух домігся зменшення дискримінації в розвинутих країнах Заходу, вимоги ЛГБТ-спільноти про надання одностатевим парам повноцінного права на шлюб задоволені в США, Нідерландах, Бельгії, Іспанії, Канаді, Німеччині та деяких інших країнах.

Контркультура значно вплинула на процес культурних, мистецьких змін, що знайшло своє яскраве відображення в світових тенденціях літератури, музики, мистецтва. Яскравим прикладом може стати світове визнання, яке отримали твори письменників-бітників у другій половині ХХ століття, вже ставши класикою американської літератури. У кінці ХХ століття найвідоміші твори Алена Гінзберга, інших поетів біт-руху стали часиною шкільної програми в США, тоді як в 50-х роках ХХ століття проти них підіймалися гучні судові процеси.

Твори письменників біт-покоління, зокрема Д.Керуака справили значний вплив на формування цінностей субкультур 60-х років ХХ століття, передусім хіпі. Творчість Вільяма Берроуза стала важливою для панківського та альтернативного рухів, починаючи з другої половини 70-х років ХХ століття. Творчість письменників біт-покоління, а також їхніх продовжувачів, зокрема Кена Кізі, Хантера Томпсона стали джерелом для кіноіндустрії, варто згадати стрічки «Голий сніданок», «Політ над

гніздом зозулі», «Часом нестерпно хочеться», «Страх та ненависть в Лас-Вегасі», «На дорозі», значну кількість інших фільмів, в тому числі біографічних.

Вплив контркультурної спадщини 60-х років ХХ століття на становлення сучасних напрямків музики є надзвичайно важливим. Фактично, стилістика сучасної рок-, поп-, експериментальної музики, чимала кількість напрямків, тематика пісень веде своє походження саме з цієї доби. Що цікаво, для музичної індустрії стали характерними «хвилі повернення» до стилістики 60-х років. Таким чином відбувався «бум» бріт-поп музики у 90-х ХХ століття, відновлення «гаражного» інді-року в першій половині 2000-х, орієнтованої на стилістику 60-х років ХХ століття.

Окремо слід звернути увагу на розвиток психоделійної музики, яка на межі 80-90-х років ХХ століття, разом із електронним, синтезованим звуком стала основою культури «рейву», відповідної субкультури рейверів. У 2000-2010-х продовжилися поєднання психоделійного стилю 60-х, електроніки 80-90-х років ХХ століття у експериментальній музиці та мейнстрімі.

Поєднання гострих, соціальних, політичних текстів і року 60-х, яке відбулося у творчості Боба Ділана та Бітлз дало ширше поле для створення нових музичних горизонтів та текстових сенсів, додало до рок-музики вагомий соціальний чинник. Про це зазначають як політичні дослідники, так і музичні критики [17].

Особливе місце посідає поява альтернативної музики. У 1967 році в Нью-Йорку виходить перший альбом гурту Velvet Underground, засновуючи нову стилістику, яка згодом була охарактеризована терміном «альтернативна музика». Експерименти з музичною формою та жорстка текстова стилістика, стали цікавими для наступних стилів, зокрема панку 70-х років, пост-панку нойз-року 80-х років, багатьох наступних напрямків. На межі 80-90-х років відбувається злет музичної стилістики гранжу, а провідні гурти стилю, зокрема Nirvana, Soundgarden, Mudhoney стали «звуковим бекграундом» нової молодіжної субкультури початку 90-х років – «Покоління Ікс», англ. «X Generation».

Вплив контркультури простежується також в технологічному контексті, зокрема в сфері ІТ-технологій. Співзасновник Apple Computers Стів Джобс за власним визнанням, був хіпі. Подібно до багатьох своїх однолітків, він кинув навчання в коледжі, захоплювався духовними практиками, які разом зі східною, передусім індійською філософією справили на нього значний вплив і підштовхнули до багатьох ідей, які потім були реалізовані в Apple [72].

Поширення Інтернету забезпечило реалізацію важливої ідеї контркультури щодо мережевої організації руху, без строгих ієрархічних

принципів. Активне використання мережі дозволило здійснювати миттєвий обмін даними, оперативну координацію політичних, суспільних рухів. Одними з перших переваги Інтернету в якості інформування, координації та анонімності використали представники антиглобалістів. З розвитком мережі в ній почали створюватися окремі нові кіберкультури, які почали об'єднувати любителів комп'ютерних ігор, програмування, кібер-піратства, хакінгу.

Рух контркультури у 50-70-х роках ХХ століття здійснив значний вплив на суспільні, політичні процеси в усьому західному світі. Суміжні і подібні процеси, зі взаємовпливами відбувалися в Великобританії, Франції (студентська революція 1968 року), Західній Німеччині та інших країнах.

Контркультурний вплив відчувався й у країнах соціалістичного табору, зокрема в республіках Радянського Союзу. В кінці 50-60-х років ХХ століття в Україні, на тлі хрущовської «відлиги» та часткової лібералізації постав рух «шестидесятників». Хоча соціальна база руху, його цілі були дещо відмінними. Якщо в русі контркультури, за умов ліберальних демократій Заходу, контркультура мала змогу більш чіткіше артикулювати свої вимоги, то в СРСР, за умов тоталітаризму, часто навіть незначний відхід від канонів «соцреалізму» вже ставав причиною прискіпливого ставлення, не кажучи вже про відкритий вияв протесту, за яким однозначно йшов тиск репресивного та карального апарату СРСР. Український дослідник Дмитро Дроздовський пише: «Велика потреба нашого народу у духовному відродженні... — ось ключ до розуміння причин появи шістдесятництва. Кількадесятилітня репресивна система намагалася задушити саму жагу духовної свободи. А ні людина зокрема, ні суспільство загалом довго так жити не можуть. І шукають виходу з глухого кута. Тому, як тільки короткочасна лібералізація в СРСР створила мінімальну можливість суспільної альтернативи (спершу — на індивідуальному рівні), "діти війни" стрімко почали виростати у лицарів відродження [18].

Українські дослідниці Т.Гундорова, Л.Тарнашинська констатують, що рух шестидесятників неможливо аналізувати окремо, відособлено від світового контексту, адже це «обумовлено поширеністю переконання щодо синхронізації світових соціально-пасіонарних процесів, вужче — бунтівних тенденцій: метафорою революційної Куби, за свідченням Вайля і Геніса, був «заражений» весь колишній Радянський Союз. Ця тема неспростовно корелює з проблемою молодіжних протестних рухів на території Західної і Східної Європи та Америки 1960-1980-х рр.» [44].

На нашу думку, не слід переоцінювати вплив контркультури 60-х років ХХ століття на формування українського шестидесятництва, але разом з тим, не слід й повністю відкидати подібний ідейний вплив.

«Коли говорити про різницю світовідчужань, то глобальною узагальнюючою метафорою шістдесятників в Україні став «дім», тоді як для бітників та гіпі – «дорога» (концептуальне значення мала назва роману Джека Керуака «В дорозі» (1957)), яка кудись вела. Дорога яка нікуди не веде, бездомність, безбатьківство - такі координати світу вибирає для себе лідер дев'яностих в Україні - Сергій Жадан. У певному сенсі українські шістдесятники були раціоналістами-неофітами, що прийняли віру в нову раціональність...Новий раціоналізм був нонконформістським, моральним і національним" - пише Тамара Гундорова у праці «Післячорнобильська бібліотека», поряд зазначаючи, що ближчим за духом до українських шістдесятників були представники західного екзистенціалізму [10, с. 160-164].

Безпосереднє поширення субкультурного руху хіпі на теренах України розпочинається в кінці 60-х років ХХ століття. Незважаючи на репресивну сутність тоталітарного режиму, в Радянському союзі сформувалася своя специфічна форма субкультури хіпі, яка отримала назву «система». Для неї був характерним сленг, в якому було запозичено чимало слів з англійської мови. Незважаючи на перманентні переслідування, субкультура радянських хіпі була поширеною, характерною були для неї ідея подорожей, як в Радянському союзі, так і за його межами. На території СРСР діяла розгалужена система «вписок» та «флетів» - місць, квартир, де радянські хіпі могли перебувати, долаючи шлях своєї подорожі.

Львів став один з перших місць в Україні, де субкультура хіпі почала активно розвиватися наприкінці 60-х років ХХ століття. Як зазначає Вільям Ріш, поява перших хіпі починається на межі 1969-1970 років, а вже в 1970 році у Львові вже було як мінімум дві групи молодих людей, що асоціювали себе як хіпі [8].

Алік Олісевич, відомий львівський хіпі зазначає про мотивацію та ідейні основи руху тогочасних хіпі: «Філософія хіпі — загальні принципи любові, миру, свободи, але в Західній Україні була своя специфіка, бо ми ще виступали проти Комуністичної партії, за відновлення власної ідентичності. Тобто український рух характеризував ще й цей ідеологічний аспект. Як казав мій друг Ілько Лемко, на той час просто бути причетним до рок-музики означало опинитися поза системою, закрити собі шлях до навчання, роботи. Словом, так чи інакше ти потрапляв «у політику»[9].

Субкультура хіпі в СРСР пройшла довгий та складний шлях, пережила цю державу та продовжує існувати в сучасній Україні. Один з найвідоміших фестивалів-хепенінгів на теренах Східної Європи – Шипіт був заснований львівськими хіпі в Закарпатті у 1993 році. Фестиваль став

неформальним міжнародним явищем, який традиційно відбувається в липні, на який з'їжджаються представники різноманітних субкультур.

Український науковець Юрій Костюченко аналізуючи вплив «бунтівних 60-х» констатує, що саме в той час відбулася гуманітарна революція, наслідки якої відчутні у цілому світі навіть на початку XXI століття. «Мабуть, не буде перебільшенням стверджувати, що міжнародний рух громадянського суспільства в тому вигляді, в якому ми його знаємо сьогодні, був народжений в 1968. В певному сенсі, в 1968 відбулася гуманітарна революція, як у свідомості суспільства, так і в системі управління, коли громадянські права почали відігравати основну роль у сприйнятті політичної і соціальної реальності. Зокрема, Європейський Союз було започатковано на принципах, що сформувалися під час «гуманітарної революції» 1968, що, власне, певним чином і зумовлює його сьогоднішній кризовий стан» - наголошує Юрій Костюченко [25].

Але разом з тим, на початку XXI століття стала поширеною практика є перетворення громадянського руху в політику ідентичності, відстоювання особливих, виключних прав певної групи на протигагу захисту універсальних прав людини і громадянина [25].

Таким чином, у 70-х роках XX століття контркультура потрапляє в кризове становище. Відповідно до напрямків контркультури, причини її занепаду можна поділити на культурні, соціальні та політичні. Культурна складова проявилася у комерціалізації контркультурного мистецтва та стилю. Можна виділити такі фактори кризи: популяризація і масовизація рок-музики, комерціалізація субкультурного мистецтва та перетворення його на чергову тенденцію моди. До соціальних факторів занепаду відносять: невдача експерименту «комунного» способу життя, масовизація руху хіпі, девіантна поведінка носіїв субкультури (алкоголізм, наркоманія), зміна поколінь, економічна криза 70-х років XX століття. Політичні чинники спаду контркультурних тенденцій: розмитість ідеології «нових лівих» яка критикувала існуючий порядок, не пропонуючи шляхів вирішення проблем, відсутність чіткої організаційної структури, терористичний та кримінальний характер діяльності деяких радикальних течій «нових лівих».

Важливу роль у політичній діяльності відіграв вихід американських військ з В'єтнаму, що значно нормалізувало внутрішньо-політичну обстановку, та водночас, усунуло одну з головних причин політичного активізму «нових лівих» та ліворадикальних рухів, які виникли на їх основі. Слід окремо зазначити, що після 70-х років XX століття контркультура не закінчилася. Її «відродження» відбулося у рамках різноманітних видів панківського руху, інших субкультур, в кінці-кінців

- сучасного антиглобалістського руху, «зелених рухів» і т.д., які є нашими сучасниками.

Загалом, рух контркультури, виражений в культурній, соціальній та політичній сферах справив значний вплив на розвиток сучасних Сполучених Штатів Америки, так і всього світу. Досвід боротьби за громадянські права, громадські ініціативи 60-х років ХХ століття лягли в основу значної кількості сучасних суспільних, політичних рухів та напрямків. Досвід 60-х був сприйнятий та розвинутий значною культурних, мистецьких, літературних напрямків, які існують в ХХІ столітті.

1. Антологія поезії битників. М. : Ультракультура, 2004. 784 с.
2. Арендт Х. Джерела тоталітаризму К. : Дух і літера, 2005. 584 с.
3. Байчоров А. М. От «разбитого» поколения к контркультуре. Минск : Изд-во БГУ, 1982. 142 с.
4. Барчій І.М., Шафраньош О.І. Криза контркультури в США в другій половині ХХ століття. *Грані*. 2014. № 7. С. 77-82.
5. Барчій І.М., Шафраньош О.І. Становлення контркультури США в 60 - 70-х рр.. ХХ ст. *Грані*. 2012. №90. С. 77-81.
6. Баталов Э. Философия бунта. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: http://royallib.com/book/batalov_eduard/filosofiya_bunta.html (дата звернення: 04.01.2019).
7. Белград Д. Культура спонтанності: імprovізація і мистецтво в повoєнній Америці. К.: Факт, 2008. 528 с.
8. Вільям Ріш. Лише рок-н-рол? Рок-музика, хіпі та міські ідентичності у Львові та Вроцлаві, 1965-1980. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <http://uamoderna.com/md/risch-hippies-lviv-wroclaw> (дата звернення: 17.10.2018).
9. Гладка К. Хіпі Алік Олісевич: «Волосся було для нас символом свободи». Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://dt.ua/personalities/hipi-alik-olisevich-volossya-bulo-dlya-nas-simvolom-svobodi-.html> (дата звернення: 17.10.2018).
10. Гундорова Т.І. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 263 с.
11. Гуревич П.С. Культурологія. М. : Проект, 2003, 336 с.
12. Давыдов Ю.Н. Эстетика нигилизма: (искусство и «Новые левые»). Москва : Искусство, 1975. 271 с.
13. Давыдов Ю.Н., Роднянская И.Б. Социология контркультуры: критический анализ. Москва : Наука, 1980. 264 с.
14. Два бывших сотрудника подали на Google в суд за «дискриминацию белых мужчин». Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-42617172> (дата звернення: 17.10.2018).
15. День смерті пані День: Американська поезія 1950-60-х років у перекладах Юрія Андруховича. Харків : Фоліо, 2006. 207 с.
16. Доманов О. А. Дзэн-буддизм и этика. Философия: история и современность. Сборник научных трудов. Новосибирск : НИИ МИОО НГУ, 1998. С. 91—107.
17. Дризицька Н. В здоровом шуме: краткая история всей музыки от Артемия Троицкого. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/projects/troitskii-artemii-istoricheskii/> (дата звернення: 17.10.2018).

18. Дроздовський Д. Філософія бунту чи анархічного песимізму. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <http://www.ruthenia.info/txt/drozдовsky/bunt.doc> (дата звернення: 17.10.2018).
19. Дюваль Ж.-Ф. Аллен Гинзберг - легенда бит-покоління. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://magazines.russ.ru/ural/2001/6/duval.html> (дата звернення: 25.09.2018).
20. Завьялов С. «Поэзия – всегда не то, всегда другое»: переводы модернистской поэзии в СССР в 1950—1980-е годы. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/92/za10.html> (дата звернення: 25.09.2018).
21. Кепеци Б. Идеология «новых левых». Москва : Прогресс, 1977. 230 с.
22. Керви Алекс Молодежные Субкультуры США и Великобритании с конца 40-х по наши дни. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <http://www.leary.ru/misc/kervey/> (дата звернення: 04.01.2019).
23. Кнабе Г.С. Рок-музыка и рок-среда как формы контркультуры. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: http://ec-dejavu.ru/m-2/Rock_music.html (дата звернення: 20.11.2018).
24. Колядко В.И. Предисловие к русскому изданию «Бытие и Ничто». Сартр Ж.-П. Бытие и Ничто. М.: Республика. С 5.
25. Костюченко Ю. Півстоліття після гуманітарної революції 1968: наслідки і уроки. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/pivstolitnya-pislya-gumanitarnoyi-revoljuciyi-1968-naslidky-i-uroky> (дата звернення: 25.11.2018).
26. Ли У. О Pussy Riot и Путине говорили 86% мировых средств массовой информации. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/media-on-pussy-riot/1490739.html> (дата звернення: 17.10.2018).
27. Лири Т., Метцнер Р., Олперт Р. Психоделический опыт: Руководство на основе «Тибетской книги мертвых». К.: Ника-Центр, 2003. 224 с.
28. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. М.: АСТ, 2003. 528с.
29. Маркузе Г. К ситуации новых левых. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: http://scepisis.net/library/id_2570.html (дата звернення: 04.01.2019).
30. Матвеев И. Чарльз Райт Миллс: дилемма публичного интеллектуала. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: http://magazines.russ.ru/nz/2014/2/9m.html#_ftnref35 (дата звернення: 20.11.2018).
31. Мейлер, Н. Белый негр: беглые размышления о хипстере. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://ec-dejavu.ru/h/Hipster.html> (дата звернення: 25.09.2018).
32. Мілош Ч. Поневолений розум. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Milosh_Cheslav/Ponevolenyi_rozum.pdf (дата звернення: 25.09.2018).
33. Мінаєв А. Поняття "субкультура" та "контркультура" в контексті молодіжного протесту другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10271.html> (дата звернення: 04.01.2019).
34. Могути́н Я. Битники: история болезни. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <http://www.mitin.com/people/mogutin/beatniks.shtml> (дата звернення: 19.12.2018).
35. Мяло К.Г. Под знаменем бунта. М. : Молодая гвардия, 1985. 285 с.
36. Новинская М.И. Студенчество США: Социально-психологический очерк. Москва : Наука, 1977. 216 с.

37. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. Дата оновлення: 15.08.2018. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/ortega-y-gaset_masa_ua.htm(дата звернення: 17.08.2018).
38. Писигин В.Очерки об англо-американской музыке пятидесятих и шестидесятих годов XX века. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: http://www.collectable-records.ru/pisigin/vol5/3.htm#_edn1 (дата звернення: 20.11.2018).
39. Попкова Л. История феминизма. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: https://ru.boell.org/sites/default/files/uploads/2016/11/lyudmila_popkova._istoriya_femini_zma.pdf (дата звернення: 17.10.2018).
40. Райх В. Функция оргазма. Основные сексуально-экономические проблемы биологической энергии. Дата оновлення: 15.08.2018. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=122524&p=2> (дата звернення: 17.08.2018).
41. Рошак Т. Истоки контркультуры. М.: АСТ, 2014. 384 с.
42. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. М. : Республика, 2000. 639 с. 5с.
43. Свободны наконец: Движение за гражданские права в США. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20090715193830/http://www.america.gov/ru/media/pdf/books/free-at-last-ru2.pdf#popup> (дата звернення: 17.10.2018).
44. Тарнашинська Л. «Нова епічність» vs лжеепічність: проєкція творчості українських шістдесятників на світові процеси. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/naukovo-doslidni-tsenry-pry-instytuti/tsentr-doslidzhennia-problematyky-ukrainskoho-shistdesiatnytstva/item/463-tarnashynska-l-nova-epichnist-vs-lzheepichnist-proektsiia-tvorchosti-ukrainskykh-shistdesiatnykiv-na-svitovi-protsezy> (дата звернення: 17.10.2018).
45. Фромм Э. Бегство от свободы. М. : АСТ, 2014. 284 с.
46. Ханиш К. «Личное - это политическое». Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://sites.google.com/site/moscowfeministgroup/kerol-hanis-licnoe---eto-politiceskoe-> (дата звернення: 19.12.2018).
47. Хиз Дж., Поттер Э. Бунт на продажу. Как контркультура создает новую культуру потребления. Москва : Хорошая книга, 2007. 456 с.
48. Черва Ю.Е. Наркореволюция или наркоэволюция? Контркультура и сознание. *Интеллект, воображение, интуиция: размышление о горизонтах сознания (метафизический и психологический опыт)*: сборник. СПб. : «Эйдос», 2001. Выпуск 10. С. 457–459.
49. Шафраньош О.І. «Нові ліві» в контексті контркультури у США в 60-х роках ХХ ст. *Науковий вісник ужгородського національного університету: Серія Міжнародні відносини*. Ужгород: 2018. Вип. 4. С. 58-64.
50. Шафраньош О.І. Контркультура як засіб боротьби „нових лівих” і специфіка діяльності організації „Студенти за демократичне суспільство” в США у 60-х роках ХХ ст. *Соціально-політичні студії*. 2008. вип.1. С. 39-43.
51. Шафраньош О.І. Криза в середовищі контркультури в США на початку 70-х років ХХ століття. *Регіональні студії*. Ужгород, 2018. Вип.12. С. 152-165.
52. Шафраньош О.І. Особливості антиглобалістського руху в США у кінці ХХ ст., на початку ХХІ століття: структура і організації. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10361> (дата звернення: 06.01.2019).

53. Шафраньош О.І. Феномен контркультури. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: 2010. Вип. 14. С. 64–67.
54. Щепанская Т. Теорія субкультур. Дата оновлення: 27.08.2018. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n38texts/schepanskaja.htm> (дата звернення: 29.08.2018).
55. Ясперс К. Духовная ситуация времени : Смысл и назначение истории. М. : 1994. 527 с.
56. 1967: Human Be-In. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: <https://www.nationalgeographic.org/thisday/jan14/human-be/> (дата звернення: 14.11.2018).
57. *American Countercultures: An Encyclopedia of Nonconformists, Alternative Lifestyles, and Radical Ideas in U.S.* / edited by Gina Misiroglu. New York: Routledge, 2015, 732 p.
58. Armstrong E.A., Crage S.M. Movements and Memory: The Making of the Stonewall Myth. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <http://wwwpersonal.umich.edu/~elarmstr/publications/Movements%20and%20Memory%20Armstrong%20and%20Crage.pdf> (дата звернення: 17.10.2018).
59. Baggins B. «Black Panther Party» Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <https://www.marxists.org/history/usa/workers/black-panthers/> (дата звернення: 04.01.2019).
60. Bai N. Born in the Summer of Love: The Haight Ashbury Free Clinic Transformed Drug Addiction Treatment. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: <https://www.ucsf.edu/news/2017/06/407286/born-summer-love-haight-ashbury-free-clinic-transformed-drug-addiction-treatment> (дата звернення: 14.11.2018).
61. Baker R.C. Jerry Rubin's Weird Road From Yippie to Yuppie. Дата оновлення: 11.12.2018. URL: <https://www.villagevoice.com/2017/09/19/jerry-rubins-weird-road-from-yippie-to-yuppie/>(дата звернення: 16.12.2018).
62. Bassett J. *The Hippie Dictionary: A Cultural Encyclopedia of the 1960s and 1970s*. Berkeley : Ten Speed Press, 2004. 704 p.
63. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism. *Journal of Aesthetic Education*, Vol. 6, No. 1/2, Jan. - Apr. Champaign :UI Press, 1972. 240p.
64. Bell D. *The Cultural Contradictions of Capitalism: 20th Anniversary Edition*. NY : Basic Books, 2008. 352 p.
65. Berkeley Barb, *Independent Voices: An Open Access collection of an Alternative Press*. 6 January 1967, Issue 73. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://voices.revealdigital.com/cgi-bin/independentvoices?a=d&d=BFBJFGD19670106&e=-----en-20--1--txt-txIN-----1#> (дата звернення: 25.09.2018).
66. Black Panther Party Platform and Program, What We Want What We Believe. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Resources/Primary/Manifestos/Panther_platform.html (дата звернення: 19.12.2018).
67. Branded for life. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <https://www.theguardian.com/books/2005/jun/04/highereducation.news1> дата звернення: 04.01.2019).
68. Bridger S. *Scientists at War: The Ethics of Cold War Weapons Research*. Cambridge : Harvard University Press, 2015. 368 p.
69. Burchell J. *The Evolution of Green Politics: Development and Change Within European Green Parties*. London : Earthscan, 2002. 202 p.

70. Christenson R. Political Trials in History: From Antiquity to the Present. New Brunswick : Transaction Publishers, 1991. 528p.

71. Counterculture. Merriam-Webster Dictionary. Дата оновлення: 27.08.2018. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/counterculture>(дата звернення: 02.10.2018).

72. Dalrymple J. Steve Jobs: Hippy, Apple boss and icon. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <http://www.bbc.co.uk/timelines/zy234j6> (дата звернення: 25.11.2018).

73. Dann C. The development of the first two Green parties New Zealand and Tasmania. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20110610062415/http://www.globalgreens.info/literature/dann/chapterfive.html>(дата звернення: 17.10.2018).

74. Death of Hippie: An end to the Summer of Love. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <http://exhibits.library.ucsc.edu/exhibits/show/love-on-haight/death-of-hippie> (дата звернення: 04.01.2019).

75. Deep Green: The 1970 concert that launched Greenpeace. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <https://www.greenpeace.org/archive-international/en/about/deep-green/deep-green-jan-2010/> (дата звернення: 25.11.2018).

76. Dickinson T. Cognitive Dissident: John Perry Barlow. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://www.utne.com/community/cognitivedissidentjohnperrybarlow#axzz32SGxVXXx> (дата звернення: 17.10.2018)

77. Dickson, P. A Dictionary of the Space Age. Baltimore : JHU Press, 2009. 260 p.

78. Dohrn B. A Declaration of a State of War. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://www.lib.berkeley.edu/MRC/pacificviet/scheertranscript.html>(дата звернення: 25.09.2018).

79. Echole, A. Shaky ground: the '60s and its aftershocks. New York : Columbia University Press, 2002. 268 p.

80. Evans, S. J. Inside off-the-grid Virginia commune where everything - from housing to childcare - is shared (but residents must get group permission before having a baby). Дата оновлення: 14.10.2018. URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3205601/Inside-grid-Virginia-commune-housing-pay-childcare-shared-residents-PERMISSION-having-baby.html> (дата звернення: 20.11.2018).

81. Face the Nation transcript: December 18, 2011. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://www.cbsnews.com/news/face-the-nation-transcript-december-18-2011/> (дата звернення: 17.10.2018).

82. Federal Bureau of Investigation Weatherman Underground Summary. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20090320174944/http://foia.fbi.gov/weather/weath2a.pdf> (дата звернення: 19.12.2018).

83. Flower Power, US History. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://www.ushistory.org/us/57h.asp> (дата звернення: 25.09.2018).

84. Goodheart E. Culture and the Radical Conscience. New Brunswick : Transaction Publishers, 2001. 179 p.

85. Goodman P. New Reformation: Notes of a Neolithic Conservative. Oakland : PM Press, 2010. 194 p.

86. Goodman P. Growing Up Absurd. Дата оновлення: 02.01.2019. URL: <http://caps-lo.livejournal.com/134856.html> (дата звернення: 04.01.2019).

87. Gordon D. A Case Not Closed. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <https://mises.org/library/slouching-towards-gomorra-modern-liberalism-and-american-decline-robert-bork> (дата звернення: 25.11.2018).
88. Green Party US: Officeholders. Дата оновлення: 24.11.2018. URL: <http://www.gp.org/officeholders> (дата звернення: 27.11.2018).
89. Greenpeace: Annual-Report 2016. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <http://greenpeace.org/international/Global/international/publications/greenpeace/2017/2016-Annual-Report.pdf> (дата звернення: 25.11.2018).
90. Gruber J. R., Andrews, B. American icons: from Madison to Manhattan, the art of Benny Andrews, 1948-1997. Jackson : University Press of Mississippi, 1997. 268 p.
91. Grunenberg C., Harris J. Summer of Love: Psychedelic Art, Social Crisis and Counterculture in the 1960s. Liverpool : Liverpool University Press, 2005. 383 p.
92. Hakes J. 35 Years After the Arab Oil Embargo. Дата оновлення: 15.05.2018. URL: http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&id=155 (дата звернення: 20.05.2018).
93. Hall S. Life and Times of the first New Left. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: <https://newleftreview.org/II/61/stuart-hall-life-and-times-of-the-first-new-left>(дата звернення: 14.11.2018).
94. Halliday A. Cab Calloway's "Hepster Dictionary," A 1939 Glossary of the Lingo (the "Jive") of the Harlem Renaissance. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <http://www.openculture.com/2015/01/cab-calloways-hepster-dictionary.html> (дата звернення: 19.12.2018).
95. Hearing before the Subcommittee to investigate the Administration of the Internal Security Act and other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary United States Senate. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://archive.org/details/statedepartmentb00unit> (дата звернення: 19.12.2018).
96. Hebdige D. Subculture. London : Routledge, 1979. 208 p.
97. Hemmer K. Howl and Other Poems: Encyclopedia of Beat Literature. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: https://archive.org/stream/EncyclopediaOfBeatLiterature/Encyclopedia+of+Beat+Literature_djvu.txt (дата звернення: 14.11.2018).
98. Hippies - Hypocrisy and Happiness (Prelim 1968). Pasadena : Ambassador College Press, 1968. 37 p.
99. Hirsch E.D., Trefil J. S., Kett, J. F. The Dictionary of Cultural Literacy. Boston: Houghton Mifflin, 1993. 638 p.
100. Hodkinson P., Deicke W. Youth Cultures. London : Routledge, 2007. 276 p.
101. Holmes J.C. This Is The Beat Generation. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: <http://www.litkicks.com/ThisIsTheBeatGeneration>(дата звернення: 20.11.2018).
102. Horkheimer M. Critical Theory : Selected Essays. New York : Crossroad Publishing Company, 1972. 290 p.
103. Isserman M., Kazin M. America Divided: The Civil War of the 1960s. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: https://books.google.com.ua/books?id=I2tUjsc06F0C&pg=PA1&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 25.11.2018).
104. Jacobs R. The Way The Wind Blew: A History Of The Weather Underground. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <https://archive.org/details/TheWayTheWindBlewAHistoryOfTheWeatherUnderground> (дата звернення: 25.09.2018).

105. Jason G. The Legacy of the Counterculture. Дата оновлення: 12.10.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20120328235327/http://caho-test.cc.columbia.edu/pcp/14203.html> (дата звернення: 17.10.2018).
106. John Shuttleworth, Founder of Mother Earth News, Interview Part I. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://www.motherearthnews.com/nature-and-environment/the-plowboy-interview-john-shuttleworth-zmaz75mazgoe> (дата звернення: 19.12.2018).
107. Keniston K. Notes on committed youth. NY : Harcourt, Brace & World, 1968. 368 p.
108. Keniston K. The uncommitted : alienated youth in American society. Дата оновлення: 19.07.2018. URL: <https://archive.org/stream/uncommittedalien000773mbp#page/n1/ mode/2up> (дата звернення: 24.07.2018).
109. Keniston K. Youth and Dissent: The Rise of a New Opposition. NY : Harcourt Brace Jovanovich, Inc. (A Harvest Book) 1972, 403 p.
110. Kirkpatrick S. SDS: The rise and development of the Students for a Democratic Society. NY : Vintage Books, 1973, 495 p.
111. Knauss D. Gentrification: Artists and Yuppies Working Together. Дата оновлення: 15.05.2018. URL: <https://riverwestcurrents.org/2002/07/gentrification-artists-and-yuppies-working-together.html>(дата звернення: 20.05.2018).
112. Le Roy Johnes. Blues people. New York : Perennial, 1999. 256 p.
113. Leland J. A Movement, Yes, but No Counterculture. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <https://www.nytimes.com/2003/03/23/style/a-movement-yes-but-no-counterculture.html> (дата звернення: 25.11.2018).
114. Lytle Mark H. America's Uncivil Wars: The Sixties Era from Elvis to the Fall of Richard Nixon. New York : Oxford University Press, 2006. 416 p.
115. Macdonald D. Masscult and Midcult: Essays Against the American Grain. New York : New York Review of Books, 2011. 295 p.
116. Malcolm X splits with Muhammad. Suspended muslim leader plans black nationalist political Movement. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://www.nytimes.com/1964/03/09/archives/malcolm-x-splits-with-muhammad-suspended-muslim-leader-plans-black.html> (дата звернення: 19.12.2018).
117. Malcolm X. Racial Separation. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <http://www.blackpast.org/1963-malcolm-x-racial-separation> (дата звернення: 19.12.2018).
118. McCleary J. B. The Hippie Dictionary: A Cultural Encyclopedia of the 1960s and 1970s. Berkeley : Ten Speed Press, 2004. 704 p.
119. Meaning of Counter- in English. Дата оновлення: 21.07.2018. URL: <http://slovar-vocab.com/english/merriam-websters-vocab/counter-7641119.html>(дата звернення: 24.07.2018).
120. Mick Farren: The Titanic Sails at Dawn – a classic feature from the vaults. Дата оновлення: 15.05.2018. URL: <https://www.theguardian.com/music/2013/jul/31/mick-farren-nme-rock-titanic-sails>(дата звернення: 20.05.2018).
121. Nobel Prize: Bob Dylan facts. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2016/dylan/facts/> (дата звернення: 25.09.2018).
122. Noe D. The Manson Myth. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <http://crimemagazine.com/manson-myth-0> (дата звернення: 19.12.2018).
123. Parsons T. Social System. Abingdon : Routledge, 2005. 636 p.

124. Pop T. The British Countercultural Movement and the Messages of Protest in «Rock Poetry». Дата оновлення: 21.08.2017. URL: <http://www.theroundtable.ro/Current/2013/Cultural/Titus%20Pop%20-%20The%20British%20Countercultural%20Movement.pdf> (дата звернення: 03.10.2018).

125. Port Huron Statement. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Resources/Primary/Manifestos/SDS_Port_Huron.html (дата звернення: 20.11.2018).

126. Reich C. The Greening of America. NY : Random House, 1970. 399 p.

127. Rock N. «Great» rock festival ends with without a violence. *Eugene Register-Guard*. 1969. August 18. P. 4.

128. Roodenburg H. On the Hippie Trail. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: <http://www.hansroodenburg.nl/trail/> (дата звернення: 25.09.2018).

129. Rothenberg Gritz, J. The Death of the Hippies The photographer Joe Samberg remembers how drugs destroyed the Telegraph Avenue scene. Дата оновлення: 15.05.2018. URL: <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2015/07/the-death-of-the-hippies/397739/> (дата звернення: 20.05.2018).

130. Russell J.K. Not Your Grandfather's SDS. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <http://www.yesmagazine.org/issues/stand-up-to-corporate-power/not-your-grandfathers-sds> (дата звернення: 25.11.2018).

131. Russell W. James The Origins of New Left Notes. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: http://www.sds-1960s.org/NLN_Origins.html (дата звернення: 04.01.2019).

132. Sante L. On the Road Again. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: <http://www.nytimes.com/2007/08/19/books/review/Sante2-t-1.html> (дата звернення: 20.11.2018).

133. Shafranyosh O. Counterculture as a challenge for 20th century and it's influence on modern society. *Výzvy a riziká spoločnosti v 21. Storočí: Zborník príspevkov z V. ročníka Vedeckej konferencie študentov a mladých vedeckých pracovníkov*. Košice: 2018. S. 37-44.

134. Shafranyosh O. The impact of the counterculture on the youth movement at the beginning of 21th century. *Aktuálne otázky teórie a praxe politiky a medzinárodných vzťahov: Zborník príspevkov zo VI. ročníka Medzinárodnej vedeckej konferencie študentov a mladých vedeckých pracovníkov*. Košice: 2018. S. 236-245.

135. Sheidlower J. Crying Wolof: Does the word hip really hail from a West African language? Дата оновлення: 14.12.2018. URL: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/hey_wait_a_minute/2004/12/crying_wolof.html (дата звернення: 19.12.2018).

136. Subculture. Merriam-Webster Dictionary. Дата оновлення: 27.08.2018. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/subculture> (дата звернення: 29.08.2018).

137. Summers J.H. The Politics of Truth: Selected Writings of C. Wright Mills. New York : Oxford, University Press. 2008. 296 p.

138. Supplementary detailed staff Reports on Intelligence activities and the Rights of Americans book III final report. Дата оновлення: 11.09.2018. URL: https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_III.pdf (дата звернення: 25.09.2018).

139. Supplementary detailed staff Reports on Intelligence activities and the Rights of Americans book III final Report. Дата оновлення: 14.10.2018. URL:

https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_III.pdf (дата звернення: 20.11.2018).

140. The Chicago Eight Conspiracy Trial: An Account. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <http://famous-trials.com/chicago8/1366-home> (дата звернення: 04.01.2019).

141. The House On West 11th Street. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: <http://www.nytimes.com/2000/03/05/nyregion/the-house-on-west-11th-street.html> (дата звернення: 20.11.2018).

142. The Original Hipsters. Merriam-Webster Dictionary. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-original-hipsters>(дата звернення: 19.12.2018).

143. The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. Princeton : Princeton University Press, 2012. 1639 p.

144. The Rolling Stones Disaster At Altamont: Let It Bleed. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://www.rollingstone.com/music/news/the-rolling-stones-disaster-at-altamont-let-it-bleed-19700121?page=12> (дата звернення: 19.12.2018).

145. The Weather Underground [microform] : report of the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Ninety-fourth Congress, first session. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/000035751> (дата звернення: 20.11.2018).

146. The Weather Underground, produced by Carrie Lozano, directed by Bill Siegel and Sam Green, New Video Group, 2003, DVD. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://vimeo.com/33006390> (дата звернення: 19.12.2018).

147. Thompson H. S. The Hippies. Дата оновлення: 14.12.2018. URL: <https://www.scribd.com/document/185374591/Hunter-S-Thompson-The-Hippie>(дата звернення: 19.12.2018).

148. Tom Hayden: The Nation. Дата оновлення: 22.11.2018. URL: <https://www.thenation.com/authors/tom-hayden/> (дата звернення: 25.11.2018).

149. Toward a Revolutionary Youth Movement. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: <https://www.marxists.org/history/erol/ncm-1/debate-sds/rym.htm> (дата звернення: 04.01.2019).

150. Turner F. From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism, Chicago : University of Chicago Press, 2010. 254 p.

151. Underground News. Дата оновлення: 12.11.2018. URL: <https://www.webcitation.org/6AMkBBnby?url=http://www.pbs.org/wgbh/amex/love/sfeature/oracle.html> (дата звернення: 14.11.2018).

152. Waters M. Daniel Bell. New-York : Routledge, 2002. 200 p.

153. Watson S. The Birth of the Beat Generation. New York. : Pantheon Books, 1995. 387 с.

154. Whole Earth Catalog. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: <http://www.wholeearth.com/index.php> (дата звернення: 20.11.2018).

155. Yinger J. Milton. Contraculture and Subculture. Дата оновлення: 20.07.2018. URL: <http://www.jstor.org/stable/2090136>(дата звернення: 22.07.2018).

156. Yinger J. Milton. Countercultures: The Promise And The Peril Of A World Turned Upside-Down. NY : FreePress, 1984. 384 p.

157. You Don't Need A Weatherman To Know Which Way The Wind Blows. Дата оновлення: 05.01.2019. URL: http://www.sds-1960s.org/sds_wuo/weather/weatherman_document.txt (дата звернення: 04.01.2019).

158. Zakrzewski D. Students for A Democratic Society. Дата оновлення: 14.10.2018. URL: <http://www.campusactivism.org/server-new/uploads/undergrad2a-sds.htm> (дата звернення: 20.11.2018).

Микола Вегеш, Юрій Остапець

ГАБРИЄЛЬ АЛМОНД – КЛАСИК СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Габріель Алмонд народився 12 січня 1911 року в м. Рокайленд (США). Одержав ступінь бакалавра в 1932 р., а в 1938 р. в Чиказькому університеті захистив докторську дисертацію. Потім був на викладацькій роботі, зокрема в Бруклінському коледжі (нині – міський університет Нью-Йорка). У роки війни Алмонд служив в Управлінні з оцінки ефективності стратегічних бомбардувань при Міністерстві оборони США. У повоєнний час Алмонд знову повертається до викладацької роботи – спочатку в Йельському (1947-1951, 1959-1963) і Прістонському (1951-1959) університетах. З 1963 р. займає посаду професора політичної науки в Стенфордському університеті. Поряд з цим Алмонд викладав політичні науки в різних країнах світу.

Габріель Алмонд був членом національної Академії наук, Американського філософського товариства, американської академії мистецтв і наук, Американської асоціації політичної науки. Він багато разів удостоювався престижних нагород у галузі політичних досліджень, зокрема лауреат премії імені Дж. Медісона (1981). Він автор багатьох праць, серед яких отримали світове визнання: «Політичні системи регіонів, що розвиваються» (1960), «Громадянська культура» (1963), «Порівняльна політологія: еволюційний підхід» (1966), «Політичний розвиток» (1970), «Порівняльна політологія: системи, процес, політичний курс» (1978), «Громадянська культура: перегляд концепції» (1980), «Прогрес і його недоліки» (1982), «Сучасна європейська політика» (1999), «Сучасна порівняльна політологія» (2000). Помер Габріель Алмонд 25 грудня 2002 р.

Щоб зрозуміти сутність сучасної політології як наукової і навчальної дисципліни, необхідно зясувати її стислу історію розвитку і конституювання. Найбільш вдало це зробив відомий американський вчений Габріель Алмонд у праці «Політична наука: історія дисципліни». Він писав: «Коли б ми спробували побудувати графічну модель історії

розвитку політичної науки у вигляді кривої, що відображає прогрес у вивченні політики протягом століть, то почати її варто було б із зародження цієї науки в Стародавній Греції. В епоху розквіту Стародавнього Риму крива піднялася б дещо вгору, потім йшла б приблизно на одному рівні упродовж періоду середньовіччя, істотно зросла б у часи Ренесансу й зробила різкий стрибок у ХХ ст., коли політична наука отримала справді професійний характер. Ця крива відобразила б і якісне вдосконалення уявлень про дві основні проблеми політичної науки: про властивості політичних інститутів і про критерії їхньої оцінки».

Далі Г. Алмонд зазначає, що «упродовж ХХ ст. у цієї кривої було б три вершини. Перша з них припадає на міжвоєнне десятиліття (1920-1940 рр.) і пов'язана з чиказькою школою – саме тоді були розроблені програми емпіричних досліджень, у яких суттєва увага приділялася психологічній і соціологічній інтерпретаціям політики, а також підкреслювалося значення кількісних факторів. Друга вершина в розвитку політичних досліджень була досягнута в перше десятиріччя після Другої світової війни, удосконалення традиційних політологічних субдисциплін і зростання професіоналізації. Це відобразилося у створенні наукових установ, численні працівники яких об'єднувалися не стільки на основі ієрархічної структури, скільки за діловими якостями, а також у створенні професійних асоціацій і об'єднань спеціалістів, у створенні наукових журналів тощо. Третій стрибок політичної науки в ХХ ст. визначився введенням логіко-математичних методів дослідження, а також застосуванням економічних моделей у рамках теорії «раціонального вибору» і «методологічного індивідуалізму». Отже, ми бачимо, що Алмонд чітко визначає історичні періоди розвитку політичної науки, методи її досліджень, а також сутнісні ознаки цієї науки. Разом з цим він у своєму дослідженні вказує на формування політичної науки як навчальної дисципліни.

Наукова і навчальна дисципліна з політології становить сукупність вчених, які спеціалізуються в цій сфері суспільного знання, вивчає і розробляє її науково-теоретичну і практичну сторони, здійснює функції контролю через відповідні установи як над працюючими в цій сфері дослідниками, так і над тими, хто збирається вступити на цей шлях.

Простежуючи головні етапи становлення політичної науки, Г. Алмонд зупинився на кількох моментах: 1) професіоналізація політичної науки в ХХ столітті; 2) Чиказька школа; 3) Друга світова війна і післявоєнна поведінкова революція; 4) розвиток політичної науки в Європі.

Габріель Алмонд одним із перших серед політологів зайнявся проблематикою сучасних політичних систем. Розвиток цієї концепції

пройшов чотири основні етапи: **На першому етапі (1956-1960)** Алмонд запозичив у Істона методологію ставлення до політичної системи як до «широкої концепції». Він зосереджує увагу не на інститутах, організаціях чи групах, а на вивченні ролей і структур. Під ролями він розумів взаємодіючі одиниці політичної системи, а під структурами – моделі взаємодії. Він також ввів концепцію політичної культури, яка вмонтована в конкретну модель. На думку Алмонда, ці моделі здебільшого виходять за межі політичної системи.

На другому етапі (1960-1965) Алмонд розробляє ряд структур і функцій, а також формулює основні концепції порівняльної політології. Місце держави він замінює політичною системою, місце влади зайняла функція, місце установи – роль, місце інституту – структура. З допомогою цих категорій Алмонд доводить, що політичні системи усіх країн мають загальні характеристики: 1) в усіх політичних системах є політичні структури; 2) в усіх політичних системах виконуються одні й ті самі функції; 3) вся політична структура багатфункціональна; 4) усі політичні системи з точки зору культури є змішаними. До цього Алмонд включає ще систему входів, виходів і зворотнього зв'язку, які розробив Істон, але суттєво їх вдосконалює. До функцій входу Алмонд відносить: політичну соціалізацію; артикуляцію інтересів; агрегування інтересів; політичну комунікацію. До функцій виходу – розробку норм-законів; застосування норм; контроль над дотриманням норм. Функції входу здійснюються переважно неурядовими підсистемами, а функції виходу – прерогатива уряду. На думку Ф. Кирилюка, ці категорії зробили схему Алмонда занадто однобічною, оскільки вони базувалися лише на американських і західноєвропейських уявленнях про політику. Але, з іншого боку, навряд чи можна Алмонда за це піддавати критиці, бо саме американська і західноєвропейська моделі є основними і класичними, які можна порівнювати. Про які б суспільства не йшла мова, але політична система виконує всі важливі функції: формування внутрішньої і зовнішньої політики; політичне керівництво та управління суспільством в усіх сферах життя; регулювання та гармонізація суспільних відносин між соціальними групами, партіями, організаціями, громадянами; забезпечення економічних, політичних, громадянських прав громадян; організація виборів та переформування органів влади; політичні традиції та підтримка наступності політичного життя суспільства; реакція на суспільну думку; вдосконалення законодавства; коригування та реформа самої політичної системи; підтримка діалогу з громадянським суспільством.

На третьому етапі (1965-1969) Алмонд вносить доповнення і загалом доопрацьовує свою ранню схему в «Порівняльній політології», яка витримала 7 видань. Порівняльна політологія сьогодні – одна з

головних і лідируючих галузей сучасної політичної науки. Згідно з даними Міжнародної асоціації політичної науки, майже одна четверта всіх членів цього всесвітнього об'єднання політологів спеціалізується в галузі порівняльної політології і, таким чином, фактично домінує в світовій політичній науці. Дуже часто взагалі ставлять закономірне питання: чи можлива взагалі політологія без порівняння, без використання порівняльних методів? Ію насправді, порівняння належить до універсальних методів людського пізнання. Компаративісти часто говорять, що порівняння різних аспектів політичного світу, порівняння політичних систем, культур, інститутів, процесів тощо дозволяє краще зрозуміти не тільки інші країни і народи, але й самих себе – власну політику, політичну традицію, політичні порядки. Нарешті, порівняння – один із шляхів розуміння закономірностей, логіки політичних подій і процесів. Воно особливо важливо в тих галузях знання, де відсутній експеримент і методи порівняння дозволяють зафіксувати повторюваність, запропонувати гіпотезу, перевірити її та запропонувати прогнозування.

Безперечно, що використання порівнянь є проблематичним. Чи можливі взагалі порівняння? Адже немає однакових країн, явищ і подій, на що неодноразово звертали увагу сучасні політологи: «Кожний феномен унікальний, кожний процес, кожна нація, кожний індивід у певній мірі унікальні, а значить і не зрівнянні». Складно, наприклад, порівнювати британський парламент і Верховну Раду України. Ми можемо констатувати, що обидві ці структури є унікальні по-своєму. Але ми ж знаємо, що в житті ефективні порівняння відбуваються майже постійно і завжди. Габріель Алмонд в «Порівняльній політології» наводить висловлювання Алексіса де Токвіля, який пояснюючи як він писав «Демократію в Америці», висловлювався: «Хоча в своїй книзі я вкрай рідко говорив про Францію, я не написав жодної сторінки, не маючи її, так би мовити, перед очима». У більш загальному плані, розмірковуючи про порівняльний (компаративний) метод, він висловив наступну думку: «Не маючи об'єкта для порівняння, розум не знає, в якому напрямку йому рухатися». Алмонд пояснює: «Порівнюючи минуле і сучасне своєї країни і спів ставляючи її досвід з досвідом інших націй, ми поглиблюємо свої уявлення про власні інститути. Вивчення політичного життя інших суспільств дозволяє побачити більш широке коло політичних альтернатив і висвітлює здобутки і недоліки нашого політичного життя. Виводячи нас за межі звичних установок, компаративний аналіз допомагає розширити наші знання про можливості політики».

Габіель Алмонд відносився до тих вчених, які могли дуже стисло і популярно викласти свої думки. Він писав: «Політична система являє

собою сукупність інститутів (таких, як парламенти, бюрократії і суди), які формулюють і впроваджують в життя колективні цілі суспільства чи існуючих в ньому груп», а «порівняльна політологія – це вивчення політичних систем, в ході якого ми намагаємося зрозуміти ці системи не як ізольовані випадки, а через узагальнення і порівняння». «В принципі, - зауважує Алмонд, - порівняльна політологія може займатися порівнянням міст, штатів, міжнародних організацій, кланів і навіть окремих лідерів. Однак на практиці, хоча існує обширна література, присвячена порівнянню таких політичних інститутів, як політичні партії, групи інтересів і законодавчі органи, порівняльна політологія фокусує свою увагу на компаративному аналізі держав, чи того, що в розмові ми часто називаємо країнами».

Книга Алмонда та його співавторів побудована на принципі: спочатку задається аналітична матриця порівняльного дослідження політичних систем, інститутів, культур, процесів тощо, а вже потім вона ніби «накладається» на конкретні національні випадки. Треба відзначити, що на сьогоднішній день це найбільш розповсюджена і масова модель навчального посібника з порівняльної політології. В ній, безумовно, є свій резон, провірений часом. Разом з тим, визнаючи всі достоїнства цієї моделі, навряд чи варто її вважати ідеальною матрицею. Як матриця вона, зокрема, не включає в себе такі одиниці порівняння, які з'явилися в порівняльній політології нещодавно: глобальні мегатренди, транснаціональні корпорації тощо.

На четвертому етапі (1969-1970) Алмонд застосував структурно-функціональний метод до аналізу політичних систем, пов'язав рівень системного розвитку із структурною диференціацією суспільства і автономією його підсистем. В основу типологізації політичних систем Алмонда покладено комплексний критерій, який включає в себе тип поширених в державах і суспільствах цінностей і політичної культури. В якості базової характеристики політичних порядків він розглядає ступінь відповідності політичних ідеалів, на які було зорієнтовано суспільство, зі сформованими в ньому основними формами організації влади. На цій підставі Габріель Алмонд виділив такі політичні системи: англо-американського типу (США, Великобританія, Канада, Австрія); (норми і цінності політичної культури поділяються більшістю суспільства і державними інститутами; протиріччя між групами відкрито заявляються, а дії влади оскаржують ся їх супротивниками; існує чітка диференціація політичних ролей партій і груп інтересів, елітарних і не елітарних шарів; забезпечене панування легальних форм політичної боротьби, що зумовлює високу стабільність режиму і політичних порядків в цілому); континентально-європейського типу (Франція, Німеччина, Італія); (наявність менш однорідних політичних культур, які включають у себе

не тільки сучасні демократичні орієнтації, елементи старих вірувань, традицій, стереотипів; суспільства більш сегментовані, в них, незважаючи на повне верховенство закону, дію потужних громадянських традицій, в більш гострій формі йдуть процеси ідеологічної боротьби, між партійної конкуренції, політичного суперництва за владу; типовими формами державного устрою є коаліційні уряди, інтенсивна міжблокова конкуренція; політична стабільність досягається шляхом більш гострої і складної взаємодії суб'єктів); до індустріальних і частково індустріальних країн, або традиційних (Мексика, Бразилія); (висока еkleктичність політичної культури – традиції часом бувають прямо протилежними, що надає вкрай суперечливий характер політичного процесу; орієнтація громадян на лідера, а не на програмні цілі уряду; виконавчі органи влади постійно перевищують повноваження, беручи під контроль навіть законодавчі функції, відкрито втручаються в судові процедури; права і свободи громадян суттєво обмежені; авторитарні форми організації влади, практикуючи жорсткі, силові методи регулювання суспільних відносин); тоталітарні політичні системи (ідеологічна та адміністративна монополія над суспільством; влада гранично централізована, насильство є основним способом взаємодії держави і суспільства; політична участь громадян має скоріше ритуальний і декоративний характер; досягається таким чином стабільність політичних порядків існує тільки в інтересах пануючих верств).

Габріель Алмонд, характеризуючи політичну систему, виділив два рівні її аналізу: інституціональний (традиційно визначає інститути та їхні функції, механізм діяння держави) і орієнтаційний (виражає особливі форми відношення людей до різноманітних форм демократії). За допомогою останнього ним був охарактеризований особливий клас політичних явищ – політична культура, яка поєднувала інституціональний і реальний рівні функціонування політичної системи.

«Гостре почуття патріотизму американців, поважне відношення японців до політичних еліт, схильність французів до протесту – все це приклади того, як культурні норми можуть формувати політичне життя. Наші установки і цінності впливають на те, як ми діємо; це справедливо і по відношенню до політики. Функціонування політичних інститутів відображає, принаймні частково, позиції, норми і очікування громадян. Так, англійці використовують свої конституційні установки для підтримання власної свободи, в той час як в Південній Африці і Північній Ірландії ті ж самі інститути були перетворені в засоби придушення. В періоди системних змін підтримка з боку суспільства може забезпечити становлення нового режиму, тоді як відсутність такої підтримки здатна підточити основи політичної системи. Для того щоб

зрозуміти тенденції теперішньої і майбутньої поведінки якої-небудь нації, ми повинні відштовхуватися від ... політичної культури».

Разом з тим, відзначає Г. Алмонд, «політична культура не пояснює всього, що відбувається в політиці. Навіть люди з подібними цінностями і навичками будуть діяти по-різному, зіштовхуючись з різними можливостями чи проблемами. Аналогічним чином, було б невірно вважати, що політична культура є щось незмінне. Новий життєвий досвід може змінити установки індивідів: наприклад, селянин, що мігрував до міста, засвоює норми, пов'язані з міським способом життя. Це означає, що політична культура є ключовим елементом в опануванні політичного життя в певній країні чи певному часовому вимірі. Якщо ми не будемо це враховувати, ми не зрозуміємо як насправді функціонує політика».

Проблематику політичної культури Г. Алмонд розробляв разом з С. Вербою понад 30 років. Головним підсумком цієї роботи стало виведення поняття «громадянської культури», яку вони вважали змішаною формою. Сам Алмонд визначає теорію громадянської культури як теорію демократичної рівноваги. Її сутність полягає в тому, що демократична стабільність ймовірніша тоді, коли всілякі політичні процеси і орієнтації знаходяться в стані рівноваги, що можливе лише при змішаних формах політичних орієнтацій. Типологія політичної культури Алмонда вже давно вважається класичною: 1) приходська, в якій політичні ролі й орієнтації не відділені від релігійних, соціальних і економічних; 2) підданська, в якій політичні ролі й орієнтації, хоч і відокремились і диференціювалися, але мають пасивний характер; 3) партиципаторна, відповідно з якою громадяни виступають як активні суб'єкти політичного процесу. Реальні політичні культури є не що інше як змішання трьох згаданих типів. До змішаних культур, про що вже йшлося, Алмонд відносить і громадянську культуру, яка утверджується в умовах сучасної передової демократії.

Алмонд у праці «Порівняльна політологія сьогодні» великого значення надає характеристиці рівнів політичної культури. Він виділяє три таких рівні організації громадян, які притаманні політичній культурі кожної нації. Тобто, йдеться про їх відношення до: 1) політичної системи (національна гордість, національна ідентичність, легітимність уряду, принципи побудови); політичного процесу (роль громадян, розуміння політичних прав, роль уряду); результатів і наслідків реалізації політичного курсу (пріоритети політичного курсу уряду, рівень політичної системи).

Ставлення до системи. Говорячи про орієнтації системного рівня, Алмонд запитує: чи ідентифікують себе громадяни з нацією і чи приймають вони загальну систему управління? Твердячи про почуття національної гордості, вчений підкреслює, що така гордість проявляється

у тих націй, які мають тривалу історію, зокрема, США і Австралія. Під час політичної напруги подібне почуття загальної ідентичності і спільної національної історії часто солідаризує людей. В інших випадках, зазначає Алмонд, етнічна належність, мова або історія розділяють народ, що, в свою чергу може призвести до конфлікту і розколу. Для прикладу, терористи акти 11 вересня консолідували американську націю в боротьбі з тероризмом. Якщо взяти останні події в Україні, то необхідно погодитись з твердженням українських політологів, що загарбницька політика Путіна більше консолідувала українську націю, ніж попередня політика всіх українських президентів разом взятих. До цього додамо, що події в Україні свідчать не про розкол української нації, а використання російськими ЗМІ найбрудніших методів ведення інформаційної війни, яку, поки що Україна програє.

Алмонд особливо підкреслює, що успіх політичного процесу залежить також від легітимності політичної системи. Рівень легітимності високий тоді, коли громадяни вважають себе зобов'язаними підкорятися закону. Якщо вони не вбачають підстав для підкорення законам або слідує їм через страх, рівень легітимності низький. Він підкреслює, щоб не лежало в основі легітимності – традиція, ідеологія, громадянська участь – вона завжди утворює той фундамент, на якому будується взаєморозуміння між громадянами і політичною владою. На думку Алмонда, легітимність може бути підірвана там, де громадяни: 1) не погоджуються з межами політичної системи (Північна Ірландія, Югославія); 2) заперечують або зовсім відкидають принципи рекрутування лідерів і визначення політичного курсу; 3) втрачають віру в те, що в процесі політичних торгів лідери роблять все від них залежне для прийняття законів, які вимагаються, або в те, що керівництво країни дотримується чинного законодавства.

Ставлення до процесу. Алмонд акцентує на уявленні громадян про свою політичну роль. На думку вченого, є три різні моделі, які визначають роль громадян у політичному процесі. При цьому він ділить громадян на три категорії: учасники, піддані і парафіяни. У першій моделі учасники реально або потенційно включені в політичний процес. Вони поінформовані про політичне життя і висувають вимоги до політичної системи і залежно від виконання цих вимог надають свою підтримку політичним лідерам. При другій моделі піддані пасивно підкоряються державним чиновникам і законам, але не голосують і активно не втягнуті в політичне життя. При третій моделі парафіяни мають досить смутні уявлення про уряд і політику. Це неграмотні сільські жителі, які проживають у віддалених місцевостях, або просто люди, які ігнорують політику та вплив на їхнє життя.

Алмонд вважав, коли між людьми існує довіра, вони більш схильні до спільної боротьби за досягнення політичних цілей, а лідери груп виявляють велику готовність до утворення коаліцій. Керування великими націями вимагає формування широких коаліцій, тому там необхідний високий рівень довіри між лідерами, що дозволяє вести переговори і забезпечувати їхню чесність. Альтернативою довіри є ворожість, що може зруйнувати між групові і міжособистісні відносини. Нерідко ворожість може перерости в насильство і агресивні дії.

Ставлення до політичного курсу. Алмонд вважає, що орієнтації рівня політичного курсу стосуються того, чого очікують громадяни і їх лідери від політичного рівня уряду. З точки зору позицій ставлення до державної політики політичні культури можуть бути консенсусними або конфліктними. У перших панує злагода, в других – суттєві розходження. Алмонд підкреслює, що якщо розходження тривають протягом якогось довшого часу, то в суспільстві можуть розвинути особливі субкультури. Небезпека полягає в тому, що ці субкультури нашаровуються на етнічні, національні або релігійні розходження (Північна Ірландія, Боснія, Ліван). Алмонд констатує: «Росповсюджені свого часу твердження про те, що в США всі групи іммігрантів будуть асимільовані в єдину американську культуру, не справилися. Так, чимало американців англійського, ірландського, німецького, скандинавського, єврейського, італійського, африканського, мексиканського чи азійського походження зберігають у питаннях політики і політичного курсу ті ж пристрасті, що і їх етнічні брати. Провідником і опорою таких впливів виступає сім'я, община, школа, група рівних, група інтересів, політичні партії і засоби масової інформації. Фрагментація Радянської імперії, розпад Югославії, прагнення до незалежності в особливих в етнічному плані регіонах – все це відображає здатність мови, культури і історичної пам'яті створювати і підтримувати почуття етнічної і національної ідентичності серед частин сучасних держав». Більш детально цю проблему підняв С. Гантінгтон.

До головних тенденцій культурного розвитку сучасності Габріель Алмонд відносить: 1) модернізацію; 2) демократизацію; 3) маркетизацію.

Микола Вегеш, Володимир Гиря

РОБЕРТ КАГАН ПРО РОЛЬ США В НОВОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ

Роберт Каган народився 26 вересня 1958 року в Афінах (Греція). Син відомого американського історика Дональда Кагана. Одружений на Вікторії Нуланд. Роберт Каган відомий американський історик, політолог, журналіст, аналітик. Магістр державної політики і міжнародних відносин в Гарвардському університеті, доктор філософії та історії США. Був одним із засновників Проекту нового американського століття. В даний час працює старшим науковим співробітником Фонду Карнегі, співробітником Німецького фонду Маршалла, автор щомісячної газетної колонки у Вашингтон Пост, член Ради з міжнародних відносин у Брюсселі, член Американського комітету за мир у Чечні. Був неофіційним радником кандидата в президенти США Джона Маккейна у його президентській кампанії 2008 року. Серед книг Р.Кагана заслуговують на увагу «Сутінки боротьби: американська влада і Нікарагуа (1977-1999)», «Про сучасні небезпеки: кризи та можливості американської зовнішньої та оборонної політики» та «Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку».

Говорячи про європейсько-американські відносини, Роберт Каган відверто констатує: «Час вже припинити вдавати, ніби європейці та американці мають спільне бачення світу, чи навіть, що вони живуть у тому самому світі. Американське та європейське бачення всіх найголовніших аспектів влади – таких як ефективність влади, її моральність та жаданість – не збігаються. Європа відвертається від силової влади, іншими словами, вона намагається оминати її, прагнучи створити світ законів і правил, міжнародних перемовин і співпраці. Вона рухається до пості сторичного раю, у якому пануватиме спокій та відносне процвітання, прагне досягнути «вічного миру» Іммануїла Канта. Натомість, Сполучені Штати загрузли в болоті історії, пануючи за допомогою сили в анархічному гоббсівському світі, де міжнародні закони і правила ненадійні, а реальна безпека, захист і впровадження ліберального порядку й надалі залежать від військової потужності та здатності її використати. Саме тому у розв'язанні найважливіших міжнародних питань американців сьогодні надихає Марс, а європейців – Венера: вони мають дуже мало точок дотику і дедалі менше розуміють одне одного... Сполучені Штати й Європа мають різні погляди на національні пріоритети, визначення небезпек, окреслення державних завдань, формування та ведення зовнішньої й оборонної політики».

Європейці вважають, що «Сполучені Штати набагато легше вдаються до сили, їм бракує терпеливості на дипломатію. Для них світ чорно-білий: ось добро, а ось – зло, це – друзі, а то – вороги. Натомість для Європи картина світу багатогранніша. Зіштовхнувшись з реальним чи потенційним противником, США, загалом, віддають перевагу примусові, а не переконанню, батогові, а не пряникові, покаранню, а не внутрішній мотивації. Американці прагнуть чіткості в міжнародній політиці: усі проблеми слід розв'язати, а небезпеки – усунути. І, звісно ж, вони все частіше ухвалюють одноосібні рішення в міжнародних відносинах. Вони не надто охоче діють через міжнародні інституції, такі як ООН, не дуже прагнуть співпрацювати з іншими націями задля спільної мети, скептичніше ставляться до міжнародного права, коли вважають за доцільне або ж просто за корисне, охоче вдаються до операцій, які в нього не вкладаються поза його структурами». В той же час, «європейці наполягають на докладному та витонченому підході до розв'язання проблем. Вони намагаються вплинути на інших непрямо – обхідними маневрами. Вони спокійніше ставляться до невдач, готові терпляче розв'язувати тривалі проблеми. Європейці переважно надають перевагу мирному злагодженню конфліктів, перемовинам, дипломатії, радше переконанню, ніж насильству. На відміну від американців, вони частіше звертаються до міжнародного права, міжнародних конвенцій, судових процесів, дослухаються до міжнародної думки. Намагаються використати торгові й економічні зв'язки задля згуртування нації. Вони часто надають більшої ваги процесові, ніж результатів, вірять, що процес врешті-решт у будь-якому разі матиме результативне закінчення».

Роберт Каган розуміє, що цей загальний портрет європейця є дещо гіперболізованим, бо «не можна ототожнювати французів і німців: перші горді й незалежні, але, на диво, невпевнені, у других натомість впевненість у власних силах тісно переплетена із сумнівами, породженими Другою світовою війною. Окрім того, держави Східної та Центральної Європи мають цілковито відмінну від своїх західноєвропейських сусідів історичну традицію. Глибоко вкорінений страх перед російською міццю спричиняється до існування близьких до американських поглядів гоббсівської реальності. Слід також зважити на відмінність поглядів політичних угруповань у державах по обидва боки Атлантики. Прихильники політичного курсу де Голля (голлісти) мають інші погляди, ніж французькі соціалісти. Демократи в Сполучених Штатах «європейськіші», ніж республіканці... Багато американців, особливо інтелектуальна еліта, виступають проти «жорсткої» міжнародної політики незгірш за будь-якого європейця; натомість деякі європейці цінують силу більше, ніж будь-хто з американців».

Простежуючи фрагментарно історію Європи і США, Р. Каган цілком слушно зауважує, що впродовж століть вони фактично помінялися місцями. Якщо до першої світової війни європейці віддавали перевагу силі, то американці були більш поміркованими. Двісті років згодом, американці та європейці знову помінялися місцями і світоглядними позиціями. Частково так сталося тому, що протягом цих двох сторіч, особливо за останні десять років кардинально змінилося співвідношення сил: коли Сполучені Штати були слабкими, вони використовували «обхідні» стратегії, стратегії слабкості; сьогодні, коли США стали могутніми, вони й поводяться відповідно. Коли Європа була могутньою, вона вірила в силу й військову звитягу. Тепер вона бачить світ крізь призму слабкості. Інші погляди природно зумовлюють відмінні стратегічні судження, іншу оцінку загроз і відповідних засобів боротьби з ними, іншу оцінку інтересів, відмінне бачення цінностей і суті міжнародного законодавства та міжнародних інституцій.

На глибоке переконання Р.Кагана, «і одно полюсність світу, і американський характер вимагають ширшого визначення інтересів США. Вони не можуть діяти лише у власних інтересах і бути байдужими до решти світу. Скажу словами єврейського прислів'я: «Якщо я не постою за себе, то хто ж за мене постоїть? Якщо я не постою за інших, то хто ж я?» США справді мусять діяти в інтересах всієї ліберальної спільноти. Навіть за найбільшої скрути, а може й особливо за важких часів, єдина наддержава світу має покласти свою могутність до ніг своїм принципам і всім, хто їх поділяє. З цього погляду, особливо важливо, як США сьогодні поводяться в Іраку. На кону не лише майбутнє цієї країни чи навіть Близького Сходу, а й репутація Америки, її надійність і легітимність як світового лідера. США судитимуть за тим, чи сприяють вони справі лібералізму, чи просто захищають власні інтереси».

Чи може поступитися США своїм впливом Європі? «Навіть якщо Америка виконає свої зобов'язання і поступиться впливом Європі, то де гарантія, що Європа виконає свої? Якби Європа й Америка погодились щодо природи загроз, то співпрацю, яка була характерна для них під час холодної війни, відновити буде не важко. Однак допоки вони не матимуть спільного бачення загроз тероризму та зброї масового знищення, вони не зможуть розробити спільної стратегії боротьби з цими небезпеками. Подібно ж європейці не погодяться з легітимністю дій Америки, якщо вона діятиме самотужки із застосуванням сили, яка їй іноді видається єдиним дієвим засобом... Якби Америка тепер прийняла європейський світогляд, ані постмодерна Європа, ані самі США вже не були б у безпеці. Сьогодні більшість європейців вважає, що Америка перебільшує світові загрози. Натомість більшість американців після 11

вересня 2001 року бояться, що не досить серйозно сприймали ці загрози. Саме в цьому й полягає увесь трагізм ситуації...».

Каган переконаний: «Щоб розібратися із сьогоднішніми глобальними загрозами, Америці потрібна буде легітимність, яку їй може надати Європа. Однак Європа так само може й не надати її. Намагаючись обмежити силу, вона може не побачити світових небезпек, і то набагато більших, аніж небезпека з боку США. Стривожені однополюсністю, вони можуть забути про загрози багатополульності, за якої неліберальні й недемократичні потуги можуть переважити силу Європи. Через свою пристрасть до міжнародного правового порядку, вони можуть втратити з поля зору інші ліберальні принципи, які зробили з постмодерної Європи те, чим вона є сьогодні. Отож європейці можуть досягти успіху в обмеженні США, та оскільки вони не мають наміру доповнити американську силу власною, то, як наслідок, загальна могутність ліберального демократичного світу, а отже, і його оборонні можливості, зменшаться».

«Наразі багато європейців готові заклястися, що загроза країн «осі зла», тероризму та тиранів ніколи не була настільки серйозною, як небезпека неконтрольованого американського Левіафана. Такі судження, мабуть, природні для постмодерної Європи, однак тепер, здається, вже час спитати себе, що станеться, якщо європейці програють свій заклад».

На завершення, наведемо статтю та інтерв'ю Роберта Кагана, в яких йдеться про сучасну зовнішню політику Китаю та Росії. Хоча в них йдеться про події, що мали місце кілька років тому, проте сьогоднішній курс путінської Росії не зазнав серйозних змін. «Росію та Китай мало турбують демократія і права людини. Їхня зовнішня політика в стилі «без зайвих запитань» приваблива для низки найогидніших деспотів планети. Помилково вважати, що автократія не приваблива в очах сусідів на міжнародній арені. Завдяки значному економічному зростанню, що спостерігається протягом десяти років, китайці сьогодні можуть стверджувати, що їхня модель економічного розвитку, яка поєднує дедалі більш відкриту економіку із закритим політичним устроєм, може бути вдалим варіантом розвитку для багатьох країн. Вона напевно є зразком успішної автократії, рецептом досягнення багатства і стабільності без поступок політичній лібералізації. Російська модель «суверенної демократії» користується популярністю серед автократів Центральної Азії. Деякі європейці занепокоєні, що Росія «перетворюється на ідеологічну альтернативу ЄС, яка пропонує інший підхід до суверенітету, могутності й всесвітнього порядку».

У 1980—1990-ті роки авторитарна модель здавалася рецептом поразки: диктатури як правого, так і лівого напрямку зазнавали поразок від тиску лібералізму. Сьогодні, завдяки успіху Китаю і Росії, ця модель

виглядає більш надійною. Можливо, Росія і Китай більше не займаються активним експортом ідеології, але вони можуть запропонувати (і пропонують) автократам притулок на випадок ворожого ставлення демократичних країн. Коли в 1990-ті роки відносини Ірану з Європою різко зіпсувалися після того, як іранські священнослужителі видали фетву зі смертним вирокom Салману Рушді, впливовий іранський лідер Акбар Хашемі Рафсанджані не пропустив нагоди наголосити, наскільки простіше підтримувати хороші відносини з країною типу Китаю.

Коли 2005 року диктатор Узбекистану зазнав критики з боку адміністрації Джорджа У. Буша за жорстокий розгін мітингу опозиції, він у відповідь вступив до Шанхайської організації співпраці і зблизився з Москвою. Китай надає необмежену допомогу диктатурам в Африці і Азії, підриваючи зусилля «міжнародного співтовариства» щодо стимулювання реформ — які на практиці часто означають зміну існуючого ладу — в таких країнах, як Бірма і Зімбабве. Скільки б американці та європейці не бурчали, автократія не має звички скидати інших автократів за наполяганням демократичного світу. Китайська сторона, яка не так давно застосувала силу для розгону студентських демонстрацій, навряд чи допоможе Заходу скинути бірманський уряд на кару за ті ж самі дії. Не висуватиме вона й умови надання гуманітарної допомоги африканським державам, вимагаючи здійснення політичних і адміністративних реформ, які сам Китай здійснювати не збирається. В умовах великого розколу між демократією і автократією автократи об'єднані спільними інтересами і загальними поглядами на глобальний порядок.

Власне, має місце загальносвітове змагання. Міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров сказав, що вперше за багато років на ринку ідей склалися умови для реальної конкуренції між різними системами цінностей і моделями розвитку. З російського погляду, той факт, що Захід, як висловлюються самі росіяни, втрачає свою монополію на процес глобалізації, — це хороша новина. Такі заяви — сюрприз для демократичного світу, який вважав, що такі змагання закінчилися разом із падінням Берлінської стіни. Демократії планети не розглядають свої власні спроби підтримати демократію і принципи доби Просвітництва за кордоном як аспект геополітичного змагання, оскільки замість «конкуруючих істин» бачать лише «загальнолюдські цінності». У результаті вони не завжди усвідомлюють, що користуються своїм багатством і потугою, щоб примушувати інших до переходу на їхні цінності та принципи. У своїх власних міжнародних організаціях і альянсах вони вимагають суворого дотримання принципів ліберальної демократії. Перш ніж розкрити свої двері перед новими членами і надати колосальні переваги в плані багатства і безпеки, які випливають із

членства, вони вимагають, щоб держави, які бажають вступити до ЄС або НАТО, перейшли до відкритої моделі економіки і політичного ладу. Коли в кінці 2007 року президент Грузії оголосив надзвичайний стан, він тим самим завдав шкоди справі вступу Грузії до НАТО і ЄС у недалекому майбутньому. У результаті Грузія тепер займає хитке положення в такому собі проміжному просторі між російською автократією і європейським лібералізмом. У підсумку, якщо демократії повернуться до Грузії спиною, їй мимоволі, у відсутність іншого вибору, доведеться піти на поступки Москві.

Це змагання не можна цілком порівнювати з холодною війною в зменшеному масштабі. Це швидше ситуація XIX ст. в зменшеному масштабі. У XIX ст. абсолютистські правителі Росії і Австрії підтримували своїх колег-автократів у постреволюційній Франції і застосовували силу для придушення ліберальних повстань у Німеччині, Польщі, Італії та Іспанії. Велика Британія Пальмерстона користувалася своєю могутністю для допомоги лібералам на континенті; США вітали ліберальні революції в Угорщині та Німеччині і висловлювали своє обурення тим, що російські війська придушили ліберальні сили в Польщі. Сьогодні Україна вже була полем битви між силами, що підтримуються Заходом, і силами, що підтримуються Росією, і легко може знову стати таким полем битви в майбутньому. Та ж доля може спіткати і Грузію.

Можливо, до війни не дійде, але загальносвітова конкуренція між ліберальними і автократичними урядами стане однією з головних рис світу в XXI ст. Великі держави дедалі частіше стають на той чи інший бік і самоототожнюються з тим або іншим табором. Індія, яка в період холодної війни займала гордо нейтральні або навіть прорадянські позиції, почала вважати себе частиною демократичного Заходу. Японія останніми роками також усіма силами намагається позиціонувати себе як демократичну велику державу. У міжнародних справах не існує ідеальної симетрії. Дві існуючі паралельно реалії нинішньої доби — суперництво великих держав і двобій демократії з автократією — не завжди спричинятимуть однакову розстановку сил. Демократична Індія, змагаючись у геополітичному плані з авторитарним Китаєм, підтримує бірманську диктатуру, щоб позбавити Пекін стратегічної переваги. Індійські дипломати обожають нацьковувати одна на одну інші великі держави, зближуючись то з Росією, то з Китаєм.

Демократичні Греція та Кіпр перебувають в тісних відносинах з Росією частково з культурної солідарності зі своїми православними родичами, але в основному на базі економічних інтересів. Сполучені Штати вже довгий час вступають у союзи з арабськими диктатурами, керуючись стратегічними й економічними міркуваннями, а також з

низкою військових, правлячих в Пакистані. Як і під час холодної війни стратегічні й економічні міркування, а також близькість культур, часом йдуть врозріз з ідеологією.

Але в сучасному світі геополітичні альянси держави надійніше за все можна передбачити на основі форми управління, а не «типу цивілізації» або географічного положення. Сьогодні демократії Азії об'єднуються з демократіями Європи проти автократії Азії. На погляд китайських спостерігачів, існує «V-подібний пояс» проамериканських демократичних держав, що «тягнеться від Північно-Східної до Центральної Азії». Коли ВМС Індії, США, Японії, Австралії та Сінгапуру торік проводили навчання в Бенгальській затоці, китайські та інші спостерігачі назвали цю групу держав «віссю демократії». Прем'єр-міністр Японії говорив про «азіатську дугу свободи і процвітання», що тягнеться від Японії та Індонезії до Індії.

Російські офіційні особи запевняють, що «стривожені» тим, що НАТО і ОБСЄ «відтворюють політику блоків», схожу на курс часів холодної війни. Але самі росіяни називають Шанхайську організацію співпраці (ШОС) «антинатовським» альянсом і «Варшавським договором-2». На торішньому саміті ШОС зібралися п'ять автократій — Китай, Росія, Узбекистан, Казахстан і Таджикистан — а також Іран.

Розкол між США та їхніми європейськими союзниками, що яскраво намітився після вторгнення до Іраку, відходить на задній план перед цим більш фундаментальним геополітичним розмежуванням і особливо зростанням тертя між демократичним трансатлантичним альянсом і авторитарною Росією. Позиція Європи щодо Росії стає більш жорсткою. Але така ж позиція Європи щодо Китаю: за даними соціопитувань, у Великій Британії, Німеччині, Франції та Іспанії імідж Китаю в останні роки дуже зіпсувався. 2007 року тільки 34% німців позитивно ставилися до Пекіна, що, можливо, пояснює, чому канцлер Ангела Меркель дозволила собі торік викликати роздратування Китаю, зустрівшись з Далай-ламою. Це не означає, що американці та європейці прийдуть до єдиного погляду на те, як слід спілкуватися з Москвою або Пекіном. Китай не дає приводів Європі для повсякденних стратегічних тривог, а отже, європейці більш схильні спокійно дивитися на посилення Китаю, ніж американці, індійці чи японці. Щодо Росії європейці, можливо, вважатимуть за краще провести *Ostpolitik* в дусі задобрювання, як і в період холодної війни, чим більш войовничий курс в американському стилі. Проте в Європі спостерігаються тенденції до посилення демократичної солідарності.

Питання в тому, чи довго Близький Схід залишиться винятком з цієї закономірності? Можливо, що згодом автократії Єгипту і Саудівської Аравії вважатимуть для себе корисним зближення з такими ж

автократами з Москви і Пекіна. Можливо також, що демократизовані Ліван, Ірак і Марокко утворять новий блок проамериканських демократій в регіоні поряд із більш поміркованими, схильними до демократизації автократіями Кувейту, Йорданії і Бахреїну. Глобальний розкол між клубом автократів і вісью демократії має глибокі наслідки для архітектури міжнародних відносин. Чи можна досі вживати термін «міжнародне співтовариство»? Це слово передбачає однотайність щодо міжнародних норм поведінки, міжнародної етики і навіть міжнародного сумління. Сьогодні у найбільших держав світу немає такого порозуміння. У тому, що стосується важливих стратегічних питань — наприклад, необхідність втручання, накладення санкцій або спроби ізолювати деякі держави дипломатичними методами — більше не існує міжнародного співтовариства, яке можна було б мобілізувати чи очолювати.

Вторгнення у Грузію – це лише початок. Зокрема тому, що тільки заохочуємо Путіна до більшої агресії. Ми демонструємо йому: що сильніше він б'є кулаком по столу, то дужче ми поступаємося йому – каже Роберт Каган, історик і політолог у розмові з Пьотром Зиховічем.

Що змінилося на глобальній арені за останнє двадцятиліття?

Падіння Радянського Союзу і тріумф демократично-ліберальної системи породили на Заході ілюзорні надії. Ми повірили, що світ змінився назавжди, що демократія остаточно перемогла і на нас чекає тривалий період загальної злагоди й економічної співпраці. Та нині бачимо, що помилялися. По-перше, ліберальній демократії як ідеальній моделі кинуту виклик. Це зробили авторитарні системи. Диктатури все сильніші, і їх щораз більше. По-друге, повернулося геополітичне суперництво великих держав, тобто щось, що здавалося справою минулого. Повернулися зони впливів і віра в те, що національних цілей та амбіцій можна домогтися завдяки силі. Для багатьох людей на Заході це шок.

Звідки взялася ця віра в остаточний тріумф ліберальної демократії?

Із тріумфу демократії над комунізмом. Події 1989-1991-х років створювали враження, що тільки ця система гарантує економічне зростання, добробут і успіх. Що демократія є піковою точкою розвитку політичних систем, що кожен у світі усвідомлює це. Зараз уже видно, що демократія остаточно не тріумфуватиме, що це не єдина запорука успіху. Виявляється, власне, що автократія – така, як Росія Путіна чи Китай – можуть чудово давати собі раду. Досягати економічного зростання й утверджувати все сильнішу позицію на міжнародній арені. Через це все

більше держав позирає в бік диктатури як привабливого рішення, котре можна було б запровадити в себе.

Але чому ж ілюзії про тріумф демократії супроводжувала надія на кінець суперництва між великими державами?

Нам здавалося, що держави дбатимуть лише і винятково про свою економіку. Що їхньою єдиною метою стане економічний успіх, а всілякі великодержавні амбіції, бажання домінування чи суперництва з іншими буде відкинуто на смітник історії як крайній архаїзм. Такого висновку вони мали дійти, зважаючи на криваве ХХ століття. Проте це було дуже наївно і заперечувало всі наші знання про історію та людську природу. Виявляється, що лідери та народи цікавляться чимось більшим за гроші. Подобається це нам чи ні – такою є реальність, і ми мусимо змиритися з нею. Не можна заплющувати очі на неї й удавати, що нічого не змінилося.

До речі, про заплющення очей. Що Ви думаєте про ставлення ЄС до Росії? Сучасна Унія є утворенням ХХІ століття. Європейці – взірцевий приклад того, про що я казав. Вони вже не вірять у суперництво великих держав. На їхню думку, відносини між державами слід формувати за допомогою різноманітних міжнародних інституцій і спільних механізмів. Європейці визнають поствеликодержавне бачення світу, яке, звісно, є ілюзією. І, власне, цей наївний підхід ХХІ століття стикається з філософією класичної національної великої держави у стилі ХІХ століття, яку визнає Росія. Сильної держави, яка власні національні інтереси форсує силою. Обидва ці утворення ведуть мовлення на зовсім різних хвилях, і, як наслідок, Унія не має уявлення, в який спосіб дати собі з цим раду. І, щиро кажучи, я думаю, що вона не здатна на це. Цілком безпорадна щодо Росії. Це видно хоча б у такій ключовій справі, як енергетика. Щоразу коли хтось у Європі закликає створити спільну енергетичну політику, Росія негайно торпедує ці ініціативи. Вона загалом незвично ефективна в пересварюванні європейців і налаштуванні їх самих проти себе. При цьому використовує великий вплив, який має в багатьох європейських державах. І має його завдяки своїм великим грошам.

Ви передбачаєте, що Росія стане ще агресивнішою?

Я побоююся, що це лише початок. Зокрема тому, що ми тільки заохочуємо Путіна і його команду до більшої агресії. Ми демонструємо їм: що дужче вони тиснуть, що сильніше б'ють кулаком по столу, лякають і кричать, то більше ми поступаємося їм. Коли минулого року Росія атакувала Грузію, всі передбачали, що Кремль заплатить за це жакливу ціну. Що серйозні наслідки, яких він зазнає, посприяють тому, що він зрозуміє свою помилку і повернеться на нормальний шлях. І що? Минув рік, а російські війська досі в Грузії. Цілі простори цієї країни

опинилися поза її межами. А Росія не заплатила жодної ціни! Це прийняла Унія, прийняв НАТО, прийняла адміністрація Обама. А російських лідерів нормально вітають на світових самітах. Неначе нічого не сталося. І який урок отримали із цього люди Путіна?

Мені здавалося, що традиційне вторгнення в сусідню державу з використанням танків, літаків і піхоти буде шоком для багатьох людей у Західній Європі й опустить їх на землю.

Напевно, це було шоком, але висновки, які вони зробили, виявилися зворотними. Усі визнали, що ліпше не давати підстав Росії гніватися. Це люди, які вважають, що замирення є кращою стратегією, ніж конфронтація, оскільки завдяки цьому вони тримаються подалі від проблем. Я прошу звернути увагу на те, що сталося після вторгнення до Грузії. Нині вже ніхто на Заході ані не критикує, ані не повчає Росію.

У Польщі, напевно, ніхто надто не розраховував на Європу.

Я прошу не робити таких далекосяжних висновків. Немає жодних сумнівів, що у справі протиракетного щита адміністрація Обама зігнулася під тиском Росії. А така дія, як я вже казав, тільки заохочує її до подальшої агресії. Це була велика помилка – я погоджуюся і розумію ваше відчуття гіркоти. Проте маю надію, що Обама знайде якийсь спосіб, щоби виправити це і підтримати зв'язок з Польщею, Чехією й іншими країнами Центрально-Східної Європи. Водночас нагадую, що ми досі маємо зобов'язання за статтею 5 Вашингтонського [Північноатлантичного] договору про колективну оборону території членів Альянсу. Це не змінилося.

Ви вважаєте, що американські бомбардувальники атакуватимуть Москву на захист Білостока? Це закінчиться дипломатичною нотою.

Я думаю, що якби Росія спиралася на те саме припущення, що й Ви, то серйозно схибила б. Сполучені Штати – це специфічна країна. Американці, звісно, можуть забути про цілий світ і свої обіцянки, але тільки допоки не станеться щось серйозне. Адже, зрештою, це американці надіслали півмільйона солдатів до віддаленої Кореї, не кажучи вже про їхню участь у війні з Третім Рейхом на території Європи.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В українській політичній науці є низка підходів до виокремлення періодів розвитку партійної системи. До таких відносимо періодизації М. Кармазіної [2], В. Лебедюка [3], Ю. Остапця [5], Ю. Яковенка [8] та інших. Дослідники виокремлюють періоди, виходячи з власних критеріїв, відтак їхні підходи до розвитку української партійної систем дещо різняться між собою. Нашу періодизацію ми побудуємо на основі моделей, запропонованих М. Кармазіною та Ю. Остапцем, виокремлюючи при цьому такі періоди: перший період (1991–2004 рр.), другий період (2004–2014 рр.); третій період (від 2014 р.).

Перший період (1991–2004 рр.) вирізнявся протистоянням прибічників незалежності й прозахідної зовнішньополітичної орієнтації з прихильниками ідеї збереження колишнього СРСР та реінтеграції у його межах. Визначальний вплив на структуру партійної системи в рамках першого періоду мали установчі вибори [1].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори Верховної Ради України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. [4].

Проаналізувавши результати установчих виборів, можна зробити висновок, що їх вплив на політичні процеси в Україні мав амбівалентний характер. З одного боку установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного переходу: вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи; виокремили моделі електоральної поведінки населення України, що виразно показали її регіональний характер; стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

З іншого боку, вони не забезпечили ротацію політичної еліти внаслідок недоліків парламентського виборчого законодавства і запровадження поста Президента, який дозволив партійній номенклатурі успішно трансформуватись у новостворені владні структури. За цих умов нові інститути, зокрема політичні партії та вибори, не змогли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади, а були лиш інтегровані у дещо змінену систему відносин власності та влади. Відповідно в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали неформальні інститути і практики. Результатом цього стало формування в Україні гібридного політичного режиму [4].

Визначальний вплив на формування партійної системи в рамках першого періоду мали також і парламентські вибори 1998 та 2002 рр., які

проводилися за змішаною виборчою системою. Вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій регіональної впливовості політичних сил. Зафіксована обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. Насамперед, йдеться про Народний Рух України (НРУ), ВБ «Національний фронт», Партію реформи і порядок (ПРП). При чому, якщо територіальне покриття НРУ є загальнонаціональним, то такі політичні сили як ПРП, ВБ «Національний фронт» можна назвати регіоналізованими партіями західноукраїнських областей, оскільки їхня електоральна підтримка та впливовість територіально локалізована в областях Західної України.

Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону. Голосування за такі партії було зафіксоване в Закарпатській (Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 31, 17 %), Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35, 34 %) і Сумській (Прогресивна соціалістична партія України – 20, 89 %) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4 % поріг голосів виборців по Україні загалом [5, с. 110–115; с. 131–142]. Результати парламентських виборів 1998–2014 рр. подано в Додатку А.

Другий період (2004–2014 рр.) характеризувався соціокультурним протистоянням за віссю «Схід – Захід». Його особливість – стабільність електоральної мапи, яка з'явилася за результатами президентських виборів 2004 р., а потім відтворювалася на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. і президентських виборах 2010 р.

Президентські вибори 2004 р. мали визначальний вплив на регіоналізацію структурування партійного простору України. По-перше, за результатами виборів утворилось дві електоральні України – Східна і Західна, волевиявлення яких було абсолютно протилежним: В. Ющенко переміг у 17 регіонах (Захід, Центр), а В. Янукович – у 10 регіонах (Схід, Південь). По-друге, реалізація політичної реформи (закон від 8 грудня 2004 р.) означала проведення парламентських та місцевих виборів за пропорційною системою, а відтак інституційне підсилення ролі політичних партій внаслідок формування уряду на партійній основі за результатами утворення парламентської більшості. По-третє, в ході президентської кампанії показала свою ефективність так звана «східна макрорегіональна політико-електоральна машина», яка працювала на досягнення перемоги В. Януковича. Апробація її з успіхом пройшла на парламентських виборах 2002 р. в Донецькій області у форматі Партії регіонів [5, с. 166–174].

Електоральне розмежування, яке виникло за результатами президентських виборів 2004 р., залишилось актуальним і на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. Відповідно на виборах до ВР

України 2006 р. у регіонах, де переміг В. Ющенко, перше місце посіли БЮТ і ВБ «Наша Україна», що підтримували його у виборчій кампанії, а в регіонах, де переміг В. Янукович, перше місце здобула Партія регіонів.

Президентські вибори 2010 р. стали немов своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки знову відбувалися в умовах протиставлення Сходу і Заходу України політтехнологами кандидатів. Як і в 2004 р., більшість західних та центральних областей проголосували за прозахідного і національноорієнтованого кандидата в президенти Ю. Тимошенко, тоді як східні та південні області – за проросійського та прокомуністичного В. Януковича.

Після завершення президентських виборів 3 березня 2010 р. ВР України проголосувала більшістю голосів (243) за недовіру уряду Ю. Тимошенко. А 11 березня 2010 р. у парламенті створено коаліцію «Стабільність і реформи», до якої увійшли Партія регіонів, КПУ, «Блок Литвина», окремі депутати від інших партій. Того ж дня коаліція сформувала Кабінет Міністрів М. Азарова.

Для легітимаци своєї діяльності (оскільки формування коаліції на позафракційних засадах суперечило нормам чинної Конституції) 14 липня 2010 р. 252 народні депутати подали позов до Конституційного Суду про конституційність Закону «Про внесення змін до Конституції України» №2222-IV" (8 грудня 2004 р.), який передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління.

1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. У результаті відбулося повернення до Конституції 1996 р., а відтак і до президентсько-парламентської форми правління.

Третій період (з 2014 р.) у розвитку партійної системи України починається зі зміни структури електорального простору (перемога політичних партій з проєвропейською орієнтацією у більшості регіонів України) і появи нових політичних партій, що пов'язано з достроковими президентськими та парламентськими виборами 2014 р.

Позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи та його акторну структуру. До парламенту пройшли ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина». Регіональні електоральні симпатії були структуровані наступним чином: ПП «Опозиційний блок» отримав перемогу у 5 областях Східної України, а Південна, Центральна і Західна Україна підтримала інші політичні сили (Див. Додаток А) [8].

Вибори до місцевих рад 2015 р. завершили «революційний електоральний цикл» і остаточно закріпили конфігурацію партійної системи. Характерна ознака виборів – участь у них великої кількості регіональних та субрегіональних партій. Наприклад, ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина» на Черкащині, ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний Центр», «КМКС-ПУУ» та ДПУУ на Закарпатті та інші. Активну участь у виборах приймали ряд нових (адміністративних проєктів), або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», ПП «Наш край», ПП «УКРОП» [6, с. 178–187].

Волевиявлення виборців у регіональному розрізі було таким: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» переміг у Вінницькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях; ПП «Опозиційний блок» – Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській областях; ПП «Єдиний Центр» – Закарпатській області; ПП «Відродження» – Харківській області; ПП «За конкретні справи» – Хмельницькій області; ПП «УКРОП» – Волинській області [7].

Отже, загальнонаціональні та регіональні особливості еволюції партійної системи України можна виокремити такі: визначальний вплив електоральних процесів на її еволюцію; незручне для формування партій інституційне середовище (президенціалізм, відсутність належної нормативної бази, постійні зміни виборчої системи тощо); наявність традицій клієнтелізму, патерналізму, регіоналізму; регіоналізація партійного впливу та поява регіональних партій; соціокультурне різномаяття українського соціуму.

1. Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О. Бойко. К.: ІПіЦЕНД, 2002. 306 с.

2. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток / М. Кармазіна. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 3 (59). С.4–87.

3. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції. *Сучасна українська політика*: зб. наук. пр. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 28. С. 157–169.

4. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С.362–367.

5. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.

6. Остапець Ю. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур / Ю. Остапець, Н.Шестак, І.Дудінська. Серія «*Studia Regionalistica*» / № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський

національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Уж-город: ЗППО, 2016. 252 с.

7. Офіційний сайт ЦентральноїВиборчоїКомісії[електронний ресурс] // Режим доступу:<http://www.cvk.gov.ua>

8. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю.Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.

Додаток А

Результати виборів до Верховної Ради України 1998–2014 рр.

Партії / Виборчі блоки*	1998, %	2002, %	2006, %	2012, %	2014, %
Народний Рух України	9,4				
Партія Зелених України	5,43				
ВБ «СПУ та Сел.ПУ»	8,55				
Комуністична партія України	24,65	19,98	3,66	13,18	
ВО «Громада»	4,67				
ПСПУ	4,04				
СДПУ (о)	4,01	6,27			
НДП	5,01				
ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»**		23,57	13,95		
ВБ «За Єдину Україну»		11,77			
ВБ «Блок Юлії Тимошенко»***		7,26	22,29	25,24	5,68
СПУ		6,87	5,69		
Партія регіонів			32,14	30,0	
ПП «УДАР»				13,96	
ВО «Свобода»				10,44	
ПП «Народний фронт»					22,14
ПП «Блок Петра Порошенка»					21,82
ПП «Об'єднання «Самопоміч»					10,97
ПП «Опозиційний блок»					9,43
Радикальна партія Олега Ляшка					7,44

*Починаючи з парламентських виборів 2012 р. виборчі блоки не мають права приймати участь у виборах

**У 2006 р. ВБ «Наша Україна»

*** У 2012, 2014 рр. – ВО «Батьківщина»

АНАЛІЗ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2014 ТА 2008 РР. В УГОРСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Парламентські вибори в демократичних державах мають визначальний вплив на розвиток і функціонування партійної системи. Мета нашого дослідження показати вплив на конфігурації партійної системи Угорщини парламентських виборів 2014 та 2018 рр., які відбулися за новим виборчим законом і в контексті змін прийнятих у новій Конституції.

У 2012 р. в Угорській Республіці разом з прийняттям нової Конституції був змінений і виборчий закон. Основні зміни: а) вибори стали одностуровими; б) скасовано обмеження явки виборців (у попередньому законі явка повинна була скласти не менше 50 % у першому турі і 25 % – у другому); в) зменшилась чисельність Державних зборів з 386 до 199 чол., з них: 106 місць розподіляються по одномандатних виборчих округах (раніше було 176), 93 місця розподіляються за партійними списками (раніше було 210 місць за регіональними і партійними списками); г) виборчий бар'єр залишається 5 %. У разі двопартійного списку – 10 %, для трьох і більше партійних списків – 15 %; д) національні меншини можуть подавати свої списки і повинні досягти виборчого бар'єру в 5 % від всіх голосів за меншини. Новою Конституцією Угорщини визнано 13 національних меншин: болгарська, грецька, хорватська, польська, німецька, вірменська, ромська, румунська, русинська, сербська, словацька, словенська та українська. Якщо список меншини не отримав потрібних 5 % голосів, то визнана конституційно меншина має право мати в парламенті свого представника з дорадчим голосом; ж) право голосу отримали закордонні угорці. Вони мають право голосувати за партійні списки. В той же час слід відмітити, що закордонні угорці не можуть мати суттєвого впливу на результат голосування. За оцінками експертів це лише 1 – 2 депутатські мандати. Відтак такий дозвіл має скоріше консолідаційний, геополітичний, ніж електоральний ефект [3, с. 75–90].

За правоцентристську коаліцію «ФІДЕС – ХДНП» у 2014 р. проголосувало 44,87 % виборців, які взяли участь у голосуванні. Фідес (Угорський громадянський союз) – одна з найбільших політичних партій Угорщини, лідером якої є В. Орбан. За очолюваний соціалістами п'ятипартійний альянс лівоцентристів «MSZP–Egyutt–DK–PM–MLP» (Угорська соціалістична партія – ПП «Разом» – ПП «Демократична коаліція» – Угорська ліберальна партія – Партія угорського діалогу (ПП «Діалог»)) виборці віддали 25,57 % голосів, праворадикальну партію

«Йоббік» (ПП «За кращу Угорщину») підтримали 20,22 % виборців, ПП «Політика може бути іншою» (LMP) – 5,36 %. У голосуванні взяло участь 60,48 % виборців [1, С. 134–155].

Загальні результати виборів 2014 р. до Державних Зборів Угорщини подано в Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 6 квітня 2014 року

Партія	Одномандатні округи, к-ть мандатів	Загально-державний округ, к-ть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-ть мандатів	Відсоток мандатів, %
ФІДЕС / ХДНП	96	(44,87%) 37	133	66,83
УСП (Альянс лівоцентристських сил)	10	(25,57%) 28	38	19,10
ПП «За кращу Угорщину» («Йоббік»)		(20,22 5) 23	23	11,56
ПП «Політика може бути іншою»		(5,36%) 5	5	2,51
Всього	106	93	199	100

Таким чином, правляча коаліція на чолі з чинним прем'єр-міністром В. Орбаном вдруге отримала конституційну більшість у парламенті (перший раз у 2010 р.).

Відтак результати парламентських виборів 2014 р. показали еволюцію угорської партійної системи в бік системи з домінуючою партією, якою є ПП «Фідес». Ідеологічний профіль парламентських партій Угорщини є таким: ПП «Фідес» (права партія), УСП (соціалістична), ПП «Йоббік» (ультраправа партія), ПП «Політика може бути іншою» (партія постматеріальних цінностей).

Отже, за результатами виборів можна зробити висновок, що в Угорщині менше ніж за 10 років відбувся різкий зсув суспільних настроїв вправо, і як наслідок більшість у Державних Зборах належить ПП «Фідес» та ПП «Йоббік».

Чергові парламентські вибори відбулися в Угорщині 8 квітня 2018 р. Головними конкурентами на виборах були такі політичні сили:

1. Правоцентристська правляча партія «ФІДЕС», яка з 2000-х рр. приймає участь у виборах в коаліції з Християнсько-демократичною народною партією Угорщини.
2. Праворадикальна партія «За кращу Угорщину» (Йоббік).

3. Виборчий блок Соціалістичної партії і Партії угорського діалогу (ПП «Діалог»).
4. Ліберальні партії: ПП «Демократична коаліція», ПП «Моментум» (молодіжна партія), ПП «Разом».

Основні виборчі месиджі кампанії були такими: ПП «ФІДЕС» (захист простору країни від неконтрольованої міграції); ПП «За кращу Угорщину» (курс на стратегічне партнерство з Росією, контроль за міграційними процесами); ліберальні партії будували свої стратегії, критикуючи правлячу партію «ФІДЕС». Слід зазначити про кореляцію зовнішньої політики у програмних документах партій. Якщо спочатку простежувалась орієнтація на Захід (90-ті рр. ХХ ст.), потім деякий час на Росію, Схід, то нині мова йшла, перш за все, про захист національних і регіональних інтересів. Наприклад, окремим пунктом виділяються у програмах країни Вишеградської четвірки як головний орієнтир зовнішньої політики[4, с. 68].

У виборах взяли участь 68, 13 % виборців. Очікувану перемогу здобула партія Прем'єр-міністра В.Орбана. За правоцентристську коаліцію «ФІДЕС – ХДНП» проголосувало 48,49 % виборців, які взяли участь у голосуванні, праворадикальну партію «Йоббік» (ПП «За кращу Угорщину») підтримали 19,06 % виборців, блок соціалістів з ПП «Діалог» здобув 12, 35 %, ПП «Політика може бути іншою» отримала – 6,93 %, ПП «Демократична коаліція» – 5,37 %. Всього до виборчого бюлетеня були внесені 23 суб'єкти виборчого процесу (списки партій, виборчих блоків, національних меншин). Якщо врахувати і кількість мандатів, які здобули політичні партії у мажоритарних округах, то результати виборів будуть виглядати наступним чином: 134 депутатські мандати здобула коаліція «ФІДЕС – ХДНП», ПП «Йоббік» – 25, ВБ «MSZP–P» – 20, ПП «Демократична коаліція» – 9, ПП «Політика може бути іншою» – 8, ПП «Разом» – 1, незалежний кандидат та представник німецької меншини по 1 мандату.

Отже, за результатами виборів правоцентристські партії (ПП «Фідес», Християнсько-демократична народна партія) та крайня права (ПП «Йоббік») зміцнили свої позиції (понад 80 % парламентських місць), а ліві сили зазнали відчутної поразки (Угорська соціалістична партія, ПП «Діалог»), здобувши трохи більше 15 % голосів виборців.

Причини перемоги правих партій є наступні: а) успіх економічної політики уряду В.Орбана, зниження безробіття, підвищення доходів громадян; б) захист інтересів угорської нації, закордонних угорців; в) протидія уряду В.Орбана надмірній глобалізації та мультикультуризації; г) антимиграційна політика.

Ліві партії не порушували цих проблем у виборчій кампанії, а наголошували на домінуванні загальноєвропейських цінностей, що, як показали результати, не відповідало виборчим настроям громадян.

Відтак пріоритетом політики національного уряду Угорщини залишаться збереження культури, заснованої на християнських цінностях та захист інтересів угорців в регіоні. Перемога партії В.Орбана сприятиме також активізації зовнішньої політики Угорщини, в тому числі направленої на захист прав угорських меншин, які проживають у сусідніх країнах.

Таким чином, особливістю парламентських виборів 2014–2018рр. стало вельми очевидне підтвердження пережитих європейською політичною системою глибоких трансформацій. Їх суть полягає в неухильному розмиванні тієї незаперечної монополії на політичну владу, яку ще в недавньому минулому мали системні партії традиційного європейського політичного мейнстріму.

Практично повсюдно в ході виборів останніх років у країнах Європейського Союзу слабшають позиції системного партійно-політичного істеблішменту і відповідно посилюється роль тих партій, які прийнято характеризувати як популістські. Сьогодні для їх позначення входить в обіг новий і більш вдалий термін – *challengerparties* («партії, які кидають виклик») [10, с. 98]. У цьому сенсі найбільш значними виглядають електоральні успіхи, яких досягли в останні роки ліві популісти в Греції та Іспанії, а також праві популісти в Великобританії, Данії, Франції, Австрії та Швейцарії. Причини цього дуже різноманітні і в кожному конкретному випадку мають свою країнову специфіку. Разом з тим їх спільним знаменником є зростаюче невдоволення мас з моделлю вироблення політичних рішень – моделлю, яка дає, як відмічають деякі політологи, «можливість громадянам міняти лише уряд, але не політику» [5, с. 12].

Отже, Європа переживає зростання популярності ультраправих партій. Вони є головними євроскептиками і союзниками Кремля, а деякі займають відкрито антиукраїнські позиції. Російсько-український конфлікт лише посилив кооперацію Кремля з європейськими ультраправими. Навіть ті ультраправі, які підтримували дружні відносини з українськими націоналістами, стали на бік Росії в конфлікті з Україною. За результатами останніх парламентських виборів зросла популярність таких партій і у країнах Вишеградської четвірки: ПП «Йоббик» (Угорщина), ПП «Народна партія – Наша Словаччина» (Словаччина), ПП «За свободу і пряму демократію» (Чехія), ПП «Кукіз-15» (Польща).

Європейські ультраправі бачать у путінській Росії авторитарну і неоконсервативну модель управління, яку вони хотіли б мати у своїх

країнах. Крім ідеологічного зв'язку, ультраправі Європи бачать у Росії союзника в їхніх бажаннях розвалити Європейський Союз і послабити роль НАТО в Європі. Успіхи ультраправих будуть і далі сприяти дестабілізації ситуації в Європейському Союзі.

1. Остапець Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. / Серія «*StudiaRegionalistica*» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.

2. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія / А. Романюк, В. Литвин. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

3. Ткач Д. Влада та опозиція в Угорщині: зміна облич чи зміна курсу? / Д.Ткач. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса*. 2014. Вип. 2 (70). С. 75–90.

4. Шишелина Л. Парламентские выборы в Венгрии 2018 года. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 2. С. 65–71.

5. Электоральные процессы в Европейском Союзе (середина второго десятилетия XXI века). М.: Ин-т Европы, 2016. 114 с.

Юрій Остапець

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ НА РЕГІОНАЛЬНУ КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У політичній науці є загальноприйнятий методологічний інструментарій, що дозволяє аналізувати розвиток партійних систем в «нових» демократіях. По-перше, логіка їх розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту. І. по-друге, з успішним переходом до демократії пов'язують консолідацію партійних систем, яка характеризується зменшенням партійної фрагментації (вимірюється індексом ефективного числа партій), електоральної волатильності (вимірюється індексом електоральної волатильності) і підвищенням рівня націоналізації (вимірюється індексом націоналізації партійних систем).

Регіональну конфігурацію партійної системи України розглянемо в рамках теорії націоналізації політичних партій і партійних систем. Під процесом націоналізації партійних систем, як зазначає Г. Голосов, розуміється уніфікація електоральної підтримки політичних партій в різних територіальних одиницях держави. Партійна система повністю націоналізована, коли частки голосів, отриманих партіями в різних

територіальних одиницях держави однакові. Якщо партії отримують електоральну підтримку тільки в деяких регіонах, то партійну систему вважають ненаціоналізованою [3, с. 128].

У дослідженнях по націоналізації, як вважає Р. Туровський, регіональними вважаються партії, які беруть участь у виборах лише на окремих територіях, тобто мають незначне територіальне покриття. Другим важливим критерієм віднесення партій до категорії регіональних є наявність партикуляристської ідеології останніх. Загальнонаціональні партії, які мають локальну територіальну підтримку, вчений називає регіоналізованими [10, с. 174].

Оскільки в політичній науці немає єдиного підходу до вивчення територіальної гомогенності електоральних переваг, то для вимірювання рівня націоналізації партійної системи нами буде використаний індекс націоналізації політичних партій (PNS) і партійних систем (PSNS), розроблений М. Джонсом і С. Мейнверінгом і який був успішно апробований на масивах електоральних даних [2; 3; 10; 11]. Для визначення типовості / девіантності партійного впливу в регіонах нами буде розрахована евклідова відстань за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. Низьке значення показника вказує на типові регіони, а високе на девіантні. Типові регіони голосують як країна в цілому. Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення від загальнонаціонального паттерну голосувань [10; 11].

Для аналізу процесів націоналізації / регіоналізації, які характерні для розвитку партійної системи України, нами були розраховані ряд емпіричних показників, представлених в Таблиці 1: індекс електоральної мінливості (волатильності) М. Педерсена (IPed); індекси ефективного числа електоральних і парламентських партій М. Лааксо і Р. Таагапери (ENPV, ENPS); індекс націоналізації партійної системи (PSNS), індекс фракціоналізації (F).

Таблиця 1

Емпіричні показники розвитку і функціонування партійної системи України

Индексы	1998 г.	2002 г.	2006 г.	2007 г.	2012 г.	2014 г.
ENPS	4,9	4,7	3,4	3,3	4,3	4,8
ENPV	9,0	6,9	5,2	3,8	4,9	7,5
IPed	–	46	50	17	36	61
F						
PSNS	0,65	0,62	0,66	0,68	0,72	0,76

Визначальний вплив як на загальнонаціональну, так і регіональну конфігурацію партійної системи мали президентські, парламентські та місцеві вибори. Особливо хотілося б акцентувати увагу на «установчих виборах», до яких ми відносимо вибори до Верховної Ради України 1990 та 1994 рр. і президентські вибори 1991 та 1994 рр. Аналіз їх результатів показує, що їх вплив на політичні процеси в Україні мав амбівалентний характер. З одного боку установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного переходу: вони встановили інституційний дизайн в рамках якого розвивається електоральна конкуренції і еволюціонує партійна система; сформували моделі електоральної поведінки населення України, які мають підкреслено регіональний характер; створили основу легітимації майбутнього політичного режиму [6, с. 158–171]. А з іншого, вони сприяли встановленню в Україні гібридного політичного режиму.

Особливістю парламентських виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону. Голосування за такі партії було зафіксовано в Закарпатській (Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ (о) – 31, 17%), Дніпропетровській (Всеукраїнське об'єднання (ВО) «Громада» – 35, 34%) і Сумській (Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) – 20, 89%) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4% бар'єр голосів виборців по Україні в цілому [6, с. 171–179].

Парламентські вибори 2002 р. стали точкою біфуркації в розвитку партійної системи. Якщо до 2002 р. на її еволюцію домінуючий вплив мало соціально-економічне розмежування, то після виборів – таким стає соціально-культурне. Відповідно, в Західному і Центральному регіонах перемогу здобув опозиційний до влади ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», основу якого склали політичні партії національно-демократичного спрямування, а в Південному та Східному – найбільшу підтримку отримав провладний блок «За Єдину Україну!», який утворювали центристські партії [9, с. 87–89]. Крім цього, специфікою парламентських виборів було структурування головних суб'єктів виборчого процесу в форматі іменних партійних блоків, що призвело до втрати впізнаваності партій, «розчиненні» їх у виборчих блоках, а в кінцевому підсумку і до забуття.

У 2004–2014 рр. спостерігалось електоральне протистояння по осі «Схід – Захід». Його особливість – стабільність електоральної карти, яка з'явилася за результатами президентських виборів 2004 р. і потім відтворювалася в процесі виборчих кампаній 2006–2012 рр. [9]. Слід відмітити, що результати місцевих виборів 2006 та 2010 рр. констатують появу в Україні потужних регіональних партій. До основних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні слід віднести:

соціокультурне розмежування «Схід – Захід»; етномовна відмінність і компактне проживання національних меншин на певній території; розмежування в часі проведення місцевих і парламентських виборів; нормативно-правова основа діяльності політичних партій; реформа з децентралізації влади і утворення об'єднаних територіальних громад; прагнення регіональних еліт зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами; особистісний фактор; адміністративний ресурс [5].

Таким чином, якщо за результатами місцевих виборів 2010 р. в партійній системі України з'являється виражена тенденція до утворення партійної системи з домінуючою партією, то результати парламентських виборів 2012 р. дозволяють зробити висновок про те, що українська партійна система змінюється в напрямку двохблокової конфігурації: з одного боку це Партія регіонів і КПУ, а з іншого – ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та ПП «Український демократичний альянс за реформи» («УДАР»).

Починаючи з президентських і парламентських виборів 2014 р. в Україні змінюється структура електорального простору та партійної конкуренції. Позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи і її акторну структуру. За результатами виборів до Українського парламенту пройшли 4 нові політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка. З попереднього складу Верховної Ради прохідний бар'єр пододала лише ВО «Батьківщина» з найменшим результатом [7, с. 159–178].

Слід також зазначити, що багато політичних партій, які отримали представництво в органах місцевої влади за результатами місцевих виборів 2015 р, обрали нову тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному або субрегіональному рівнях та висуваючи своїх кандидатів тільки в деякі місцеві ради. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієздатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональних партій (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична фрайнчеза); в) функціонуванням загальнонаціональних партій в окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин»; г) політичними інтересами місцевих бізнес-еліт.

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (PSNS) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. в межах від 0,62 до 0,76. Досить низьке значення індексу в порівнянні з партійними системами інших держав – результат регіональної соціокультурної неоднорідності України, яка і визначає особливості

голосування. Високим рівень індексу був в 2014 р. – 0,76 (консолідація партійної системи після Євромайдану) і в 2012 р. – 0,72 (з'являється тенденція до утворення стійкої двохблокової партійної системи), а найнижчим у 2002 р. – 0,62 (актуалізація соціально-культурного розмежування «Схід – Захід»).

Величина індексу націоналізації для окремих партій (ступеня гомогенності голосування за них) вказує на наступні тенденції. По-перше, порівняно низькі значення індексу для парламентських партій, що визначається регіональними особливостями політичного розвитку і експлуатацією політичними партіями соціокультурних маркерів в боротьбі за симпатії електорату. Відповідно електоральні показники регіоналізованих партій як східної (Партія регіонів, Комуністична партія України, ПП «Опозиційний блок» та ін.), так і західної України (ВО «Свобода», ВБ «Наша Україна», ВО «Батьківщина» та ін.) приблизно однакові. Їх значення коливається від 0,42 до 0,8. По-друге, ідеологічні партії НРУ, ВО «Свобода» такий індекс мали нижчий (від 0,5 до 0,6) ніж у електорально-прагматичних партій (Партія зелених України, Народно-демократична партія України (від 0,7 і вище) . По-третє, за результатами парламентських виборів 2014 р. індекс націоналізації партійної системи, як і індекси націоналізації окремих партій мали найбільш високе значення. Таке значення індексу показує ослаблення тенденції регіоналізації у розвитку партійної системи і наступні парламентські вибори (2019 р.) повинні або підтвердити або заперечити цю тенденцію (див. Таблицю 2).

Таблиця 2

Індекс націоналізації парламентських партій за результатами виборів Верховної Ради України 1998–2014 рр.

Партії / Виборчі блоки*	1998	2002	2006	2012	2014
Народний Рух України	0,56				
Партія зелених України	0,86				
ВБ «СПУ та Сел.ПУ»	0,53				
КПУ	0,71	0,64	0,73	0,67	
ВО «Громада»	0,52				
ПСПУ	0,55				
СДПУ (о)	0,60	0,67			
НДП	0,81				
ИБ «Національний фронт»	0,28				
ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» / ВБ «Наша Україна» (2006)		0,55	0,60		
ВБ «За Єдину Україну»		0,68			

ВБ «Блок Юлії Тимошенко» / ВО «Батьківщина» (2012, 2014)		0,64	0,71	0,76	0,85
СПУ		0,514	0,633		
Партія регіонів			0,54	0,69	
ПП «УДАР»				0,83	
ВО «Свобода»				0,53	
ПП «Народний фронт»					0,75
ПП «Блок Петра Порошенка»					0,89
ПП «Об'єднання «Самопоміч»»					0,80
ПП «Опозиційний блок»					0,42
Радикальна партія Олега Ляшка					0,81
Індекс націоналізації партійної системи України	0,64	0,62	0,66	0,72	0,76

Підвищення індексу націоналізації за результатами парламентських виборів 2014 р. обумовлено: а) зникненням з електоральної карти базових для багатьох партій історичних регіонів – Донбасу і Криму; б) низькою явкою виборців в південній і східній Україні. Участь в місцевих виборах 2015 р. сильних регіональних партій показує вірогідність повернення української партійної системи за результатами президентських і парламентських виборів 2019 р. до конфігурації 1998/2002 рр. з сильними загальнонаціональними партіями, електоральні ніші яких пов'язані з певними регіонами.

Результати президентських виборів показують, що індекс однорідності (в даному випадку нами розрахований індекс націоналізації Джонса – Мейнверінга) регіонального голосування за основних кандидатів у президенти, кожен з яких представлений політичною партією є низьким (див. Таблицю 3). Відповідно президентські вибори 2019 р. показують, що голосування за кандидатів мало регіональний характер. Виключенням є кандидатура В. Зеленського, але високий індекс однорідності голосування за нього пов'язаний з іншими тенденціями і чинниками суспільно-політичного життя України (див. Таблиця 3).

Таблиця 3

Результати I туру президентських виборів у розрізі однорідності / неоднорідності регіонального волевиявлення

ПІБ кандидатів	Політична партія	Нац. екзит пол, %	Результат, %	PSNS, 2014	Рівень однорідності голосування
Зеленський В.	ПП «Слуга народу»	30,6	30,24	–	0,84
Порошенко П.	ПП «Блок Петра Порошенка»	17,8	15,95	0,89	0,77

	«Солідарність»				
Тимошенко Ю.	ВО «Батьківщина»	14,2	13,4	0,85	0,81
Бойко Ю.	ПП «Опозиційний блок»	9,7	11,67	0,42	0,55
Гриценко А.	ПП «Громадянська позиція»	7,1	6,91	0,85	0,66
Смешко І.	ПП «Сила і честь»	6,5	6,04	0,83	0,79
Ляшко О.	Радикальна партія Олега Ляшка	4,7	5,48	0,81	0,74
Вілкул О.	ПП «Опозиційний блок – партія миру та розвитку»	4,0	4,15	–	0,51
Кошулинський Р.	ВО «Свобода»	1,7	1,62	0,75	0,51

За результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. нами розраховано евклідову відстань для всіх регіонів України (див. Додаток А). Розрахунки цього показника дозволяють нам, по-перше, виділити девіантні і типові регіони в Україні. Щодо девіантних регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань більше 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, частково Рівненську, Донецьку, Луганську області, АРК та м.Севастополь. Причому відхилення від показників загальнонаціонального голосування в трьох західних областях України значно більші, ніж в східних. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом зазначеного періоду меншою була електоральна мінливість, а стабільною підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та ін. Значно складніше з виділенням типових регіонів, оскільки часто відхилення виходили за кордон типовості (0,5). Однак, до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та ряд інших областей. Як видно з Додатку А це області Центральної і Південної України.

По-друге, показники евклідової відстані вказують на деякі аномальні відхилення за вказаний період, або за результатами окремих виборів, які є найбільшими. До причин таких відхилень можна віднести: наявність регіональних партій (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або «багаторівневі партії»); втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес; особливість

розташування політичних сил в регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, Івано-Франківська обл. (2002 г. – 2,31), Тернопільська обл. (2002 г. – 1,93), Донецька обл. (2006 – 1,87) (див. Додаток А).

Таким чином, станом на 1 січня 2019 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 354 політичні партії. Майже половина всіх українських політичних партій було створено протягом 2014–2016 рр. (на кінець 2013 р. було зареєстровано 193 партії). Рекордним для реєстрації партій став 2015 р., коли було легалізовано 79 політичних партій. Така кількість партій в кілька разів перевищує показники в інших державах Європейського Союзу [6].

Динаміка утворення політичних партій прорахована М. Кармазіною у монографії «Політичні партії України 2014–2017 рр.» і виглядає наступним чином (див. Таблиця 4) [4, с. 11]:

Таблиця 4

Кількість партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (1990–2017 рр.)

Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій
1990	1	2000	19	2010	14
1991	9	2001	22	2011	17
1992	7	2002	2	2012	8
1993	16	2003	2	2013	6
1994	7	2004	8	2014	39
1995	4	2005	24	2015	79
1996	5	2006	12	2016	42
1997	12	2007	4	2017	3
1998	13	2008	20	2018	
1999	25	2009	12		

Регіональну конфігурацію партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах подолали виборчий бар'єр; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах у ВР України не менше 1% голосів виборців; 3) регіональні політичні партії, які представлені в обласних і районних радах кількох областей; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного / декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії, які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах в органи місцевого самоврядування.

Основними типами партій, які складають партійну систему України, є наступні: провідні парламентські партії (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт», ПП «Об'єднання «Самопоміч»,

Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Опозиційний блок»); «старі» партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція»); регіональні політичні партії (ПП «Єдиний Центр», ПП «Херсонці»); партії національних меншин («КМКС - Партія угорців України», Демократична партія угорців України), «нові ліві» партії; мілітаризовані партії (ПП «Правий сектор», ПП «Національний корпус»); партії громадських ініціатив / партії-рухи (ПП «Громадський контроль»).

Високий рівень волатильності з порівняно невисоким значенням індексів націоналізації за результатами парламентських виборів свідчать про те, що незважаючи на суттєві зміни в акторній структурі партійного формату, залишається високою неоднорідність (регіональність) партійних уподобань громадян України. І підвищення рівня електоральної гомогенності за результатами парламентських виборів 2014 р. ще не визначає тенденцію до підвищення рівня націоналізації партійної системи, оскільки вже на місцевих виборах 2015 р. домінує протилежна тенденція її розвитку – регіоналізація.

Отже, у розвитку партійної системи України чітко простежуються дві тенденції: націоналізації і регіоналізації. У різні періоди розвитку більш чітко (рельєфно) проявляється одна з них, що залежить від сукупної дії цілої низки чинників.

1. Авксентьев А. Региональная неоднородность электорального пространства: сравнительный анализ (на материале 100 национальных кейсов). Грани. 2016. № 1. С. 6–11.
2. Гайворонский Ю. Факторы национализации партийной системы современной России. 2018. Полис. Политические исследования. № 1. С. 45–61.
3. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика». Политическая наука. 2015. № 1. С. 128–156.
4. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
5. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. Гілея: науковий вісник 2018. № 135 (8). С. 362–367.
6. Остапеч Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. 550 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf
7. Остапеч Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Ужгород: Видавництво «ЗППО», 2016. 252 с.
8. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua>
9. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю.Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
10. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. Полития. 2016. № 1. С. 162–180.
11. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации?. Полития. 2012. № 3. С. 100–119.

12. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності(за підсумками місцевих виборів-2015).URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/lokalni_prosesu-7d35f.pdf

Додаток А

Евклідова відстань (ЕВ) за результатами парламентських виборів в Україні 1998–2014 рр.*

Область	ЕВ 1998	ЕВ 2002	ЕВ 2006	ЕВ 2012	ЕВ 2014
Захід					
Івано-Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44
Центр					
Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71
Кіровоградська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48
Південний Схід					
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51
Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	–
Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	–

*Офіційний сайт ЦентральноїВиборчоїКомісії[електронний ресурс] // Режим доступу:<http://www.cvk.gov.ua>

ТРАДИЦІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕРІОДИЦІ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Історичний досвід доводить, що кожна народність чи нація, зважаючи на регіональні умови свого розвитку, утверджує власні традиційні, звичаєві, обрядові особливості, що накопичувалися у форматі ментальної та історичної пам'яті. У цьому контексті їх найефективнішим оберегом залишалися сім'я й родина. Такі традиції укорінювали високі моральні цінності, серед яких, зокрема, були повага до старших, до ближнього, чесність, увічливість та доброзичливість. Саме сімейне виховання «започатковувало процес формування світоглядної свідомості й ціннісної системи виховання дітей і молоді, оскільки родина поряд з іншими виконувала й функції передачі новим поколінням культурних, національних, духовних і матеріальних традицій, життєвого досвіду» [4, с. 53].

Сімейне виховання виступає автономним аспектом загальновиховного комплексу. Однак мотив його безперервності – від родини до держави – був визначальним для традицій регіональної педагогічної думки. В історичному контексті ця педагогічна проблема дає можливість структурувати перелік основних проблем її джерел і змісту. Незважаючи на складності суспільно-політичного розвитку Закарпатського регіону впродовж першої половини ХХ століття, коли його територія через різні політико-історичні обставини потрапляла до складу щонайменше шести державних і напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР), сім'я залишалася основним соціальним інститутом, який був покликаний забезпечити виховання майбутнього громадянина, морально і духовно повноцінної особистості. Регіональна періодика постійно дотримувалася пропаганди пріоритетних принципів сімейного виховання, серед яких – гуманність і милосердя до дитини, врахування її вікових та індивідуальних особливостей, залучення до життєдіяльності сім'ї, співпереживання та взаємовідповідальність, демократичність відносин тощо.

Але якщо до Першої світової війни місцева інтелігенція орієнтувалася переважно на регіональні духовно-релігійні та просвітницькі традиції, закладені ще закарпатськими будителями середини ХІХ ст., то з часу добровільного входження краю до складу Чехословацької республіки її дороговказом стали відповідні нормативно-

правові акти, які були базовими для розуміння демократичних засад Конституції новоствореної держави.

Вже з початком адаптації Закарпаття до чехословацьких демократичних умов розвитку характерною постала чітка визначеність суспільних пріоритетів у змісті сімейного морального виховання. У даному контексті періодичні видання виконували одну з найважливіших світоглядних функцій, яка анонсувалася державною ідеологією й надавала громадянам відчуття захищеності. Цьому сприяли положення Конституції Чехословаччини від 29 лютого 1920 р., в якій питання освіти й виховання знайшли належне відображення. Інші нормативно-правові документи регламентували діяльність освітніх установ та відомств і разом із педагогічними товариствами, мережа яких у міжвоєнний період стрімко зростала, спрямовували педагогічний загал на інтеграцію фахівців із батьками та учнями для досягнення базових виховних цілей [3, с. 43–47].

Поряд із цим чинник загальної освіченості та культури місцевого населення тогочасного Закарпаття мали й негативний вплив на сімейний спосіб життя, а отже, й на морально-етичні й ціннісні орієнтири сімейного середовища, що мало безпосередній вплив на виховання молодшого покоління. Документальні факти доводять, що значна кількість батьків не володіла необхідними психолого-педагогічними знаннями, не усвідомлювала ступінь соціальних ролей, які повинні були виконувати, та й взагалі мали низький рівень педагогічної культури [3, с. 43–47]. Це породжувало цілу низку негативних явищ у сімейному колі й згубно впливало на результати сімейного виховання дітей і молоді, а також на умови становлення як особистості та громадянина. Внаслідок цього послаблювалась комунікативна взаємодія батьків і дітей, їхня взаємоповага, а натомість зростало емоційне відчуження між ними: «В нашому середовищі нема багато родин з належним родинним вихованням, як також і нема багато одиниць зі злими в ґрунті речі інтенціями в справах виховання, а найбільше такої, що явно злої волі не виказують, але розумних поглядів на виховання не мають» [5, с.5]. Це вважаємо типовою тенденцією в тогочасному регіоні.

За традицією відповідальність за моральне виховання дітей віком до 6 років майже повністю лежала на батьках. Поняття сім'ї обмежувалося персоніфікацією «батько – мати – діти». У педагогіці А.Волошина питання сімейного морально-духовного виховання є базовим для початкової соціалізації людини: «Родинний дім має природне право і повинен вести і спрямовувати виховання дитини. Члени родинного дому – родичі, сестри, брати – з природного почування любови помагають розвитку тілесних і душевних сил дитини. Почування солідарності членів родинного дому і залежність дитини від родичів дуже корисно

впливають на душевний розвиток дитини» [1, с.11]. Аргументи А.Волошина щодо закладання підвалин морального виховання дітей саме в сім'ї, а не в школі стали орієнтиром для авторів педагогічних часописів краю, які тиражували ці постулати як головне кредо виховання дошкільної молоді. Хотілося б підтвердити цю думку ще кількома оригінальними приписами. Ось один із них: «Члени родинного дому найліпше застерігають нахили дитини, тому родичі морально ліпше можуть виховати її як школа, бо вона краще знає індивідуальні спосібності дитини як школа, котра є місцем загального виховання» [1, с.11].

Подальші акценти великого педагога остаточно підводять ризику під значенням морального виховання в родині. Більше того, вони підкреслюють відповідальність батьків за виховання належного морального характеру дитини й формують ціннісний комплекс виховних потреб, які можуть задовольнятися таким соціальним інститутом, як сім'я: «...всі члени родини повинні мати почуття свого обов'язку щодо виховання дитини. Родичі повинні турбуватися не лише о тілесних вимогах дитини, а навпаки, ціле родинне життя мусить бути зорганізовано так, щоби дитина рівночасно з розвитком тілесним, розвивалась морально і інтелектуально. Особливо для розвитку морального характеру найліпше може придатися родинний дім. Виховання морального характеру зачинається з при звичаєнням. З прикладів і приказів родичів дитина при звичаюється до морально-добрих вчинків, з котрих витвориться у неї загальний нахил до всього доброго...» [1, с.11].

На підтвердження слів А. Волошина в педагогічній пресі розгорнулася пропаганда належного морального виховання в родині, оскільки саме це соціальне середовище є доволі замкнутим і до набуття дитиною шкільного віку практично повністю залежить від морально-виховних можливостей і бажань батьків. Учитель Іван Крайник із закарпатського села Раково в «Учителі» писав: «Моральность въ родини есть основана на природныхъ чувствахъ, для того и много часу не треба тратити, бо въ томъ случаю видиться менше неморальныхъ дель» [2, с.133]. Разом з тим автор із розумінням проблеми говорив, що батькам у цій справі треба намагатися допомагати, і, відповідно, закликав народних учителів до співпраці з родичами малих діточок.

Підбиваючи підсумки означеної проблеми, констатуємо:

1) в умовах суспільного розвитку Закарпаття в досліджуваний період проблема сімейного виховання залишалася однією з найактуальніших і мала регіональні особливості, пов'язані зі специфікою полікультурності й національної самосвідомості краян;

2) серед провідних питань сімейного виховання, на яких наголошувалось у змісті періодики, були: а) пріоритетність морального виховання як першооснови реалізації виховних цінностей; б) доцільність тісного взаємозв'язку сім'ї та школи у виховному контексті; в) провідна роль батьків у вихованні; г) суспільна значущість сімейного виховання.

1. Волошин А. Загальна педагогіка : на правах рукопису / Августин Волошин. Ужгород, 1932. С. 11.

2. Крайник І. Наука моральности / Іван Крайник. *Учитель*. 1921–1922. Ч. 9. С. 133.

3. Розпоряженя и обижники школьного одела цивильной управы Подкарпатской Руси. Розпоряжене з дня 22 октобра 1923, ч. 25.846. *Урядовый вестник школьного оддела цивильной управы Подкарпатской Руси*. 1923. Рочник III. 31 децембра. № 9–10. С. 43–47.

4. Стельмахович Г.П. Виховний потенціал української родини / Г.П. Стельмахович. *Учитель*. 1998. № 6. С. 52–55.

5. Т.Б. Школа й дім. *Наша школа* : педагогічний часопис. 1937. вересень. Ч. 7. С. 4–8.

Марія Кухта

ОСВІТНІ СТАНДАРТИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В ШКІЛЬНИЦТВІ ЗАКАРПАТТЯ 20 – 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Починаючи з 1919 року, розвиток освіти на Закарпатті здійснювався в межах діючих законів Чехословацької республіки, основним принципом яких був демократизм. Опоненти справедливо критикували чехословацький уряд за економічну, релігійну й міжнаціональну політику в тодішній Підкарпатській Русі, але одностайно відзначали поступ освітньої сфери: „Підкарпатська Україна – це одна з найщасливіших українських територій під оглядом шкільництва” [2, с.59].

Для такої оцінки були, на наш погляд, кілька суттєвих чинників:

1. Демократичний устрій і толерантна державна політика Чехословаччини в галузі освіти, що уможливили розвиток рідномовної школи, тобто національної української.

2. Перебування в Празі великої кількості українських емігрантів (в тому числі педагогів К.Вагилевича, С. Русової, С. Сірополка та ін.), які були залучені до активної професійної діяльності на Закарпатті у різних сферах життя (актори, вчителі, лікарі, інженери), а найбільше їх досвід

знадобився в сфері освіти та провадженні культурно-просвітницької діяльності серед місцевого населення.

3. Найявність освіченого і мудрого проводира прогресивної частини населення краю, ядро якої склали освітяни, в особі істинного педагога й державного діяча А. Волошина.

Підкреслимо, що останній був ініціатором реформування тогочасної школи в напрямі національної української й натхненником учительства на успіх у цій справі. В одній із праць, опублікованій у журналі „Учитель”, виходячи з регіональних особливостей краю, він чітко окреслив ключові проблеми тогочасної виховної теорії і практики: „Маєме примінити до нашої школи всі выгоди, якими має хвалитися модерна педагогика, маєме узнати наш народ, его потребности, наш рідний край, его природні скарбы, но маєме узнати в первых способности и склонности руської дітини и роботу школи не лиш направити по вказівкам потреб народа, но приспособити ид тым природным можностям, які представляє нам наша молоде, наша дітина і розвивати сили тіла и дитячу душу, подати їй живі нові ідеї, подати силы волі п певний характер. До сих пор еще никто не занимався у нас руською дітиною як з предметом изслѣдованя еї природних свойств” [7, с.2].

Як бачимо, автор акцентує увагу на фаховості вчителів, пов'язаній, зокрема, з діагностичними уміннями і здатністю до емпіричних досліджень індивідуального розвитку, інтелектуальних і фізичних якостей, внутрішніх духовних потреб учнів тощо.

У цьому контексті з-поміж інших соціально-педагогічних проблем найбільш важливою видається проблема національних засад формування особистості і відповідно ментальних світоглядних позицій: “Кожий народ, який тепер екзистує и цвіте або вегетує и гине, – завдячує своє положення національному вихованню. Було здорове національне виховання – єсть здоровий народ, не було його – не є здорового народу” [7, с.47]. Актуалізація зазначених аспектів мала реальне підґрунтя – завдання, які стояли перед перед “новою школою”, а, отже, і перед педагогом: виховати “молоде покоління, покоління свідоме, віруюче в себе, віруюче у свій народ” [8, с.129].

Педагогічні погляди А. Волошина отримували своє реальне втілення в модернізованій шкільній практиці, яка центрувалася на духовному світі дитини як предметі дослідження і спрямуванні виховних впливів. На одній з крайових учительських конференцій (1925 р.) були вироблені „Десять заповідей учителю”, які склали основу навчально-виховного процесу в школах краю і спрямовувалися на його модернізацію щодо інноваційних підходів до особистості учня. Їх зміст полягав у наступному: „Возбуди охоту

ученика до школи! Остерігай его здоровля! Передовсім научи его читати! Лиши ему максимум самостійности! Змагайся о максимум простоты! Ураховуй индивидуальні можности дітини! Отворяй очи свого ученика до природы! Приспособляй свое научоване до окружающих обстоятельств! Приложи всю свою душу до научованя моральности! Проявляй сам сесю моральність вчинками!" [1, с.2]. Ці заповіді спиралися на традиції передових європейських педагогічних теорій і зобов'язували вчителя дотримуватися дидактичних принципів природовідповідності, науковості, доступності при викладанні предметів, враховувати індивідуально-психологічний розвиток вихованців, підтримувати інтерес до виучуваного матеріалу, дбати про мотивацію учіння.

Важлива роль в упровадженні національної ідеї в шкільну практику належала найбільш чисельному й прогресивному об'єднанню крайового вчительства – Педагогічному Товариству Підкарпатської Русі, про що засвідчують документи з'їздів, що відбулися в 1925 та 1926 роках. З-поміж найактуальніших проблем, що були розглянуті, називаємо ті, що засвідчують радикальні зміни в шкільництві краю щодо реалізації національної ідеї:

- школа як соціальна інституція, що діє в душі громадянства і для громадянства;
 - демократизація суспільства і демократизація школи;
 - материнська мова навчання і виховання;
 - просвітницько-культурна діяльність освітян серед населення краю
- [1, с.1].

На I з'їзді Педагогічного Товариства були визначені конкретні напрями реформування школи і концептуальні завдання виховання: „Ми як робітники науки вихованя своєю повинністю уважаємо: визволити дітину од усіх умов, серед котрых не міг би здорово розвинути ся наш нинішній ідеал людини, и для того и хочеме переробити давню книжну школу на нову діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу справді практичну і руську” [1, с.2].

З-посеред багатьох виступів делегатів I з'їзду заслуговує на увагу пропозиція вчителя з Рахова А.Ворона ввести в перелік предметів для вивчення в горожанській школі народознавство, основна мета якого – „зробити з ученика доброго, чесного и корисного горожанина державы и члена суспільности” [8, с.180]. Розглядаючи народознавство як основу національної орієнтації школярів, автор представив власну програму з названої дисципліни, розраховану на 4 роки навчання. Її зміст відповідає сучасному розумінню національного виховання – формування

особистості громадянина з національною свідомістю і самосвідомістю, характером, світоглядом та ідеалами на традиціях духовності рідного народу, на культурних надбаннях інших народів.

Окрім того, в якісному поступі освіти й шкільництва в означений період важлива роль належить підвищенню фахового й методичного рівня вчителів, зокрема й через професійну підготовку в регіональних педагогічних навчальних закладах. Відомо, що з 1919 по 1923 рік посвідчення педагога отримали 916 юнаків і дівчат. Проте національну орієнтацію випускників визначав заклад, у якому вони навчалися: греко-католицькі чоловічі й жіночі семінарії в Ужгороді (директори А.Волошин, В.Желтвай, В.Лар) – українського спрямування, державна семінарія в Мукачеві (ректор О.Хром'як) – русофільського. Це поглиблювало ідеологічні суперечки між трьома основними орієнтаціями підкарпатської інтелігенції – українською, русинофільською і русофільською, – яка трансформувалася і в навчально-виховний процес та відображалася на вихованні шкільної молоді.

За таких обставин актуалізується ідея національної самосвідомості вчителя, що ґрунтується на глибокому розумінні ним приналежності до свого народу, його культури, потреби національного відродження, збереження мови, звичаїв, релігії. Редакція журналу «Підкарпатська Русь» у 1925 р. друкує заклик до освітян, яким «дорога наша будучність, наші національні ідеали, наша душа, наше життя», вступати в ряди Товариства, незважаючи на різні політичні переконання» [5, с. 16].

Попри все в педагогічний процес учительських семінарій доволі успішно, як стверджується в багатьох наукових розвідках, упроваджувалися ідеї європейського досвіду навчання і викладання, оскільки більшість освітян педагогічну освіту здобували в закладах освіти Будапешта, Відня, Праги та інших європейських міст.

Найбільшим здобутком уважалося утвердження рідної мови викладання і на цій основі надання навчально-виховному процесу національної самобутності. Варто наголосити, що цей шлях був далеко не простим, особливо ж на тлі угорської спадщини. Достатньо згадати урядовий закон 1887 року “Про реформу середньої школи”, яким було зліквідоване право педагогічної ради школи визначати кількість годин на вивчення рідної мови. Ще один закон, виданий 1904 року, надавав право начальникам жуп (адміністративних округів) звільняти з роботи або притягати до відповідальності тих учителів, які не добилися бажаних для влади результатів у вивченні угорської мови. Звісно, така урядова політика мала певні наслідки. В 1914 р. журналіст І.Німчук, побувавши в селах Марамороського і Березького комітатів, написав статтю „По

наших, не своїх селах”, у якій змалював жахливу картину національної свідомості і низького рівня освіченості місцевого населення: „Нижчого ступеня свідомості карпатських українців годі собі уявити [...] Про якісь просвітні осередки нема що й говорити. Школи тут чисто мадярські, нашої мови вчать так мало й так невідповідно, що з цієї науки хісна не може бути[...] Свідомої інтелігенції майже немає, читалень і часописів теж” [4 с.5].

Отже, Австро-Угорська імперія всіма засобами намагалася забезпечити матеріальну і духовну зверхність панівної нації. Школа для закарпатоукраїнських дітей була чужою не тільки мовою, але й навчальними програмами, підручниками, що й спричиняло слабе зацікавлення знаннями та рецидиви неграмотності серед населення краю (70 – 90%). Наводимо спогад очевидця цих подій, колишнього випускника Ужгородської учительської семінарії П.Світлика: „Закінчилася світова війна и всюды по селах ходят слухы, що нас будут учить по-руськы [...] Час минав и скоро я вступив до семінарії в Ужгороді. Пам’ятаю добре, коли я зайшов до канцелярії А.Волошина, тогдішнього директора учительської семінарії, він почав до мене говорити по-руськы, а я аж засіяв з радости[...], бо доти я не знав, що маєме мы наші руські казкы, стихы и так далі. Мы, молоді хлопці, котрі выходили б клас народної школы, ані один не знаєме писати по-руськы. Читати еще иде якомсь, но и то дуже слабо” [6, с.49]. Достатньо відстежити біографію автора наведеної цитати, щоб переконатися в тому, наскільки потужний культурно- й національно-освітній поступ було здійснено за два десятиліття чехословацького періоду розвитку краю. По закінченні семінарії П.Світлик став успішним учителем, одним з керівників Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, активним громадським діячем і відданим патріотом.

У процесах становлення й розвитку рідномовної української школи на Закарпатті неабияку роль відіграла регіональна україномовна педагогічна преса. Виходячи із завдань, змісту, функціонального спрямування, ми класифікували її наступним чином:

- науково-педагогічні часописи („Підкарпатська Русь”);
- фахові педагогічні („Учитель”, „Учительський голос”, „Наша школа”);
- дитячі педагогічні („Пчілка”, „Наш рідний край”, „Віночок для підкарпатських діточок”) [3].

Синхронно з педагогічною пресою досліджуваної доби в напрямі національного освідомлення та виховання діяли й тогочасні часописи для юнацтва, що мали поширення на теренах краю: „Пробоем” (Прага, 1934, редактор С.Росоха), „Народовець” (додаток до журналу

„Пробоем”), „Молоде життя” (пластове видання, Ужгород, 1938, редактор І.Роман) та ряд інших.

Можна з упевненістю сказати, що одним з найвпливовіших видань краю у формуванні передової освітянської думки був журнал „Підкарпатська Русь” (1923 – 1936 рр.) Його засновником і видавцем став український емігрант, відомий вчений і педагог-практик д-р І.Панькевич (на той час – професор Ужгородської гімназії). Новоутворений журнал увів до наукового обігу термін „краєзнавство” з наступним тлумаченням: „Пізнання рідного краю у других народів розвинене до такого ступеня, що оно стало новою галузею знання під назвою краєзнавства або краєвовідіння”(1923, №1, с.1).

У 1925 р. „Підкарпатська Русь” стає часописом, „...посвяченим пізнанню рідного краю и педагогічним справам”, потрапивши під егіду Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. Співредакторами стають досвідчені освітяни П.Яцко та А.Штефан, причетні до керівництва названого товариства. Редакційна стаття першого номера видозміненого журналу наголошувала: „Если то хочемо, аби наша найближча будучность привела нам признаки воскресения народа нашего на всіх полях нашего житя, треба нам піднести діло виховання, зреформувати школу” (1921, №1, с.4). На думку одного з авторів А.Алиськевича, перший крок до реформування – це укладання рідномовного навчального посібника. У цьому ж першому номері журналу опубліковане повідомлення про утворення комісії з укладання підручників для народної школи: з географії (О.Маркуш), руської граматики й читанки для молодших школярів (А.Волошин), з перекладу (Й.Паржизек і М.Велигорський), методичного посібника для вчителів з природознавства (С.Бочек).

Про непроминаючу актуальність названої проблеми свідчать і публікації останніх років функціонування журналу. Зокрема в 1931 р., друкується Меморандум товариства „Просвіта” на захист рідної мови навчання та виховання („В обороні народного язика”), у якому наполягається на тому, „щоби у всіх школах на Підкарпатській Русі з научною руською мовою була научна мова дійсно народна, то єсть руська (малоруська), як того жадає генеральний статут і міністерський розпорядок ч. 62756/19 з дня 20.XII.1919 г., абы ученикы опановували докладно материнський язык, бо лишень там зискають певну основу правдивого образования” (1931, №4, с.84).

Найбільше імponує нам думка О.Маркуша, вчителя, письменника, редактора „Нашого рідного краю”, який закликає учителів позбутися „дотеперішнього глухого і сліпого фахового індивідуалізму”, краще дбати про виховання дітей, вибудовувати стосунки з ними на основі колективної співпраці, загалом відмовитися від звуженої мети

педагогічної діяльності, що зводиться до досягнення блискучих успіхів з предмета. Мета діяльності вчителя, за О.Маркушем, – гармонійно розвинена людина (1925, №5, с.47).

Не менш важливою визнавалася й проблема реформування освіти вчителя. Її обговорення на шпальтах „Підкарпатської Русі” спричинене появою робочого плану Міністерства шкільництва Чехословаччини: замість учительських семінарій передбачалося запровадити учительські академії, до яких приймати кандидатів з матурою середньої школи. Опоненти з числа підкарпаторуських освітян зауважували: подібне годиться для історичних земель Чехії, але для краю з його процесом становлення власної освітньої системи та браком кваліфікованих кадрів це робити зарано (1925, №2, с.17).

Однак не все залежало від добрих намірів освітян. У 1929 р. А.Волошин, даючи відповідь на питання анкети про шкільну реформу в краї, з деяким занепокоєнням констатує: „В останніх роках настав якийсь упадок, або краще сказати – застій. Причиною того є такі обставини: шкільництво Підкарпатської Русі не має тої вільної руки, якої оно потребує, шкільний реферат наш є підчинений політичним урядам, а не прямо Міністерству шкільництва; внаслідок того до культурних діл часто заміщується політика, яка і припиняє свободний розвиток шкільництва”(1929, №8 – 9, с.172). На нашу думку, занепокоєння А.Волошина викликане не лише політичним моментом (декларована урядом Чехословаччини Підкарпаторуська автономія, здавалося б, нарешті мала стати реальністю), але й зменшенням асигнувань на крайове шкільництво, пов’язане з першими ознаками загальноєвропейської економічної кризи.

Завдання національного освідомлення учнівської молоді, а відтак і широкого загалу місцевого населення ставили перед собою і фахові педагогічні журнали: „Учитель”, „Учительський голос” і „Наша школа”, що були адресовані суто професійній учительській аудиторії. Їх функціональне призначення полягало в підвищенні фахового рівня вчительства краю, методичному забезпеченні педагогічного процесу, ознайомленні з освітніми інноваціями і, що архіважливо для досліджуваного періоду, згуртуванні їх навколо ідеї становлення і розбудови української національної школи.

Журнал „Учитель” спочатку виходив як додаток до „Урядового Вісника” шкільного відділу цивільної управи Підкарпатської Русі, а з 1930 р. – як орган шкільного крайового реферату. Редактором упродовж двох років був І.Панькевич, відтак його редагували працівники реферату Й.Пешина та Ю.Ревай. Основним своїм завданням „Учитель” вважав об’єднання прогресивної інтелігенції краю у справі розбудови нової школи: „Най наш орган згуртує усі сили, что хотят щиро працювати для

свого шкільництва... Ми, збудувавши нову школу на основах поступу и широкого демократизму, можемо скріпити нашу свободу и сказати, что: В своїй хаті своя правда, и сила, и воля” (1920, №1, с.2). Найбільшу увагу редколегія видання приділяла національному вихованню як основній складовій реформування тогочасної школи: „Ми, як народні учителі, повинні призадуматися над національним вихованям и представити собі його як складову часть нової модерної школи. Хочеме ним приготовляти спосібности народа на всі случаи жита (1930, №3 – 4, с.47).

Інший автор, визначаючи завдання виховання в нових соціально-історичних умовах, стверджував: „Народна школа має задачею не тільки научати, но головно виховувати, а то виховати в народнім дусі. Школа має подати дітям, будучим горожанам, чувство національности, щоби потому знали, що они суть и кто они суть. Од нашого народного, т.е. шкільного вихованя зависит будучність нашого народа. Свідомый народ, хотя й малый числом, но великий духом” (1931, №1 – 2, с.14).

Алгоритм національного виховання в часописі сформульований таким чином: „Перше виховуймо патріота, потім горожанина, а выслідом буде людина и член суспільности. Маєме навчити любити в першу чергу своє, а потім чуже. И своє треба не лише любити, а й шанувати” (1931, №3, с.54). Іншими словами, виховання слід здійснювати на національній основі, на пізнанні за архіважливим для різних епох і поколінь принципом: „Від свого – до чужого”, а не навпаки. Остання теза мала продовження в наступних числах журналу у визначенні педагогічних засобів національного виховання: ”Вихованя, яке не є оперте на основных элементах, на мові, исторії, науці о ріднім краю и горожанській науці, як на предметах національного вихованя, не може принести успіху. Я не можу собі уявити горожанина без національної свідомости и без національної культури, бо кто своєї не має, той приймає чужу, денаціоналізуєся” (1934, №5 – 6, с.182).

Отже, діяльність педагогічних часописів сприяла:

- а) національному освідмленню широкого читацького загалу;
- б) професійному згуртуванню й зростанню учительства, репрезентації його як певної суспільно-політичної сили;
- в) формуванню молоді генерачії передвоєнної інтелігенції краю, основне ядро якої складали освітяни;
- г) становленню національної української школи та національному вихованню учнів.

1. Волошин А. Наша задача. *Підкарпатська Русь*. 1925. № 1. С.1 – 2.

2. Крушельницький А. Національне питання в шкільництві на Прикарпатті. *Нова громада*. 1923. № 3 – 4. С.59 – 62.

3.Кухта М.І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20 – 30-х років ХХ ст. (на прикладі української педагогічної преси): Дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. К., 1998. 162 с.

4.Німчук І. По наших, не своїх селах. *Вісник Союзу визволення України*. Відень. 1915. С.5 – 6.

5.Підкарпатська Русь. 1925. №1. С.6 – 14.

6.Світлик П. Розвиток національного хору у Підкарпатській Русі. *Пчілка*. 1930. №5. С.48 – 50.

7. Учитель. 1925. № 1. С.1 – 2.

8. Учитель. 1926. № 7. С.179 – 180.

9.Учитель. 1931. №7 – 8. С.24 – 28.

Іванна Чейпеш

ІНШОМОВНА КУЛЬТУРА СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ: СУТЬ, ФУНКЦІЇ, ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ

Полікультурний соціум, у якому сьогодні живе й розвивається світова спільнота, висуває кардинально нові вимоги до сучасних фахівців усіх сфер діяльності. В нашій країні кардинальних змін потребує іншомовна підготовка студентів як майбутніх фахівців. Адже полікультурний соціум ставить перед людиною завдання навчитися поважати культуру будь-якої спільноти, адекватно приймати її особливості, так само адекватно реагувати на культурні відмінності. Крім того, сучасні студенти повинні бути готовими до жорсткої конкуренції на ринку праці в спільному європейському професійному просторі, що потребує знання іноземних мов, розуміння культури іншомовного партнера, прийняття його позиції тощо. Саме тому, відзначають дослідники, сьогодні в іншомовній підготовці студентів актуалізується питання не про опанування лексичним і граматичним багатством іноземної мови, а про формування в процесі її вивчення іншомовної комунікативної культури суб'єктів навчання.

У професійній підготовці студентів іншомовна комунікативна культура виконує ряд важливих функцій, з-поміж яких найнеобхіднішою в полікультурному середовищі є функція соціалізації, тому що соціалізація – процес, з допомогою якого культура передає людям свої переконання, звичаї, звички і мову. Саме у вищому закладі освіти процес соціалізації особистості набуває якісної визначеності, бо, крім включення студентів у різноманітні види соціальних стосунків як активних суб'єктів, передбачається їх спеціалізація. Це означає, що

вузівський процес соціалізації виступає умовою професійного становлення студентів.

Результатом соціалізації студента є вироблення і трансформація власної системи поглядів на життя, формування життєвого ідеалу на основі ціннісних орієнтацій; засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій; опанування професійною діяльністю та формами ділового спілкування; формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки [3, с.61].

Джерелом соціалізації студента є не лише зміст педагогічного процесу вищого закладу освіти, але й студентська референтна група, соціально-професійне оточення під час проходження практики, засоби масової інформації тощо.

В умовах вузівського культурно-освітнього середовища процес соціалізації особистості майбутнього фахівця, на думку Л.Подольак, триває як адаптація, індивідуалізація та інтеграція [3]. Звісно, що всі зазначені етапи важливі щодо формування іншомовної культури, однак інтеграції, на нашу думку, слід приділяти найбільшу увагу. Адже процес особистісно-професійної соціалізації студента за прикінцеву мету ставить готовність інтегруватися в соціокультурне середовище професійної сфери, зокрема й в іншомовне. Нам видається, що така готовність формується в процесі вивчення цілого ряду навчальних дисциплін, а проявляється рівнем володіння іншомовною комунікативною культурою студента. Високий рівень забезпечує фахівця від можливого культурного шоку, тобто «стресового впливу на психіку людини чужої культури» [4, с.229].

Викликають зацікавлення й досить радикальні, на нашу думку, погляди ряду вчених на іншомовну комунікативну культуру як чинник соціалізації. До прикладу, К.Крамш розцінює оволодіння іншомовною культурою як відхід від «наївно безхмарного світу первинної соціалізації, пов'язаної з рідною мовою» [6, с.238]. Конфлікт між добре знайомими поняттями рідної культури і неочікуваними їх позначеннями в іншомовній викликає народження нових значень, розташованих на межі між ними. Позаяк індивідуальне бачення світу визначається соціалізацією особистості в суспільстві – процесом її перетворення в повноправного представника даної культурно-історичної спільноти шляхом засвоєння культурних цінностей, то в процесі формування іншомовної комунікативної культури, засвоюючи певну систему знань іноземної мови та культурних цінностей, в індивіда формуються соціальні якості, які дозволяють йому функціонувати у якості повноправного члена спільноти, мова якої ним засвоєна [1]. Приблизно такої ж позиції дотримуються ті, хто стверджує: вивчення іноземної

мови готує ґрунт для вторинної соціалізації, оскільки у сприйманні та оцінках соціокультурних феноменів закладена можливість подальшого особистісного розвитку і змін.

В контексті сказаного вимальовується ще одна особливість, пов'язана зі специфікою так званої вторинної соціалізації, суть якої в тому, що вона повинна сприяти розвитку вже набутої індивідом культурної компетенції і забезпечувати її перехід у міжкультурну компетенцію, яка додатково вміщує в собі здатність до аналізу і прийняття інших культур [5, с.13]. Важливим етапом вторинної соціалізації студентів у процесі вивчення іноземної мови є усвідомлення ними тієї особливості, що вони живуть в унікальному світі рідної культури, яка за умови правильної організації навчального процесу набуває нової якості. При цьому змінюється й мета вивчення іноземної мови, адже акцент ставиться на «зустрічі» з іншою культурою, у якій би формі вона не була представлена: жива комунікація з носієм мови, артефакти, дискурс або ж культура інших країн, представлена у мас-медіа тощо. Суб'єкт, який вивчає мову, починає розуміти, що поєднання національної та загальнолюдської культур пронизує усі сфери його власного життя, а не існує десь дуже віддалено, і йому необхідно постійно визначати своє ставлення до «чужої» культури, тому що він сам є її частиною. На нашу думку, цей процес можна сміливо назвати процесом інтеріоризації елементів нерідної культури в контекст власної мовної і мовленнєвої культурної поведінки, що є необхідним у формуванні фахівців.

Аналізуючи процес вторинної соціалізації, ми логічно підійшли до виокремлення ще однієї функції – виховної, пов'язаної з особистісно-професійним становленням студентів. В контексті даної тенденції особливо важливим постає виховання мовної особистості, готової визначати, приймати і розуміти культурні особливості іншомовних народів. Дослідники наголошують, що люди, які комфортно почуваються не лише в одній культурі, інтелектуально й емоційно більш задоволені життям, аніж «монокультурні». Це означає, що насамперед необхідно навчитися розуміти, поцінувати й поважати власну культуру, мати переконання щодо її вартісності та позитивного значення, частіше вступати у взаємодію з іншими, відмінними від своєї, культурами. Поступово така позиція стає підґрунтям для розуміння й прийняття інших культур. Беззаперечним є те, що зазначений підхід повинен бути усвідомлений кожним, хто здобуває вищу освіту.

Важливим моментом процесу засвоєння іншомовної культури є питання розуміння партнерами іншомовного спілкування одне одного і досягнення взаєморозуміння між ними. В цьому плані особливо імponує точка зору Л.Орбан-Лембрик, яка підкреслює, що основною умовою

адекватних взаємовідносин і діяльності в полікультурному середовищі є толерантність [2, с.74]. Загалом вчені й практики звертають увагу на зниження толерантності (лат. *tolerans* – терплячий) в сучасному світі. В іншомовному ж спілкуванні вона стає обов'язковим атрибутом, бо, як підкреслює дослідниця, толерантність є ознакою впевненості в собі й усвідомленням надійності власних позицій, ознакою відкритості. Нині вона розглядається як цінність і норма цивілізованого суспільства, що проявляється у праві всіх індивідів і окремих груп бути різними; як відмова від домінування, готовність до розуміння і співпраці при наявних відмінностях; як визнання багатомірності, багатовекторності та розмаїття людської культури, норм, настановлень [2, с.414]. На зарубіжному ринку праці основною професійною якістю вважається *Self-reliance* (самодостатність), або вміння розраховувати на власні сили.

Варто мати на увазі, що опанування нового формату спілкування (з носіями нерідної мови й культури) часто супроводжується ламанням стереотипів, втратою ідеалів і навіть сенсу життя. Нові стереотипи приживаються важко, суперечливо сприймаються, а часто й заперечуються. Зміни торкаються й системи цінностей, оскільки з'являється новий набір затребуваних суспільством ціннісних орієнтацій, нова ієрархія цінностей. В контексті іншомовної комунікації при зіткненні індивіда з «іншим», відмінним від узвичаєного, соціальним консенсусом, можливі кризові прояви окремих ознак: соціальної ідентичності (криза ідентичності окреслюється як особлива ситуація свідомості, коли більшість соціальних категорій, за допомогою яких людина визначає себе і своє місце в суспільстві, здаються такими, що втратили свої межі і цінність); побудови образу іншої людини (можуть мати місце значні модифікації в цій побудові: приписування певних якостей, причин поведінки, полярні оцінки суб'єктів спілкування на основі стереотипізації тощо); побудови образу нового соціального світу. У зв'язку з цим важливим є вміння людини толерантно взаємодіяти з носіями інших культур. У наукових джерелах знаходимо кілька видів особистісної толерантності: соціальна, соціально-психологічна, етнічна, комунікативна, політична. У межах нашої теми найбільш значущою є комунікативна толерантність, що розглядається як певний спосіб ставлення співрозмовників одне до одного в процесі спілкування, як репрезентація в комунікативному просторі їх психічних станів, якостей і дій під час обміну інформацією і налагодженням взаємодії. На нашу думку, в іншомовному спілкуванні з носіями нерідної культури саме комунікативна толерантність забезпечує його ефективність і результативність, а насамперед такі її прояви, як емпатійність, емоційна стабільність, соціальна активність, рівень освіченості та внутрішньої культури суб'єктів. Розгляд комунікативної толерантності в такому

ракурсі робить її важливою психологічною умовою становлення взаємин, створення загального інформаційного поля, спільної комунікативної дії, прояву доброзичливості в єдиному комунікативному просторі міжособистісних стосунків.

Таким чином, іншомовна комунікативна культура в процесі професійної підготовки студентів як майбутніх фахівців виконує ряд функцій, зокрема: соціалізації, формування міжкультурної компетенції, полі культурності, морального удосконалення особистості в професійній діяльності.

1.Кирьякова А.В. Ориентация личности в мире ценностей. Магистр. 1998. №4. С.37 – 51.

2.Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2-х кн. Кн.2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. К.: Либідь, 2006. 560 с.

3.Подольак Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.

4.Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків: Навч. посіб. К.: Академвидав, 2007. 240 с.

5.Byram M., Esarte S. Yeronika. Investigating Cultural Studies in Foreign Languages Teaching. Clevedon, Philadelphia, cop. 1991. XL. 219 p.

6.Kramsch Clair. Context and Culture in Languages Teaching. Oxford: Oxford Universitz Press, 1994. 295 p.

Łukasz Lewkowicz

THE THREE SEAS INITIATIVE AND UKRAINE

Introduction

The Three Seas initiative (T12) is an international economic and political initiative bringing together 12 European Union countries located between the Baltic, Black and Adriatic seas. The aim of T12 is mainly cooperation at the levels of: energy, logistics and transport, as well as information and telecommunications in Central Europe. Ukraine remains in the immediate vicinity of the new format of regional cooperation. The aim of the paper is to present the idea of T12 and cooperation between the T12 and Ukraine. Opportunities, challenges and barriers of T12-Ukraine relations will be presented.

The borders of the T12 region

The borders of the region referred to as the T12 are designated primarily by the coastlines of the three seas: Adriatic (southwest), Baltic (north) and Black (southeast). The range of the region is determined not only by

geographical boundaries, but also by shared historical experience and similar economic and geopolitical conditions of countries in this area.

The Visegrad Group is the closest group of countries co-creating the T12 region, composed of the Czech Republic, Poland, Slovakia and Hungary.

In addition to this close group of Central European countries, the T12 also includes countries north and south of the core. The list of countries forming the T12 region is defined by the Joint Declaration on the T12 Initiative of August 23, 2016, adopted in Dubrovnik. The Declaration from Dubrovnik was signed by representatives of the following countries that are members of the EU: Austria, Bulgaria, Croatia, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia.

It is worth noting that in such marked borders of the region, countries located to the east of Poland, namely Belarus and Ukraine, as well as Moldova, have not been included. In earlier variants of the Intermarium concept, preceding the current policy, it was these countries and nations, especially Ukraine, that were the main subjects of interest.

This does not mean that the Polish authorities do not submit cooperation offers for these countries. Ukraine, being not a formally a member of the cooperation format within the framework of the T12, is invited to cooperate with this regional grouping. It should be emphasized that Polish President Andrzej Duda, as the only leader of another country, took part in the celebration of the 25th anniversary of independence by Ukraine in 2016. In the opinion of Minister Krzysztof Szczerski: “In Ukraine, the president wants to see an ally with whom we will cooperate in the field of building a community of nations of the region” [1, s. 141-143].

Areas of cooperation

According to the Dubrovnik Declaration, cooperation within the framework of the T12 format should include the implementation of strategic projects in the areas of “(...) energy, transport, digital communication and economy in Central and Eastern Europe”. Not all of these areas can be noted to undertake any significant projects. Concrete projects and first activities can be seen in the case of energy and transport.

In the political sphere, however, one can see the crystallization of a common position towards two problems: the mass influx of illegal immigrants and the need for EU political reform.

The flagship project under the T12 Initiative is the North-South Gas Corridor to connect the LNG terminal in Świnoujście (opened in 2015) and the Baltic Pipeline (Baltic Pipe, scheduled for commissioning in 2022) with a floating terminal on the Croatian island of Krk (planned investment launch in 2020). In 2013, the project received the status of “Project of Common Interest” from the European Commission and consists of a network of bilateral

gas interconnections and domestic gas pipelines that already exist or are at various stages of development.

Of course, the North-South Corridor project did not come along with the creation of triangular cooperation. Its implementation runs from 2009 and the connections launched so far have significantly changed the security of the region's states in relation to the first Russian-Ukrainian gas crisis. This does not mean, however, that the implementation of this project ran without problems. They resulted, among others, from conflicting interests of individual states and their different perception of energy security, with particular emphasis on a different approach to the issue of dependence between economic calculus on the one hand and diversification on the other.

The second flagship project of T12 is Via Carpatia - a trail transport along the eastern border of the EU, crossing with corridors leading from Western Europe to Ukraine, Belarus and Russia. Via Carpatia is to allow for a north-south circular connection in the east of the EU, and its individual sections must have the parameters of a motorway or expressway. The idea of creating the Via Carpatia route was established in 2006 in Łańcut at the meeting of ministers of Lithuania, Poland, Slovakia and Hungary under the patronage of the President of the Republic of Poland Lech Kaczyński. In 2010, Romania, Bulgaria and Greece joined the initiative.

The planned route runs from Klaipeda on the Baltic Sea through Kaunas, Białystok, Lublin, Rzeszów, Kosice, Debrecen, Oradea, Arad, Timisoara, Lugoi (branch to Constanta), Calafat, Sofia (branch to Swilengrad) to Thessaloniki on the Aegean Sea. However, it should be noted that the project is implemented by individual countries on their own, and only some parts of the project are included in the list of international TEN-T transport corridors (partly in the core network, partly in the comprehensive network), which means that this project requires political determination on the part of all countries involved in it. From this point of view, the fact that Via Carpatia obtained the patronage of the T12 from the first summit in Dubrovnik is extremely important for the dynamics of the project implementation [2, p. 50-53].

T12 and Ukraine

Currently, the attitude of Ukraine to the T12 project is not clear. Declarations of Ukrainian politicians are one thing, and the real situation is completely different. The situation on the Polish side is similar. The Speaker of the Polish Parliament Marek Kuchciński is a great supporter of including Ukraine in T12. Experts dealing with the eastern issues speak similarly. According to Adam Eberhardt, from the Center for Eastern Studies, Ukraine should be included in individual projects implemented under T12 and think about the "T12 +" format, modeled on "V4 +".

Another question that arises during the discussion on the T12 initiative is whether it could be a threat to the countries of the “old EU”? If so, Ukraine may not necessarily want to confront the EU institutions. It must be a positive project that is in relation with the EU, not directed against it, based on cooperation and not under the dictation of any state.

Another issue that determines Ukraine's involvement in the project is the ongoing war on its territory. It causes a change of priorities of the foreign policy of this country, but on the other hand, the conflict also provokes a strong need to rebuild damaged infrastructure in the east. T12 must be more economically attractive for Ukraine, and then it will be ready to get involved [3].

The countries of the Visegrad Group, constituting the core of T12, should pay attention to the following problems in relations with Ukraine: 1. T12 should become an intermediate link for Ukraine's integration into the EU and NATO. 2. Kyiv should make more active diplomatic efforts within the framework of this project. 3. The concept of the T12 should strengthen the security factor, because without it may not be fully realized economic component. 4. Cross-border cooperation between the T12 and Ukraine should be developed. New border crossings of the T12 and Ukraine should be opened. 5. Ukraine should conduct an appropriate policy towards minorities from T12 states. 5. An appropriate migration policy is necessary for Ukrainian immigrants in T12 countries (for example, there are approx. 1 million emigrants and students in Poland).

Summary

The T12 initiative is still a new forum for regional cooperation, whose fate remains uncertain. Its functioning in the future may encounter numerous problems, and objective weaknesses may prevent the development of the grouping and the implementation of goals set before it. The divergent interests of individual countries, different perceptions of many (if not most) political and geopolitical issues, or the lack of real tools available to presidents in order to implement the planned investments are a big challenge.

Among the key conditions for the further development of the Initiative, the following should be mentioned: 1. Maintaining the business and infrastructure character of the T12. 2. Development of the Business Forum. Involvement of private capital, creating a place that facilitates business contacts is one of the more important assumptions of the T12, which can ensure its existence. 3. Visible infrastructural and business benefits for participants of the T12. 4. Expanding the agenda related to digital infrastructure and cybersecurity. 5. Taking into account projects in the field of inland waterway transport. 6. Inclusion of Ukraine and other Eastern Partnership countries in the T12 initiative in the “T12+” format.

1. Sienkiewicz M., *Koncepcja Trójmorza w polityce zagranicznej Polski po 2015 r., „Dyplomacja i Bezpieczeństwo” 2016, nr 1(4).*
2. Ukielski P., *Inicjatywa Trójmorza w polskiej polityce zagranicznej, „Studia Europejskie” 2018, nr 2.*
3. *Współpraca państw Trójmorza. Czy Ukraina pozostanie na uboczu? (relacja), <https://www.forum-ekonomiczne.pl/wspolpraca-panstw-trojmorza-czy-ukraina-pozostanie-na-uboczu-relacja/>*

Станіслав Данко

ІДЕЯ «МОСКВА – ТРЕТІЙ РИМ» В КОНТЕКСТІ АПОЛОГІЇ МЕСІАНСТВА ТА ОБРАННОСТІ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Росія довгий час залишалася на периферії світових цивілізаційних процесів. Її простір лежав осторонь морських та й важливих сухопутних шляхів, що в умовах відокремленості, переважання природної в такій ситуації, елементарної самодостатності породжувало самотність та характерний суспільний уклад. Світ усамітненої спільноти знайшов своє вираження в різних міфологемах на різних етапах історико-політичного розвитку московської, а пізніше російської держави та імперії, з часом заявив патерналістські претензії на месіанство серед слов'янських народів – закодовані знаки імперських устремлінь.

Внутрішнім виявом такого становища стала багатовікова консервація специфічного укладу соціуму, що перебував осторонь цивілізаційного процесу, а відтак був приречений на відсталість в усіх сферах життя. Час від часу Російська імперія, «прорубуючи вікна в Європу», була змушена повертатися обличчям до іншого світу заради культурного та економічного оновлення. Але знову і знову поверталась до традиціоналізму, пояснюючи це тим, що має свій «особливий шлях» суспільного розвитку.

Схожі ідеї та міфологеми завжди були затребуваними в різних імперіях, особливо на первинних етапах їх становлення і розвитку. Саме тому вони формувалися в сферах сакрального буття, оскільки об'єднували етноси й народи на основі релігійного світогляду та завдяки ньому легітимізували центральну владу, вимагали покори через майже фанатичну віру й відданість. Тому не дивно, що, як пише в своїй статті Л. Мельник, «виходячи з політичної думки Стародавнього світу та епохи Середньовіччя, в світі могла функціонувати одна імперія» [3]. Таке політичне переконання неабиякого значення набуло і в християнському Римі.

Але після падіння Західної Римської імперії Рим не міг більше претендувати на роль центру християнського світу, тим більше, що він вже давно не був столицею імперії. На східних теренах постав Другий Рим – Константинополь, заснований імператором Константином як нова християнська столиця світу. Навіть після церковної схизми 1054 р. місто не втратило свого духовного значення навіть для християн західного обряду, а для греків, які самі стали гордо називати себе «ромеями» (римлянами) Константинополь став символом Граду Божого, а Візантійська імперія – Царством Божим на землі. Відповідно, василевс, тобто візантійський імператор, не міг бути ніким іншим, як помазаником Божим. Тому саме Візантійська імперія, на думку патріарха Фотія, мусила дбати про весь християнський світ до другого пришествя Христа [3]. Але 1453 р. Константинополь впав під ударами турків-османів, а тому колись могутня імперія начебто перестала існувати. Багато ідеологів Візантійської імперії та православ'я емігрувало до Москви як нової столиці східного християнства.

Московське князівство на той період і справді залишається єдиною православною державою. Ці політичні реалії й покликали до життя ідею її духовної першості. Ідея визрівала, і в 1492 р. Московський митрополит Зосима переконує, що тисячоліття бере початок з «нового царя Костянтина» і «нового Риму». Більше того, митрополит Зосима образно подав московського князя Івана III нащадком видатного візантійського василевса Константина, а «Новим Римом» назвав Москву. Тим самим вищесказане дає початок ідеї Третього Риму. Аргументація Зосима полягала в тому що, так як імператор Константин заснував новий Рим, а Володимир Великий охрестив Русь, то Іван III повинен стати імператором нового Константинополя – Москви.

Класичне ж формулювання даної концепції вийшло від псковського ченця Єлеазарського монастиря Філофея. В. Петренко у своїй монографії одноставно вбачає в сформульованій теорії Філофея «Москва – це Третій Рим», виключно політичний зміст [4, с.117]. Філофей відчував вимоги часу посттатарської Русі. Він прагнув слабкій церковній організації протиставити інституційно міцну, взаємопов'язану. Держава й Церква з єдиним організаційним осередком у Москві мусили мати, хоча б у найзагальніших рисах, однакові ідеологічні переконання. Мислитель пішов далі – він багатозначно роз'яснював теологію народу, вбачаючи потребу культу царя й Церкви, поєднаних засобами християнської містики. Такий ґрунт давав би можливість підтримати будь-які внутрішні й зовнішні дії, в тому числі територіальний експансіонізм. Поряд із цим духовенство витратило багато років і зусиль для того, щоб розтлумачити князям та боярам її виняткову вагу. Князі вірили у своє древнє походження та апостольський характер своєї влади. На думку А.

Андрусевича, це було виявом прагнення до зміцнення авторитету царя шляхом оточення його ореолом незвичності долі й святості [1].

І все ж таки ця ідея набуває офіційного статусу аж у 1589 році. Таким чином, з концепції «Москва – Третій Рим» витікають есхатологічно-месіанські ідеї з політичним акцентом.

В XVII ст. поряд із ідеологемою «Москва – Третій Рим» постала більш популярна в народі ідея «Святої Русі». Давньоруські мислителі вбачали певну позитивну роль для державотворення Русі не лише в політичних справах, але й у своєму відлюдненні, усамітненні та самозаглибленні. «Вітчизна істинна», «горний Єрусалим», для них обов'язково вбирають в себе Руську землю. «Свята Русь» являє собою перший етнокультурний образ соборності. Але ці дві ідеї приходять у зіткнення і переможцем виходить політизована імперська ідея «Москва – Третій Рим».

Та все ж справжній «цезаропапізм», тобто втручання мирської влади в релігійну сферу, витворився за часів правління Петра I (1682-1725 рр.). Хоча ідеологія петровської епохи дещо похитнула концепцію «Москва – Третій Рим». У тодішньому суспільстві панувала думка, що все що було до царювання Петра I – це невігластво та безпідставне панування релігії. Назва нової столиці – Санкт-Петербург мала на меті не лише прославлення небесного покровителя Петра I, але й набувала сприйняття столиці як про Новий Рим в політичній точці зору цієї ідеї. Тут відразу помітні відбитки Першого Риму. Зокрема, в символіці Санкт-Петербургу простежуються трансформовані відпечатки герба Ватикану, як наступниці Риму. Більше того, в столиці Росії вшановується культ святих апостолів Петра і Павла, покровителів міста Риму та й, не випадково, й в топонімі Санкт-Петербург є слово «Санкт», тобто «святий».

Парадоксально, але повернення до москвоцентричної моделі відбувається разом з більшовицьким переворотом 1917 р. Здавалося б, більшовики, які виростили на західних авторитетах, повинні були б ще далі піти по петербурзькому шляху Романових. Але на практиці підняті з народних глибин пласти нової еліти, навпаки, принесли з собою сплячі сили російської національної географії. Як за часів московських царів, у новій більшовицькій Росії роль політичного, духовного, психологічного, соціального центру сконцентрувалася в одному давньому полюсі – Москві. О. Дугін так коментує всі ці події: «Третій Рим став столицею Третього Інтернаціоналу, а ідея загального порятунку через істинну Віру, що збереглася незайманою тільки в межах Святої Русі, була замінена на місію побудови комунізму в усьому світі, відправляючись від унікального історичного досвіду російської соціалістичної держави» [2].

Отже, імперсько-месіанська ідеологема «Москва –Третій Рим»сформульована в XVст. церковним мислителем постала на таких визначальних засадах російської життєвості і духовності, як православність, самодержавність, експансіонізм, месіанізм. Саме вона стала ідейною передумовою для становлення інших месіаністичних концепцій, які в пізні періоди часу були формулами консервації суспільного ладу, виправданням так званого «особливого шляху», а звідси постійного відставання від цивілізованого світу у економічній, політичній, соціально-культурній сферах. Саме міфологема «Москва – Третій Рим» стала визначальною для подальшого розвитку Московської держави, Російської імперії, і як не дивно сучасної Російської Федерації.

1. Андрусевич А. Мит Росії. Москва – Третій рим [Електронний ресурс]/ Анжей Андрусевич . – Режим доступу:<http://spilka.uaweb.org/library/andrusiewicz.html>
2. Дугин А. Москва: идея, доктрина, иероглиф [Електронний ресурс] / АлександрДугин. – Режим доступу:<http://www.zavtra.ru/content/view/1998-10-1343/>
3. Мельник Л. Месіанська складова імперських концепцій Риму [Електронний ресурс] / Людмила Мельник. – Режим доступу:http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_47/Gileya47/P37_doc.pdf
4. Петренко В. Власть в церкви. Развитие концепции власти в Русской православной церкви / Виталий Петренко. Черкасы: «Коллоквиум», 2012. 294 с.

Микола Вегеш, Ганна Сасин

УКРАЇНА І СВІТ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ З. БЖЕЗІНСЬКОГО (ВІД «ВЕЛИКОЇ ШАХІВНИЦІ» ДО ОСТАННІХ ІНТЕРВ'Ю)

Американський державний та політичний діяч Збігнев Бжезінський здобув освіту в Макгільському університеті (Канада), докторську дисертацію захистив у Гарвардському університеті (1953). Викладав у Гарварді та Колумбійському університеті (1953-1962), згодом очолював Дослідницький інститут міжнародних змін, був помічником Президента Д.Картера з питань національної безпеки (1977-1981), консультантом Центру стратегічних міжнародних досліджень. З 1989 р. З.Бжезінський – професор американської зовнішньої політики Нітуської школи передових міжнародних досліджень університету Дж.Гопкінса, керівник Тристоронньої комісії, член Ради з міжнародних відносин. Нагороджений президентською медаллю Свободи. Опублікував праці «Тоталітарна диктатура та автократія», «Безперервна чистка: політика за радянського тоталітаризму», «Радянський блок: єдність та протиріччя»,

«Політична влада: США/СРСР», «Великий провал: народження та смерть комунізму у ХХ ст.». Свої геополітичні погляди З.Бжезінський виклав у праці «Велика шахівниця» (1997), яка в 1999 р. перекладена на українську мову.

Уже у вступі З.Бжезінський однозначно стверджує, що «крах і розпад Советського Союзу став останнім кроком у швидкому піднесенні влади західної півкулі, Сполучених Штатів, як єдиної і справді першої глобальної влади». Виходячи з цього, продовжує зберігати свою геополітичну вагу Євразія, яку З.Бжезінський називає шахівницею, «на якій і далі триватиме гра за глобальне верховенство, і ця боротьба включає геостратегію – стратегію керування геополітичними інтересами». Знаходячись на чітких атлантичних позиціях, З.Бжезінський констатує: «Остаточна мета американської політики повинна бути добродійною і далекосяжною: сформувати дійсно дієву у співпраці глобальну спільноту, дотримуючись перспективних тенденцій і фундаментальних інтересів людства. Але в даний час залишається незаперечним факт відсутності євразійського претендента, здатного домінувати над Євразією і тим самим кинути виклик Америці». Поскілки альтернативної американцям сили нема, підсумовує Бжезінський, отже арбітром у Євразії повинні бути саме Сполучені Штати.

Хоча гегемонія існувала з прадавніх часів, однак «глобальне верховенство Америки вирізняється швидкістю своєї появи (упродовж одного століття – М.В., В.П.), всесвітнім розмахом і способом застосування». Проаналізувавши головні попередні світові імперії (римську, китайську, монгольську та ін.), З.Бжезінський цілком справедливо відзначив, що жодна з них не була глобальною в повному розумінні цього слова. Про глобальність американської гегемонії свідчить те, ще вона займає верховну позицію у чотирьох вирішальних сферах глобальної влади: «у військовій – не має рівних у глобальному проникненні; в економічній – залишається основним локомотивом глобального зростання, навіть якщо в деяких аспектах Японія та Німеччина кидають виклик (жодна з них не має інших необхідних прикмет глобальної могутності); в технологічній – утримує всеосяжне лідерство у вирішальній сфері інновацій; і в культурній – попри певну грубуватість вона має велетенську привабливість, особливо для молоді світу; всі вони дають Сполученим Штатам політичну владу, з якою не позмагається жодна інша держава. Саме поєднання цих чотирьох сфер робить Америку єдиною всеосяжною, глобальною, надвладною».

З.Бжезінський глибоко переконаний, що «американське верховенство... витворило новий міжнародний порядок», основними рисами якого є: «колективна система безпеки, що включає інтегроване

командування і військові сили (НАТО, Американсько-японська угода про безпеку і т.п.); регіональна економічна співпраця (АПЕК, НАФТА) та спеціальні глобальні кооперативні інституції (Світовий банк, МВФ, ВОТ); процедури, що акцентують на досягненні загальної згоди у прийнятті рішень, навіть якщо домінують Сполучені Штати; надання переваги демократичному членству в ключових альянсах; зародження глобальної конституційної і правової структури (від Світового Суду до спеціального трибуналу для розслідування злочинів Боснійської війни)».

Новий міжнародний порядок можливий за умови підпорядкуванням інтересам США Євразії. На неї звертали увагу чи не всі відомі геополітики, які стояли біля джерел цієї науки. В цьому плані З.Бжезінський виключною оригінальністю не відрізнявся. Він підтвердив схему Х.Макіндера, що «Євразія як найбільший континент земної кулі – геополітично осьова», вона є також простором, «де розташовані більшість політично впливових і динамічних країн світу». І, нарешті, «Євразія – це шахівниця, на якій і далі розігрується боротьба за глобальну першість». Тло для гри забезпечує велетенська, дивної форми євразійська шахівниця, що простягається від Лісабона до Владивостока. «Якщо «середній» простір, – твердить учений, – щораз більше включатиметься в орбіту Заходу, який розширюється (з домінуванням Америки), якщо південний регіон не підкориться домінуванню одного гравця і якщо Схід не об'єднається, щоб спровокувати вихід Америки з прибережних баз, можна буде сказати, що Америка збереже статус-кво. Але якщо середній простір відвернеться від Заходу і ставатиме єдиною цілістю і якщо він або здобуде контроль над Півднем, або створить альянс із основним східним гравцем, тоді вага Америки в Євразії драматично зменшиться. Те саме станеться, якщо об'єднаються два основні східні гравці. Врешті-решт усунення Америки її партнерами із західної периферії автоматично означатиме згорання американської участі на євразійській шахівниці, що, можливо, стане причиною підпорядкування західного краю ожилому гравцеві, який займає середній простір».

Для того, щоб останній варіант не відбувся, американська геостратегія в Євразії повинна бути спрямована на «цілеспрямоване управління геостратегічно динамічними державами та обережне поводження з геополітично каталітичними державами і водночас підтримання подвійних інтересів Америки, які стосуються насущного збереження її унікальної глобальної сили та їхньої далекосяжної трансформації в щораз більше інституціоналізованій міжнародній співпраці». Мова йде про три складові чинники імперської геостратегії: «запобігання зіткненню і підтримка узалежнення заради безпеки серед

васалів, захист і збереження спокою серед підданих і стримування варварів від їх об'єднання».

А тепер перейдемо до геополітичних понять, які діють на «Великій шахівниці». До «активних геостратегічних гравців» З.Бжезінський відносить ті держави, «що мають спроможність і національну волю застосувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити – до міри, що зачіпає інтереси Америки, – наявний геополітичний стан справ. Вони мають потенціал або передумови бути геополітично непостійними... Вони критично зважують сили Америки, визначають міру, до якої їхні інтереси частково збігаються або ж стикаються з Америкою, і формують свої власні обмеженіші євразійські цілі» (Франція, Німеччина, Росія, Китай, Індія). Говорячи про «геополітичні осі», З.Бжезінський має на увазі «держави, чия важливість походить не з їхньої сили і мотивації, а радше з уразливого розташування та з наслідків їхніх потенційно ранимих умов для поведінки геостратегічних гравців» (Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина та Іран). Дві останні можна віднести до «активних геостратегічних гравців». Претендуючими на панівне місце в Євразії себе вважають Франція та Німеччина. Що стосується Великобританії, то вона, скоріше, може розцінюватися як «відставний геостратегічний гравець, що спочиває на своїх прегарних лаврах і значною мірою вийшов з великої європейської пригоди, де головними акторами є Франція і Німеччина».

Росія, незважаючи на все пережите, залишається основним геостратегічним гравцем. Не варто сперечатися, що Китай є великим гравцем, який «уже є значною регіональною силою, і схоже на те, що він висуватиме ширші претензії, зважаючи на свою історію як основну силу і бачення китайської держави як глобального центру». Японія володіє потенціалом для здійснення першорядної політичної влади, однак ухиляється від будь-яких претензій на регіональне домінування, вважаючи за краще діяти під американською протекцією. Індонезія не може претендувати на статус геостратегічного гравця, бо відзначається «нерозвинутим станом індонезійської економіки, тривалою внутрішньополітичною невизначеністю, розкинутим архіпелагом і вразливістю на етнічні конфлікти». Навпаки, Індія перебуває в процесі самостановлення як регіональна сила і також бачить себе потенційно великим глобальним гравцем, вважаючи себе суперником Китаю.

Значну увагу З.Бжезінський приділив Україні, яка є новим і важливим простором на євразійській шахівниці, є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. «Без України Росія перестане бути євразійською імперією, – констатує З.Бжезінський. – Росія без України все ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно

азіатською імперською державою, цілком ймовірно втягнутою у виснажливі конфлікти з пробудженими середньоазіатами, яких обурювала б утрата їхньої новоздобутої незалежності і яких підтримують дружні ісламські держави... Проте якщо Москва здобуде контроль над Україною з її 52-мільйонним населенням і величезними ресурсами, а також із виходом до Чорного моря, Росія автоматично знову здобуде необхідні засоби для того, щоб стати могутньою імперською державою, що об'єднуватиме Європу і Азію. Втрата Україною незалежності матиме негайні наслідки для Середньої Європи, перетворюючи Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи».

Не відкидає З.Бжезінський і геополітичну роль Азербайджану – «корка у плящі, яка містить багатства басейну Каспійського моря і Середньої Азії». У цьому регіоні намагаються встановити певний рівень впливу Туреччина та Іран. Перша «стабілізує регіон Чорного моря, контролює доступ від нього до Середземного моря, врівноважує Росію на Кавказі, все ще пропонує протиотруту на мусульманський фундаменталізм і служить південним якорем для НАТО». Що стосується Ірану, то «він домінує на східній береговій лінії Перської затоки, тоді як його незалежність... служить бар'єром для будь-якої тривалої російської загрози американським інтересам у регіоні Перської затоки». Завдяки Кореї, США прикривають Японію і таким чином стримують її від перетворення в незалежну й головну військову силу, без владної американської присутності у самій Японії.

З.Бжезінський вважає Європу «важливим геополітичним плацдармом Америки на євразійському континенті». І в цьому нема нічого дивного, адже «будь-яка експансія на простори Європи автоматично стає експансією на простори прямого американського впливу. І навпаки, без тісних трансатлантичних зв'язків присутність Америки в Євразії швидко зійде нанівець... Однак проблемою є те, що справді європейська «Європа» як така не існує. Це мрія, концепція і мета, але все ще не дійсність. Західна Європа вже є спільним ринком, але все ще далека від того, щоб бути політичною єдністю. Політична Європа ще мусить постати... Жорстоким є також той факт, що Західна Європа, і дедалі більше Середня Європа, залишаються здебільшого американським протекторатом, де дружні країни нагадують давніх васалів і підданих. Це нездоровий стан як для Америки, так і для європейських націй». Проаналізувавши всі (французьку, німецьку, англійську) моделі майбутньої Європи, З.Бжезінський висловив американське бачення цієї проблеми. «Центральною проблемою для Америки є те, як збудувати Європу, що базується на франко-німецькому зв'язку, Європу життєздатну, що залишається пов'язана зі Сполученими Штатами і розширює масштаб демократичної міжнародної системи співпраці, від

якої так залежить ефективне втілення американської глобальної першості. Тим-то справа не у виборі між Францією і Німеччиною. Без Франції або Німеччини не існувало б Європи».

Що стосується політики «розширення Європи» (мається на увазі вступ нових країн до ЄС), то цей процес має бути поступовим, «за певним розкладом». Виходячи з цього, центральна геостратегічна мета США в Європі може бути підсумована наступним чином: «це укріплення, через безпосереднє трансатлантичне партнерство, американського плацдарму на євразійському континенті з тим, щоб Європа, яка зростатиме, могла стати життєздатним трампліном для втілення у Євразії міжнародного демократичного ладу в дусі співпраці». «Чорна діра Євразії», за висловом З.Бжезінського, повинна наповнитися суспільством, яке ставатиме щораз сучаснішим і демократичнішим. Саме від цього будуть залежати терміни вступу Росії до Європи. Без перебільшення це можна сказати і про Україну.

На думку З.Бжезінського, «держави, які заслуговують сильнішої геополітичної підтримки Америки – це Азербайджан, Узбекистан і (поза цим регіоном) Україна, всі три – геополітичні осі. І справді, посилення ролі Києва обґрунтовується тим, що Україна є вирішальною державою для майбутньої еволюції самої Росії. Водночас Казахстан – беручи до уваги його розміри, економічний потенціал та географічно важливе розташування – також заслуговує на передбачливу міжнародну підтримку і, особливо, тривалу економічну допомогу. З часом економічне зростання Казахстану допомогло б подолати етнічний розкол, який робить цей середньоазіатський «щит» таким уразливим на російський тиск».

З.Бжезінський переконаний, що ефективність американського політичного курсу щодо Євразії залежатиме від присутності на Далекому Сході. Цього не станеться, якщо Америку усунуть, або якщо вона самоусунеться з азіатського материка. Тісні стосунки з морською Японією – істотні для глобальної американської політики, але кооперативні стосунки з материковим Китаєм нагальні для євразійської геостратегії Америки. Слід поглянути в лице прихованому значенню цієї реальності, бо безперервна взаємодія на Далекому Сході трьох найбільших сил – Америки, Китаю та Японії – створює потенційно небезпечну регіональну головоломку і, майже напевно, може викликати геополітичні тектонічні зсуви. Вирішальний вимір китайського геополітичного майбуття пов'язаний з розвитком американо-японських відносин. Японію Бжезінський бачить не в статусі регіональної, а міжнародної сили. «Використовуючи американо-японський військовий альянс для того, щоб забезпечити стабільність Далекого Сходу, – проте не дозволяючи йому перетворитися в антикитайську коаліцію, – Японія

може безпечно виробити особливу глобальну місію як сила, що сприяє зародженню дійсно міжнародної та дієво інституціоналізованої співпраці. Таким чином, Японія могла б стати набагато могутнішим і глобально впливовішим еквівалентом Канади: держави, яку поважають за її конструктивне використання свого багатства і сили, але ніхто її не боїться і ніхто на неї не ображається».

Для З.Бжезінського не викликає сумнівів, що «для Америки Японія мусить бути її життєво важливою і головною партнеркою у побудові щораз ширшої системи глобальної співпраці, а не передусім її військовою союзницею з будь-яких регіональних заходів, спланованих для боротьби з регіональною вищестію Китаю. Як наслідок, Японія повинна бути глобальною партнеркою Америки у налагодженні нового порядку світових справ. Регіонально вищий Китай повинен стати далекосхідним якорем Америки у традиційнішій сфері політики сили, тим самим сприяючи розвитку євразійської рівноваги сили, де Великий Китай на Сході Євразії відповідав би в цьому відношенні ролі Європи, яка розширюється, на Заході Євразії».

Підсумовуючи вищесказане, З.Бжезінський однозначно стверджує: «Америка тепер єдина надвлада, а Євразія – центральна арена земної кулі. Звідси те, що трапиться з розподілом сили на євразійському континенті, матиме вирішальну вагу для глобальної першості та історичної спадщини Америки». Отже, «інтерес Америки полягає в тому, щоб у недалекому майбутньому консолідувати і зберігати переважання геополітичного плюралізму на карті Євразії. Це заохочує до маневрування і маніпуляції для того, щоб перешкодити утворенню ворожої коаліції, яка могла б згодом кинути виклик першості Америки, не кажучи вже про віддалену можливість намагань будь-якої окремої держави це зробити. До середнього терміну згадане вище поступово мусить поступитися більшому зосередженню на утворенні щораз важливіших, однак стратегічно сумісних партнерів, які, заохочувані американським керуванням, могли б допомогти сформувати здатну до більшої взаємодії трансазійську систему безпеки. Згодом, у віддаленішому майбутньому, згадане вище могло б поступово перейти у глобальне ядро справді спільної політичної відповідальності». «Коротко кажучи, – робить висновок З.Бжезінський, – американська політична мета повинна бути неапологетично подвійна: зберегти домінуючу позицію Америки принаймні впродовж одного покоління і, бажано, ще довше; та створити геополітичну структуру, яка може абсорбувати неминучі удари й напруги суспільно-політичних перетворень, водночас переростаючи у геополітичне ядро спільної відповідальності за мирне глобальне керівництво».

В 2007 р. побачила світ праця З.Бжезінського «Ще один шанс. Три президенти і криза американської наддержави», в якій проаналізовано діяльність президентів США Буша-старшого, Клінтона і Буша-молодшого. Тобто, по можливості, Бжезінським досліджено період починаючи з 1989 року. Політолог вкотре нагадав про головну подію кінця ХХ століття – падіння комунізму в СРСР і розпад «імперії зла»: **«Одного разу на Планеті Земля існувала Імперія Зла, що прагнула до глобального домінування. Але, зіткнувшись з принцом Рональдом із Республіки Свободи, Імперія відсахнулася з жахом і через деякий час – 26 грудня 1991 року її криваво-червоний стяг був опущений на вежі бастіону Кремлівського замку. Імперія Зла принижено визнала свою поразку, а Республіка Свободи з тих пір зажила щасливим життям».** Підсумовуючи 15 років американської історії, З.Бжезінський зробив деякі висновки, і як завжди, накреслив перспективи на найближчі часи: «Для Америки важливо зберігати і зміцнювати її особливі трансатлантичні зв'язки. Сполучені Штати потребують у стосунках з цілеспрямованою Європою в якості глобального партнера. Але якщо Америка потребує допомоги Європи для того, щоб формувати глобально відповідальну політику, то Європа залежить від Америки ще більше. Інакше вона може впасти в егоцентричний націоналізм, відходячи від вирішення великих глобальних завдань. Якщо Туреччина і Україна будуть переконані, що дорога в Європу для них закрыта, то Туреччина може опинитися в неспокійному і охопленому релігійними протиріччями Близькому Сході, а Україна в силу своєї залежності буде розбурхувати все ще не викорінені імперські амбіції Росії».

Цікавими є висловлювання З.Бжезінського щодо ролі «Великої вісімки»: «Всупереч твердженням, членство в ній не означає, що країни, які до неї входять, є передовими в економічному відношенні й істинними демократіями. Росія не відповідає жодному із цих критеріїв, а відсутність Китаю, як і Індії, Бразилії, Індонезії та Південної Африки, доводить, що «Вісімка» стала пережитком минулого і повинна поступитися іншим структурам... Враховуючи відсутність Китаю у «Великій вісімці», Сполученим Штатам слід особливо консультиватися з Китаєм відносно членства...». Для США головне завдання продовжує залишатися попереднім – проводити глобалістську зовнішню політику і гідно протистояти основним викликам сучасності. Цей шанс США повинні використати вповні, тому що іншого в них не буде.

Останні місяці відзначалися бурхливим розвитком політичних подій в Україні, які прикули до неї увагу всього світу. Революція, анексія Росією Криму, а згодом російсько-українська війна на окремо взятій українській території... За всім цим уважно продовжує стежити Збігнев Бжезінський, який, незважаючи на вік, систематично аналізує події,

пропонує різні варіанти виходу з кризи. Ще напередодні революції він звернув увагу на необхідності включення України, Росії та Туреччини до Великого Заходу, тобто залишався прихильником інтеграції нашої держави до Європейського Союзу: «Україна, безперечно, потрібна для майбутніх зв'язків між Заходом і Росією як незалежна, демократична країна, що може успішно підтримувати добросусідські відносини з Росією, і водночас вона стане дедалі більше зв'язаною та обопільно відкритою щодо Європи». З.Бжезінський висловив занепокоєння з приводу того, що Україна почала втрачати свою роль в цих процесах і деградує її лідерство. За Януковича, констатує він, українці обрали таку політику, яка рівнобіжно зменшує незалежність України від Росії. Разом із тим це зменшує і шанси на те, щоб стати частиною Європи, що становить величезну загрозу всій українській незалежності. «Без імен я можу сказати, що істинна проблема полягає в надзвичайно низькому рівні патріотизму у високих політичних елітах, – продовжує американський політолог. Найвищі політичні еліти України найбільше переймаються власною заможністю і власним збагаченням. Внаслідок цього ми бачимо дуже заплутані хаотичні зв'язки та брак стратегічного бачення для України». Політолог намагався не називати конкретних прізвищ, але зрештою сказав: «... Коли Президент Янукович розпочинав, до нього ставилися з великою повагою. Він приємно здивував усіх тим, як він працював: стабільно і правильно орієнтувався між Заходом і Росією. Але переслідування особистих ворогів – це питання все зіпсувало. Країна, що має політичних в'язнів, не може бути кандидатом до вищої Асоціації із Європейським Союзом».

Разом із тим Бжезінський закликав усіх подивитися на приклад Польщі, яка за останні 20 років стала успішною країною та приєдналася до ЄС і НАТО. «Річ у тім, що поляки мають відчуття національної спрямованості. І їхні провідники борються за заможність, добробут, незалежність, а не набивають собі кишень від усіляких обгородок на підставі того олігархічного клану, який перебуває при владі», – аргументував він. Один з українських експертів зауважив, що, порівняно з Польщею, Україна сильно постраждала від радянського режиму, Голодомору тощо. Утім, Збігнєв Бжезінський нагадав, що багато подібного свого часу відбувалося й у Польщі, яка потерпала і від Гітлера, і від Сталіна. «Комунізм у Польщі панував 40 років. Отже, поляки мали подібні труднощі й негаразди. Однак у Польщі було набагато більше патріотичної свідомості й відданості ідеї власної незалежності. Якщо звертатися до глибшого підґрунтя в історичній традиції, то, на превеликий жаль, у попередній період Україна була частиною царської імперії. Певною мірою ваш національний розвиток було затримано, і тепер це потрібно надолужувати», – стверджує політолог.

Говорячи про українсько-російські відносини, Бжезінський наголосив, що вони мають бути добросусідськими. «Між вами дуже багато спільного, спільної історії з поганим і злим, жахами минулого. Але ви можете бути добрими сусідами, як, приміром, Канада і США. Вони – добрі сусіди, хоч є певна диспропорція, коли порівнювати міць цих держав, але між Україною та Росією вона набагато менша, – пояснює політолог. – Ви маєте десь одну третю російської людності та, у певному сенсі, маєте більший поступ у своєму розвитку. Ви також, у певному сенсі, маєте перевагу над Росією. Ви політично «старший» брат, Росія – «молодший» брат. Київська Русь була прообразом України. Ви маєте в цьому сенсі більше зв'язків із Заходом, і ви можете допомогти Росії стати частиною демократичного Заходу й відігравати там важливу роль. Отже, ваше стратегічне становище дає вам нагоду бути творчим рушієм того, що потрібно для світової стабільності. В іншому разі, євразійський континент розбалансується і втратить рівновагу».

Відповідаючи на запитання, чи потрібно Україні вступати до НАТО і ЄС, щоб стати успішною країною, Бжезінський відповів, що все залежить від волі українців. «Але (важливо) бути частиною Великого Заходу. Скажімо, Норвегія не є членом НАТО і Європейського Союзу. Швеція не є членом НАТО. У цьому немає нагальної потреби, але це бажано. Адже від членства в одній із цих організацій була б перевага. Але, врешті-решт, це вибір демократичної країни, членом якої з організацій вона хоче бути», – зазначив З.Бжезінський.

Детальну оцінку української кризи З.Бжезінський виклав у своїй доповіді «Взаємна безпека під питанням? Росія, Захід і архітектура європейської безпеки», виголошеній в «Центрі Вілсона». «Те, що ми зараз спостерігаємо в Україні, це, на мій погляд, не просто сварка, а симптом більш серйозної проблеми – а саме, поступового і стійкого підйому російського квазі-містичного шовінізму, який триває вже впродовж шести або семи років» – констатує політолог. Для вченого не викликає сумнівів, що «головну роль у цьому зіграв Путін, і зміст цієї нової концепції повністю визначає відносини Росії зі світом загалом і з Заходом зокрема». Що ж це за нова російська концепція?

З.Бжезінський проаналізував спільну доповідь МЗС Росії та провідних науковців, які запропонували Путіну нову доктрину зовнішньої політики, яка повинна базуватися на трансформації російської національної ідентичності. В чому її суть? «У ній досить детально висвітлюється процес створення абсолютно нових концептуальних рамок для визначення відносин Росії зі світом – відносин, яких, як вважають росіяни, вони потребують після розпаду Радянського Союзу і часткової дезінтеграції Російської імперії... У ній зокрема йдеться про декілька ключових концептів, які є частиною цього

нового погляду на світ. Погляду на світ, що визначається необхідністю, яку росіяни, які оточують Путіна, і сам Путін гостро відчують, необхідністю більш вичерпної інтерпретації природи і становища Росії у світі та її відносин зі світом і з Заходом зокрема. Саме в цьому контексті українське питання набуває особливої значущості. У цій доповіді йдеться про чотири ключові концепції: по-перше, концепція «розділеного народу», по-друге, тема «захисту співгромадян за кордоном», по-третє, тема «російського світу», по-четверте, значення визнання та збереження, прийняття і просування «Великої російської цивілізації». Я згадав про це, тому що було б помилкою вважати кризу в Криму і в Україні продуктом раптового спалаху гніву».

Бжезінський продовжує пояснювати російський план: «Концепція розділеного народу – це відправна точка для шовіністичних заяв про те, що суверенітет Росії поширюється на всіх російських людей, де б вони не перебували. І тим, хто знайомий з історією Європи до початку Другої світової війни, ці заяви неминуче здадуться до болю знайомими. Зрозуміло, ця концепція приводить нас до ідеї захисту співгромадян, які проживають за кордоном. І це має особливе значення для тих держав, на території яких проживають етнічні росіяни і які межують з Росією. Концепції розділеного народу й захисту співгромадян за кордоном приводять нас до ідеї російського світу. Під ним мається на увазі органічна цілісна єдність усіх російських людей, незалежно від їх місця проживання. І ці місця проживання можуть бути змінені шляхом возз'єднання етнічних росіян. Згадайте про країни Балтії. Не менш важливою є переконаність у тому, що Росія не входить до складу західної цивілізації. Вона також не є частиною Китаю. Вона не є частиною мусульманського світу. Вважається, що Росія сама по собі є великою цивілізацією. Поняття «світової цивілізації» включає низку принципів, деякі з яких ще невідомі в нашому суспільстві, таких як, наприклад, сильна прихильність до певного релігійного вчення, набагато сильніша, ніж на заході, де релігія є частиною більш складного суспільного устрою. Суть полягає в тому, що велика російська цивілізація відстоює певні базові цінності, не лише релігійні, а й цінності, що стосуються міжособових відносин – наприклад, засудження змін у стосунках між статями і всередині статей, які нині відбуваються у світі.

В результаті Росія захищає збереження певних базових переконань, які завжди характеризували християнство, але з точки зору росіян, те християнство сьогодні зраджує свої основоположні принципи. Отже, ми маємо справу з повноцінним світоглядом – амбітним світоглядом, який виправдує твердження про те, що Росія – це світова держава. І ніщо в міжнародному діалозі із Заходом не зачіпало пана Путіна так сильно, як

слова президента Обама, який назвав Росію сильною регіональною державою. Образливішої характеристики він дати не міг. Розуміння доктринальної основи світогляду Путіна – це важлива відправна точка для розгляду українського питання. Українська криза – це не результат якоїсь раптової сварки, як я вже говорив, а симптом значно серйознішої проблеми: появи політики, упакованої всередині більш масштабної філософської концепції».

Таким чином, – запитує Бжезінський, – чого нам варто чекати? «Якщо Україна є всього лише симптомом проблеми, то розв'язати цю проблему буде вкрай важко. Я думаю, для її вирішення знадобиться деякий час. Але вирішення цієї проблеми має бути не одностороннім, оскільки Захід має там свої інтереси. І ці інтереси повинні набути форми розумної політики». В чому ж полягає така «розумна політика» на думку політолога: «Якщо українську проблему локалізувати, з часом вона, можливо, втратить свою гостроту. Особливо якщо російський, усе більш космополітичний середній клас, який зараз піднімає голову, але все ще залишається досить слабким, стане значимішим у політичному відношенні, можливо, втомившись від відчуття своєї вразливості і розчарувавшись у Путіні, і візьме на себе більш суттєву політичну роль, коли Путін відійде від справ. Але коли це станеться? Цього передбачити неможливо. Можливо, скоро. Можливо, ні. Але багато що залежить ще й від того, чи стане Україна симптомом успіху або краху путінського світогляду. Одним словом, ставки високі. Під цими ставками я маю на увазі, в тому числі, й питання про те, що застосування сили у Криму і безперервні спроби дестабілізувати ситуацію в окремих областях України є серйозною загрозою для міжнародних договорів, укладених після Другої світової війни, і зокрема для ідеї про неприпустимість застосування сили у розв'язанні територіальних спорів». Бжезінський вважає, що путінська доктрина загрожує не тільки Україні, але також державам Балтії, Грузії, Молдови і Білорусі. Що стосується останньої, то вона взагалі немає ніякого зовнішнього захисту.

З.Бжезінський вважає, що українську кризу неможливо розглядати виключно як внутрішню проблему або проблему російсько-українську. Українська проблема – це загроза, з якою Заходу необхідно боротися на трьох рівнях: «Ми маємо рішуче боротися зі спокусою застосувати силу, з якою стикається російське керівництво. Простіше кажучи, ми повинні запобігти застосуванню сили. По-друге, ми маємо добитися припинення свідомих спроб Росії дестабілізувати ситуацію у східних областях України. Дуже важко сказати, наскільки амбітними є ці цілі, але не випадково у тій частині України, де домінують росіяни, застосування сили виявилось таким загостреним. Учасники збройних конфліктів виявилися добре озброєними, у них була ефективна зенітна зброя і навіть

танки. Навіть найбільш глибоко розчаровані громадяни України, які відчують неприязнь до її уряду й не відчують прихильності до цієї країни, не стануть зберігати таку зброю у підвалах і на горищах своїх будинків. Цю зброю їм надали, щоб вони сформували загони, здатні протистояти потужним військовим формуванням. Це є формою міждержавної агресії. По-іншому це назвати не можна. Що б ви відчули, якби, наприклад, банди наркоторговців у США стали отримувати зброю з-за кордону, від нашого південного сусіда, щоб розпалювати конфлікт такого масштабу на постійній основі? Це серйозна загроза. І це наше друге завдання. Третє наше завдання полягає в тому, щоб наполягти й потім обговорити з росіянами формулу остаточного компромісу, який передбачає заборону на відкрите й масштабне застосування сили і на спроби дестабілізувати ситуацію».

Із вищеназваного випливало наступне питання: якою повинна бути позиція Сполучених Штатів відносно України? З.Бжезінський пропонує: «Україну необхідно підтримати, якщо вона чинитиме опір. Якщо Україна не чинитиме опору, якщо безлад усередині країни збережеться і уряду не вдасться організувати ефективну систему національного захисту, тоді українську проблему треба буде вирішувати в односторонньому порядку, проте це може спричинити наслідки, які ймовірно дестабілізуюче вплинуть на вразливі держави і на відносини між Сходом і Заходом загалом. І сили шовінізму всередині Росії стануть ще рішучішими. Ці сили насправді є найбільш негативними аспектами сучасного російського суспільства: свого роду жага до націоналізму, самореалізації, задоволення від здійснення влади».

На глибоке переконання Бжезінського, підтримка України Сполученими Штатами повинна бути відкритою: «Якщо Україну необхідно буде підтримати в її спробах чинити опір, українці мають знати, що Захід готовий допомогти їм. І немає ніяких причин приховувати цю готовність. Набагато корисніше заявити про неї, повідомити українцям і тим, хто їм загрожує, що, якщо Україна чинитиме опір, вона отримає зброю. І ми надамо цю зброю ще до того, як відбудеться сам акт вторгнення. Оскільки за відсутності цієї зброї зі спокусою вторгнутися і випередити інших буде вкрай складно боротися. Але значення має також і те, яку зброю ми надамо. На мій погляд, це має бути зброя, особливо ефективна у війні опору в умовах великих міст. Немає ніякого сенсу намагатися озброїти українців так, щоб вони могли протистояти російській армії на відкритому просторі: російська армія – це тисячі танків і командувачів, готових застосувати нищівну силу». Політолог пропонує надати Україні протитанкові гармати, ручні протитанкові гармати, ручні ракети, тобто зброю, яку можна використовувати в умовах міста.

Чи можливий компроміс? Формула доволі проста: «Україна має продовжувати рух, який публічно підтримується переважною більшістю українців, у напрямі до членства в Євросоюзі. Але це тривалий процес. Турки, наприклад, чекають вступу в Євросоюз вже 60 років. Іншими словами, на це буде потрібен час. Таким чином, небезпеку для Росії не можна назвати близькою, а негативні наслідки не є дуже руйнівними. Водночас ми маємо переконати Росію в тому, що Україна не стане членом НАТО. Я вважаю, що це важливо з ряду політичних причин. Якщо ви подивитеся на карту, то зрозумієте, що для Росії це буде важливо з психологічної і стратегічної точок зору. Таким чином, Україна не повинна стати членом НАТО. Але з тієї самої причини Росія має зрозуміти, що Україна не стане членом міфічного Євразійського союзу, який президент Путін намагається просувати на основі ідеї про особливе місце Росії у світі. Україна не буде членом Євразійського союзу, але вона може укласти окрему торговельну угоду з Росією, особливо беручи до уваги той факт, що деякі форми обміну і торгівлі між ними є взаємовигідними. Наприклад, сільськогосподарська продукція, що поставляється Україною в Росію. Промислові товари, в яких має потребу Росія, також виробляються в Україні. Не багато хто розуміє, що деякі з найновіших російських ракет, велика частина двигунів для літаків російської цивільної авіації і навіть частина ракет, що використовуються у США, виробляються в Україні. Це вигідне й успішне промислове підприємство. І його необхідно підтримувати шляхом укладення окремої угоди між Росією і Україною. Я вважаю, що це згодом може стати по-справжньому привабливим. І цей аспект має бути озвучений у контексті відкритих, а не таємних, спроб переконати росіян, що будь-яке застосування сили матиме негативні і довготривалі наслідки для самої Росії, не загрожуючи її безпеці, але маючи на увазі підвищення витрат на відстоювання свого авторитету за рахунок незалежної України».

Чи рахуватиметься Росія з позицією Сполучених Штатів щодо України? Відповідаючи на запитання американського журналіста Адама Гарфінкла, Збігнев Бжезінський констатував: «Я думаю, що в росіян таки є інтерес бути дещо корисними для нас у цих випадках, і не тому, що вони хочуть врятувати нас, а тому, що сама Росія може зазнати негативного впливу, якщо у цьому регіоні вибухне занадто масштабний конфлікт. У кінцевому рахунку, Іран, що володітиме ядерною зброєю, з більшою ймовірністю загрожуватиме інтересам Росії, ніж нашим, особливо якщо поширюватиметься далі конфлікт між сунітами та шіїтами. Аналогічно і з Сирією: в них там є залишкові інтереси, вони були та є присутні там вже протягом довгого періоду часу. Їх цілком можуть відтіснити під час конфлікту суніти, які точно не налаштовані приязно щодо Росії. Згадаємо, що зі 140 млн. осіб, що мешкають у Росії,

мусульмани становлять від 25 до 30 мільйонів осіб. Це багато. І їхня лють постійно посилюватиметься. Вони географічно близько, натомість, ми далеко... А потім подивіться на надзвичайно сильну реакцію з боку турків, принаймні, на вербальному рівні, на те, що відбувається в Україні... Тож, якби я був росіянином, я запитав би себе: чи справді я хочу загострення відносин між усіма мусульманами та росіянами, такої ситуації, яка вже є у Дагестані та Інгушетії, і яка може знову вибухнути у Чечні, хоч і була вже там жорстоко придушена, і так далі? Так що я думаю, що росіянам, які вважають, що керувати ними не повинен лише один лідер, до того ж, можливо схильний до мегаломанії, слід поміркувати якось над цим».

Збігнєв Бжезінський вважає, що Володимир Путін має зробити вибір з трьох основних варіантів дій: «1. Він міг би спробувати досягти мирного врегулювання з Україною, зупинивши посягання на її суверенітет та економічний добробут. Ця спроба потребуватиме мудрості та наполегливості як з боку Росії, так і з боку України та Заходу. Таке мирне врегулювання повинно передбачати припинення зусиль Росії з дестабілізації України зсередини, відмову від погрози масштабним вторгненням і своєрідне порозуміння між Сходом та Заходом, що потягне за собою мовчазну згоду Росії на тривалий рух України до можливого членства у Європейському Союзі. Водночас, для всіх має бути зрозуміло, що Україна не прагне членства у НАТО, а Захід ставить собі за мету членства України в альянсі. Росія цілком обґрунтовано почуватиме себе ніякого від такої перспективи. Крім того Росія має також недвозначно заявити, що вона більше не прагне членства України у «Євразійському Союзі», який є очевидним прикриттям для відтворення чогось схожого на Радянський Союз або Російську імперію. Проте ця заява не повинна включати можливості укладення між Росією та Україною торговельної угоди, оскільки обидві країни можуть виграти від співпраці у сфері торгівлі, а також фінансів. Міжнародне співтовариство могло б знову заявити про свою підтримку такого врегулювання та нормалізацію відносин з Росією, включно із скасуванням санкцій.

2. Путін міг би і далі підтримувати слабо завуальовану військову інтервенцію, метою якої є сіяння хаосу в окремих регіонах України. Якщо Росія далі йтиме цим курсом, то, очевидно, Заходу доведеться вдатися до застосування тривалих і справді суворих санкцій, замислених так, щоб змусити Росію відчувати болісні наслідки порушення нею суверенітету України. Цей варіант, найімовірніше, призведе до появи двох країн-банкрутів у Східній Європі: України, що стане такою через руйнівні дії Росії, і самої Росії.

3. Путін міг би окупувати Україну, скориставшись набагато більшим військовим потенціалом Росії. Проте такий варіант викликав би не лише швидку відплату з боку Заходу, але й український опір. Якби такий опір був постійним та інтенсивним, то члени НАТО почуватимуть себе зобов'язаними у різні способи підтримати українців, що зробить конфлікт набагато дорожчим для агресора. Для Кремля наслідком цього третього варіанта було б не лише постійно вороже до нього населення України (понад 40 мільйонів осіб), але й економічна та політична ізоляція Росії, якій дедалі більше загрожуватимуть внутрішні масові заворушення.

Очевидним правильним вибором є пошук формули для мирного врегулювання, яке повинно передбачати відмову Росії від застосування сили щодо України. Проблема Криму залишатиметься поки що нерозв'язаною, але вона слугуватиме тривалим нагадуванням, що шовіністичний фанатизм не є найкращою вихідною позицією для розв'язання складних проблем. Саме тому дії Путіна є загрозою не лише для Заходу, але й, у кінцевому рахунку, для самої Росії».

Юрій Копинець

РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

На думку російського дослідника О. Гільова практика створення і використання «партійних машин» для участі у виборах запроваджується російськими губернаторами з 1990 років. «Політичні машини» – неформальні структури, що забезпечують мобілізацію виборців та перемогу на виборах самих губернаторів і лояльних до них кандидатів. У ряді регіонів ці неформальні структури фактично заміняли партії. Зі зміцненням «Єдиної Росії» в якості «партії влади» практики місцевих «політичних машин» поширилися по всій країні, однак впровадження цих практик не скрізь пройшло успішно [1, с. 63].

Розгляд підсумків регіональних виборів як результату роботи політичних машин, відповідає реаліям електорального авторитаризму і логіці субнаціонального авторитаризму. При електоральному авторитаризмі вибори втрачають свою головну функцію і використовуються регіональною владою як месидж про власну потужність і непереможність та готовність надати власну «політичну машину» центральній владі. Таким чином, логіка субнаціонального

авторитаризму перш за все показує контроль місцевого керівника в межах своєї території і створення іміджу незамінності в очах центру. Тому, на думку В. Гельмана, саме положення зобов'язує субнаціонального автократа мати політичну машину [2] і доводити її ефективність підсумками виборів.

Дослідники можуть теоретично інтерпретувати рівень «провладного» голосування в регіоні як відображення сили політичної машини, як маркер лояльності до центру, як показник адміністративних можливостей місцевих еліт. Так чи інакше, саме електоральні показники дозволяють найкращим чином пояснити і систематизувати строкатість політики, пов'язаної з російськими регіонами, а ключовим концептом для розуміння електоральних показників служить поняття політичної машини.

Фокусування на роботі політичних машин змінює дослідницьку перспективу. Дійсно, завдання політичної машини полягає в забезпеченні електоральної підтримки кандидатів і партій незалежно від їх програм і незалежно від поточної економічної динаміки. Іншими словами, політична машина позбавляє керівника від підзвітності як за минулий період, так і в майбутньому. В такому випадку слід починати будь-яке пояснення регіонального розмаїття з факторів, що сприяють консолідації губернаторських машин.

На думку О. Гілева до факторів, які позитивно впливають на утворення політичних машин слід віднести:

1. Соціально-економічний стан (бідні регіони більше сприяють появі таких машин);
2. Соціально-демографічні характеристики регіону. В пострадянській Росії їх основою стали колгоспи, великі підприємства та етнічні меншини.
3. Мобілізація бюджетників та чиновників.
4. Походження і політичний досвід губернатора (засновника політичної машини), його індивідуальні характеристики.
5. Констеляція (конфігурація і взаємозв'язок) регіональної еліти [1, с. 72].

Отже, концепт політичної машини включає (1) забезпечення перемоги на виборах, (2) досягнення цього результату за допомогою клієнтелізму, тобто надання персональних благ виборцям, і (3) роботу неформальних структур, заснованих на патрон-клієнтських відносинах. Це поєднання виникло завдяки тому, що поняття «політичної машини» виникло не як наукове поняття, а в публіцистичній середовищі для позначення конкретних політичних груп з характерними для них електоральними практиками.

Створення політичних машин в українській політичній практиці, на нашу думку, розпочалося в процесі парламентської виборчої кампанії 2002 р. в Донецькій області (Партія регіонів). Предметом дослідження вітчизняних науковців такого роду електоральна практика стала починаючи з 2008 р.

Дослідження регіональних політичних режимів, а вони і будуються, як правило, таким чином були проведені Н. Ротар (Чернівецька область), О. Зорич (Полтавська область), В. Яремчук (Львівська область), Т. Бевз (Дніпропетровська область), А. Ясінська (Харківська область).

Характеризуючи регіональні політичні режими, вітчизняні дослідники досліджували і регіональні політичні машини, які були частиною деяких з них. А також в ході таких наукових розвідок українські науковці створювали методологічну базу для дослідження регіональних політичних машин.

Н. Ротар у статті «Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів в Україні» вказує, що вихідним моментом дослідження регіонального політичного режиму є виокремлення його інституційного дизайну – того набору політичних інститутів, які визначають нормативний та функціональний каркаси даного режиму. Процес формування інституційного дизайну регіональних режимів, на думку Н. Ротар, пов'язаний з такими індикаторами: президентський дискурс, виборче законодавство, парламент (вироблення регіональної політики), уряд (реалізація регіональної політики) [5]. О. Зорич у своєму дослідженні регіонального режиму на Полтавщині характеризує особливості становлення та чинники впливу на регіональний режим у регіоні, виокремлюючи при цьому основні етапи його становлення [3]. В. Яремчук, аналізуючи регіональний політичний режим у Львівській області вказує на такі чинники його формування: історико-культурні традиції та присутність у львівському політикумі потужних політичних акторів [6]. Виокремлює автор та характеризує у своїй науковій розвідці 3 етапи розвитку регіонального політичного режиму Львівщини. Т. Бевз, характеризуючи регіональний політичний режим на Дніпропетровщині вказує на особливості функціонування режимів з «клієнтською» основою: складання замкнутої на регіонального лідера моделі влади і управління; харизматичний, патерналістський і соціально-популістський характер регіонального лідерства; замкнутість на регіонального лідера політичних, економічних і основних соціальних мереж регіону; слабка інституціалізація регіональної влади; перетворення регіональних структур партій і громадських організацій в клієнтів політичної влади та інші. До основних елементів регіонального політичного режиму авторка відносить: 1) акторів; 2) інститути (сукупність норм і правил політичної

діяльності (формальних/неформальних; 3 ресурси, володіння якими збільшує здатність впливу на інших індивідів та соціальних груп [4]. Вивчення особливостей функціонування регіонального політичного режиму в умовах війни зроблено А. Ясінською на прикладі Харківщини. Досліджуючи особливості функціонування регіонального політичного режиму в області, авторка зазначає, що особливу увагу потрібно акцентувати на двох етапах: періоді «доби регіоналів» (2010–2014) та періоді «перезавантаження» (2014–2017)[7].

Всі без виключення дослідники регіональних політичних режимів вказують на особливе значення партійних структур регіону для їх функціонування. На нашу думку в тих областях України, де основою таких режимів є одна політична сила, можна говорити про утворення політичних машин, а відтак про авторитарність таких режимів. Наприклад, Донецька, Луганська області (Партія регіонів), Закарпатська область (ПП «Єдиний Центр»), Хмельницька область (ПП «За конкретні справи») і т.д. І навпаки, якщо на рівні регіонів простежується боротьба політичних партій при формуванні регіональної влади, то такі режими можна назвати конкурентними (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Сумська) області.

1. Гилев. А. В. Динамика трансформаций на постсоветском пространстве в сравнительной перспективе : устойчивость и предпосылки многообразия политических режимов : дисс... канд. полит. наук. СПб., 2010. 256 с.

2. Гельман В. Расцвет и упадок электорального авторитаризма в России. *Полития*. 2012. №4. С. 64–88.

3. Зорич О. Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. Вип. 1. С. 77–88.

4. Бевз Т. Регіональний політичний режим Дніпропетровщини: спроба визначення алгоритму дослідження. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 255–264.

5. Ротар Н. Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 247–249.

6. Яремчук В. Регіональний політичний режим у Львівській області: трансформація у роки незалежності. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 249–255.

7. Ясінська А. Особливості функціонування регіонального політичного режиму у Харківській області в умовах гібридної війни. *Політичні процеси сучасності:*

глобальний та регіональний виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 296–304.

Януш Ковальчик

ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІНИ МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВИБОРІВ 2019 РОКУ В УКРАЇНІ ТА ЄС

Прогнозування є для політолога або міжнародника завжди серйозним викликом та ризиком. Проведення аналізів *ex post* набагато безпечніше тому що будь-який прогноз може не здійснитися в реальності [1, с. 42]. Все ж таки прогностична роль є особливо важливою, оскільки дає політикам змогу зробити найбільш раціональний вибір, а також здатність адекватно реагувати на виклики. Тому варто проаналізувати можливі наслідки для України та регіону президентських і парламентських виборів в Україні у 2019 році, виборів до Європейського парламенту в країнах ЄС та парламентських виборів у Польщі.

Президентські перегони продемонстрували світові, що Україна є державою, де зміна влади відбувається мирним шляхом, дотримуючись принципів демократії. Це важливо з точки зору міжнародної позиції країни. Проте симпатія міжнародної громадської думки в демократичному світі може відвернутися від України, якщо Володимир Зеленський схоче використовувати прокуратуру і неформальний вплив на судову систему, щоб переслідувати свого попередника і його політичне середовище. Це не безпідставні зауваження: слід взяти до уваги, що бізнес-середовище, що підтримує Зеленського, може шукати реванш. Враховуючи велику роль, яку електронні ЗМІ відігравали у виборчій кампанії, може виникнути спокуса підпорядкувати їх. Однак, можливі спроби зменшити плюралізм ЗМІ в Україні будуть дуже погано оцінені на Заході.

Великою загрозою є відсутність політичного досвіду новообраного президента. Неможливе поточне управління державою шляхом організації референдумів. Глава держави повинен бути готовий оперативно реагувати на виникаючі загрози. Важливим є не тільки те, як він говорить, але й те, що говорить. Іменування терористів "ДНР" і "ЛНР" повстанцями не обов'язково означає погані наміри, але свідчить про слабкі компетенції. Такі заяви викликають асоціації з російською пропагандою, яка свого часу використовувала терміни «зелені чоловічки», «ввічливі чоловічки» або гасла про «возз'єднання» Криму [2,

с. 242]. Звичайно, Кремль спробує використати відсутність досвіду Зеленського для досягнення своїх цілей. Крім того, будь-які поступки України для Москви, і навіть ослаблення мови офіційним Києвом можуть стати приводом в ЄС не продовжувати санкції проти Росії. Саме тому вибір найближчих соратників Глави держави буде мати велике значення для української політики.

Імовірно, Президент Зеленський скорегує історичну політику України. Важко собі уявити, що буде скасований Верховною Радою закон про надання ветеранам УПА або Організації народної оборони «Карпатська Січ» статусу учасників бойових дій, підписаний у грудні 2018 року президентом Порошенком, але дуже можливо що новий президент схоче обмежити роль ОУН та УПА в публічному просторі. Це сприятиме поліпшенню відносин з Польщею. Однак слід пам'ятати, що з точки зору Варшави найважливішим є те, щоб Київ залишався незалежним від Кремля і продовжував свою євроатлантичну політику. Про це також наголосив Президент Республіки Польща Анджей Дуда у вітальному листі Володимирі Заніцькому від 21 квітня цього року [3].

Не виключено, що Зеленський ініціюватиме зміни до Закону «Про освіту». Слід нагадати, що 7 стаття згаданого закону про мову навчання викликали протести в середовищі національних меншин в Україні. Також Геннадій Москаль, голова Закарпатської обласної адміністрації котрий раніш звернувся до Президента України з проханням ветоувати прийнятий закон. Свою незгоду висловили у свою чергу: Болгарія, Греція, Росія, Румунія і Угорщина. У короткостроковій перспективі зміна 7 стаття дозволить поліпшити відносини з Будапештом і Бухарестом. Однак залишається питання, чи буде такий сценарій вигідним для соціальної консолідації України в довгостроковій перспективі.

Переважна перемога Зеленського у президентських перегонах дає обраному сильний мандат для ініціювання змін, але для цього необхідна сильна політична група в парламенті. Тому перш за все він почне будувати свою політичну силу, яка матиме шанс виграти вибори до Верховної Ради. І у нього є на це реальний шанс, незалежно від того, чи відбудуться вибори восени, чи будуть це дострокові вибори. Проблемою, однак, може бути згуртованість політичної групи. Зеленський отримав підтримку виборців, які були розчаровані політикою Порошенка. І хоча Президент який звільнює свою посаду ініціював багато реформ, він не зміг повною мірою зреалізувати передвиборчої програми «Жити по-новому», яка ґрунтувалася на прагненні перезавантажити владу, припинити воєнні дії та реінтегрувати окуповані території, провести антикорупційну реформу та ін. [4, с. 383-384]. Президент Зеленський також не зможе виконати свої обіцянки. А тому, що його підтримували з

одного боку ті, хто хотів більше реформ, а з іншого - ті, хто не хотів реформувати держави створити цілісну програму, неможливо. Також неможливо сформулювати постійної політичної організації навколо глави держави. Україну чекають правдоподібні внутрішні поділи в президентському таборі, запекла політична боротьба з фракцією Петро Порошенко і політична поляризація суспільства. У цьому випадку позиція України на міжнародній арені не буде зростати, а навпаки - послабить.

Вибори у травні цього року до Європейського Парламенту, безумовно, не призведуть до зміцнення ЄС. Можемо очікувати зміцнення сил груп, скептично настроєних щодо нинішньої моделі інтеграції. Серед них - партії, які відверто вихваляють Росію Путіна. І хоча здається, що нинішнє домінування християнських демократів, соціалістів і лібералів буде збережено, це не означає реальних переваг для України. Як зазначає польський депутат Європарламенту Здзислав Краснодембський, «Меркель, а не Сальвіні, буде «Північний потік 2» [5]. У свою чергу Російсько-німецька палата зовнішньої торгівлі нещодавно заявила, що "незважаючи на санкції Заходу та російські контр-санкції, розмір інвестицій німецьких компаній в російську економіку виявився рекордним минулого року після глобальної фінансової кризи 2008 року" [6]. З точки зору Києва важлива повинна бути позиція Лондона. На жаль, незалежно від того, чи вийде Великобританія з ЄС чи ні в кінцевому підсумку, міжнародне становище Лондона залишатиметься слабкою найближчим часом. Шкода, адже Сполучене Королівство є однією з небагатьох великих європейських країн, яка залишається в хороших відносинах з США і зберігає реальну оцінку політики Кремля. Водночас посилення ролі Німеччини та Франції в ЄС означатиме подальше ослаблення євроатлантичних зв'язків і збільшення впливу Росії на Старий континент.

Нарешті, варто згадати перспективу осінніх виборів до Сейму та Сенату Республіки Польща. Імовірна перемога партії «Право і справедливість» означатиме тверду позицію щодо України в питаннях історичної політики, але визнання її стратегічної ролі в безпеці Польщі. Ця партія продовжуватиме політику підвищення незалежності Польщі від Росії, зокрема, шляхом створення енергетичної незалежності та зміцнення євроатлантичних зв'язків. Можлива перемога партії «Платформа Обивательська» та «Польської народної партії» означатиме поліпшення відносин з Брюсселем, а також те, що Варшава послабить свої відносини з Вашингтоном, приєднавшись до політичного голосу Берліна та Парижа.

На завершення слід підкреслити, що Україна знову перебуває у важливому моменту своєї історії, яка багато в чому вирішить питання

майбутнього. Перед Києвом стоїть ряд викликів. Нестабільне міжнародне середовище не полегшує ситуацію. Тому дуже важливий розвиток громадянського суспільства, яке не задовольняється з прославленням влади в руках тих чи інших політиків, але свідомо бере на себе відповідальність за долю своєї держави.

1. R. Bäcker i in., Metodologia badań politologicznych, Warszawa 2016.
2. Г. Почепцов, Сенси і війни. Україна і Росія в інформаційній і смисловій війні, Київ 2016.
3. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/inne/art,988,list-gratulacyjny-do-nowego-prezydenta-ukrainy-wolodymyra-zelenskiego.html>
4. В. Л. Федоренко, Конституційне право України: підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України /, Київ 2016.
5. Krasnodębski: To Merkel a nie Salvini buduje Nord Stream 2 Режим доступу: <https://www.rp.pl/Unia-Europejska/190429909-Krasnodebski-To-Merkel-a-nie-Salvini-buduje-Nord-Stream-2.html>
- I. Trusewicz, Niemieckie inwestycje w Rosji największe od dekady, Режим доступу: <https://www.rp.pl/Inwestycje/304159896-Niemieckie-inwestycje-w-Rosji-najwieksze-od-dekady.html?fbclid=IwAR1ZDXY27G20iMC-JZmqPFnIgAZ8kCmjQkeQ9tdFk8IPtM-De3zaVpVL4r0>

Наукове видання

**ФОРМАТ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ
ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ, ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН**

**МАТЕРІАЛИ
II МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

За зміст наукових праць та достовірність наведених фактів і
статистичних даних відповідальність несуть автори.

Підписано до друку 14.05.2019 р. Формат 60x90/16
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 10,15.
Наклад 65 прим.

Розтиражовано ПП Роман О.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1 Тел.: 61-23-51